

**Aktuálne otázky
výskumu humanitných vied VII**

**Katarína Jančová
Beáta Dorková (eds.)**

Aktuálne otázky výskumu humanitných vied VII

Zborník

Katarína Jančová, Beáta Dorková (eds.)

Aktuálne otázky výskumu humanitných vied VII
Vedecký zborník Filozofickej fakulty
Katolíckej univerzity v Ružomberku

Editori: Katarína Jančová, Beáta Dorková

Recenzenti:

Mgr. Róbert Ďurka, PhD.

doc. Mgr. Pavel Izrael, PhD.

Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník, PhD.

doc. Mgr. Juraj Šuch, PhD.

Grafická úprava a sadzba: Marek Hasák

Za jazykovú úpravu článkov zodpovedajú autori.

© Katarína Jančová, Beáta Dorková (eds.)

Rok vydania: 2024

Vydavateľ: Verbum – Vydavateľstvo

Katolíckej univerzity v Ružomberku

Hrabovská cesta 1/A

034 01 Ružomberok

ISBN 978 – 80 – 561 – 1139 – 0

Obsah

Predslov (Jela Kehoe)	6
--------------------------------	---

FILOZOFIA

Kvantová realita a svobodná vôľa (Jiří Kučera)	14
Wittgenstein o význame ako použití (Tomáš Priehradný)	38
Chápanie vesmíru piaristom Martinom Krúzim v 18. storočí (Peter Volek)	56

HISTÓRIA

Ladislav Holdoš a občianska vojna v Španielsku (1936-1939) (Štefan Dvorský)	103
Rétorika útechy: Pohrebné kázne ako nástroj emocionálnej regulácie na príklade kázni nad Katarínou Wartensleben (Katarína Jančová)	122
Pohľad na vzájomný vzťah ľudákov a slovenských agrárnikov na základe ich postoja ku kľúčovým otázkam pri vzniku ČSR (Michal Marták)	142
Múzeum so sídlom v Bojníckom zámku a jeho premeny v čase (Kamila Pišová)	156

PSYCHOLÓGIA

Názov: „Walk and talk“ v psychologickom poradenstve a psychoterapii – prehľad výsledkov kvalitatívne zameraného výskumu (Katarína Matejová)	172
--	-----

ŽURNALISTIKA

Stereotypy a fakty o pápežskom magistériu vzhľadom na spoločenské komunikačné prostriedky (Marián Gavenda)	195
Communicating ‚Russian world‘: the sacralization of profane in the context of deep mediatization (Victor Khroul)	226
Algoritmická gramotnosť vo svetle posolstva pápeža Františka (Katarína Matušková)	246
Typológia literárnej kritiky: problémy a možnosti (Lukáš Švajlenin)	257
Ako vyzerá budúcnosť tlačových agentúr (nielen) v Arménsku? Analýza článkov so zmienkami o Slovensku, ktoré v roku 2024 doposiaľ publikovali arménske tlačové agentúry (Katarína Vargová)	271

Predslov

Vážení čitatelia,

s potešením Vám predstavujeme publikáciu **Aktuálne otázky výskumu humanitných vied VII.** Tento zborník odborných článkov a štúdií, ktorý je plodom intelektuálnej a vedeckej práce odborníkov pôsobiacich na štyroch rôznych katedrách Filozofickej fakulty Katoľickej univerzity v Ružomberku. Publikácia zahŕňa príspevky z oblasti filozofie a histórie, psychológie, a z oblasti žurnalistiky.

Každá z týchto vedeckých disciplín zohráva dôležitú úlohu pri formovaní a fungovaní spoločnosti, pri porozumení jej minulosti, prítomnosti i budúcnosti. Filozofia poskytuje kritický pohľad na fundamentálne otázky existencie, poznania a etiky, zatiaľ čo história pomáha objasniť a interpretovať udalosti, ktoré ovplyvňovali a ovplyvňujú naše súčasné videnie sveta. Psychológia prispieva k hlbšiemu pochopeniu správania a myslenia jednotlivcov a skupín, čo je nevyhnutné pre efektívne fungovanie spoločnosti. V neposlednom rade, žurnalistika a mediálne štúdiá majú v dnešnej dobe informačných technológií a masovej komunikácie kľúčový podiel na utváraní verejnej mienky a podpore demokratických procesov.

Veríme, že tento zborník prispeje k rozšíreniu odborných poznatkov a inšpiruje Vás k hlbšiemu zamysleniu sa nad problematikou, ktorou sa jednotlivé príspevky zaoberajú. Naším cieľom je pokračovať v rozvíjaní dialógu medzi vednými odbormi a poskytovať priestor na interdisciplinárne reflexie, ktoré sú nevyhnutné pre komplexné riešenie výziev, ktorým dnes čelíme ako jednotlivci, i ako spoločnosť.

Zborník otvára **JIŘÍ KUČERA**, ktorý vo svojom príspevku ***Kvantová realita a slobodná vôľa*** skúma vzťah medzi kvantovou mechanikou a slobodnou vôľou, pričom analyzuje, ako môže kvantová neurčitost ovplyvniť naše chápanie ľudského rozhodovania a slobodnej vôle. Autor upozorňuje na to, že kvantová mechanika spochybňuje tradičný determinizmus tým, že zavádza fundamentálnu neurčitost na kvantovej úrovni a otvára tak nové možnosti pre pochopenie slobodnej vôle mimo striktné deterministického rámca. Upriamujúc sa na slobodnú vôľu, autor rozoberá viaceré filozofické prístupy (na-

príklad libertarianizmu, kompatibilizmu, tvrdý determinizmus), vrátane teologických, ako sú molinizmus, otvorený teizmus, či Peacockov prístup. Autor konštatuje, že aj keď kvantová mechanika ponúka nové možnosti pre pochopenie slobodnej vôle, základný problém zostáva metafyzický a nemôže byť plne vyriešený len vedeckými prostriedkami. Zdôrazňuje potrebu interdisciplinárneho prístupu kombinujúceho poznatky z fyziky, filozofie a neurológie pre lepšie pochopenie ľudského rozhodovania a slobodnej vôle.

Príspevok **TOMÁŠA PRIEHRADNÉHO**, *Wittgenstein o význame ako použití*, sa zaoberá Wittgensteinovým konceptom *významu* v jazyku. Wittgenstein odmieta tradičný reprezentacionalistický pohľad na jazyk, podľa ktorého slová jednoducho reprezentujú objekty v realite. Namiesto toho tvrdí, že význam slova spočíva v jeho používaní v jazyku. Autor upriamuje pozornosť na viaceré pojmy, s ktorými Wittgenstein pracuje, napr. jazykové hry, formy života, rodinné podobnosti, či pravidlá. Autor hľadá odpovede na dve kľúčové otázky: či je možné poznať význam slova a nevedieť ho použiť a či je možné vedieť použiť slovo bez poznania jeho významu. Autor zdôrazňuje, že Wittgenstein sa snažil zmeniť spôsob, akým premýšľame o jazyku. Namiesto vnímania jazyka ako statického systému reprezentácií navrhuje chápať ho ako dynamický nástroj, ktorý získava význam len v prúde života, len používaním.

PETER VOLEK vo svojom prísevkú *Chápanie vesmíru piaristom Martinom Krúzi v 18. storočí* prezentuje čitateľom ako piaristu Martina Krúzi, ktorý pôsobil v piaristickom kláštore v Brezne v 18. storočí, chápal vesmír. Krúzi zanechal rukopis o fyzike, v ktorom predstavil svoj pohľad na usporiadanie vesmíru. Napriek tomu, že v jeho dobe už väčšina vzdelancov prijímala Kopernikov heliocentrický model, Krúzi zastával geocentrický systém Tycha Braheho. Autor analyzuje dôvody tohto Krúziho postoja v kontexte osvietenstva a jeho prijímania v katolíckom prostredí. Predstavuje históriu vyučovania fyziky a matematiky u jezuitov a piaristov, zdôrazňujúc, že piaristi sa už od svojho založenia venovali matematike a prírodovedným disciplínam. Zakladateľ piaristov sv. Jozef Kalazanský dokonca udržiaval priateľské vzťahy s Galileom. V 18. storočí už mnohí katolícki vzdelanci, vrátane jezuitov a piaristov, prijímali Kopernikov model. Krúziho konzervatívny postoj vyplýval najmä z jeho nedôvery k experimentálnej fyzike a k väčšinovému názoru vtedajších astro-nómov. Autor podotýka, že na rozdiel od iných súdobých vzdelan-

cov (ako bol napríklad piarista Florián Dalham, ktorý dokázal spojiť kopernikanizmus s tradičnou filozofiou, alebo jezuita Ján Krstiteľ Horváth, ktorý plne prijal matematické metódy v astronómii) Krúzi zostal pri staršom modeli.

Príspevok **ŠTEFANA DVORSKÉHO** *Ladislav Holdoš a občianska vojna v Španielsku (1936-1939)* prezentuje jednu z významných osobností slovenských dejín, Ladislava Holdoša. Zameriava sa na jeho pôsobenie počas španielskej občianskej vojny (1936-1939). Holdoš, rodák z Ružomberka (narodený 14. mája 1911), bol jedným z prvých slovenských dobrovoľníkov, ktorí odišli bojovať na stranu španielskej republiky. Po absolvovaní vojenskej služby a vstupe do Komunistickej strany Československa odišiel v októbri 1936 do Španielska. Najprv bojoval ako pešiak v prápore Edgar André a neskôr v prápore Thälmann. Po zranení a liečení sa stal veliteľom protilietadlovej batérie Klementa Gottwalda, kde dosiahol významné úspechy. Počas svojho pôsobenia v Španielsku pravidelne prispieval do komunistických novín *Slovenské zvesti*, kde informoval o situácii na fronte a bojových skúsenostiach. Po porážke republikánov bol internovaný vo Francúzsku, kde sa zapojil do protifašistického odboja. Neskôr bol deportovaný do koncentračného tábora Buchenwald, kde organizoval odbojové hnutie. Po vojne sa stal významným funkcionárom KSC, ale v 50. rokoch bol v rámci politických procesov odsúdený na 13 rokov väzenia. Prepustili ho v roku 1957 a neskôr bol rehabilitovaný a vrátil sa do politického života. V roku 1969 sa stal veľvyslancom na Kube, ale po vyjadrení nesúhlasu s okupáciou Československa bol opäť vylúčený z komunistickej strany. Až do svojej smrti v roku 1988 bol sledovaný Štátnou bezpečnosťou. Autor pripomína, že Holdoš získal mnoho vyznamenaní vrátane Rádu bieleho leva, Československého vojnového kríža a bol dôstojníkom francúzskeho Rádu čestnej légie. Jeho život odráža dramatické zvraty československých dejín 20. storočia, od boja proti fašizmu cez komunistické represie až po obdobie normalizácie.

KATARÍNA JANČOVÁ vo svojom príspevku *Rétorika útechy: Pohrebné kázne ako nástroj emocionálnej regulácie na príklade kázni nad Katarínou Wartensleben* analyzuje štyri pohrebné kázne prednesené na pohrebe Kataríny Wartensleben v roku 1808, ktoré reprezentujú transformáciu protestantskej pohrebnej rétoriky na prelome 18. a 19. storočia. Traja kazatelia - Martin Pán, Gabriel Báthory a Michal Greguš - predstavujú tri rozdielne prístupy k smrti

a emocionálnej regulácii publika. Kázeň Martina Pána je príkladom konzervatívnej luteránskej ortodoxie spojenej s emocionálnosťou typickou pre barok. Jeho kázeň sa vyznačovala systematickou prácou s biblickými citáciami a tradičnou transformáciou individuálneho žiaľu na kolektívnu skúsenosť viery. Gabriel Báthory predstavoval prechodovú fázu medzi tradičným a moderným prístupom. Jeho kázne (predniesol dve) integrovali empirické poznatky, vrátane Linného botaniky a modernej antropológie, do teologického rámca, čo signalizovalo postupnú racionalizáciu náboženského diskurzu. Autorka pripomína, že Michala Greguša citelne ovplyvnila kantovská filozofia, čo sa odzrkadlilo v plne rozvinutom osvietenskom prístupe pri tvorbe jeho kázne, kde systematicky pracuje s emóciami, používa racionálny diskurz a najnovšie vedecké poznatky. Jeho kázeň je tu príkladom radikálnej transformácie protestantskej homiletiky.

Všetci traja kazatelia používali podobnú rétorickú štruktúru - postupný prechod od negatívnych emócií k pozitívnym, ale ich argumentačné stratégie sa výrazne líšili. Autorka vyzdvihuje túto jedinečnú sadu kázní ilustrujúcich nielen transformáciu protestantskej homiletiky, ale aj fundamentálnu zmenu vo vnímaní smrti a prístupe k regulácii emócií na prahu modernej doby.

MICHAL MARTÁK vo svojom príspevku *Pohľad na vzájomný vzťah ľudákov a slovenských agrárnikov na základe ich postoja ku kľúčovým otázkam pri vzniku ČSR* rozoberá vzájomné vzťahy medzi Slovenskou ľudovou stranou (ľudákmi) a agrárnou stranou na Slovensku v období vzniku Československej republiky. Autor sa zameriava najmä na ich postoje ku kľúčovým otázkam novovzniknutého štátu, konkrétne na problematiku vzťahu cirkvi a štátu a na pozemkovú reformu. Autor uvádza, že i keď na počiatkoch Československej republiky obe strany pôsobili v rámci Slovenského klubu v Revolučnom národnom zhromaždení, ktorý sa navonok prezentoval ako jednotný, vnútri existovali nemalé názorové rozdiely. Tie sa prejavili najmä v otázke rozluky cirkvi od štátu, kde ľudová strana zaujala zásadne odmietavé stanovisko, zatiaľ čo agrárnici podporovali postupnú, nenásilnú reorganizáciu vzťahov. Výrazné nezhody sa prejavili aj v otázke vzdelávania, kde ľudová strana bránila záujmy cirkevného školstva. Druhou významnou oblasťou sporov bola pozemková reforma, ktorú agrárna strana využívala ako účinný agitačný prostriedok a jej realizáciu riadila prostredníctvom Pozemkového úradu. Autor podotýka, že ľudová strana zaujala nejednoznačné stanovisko - na

jednej strane sa snažila zachovať cirkevné majetky, na druhej strane musela reagovať na požiadavky roľníkov po pôde. Reforma nakoniec splnila svoje ciele len čiastočne, pričom značná časť cirkevnej pôdy zostala nerozdelená. Ako uvádza autor, v konečnom dôsledku boli vzťahy týchto strán poznačené súperením o vplyv medzi roľníkmi.

Príspevok **KAMILY PÍŠOVEJ** *Múzeum so sídlom v Bojnicksom zámku a jeho premeny v čase* dá čitateľovi možnosť nahliadnuť do histórie múzea sídliaceho v Bojnicksom zámku od jeho vzniku až po súčasnosť. Myšlienka založenia múzea sa spája s posledným majiteľom zámku, grófom Jánom Pálffyom, ktorý vo svojom testamente z roku 1907 vyjadril želanie sprístupniť svoje zbierky verejnosti. Po Pálffyho smrti však došlo k rozpredaniu mnohých cenných zbierok. Paradoxne to bol až požiar zámockých veží v roku 1950, ktorý urýchlil vznik múzea. Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach bolo oficiálne založené 7. septembra 1950. Autorka čitateľovi približuje viaceré organizačné zmeny, ktorými múzeum prešlo počas svojej existencie. V 90. rokoch sa múzeum dostalo do povedomia verejnosti organizovaním Medzinárodného festivalu duchov a strašidiel (1994-2018), ktorý značne prispel k zvýšeniu návštevnosti. Okrem toho múzeum organizovalo množstvo ďalších kultúrnych podujatí ako Rozprávkový zámok, Valentínsky víkend či nočné prehliadky. Autorka uvádza, že v súčasnosti múzeum ponúka dva prehliadkové okruhy - Pálffyho a Huňadyho. V roku 2021 bola otvorená nová multimediálna expozícia „Zámok včera a dnes“. Múzeum sa venuje vedecko-výskumnej činnosti, publikovaniu a organizovaniu výstav. V roku 2025 oslávi 75. výročie svojho založenia.

KATARÍNA MATEJOVÁ sa vo svojom príspevku *„Walk and talk“ v psychologickom poradenstve a psychoterapii – prehľad výsledkov kvalitatívne zameraného výskumu* prezentuje využívanie techniky „walk and talk“ v psychologickom poradenstve a psychoterapii a analyzuje výsledky kvalitatívnych výskumov v tejto oblasti. Ide o relatívne novú formu terapie, pri ktorej psychológ a klient vedú terapeutické sedenia počas chôdze vo vonkajšom prostredí. Autorka analyzovala 10 vedeckých štúdií, z ktorých polovica skúmala skúsenosti psychológov a polovica skúsenosti klientov. Výskumy boli realizované prevažne vo Veľkej Británii, USA a Kanade. Autorka poukazuje na hlavné výhody tejto formy terapie, ku ktorým podľa výskumov patrí rýchlejšie budovanie terapeutického vzťahu, benefity spojené s fyzickou aktivitou a pobytom v prírode, ako aj možnosť

alternatívneho prístupu pre klientov, ktorým nevyhovuje tradičné usporiadanie terapie. Identifikovala aj potenciálne riziká, napríklad nepredvídateľnosť vonkajšieho prostredia, praktické otázky spojené s počasím a terénom, a výzvy pri zachovávaní etických štandardov praxe. Autorka poukazuje na fakt, že väčšina údajov pochádza od odborníkov, ktorí sú priekopníkmi a zástancami tohto prístupu, čo môže viesť k pozitívnemu skresleniu. Autorka preto zdôrazňuje potrebu ďalšieho výskumu, najmä v slovenskom kontexte, kde plánuje realizovať vlastnú štúdiu zameranú na zmapovanie využívania techník walk and talk, overenie ich prínosov a analýzu limitov použitia.

Príspevok **MARIÁNA GAVENDU** *Stereotypy a fakty o pápežskom magistériu vzhľadom na spoločenské komunikačné prostriedky* upriamuje pozornosť čitateľa na vzťah pápežského magistéria (učiteľského úradu Katolíckej cirkvi) k spoločenským komunikačným prostriedkom. Analyzuje viacero stereotypov, ktoré sa v tejto oblasti vytvorili - napríklad názor o výlučne negatívnom postoji Cirkvi k médiám pred Druhým vatikánskym koncilom či predstavu o nekriticky pozitívnom postoji po ňom. Autor dokazuje, že Cirkev od svojho vzniku využívala dostupné komunikačné prostriedky na šírenie evanjelia, pričom vždy zachovávala tzv. „sympaticko-prorocký“ prístup, teda, že na jednej strane vnímala médiá pozitívne ako Boží dar a nástroj evanjelizácie, na druhej strane profeticky upozorňovala na riziká ich nesprávneho používania. Autor v príspevku prezentuje kvantitatívny a kvalitatívny výskum dokumentov pokoncilových pápežov, kde analyzuje ich postoj k médiám. Príspevok tiež zahŕňa prvý slovenský preklad buly pápeža Inocenta VIII. „Inter multiplices“ z roku 1487, prvého oficiálneho dokumentu Cirkvi o médiách (konkrétne o kníhtlači), a jeho analýzu. Autor prináša komplexný pohľad na vzťah Cirkvi k médiám a vyvracia viaceré zjednodušujúce interpretácie.

VICTOR KHROUL vo svojom príspevku *Communicating ‚Russian world‘: the sacralization of profane in the context of deep mediatization* prezentuje koncept „ruského sveta“ (Russkiy mir) a jeho vývoj z kultúrneho konceptu na militantnú občiansku náboženskú ideológiu. Autor analyzuje spôsoby, ako ruské médiá a štát využívajú sakralizáciu (posväcovanie) profánnych (svetských) tém na posilnenie štátnej moci a legitimizáciu politických rozhodnutí. Vysvetľuje, ako sa „ruský svet“ z pôvodne kultúrneho konceptu, založeného na ruskom jazyku, literatúre a umení, postupne transformoval na geo-

politický nástroj. Príspevok analyzuje tri hlavné oblasti sakralizácie v ruských médiách: armádu a patriotizmus, politické vedenie štátu (najmä osobu prezidenta Putina) a vojnu na Ukrajine, ktorá je prezentovaná ako „svätá vojna“. Autor venuje osobitnú pozornosť situácii na Slovensku, kde prieskumy ukazujú prekvapivo vysokú mieru sympatie k „ruskému svetu“ a poukazuje na aktívnu rolu ruskej ambasády v Bratislave pri šírení propagandy prostredníctvom sociálnych médií šíriacich pro-kremelské naratívy na Slovensku. V závere autor argumentuje, že „ruský svet“ sa stal mocným nástrojom Kremľa na podporu národnej jednoty, legitimizáciu štátnej moci a ospravedlnenie domácej i zahraničnej politiky. Prepojenie medzi náboženstvom a politikou vytvára silnú formu nacionalizmu, ktorá apeluje na náboženské aj politické cily obyvateľstva a prezentuje Rusko ako morálnu a duchovnú alternatívu k sekulárnemu Západu.

Príspevok **KATARÍNY MATUŠKOVEJ** *Algoritmická gramotnosť vo svetle posolstva pápeža Františka* sa zaoberá algoritmickou gramotnosťou v kontexte posolstva pápeža Františka k 58. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov. Autorka definuje algoritmickú gramotnosť a algoritmicky gramotných jednotlivcov v kontexte problematiky zberu dát a personalizácie obsahu, pričom upozorňuje na riziká ako filtračné bubliny a algoritmické kurátorstvo. Osobitnú pozornosť autorka venuje fenoménu deepfakes a ich potenciálu narušiť vzťah k realite. V závere príspevku sa autorka venuje problematike AI aplikácií a významu kvalitných vstupných údajov pre spoľahlivé výstupy a potrebe systematickej práce s informáciami v žurnalistike, vrátane ochrany zdrojov a osobných údajov.

LUKÁŠ ŠVAJLENIN sa vo svojom príspevku *Typológia literárnej kritiky: problémy a možnosti* zaoberá problematikou typológie literárnej kritiky. Autor predstavuje rôzne prístupy ku kategorizácii literárnej kritiky, pričom sa sústreďuje najmä na dve hlavné hľadiská: myšlienkovovo-interpretatívny aspekt a komunikačnú sféru/literárnokritickú funkciu. Autor prezentuje, analyzuje a evalvuje viaceré typológie literárnej kritiky a navrhuje vlastnú aktualizovanú koncepciu, ktorá vychádza z Thibaudetovho modelu, ale je prispôbena slovenskému literárnemu kontextu. Rozlišuje v nej tri typy kritiky: spontánnu (novinársku), profesionálnu (akademickú) a spisovateľskú (kritiku majstrov). Každý typ sa vyznačuje špecifickým prístupom k hodnoteniu literatúry, odlišnými funkciami a rôznymi typmi autorov kritických textov. Autor argumentuje, že jeho navrhovaná

typológia má univerzálnu platnosť a je aplikovateľná na akýkoľvek literárnokritický text bez ohľadu na historické obdobie či metodologický prístup. Zároveň zohľadňuje reálny stav vnímania a publikovania literárnokritických textov v slovenskom prostredí.

KATARÍNA VARGOVÁ uzatvára náš zborník svojim príspevkom *Ako vyzerá budúcnosť tlačových agentúr (nielen) v Arménsku?* v ktorom sa zaoberá súčasným stavom a budúcnosťou tlačových agentúr v Arménsku, pričom svoju pozornosť upriamuje hlavne na štátnu agentúru Armenpress a súkromnú agentúru Mediamax. Uvádza, že podľa bývalého agentúrneho spravodajcu Harutyuna Tsatryana majú tlačové agentúry v Arménsku najmenší vplyv na verejnú mienku, keďže ľudia, vrátane najvyšších ústavných činiteľov, získavajú informácie skôr zo sociálnych sietí. Armenpress, najstaršia arménska tlačová agentúra založená v roku 1918, funguje ako štátna inštitúcia a zameriava sa najmä na oficiálne správy z vládnych kruhov a denne publikuje viac ako 500 správ v desiatich jazykoch. Súkromná agentúra Mediamax, založená v roku 1999, sa špecializuje na regionálne spravodajstvo a ponúka platené služby vrátane monitoringu médií a prekladov. Má 15-členný redakčný tím a pokrýva širokú škálu tém od politiky po gastronómiu. Autorka tiež definuje niektoré z globálnych výziev pre tlačové agentúry a ako príklady uvádza argentínsku agentúru Tēlam, ktorú vláda v roku 2024 transformovala na štátnu reklamnú agentúru, a austrálsku AAP, ktorú zachránila skupina filantropov.

V závere nám dovoľte poďakovať všetkým autorom, ktorí svojou prácou prispeli k vytvoreniu tejto publikácie, ako aj Vám, milí čitatelia, za Váš záujem a podporu humanitných a spoločenských vied.

JELA KEHOE

Kvantová realita a svobodná vůle

Quantum reality and free will

JIŘÍ KUČERA

ABSTRACT: The article aims to connect the philosophical debates surrounding free will with recent advances in quantum mechanics, thereby underscoring the importance of exploring this intersection. Analyzing various theoretical perspectives, such as libertarian compatibilism, the paper sheds light on how quantum ‘indeterminacy’ might provide a way to understand human action outside the bounds of deterministic constraints. Quantum mechanics introduces a central unpredictability that contradicts classical determinism, which could perhaps allow for a more complex understanding of free will. This is consistent with the claim that choices are central to both human consciousness and the physical realm, with personal choices able to influence outcomes in a universe governed by probabilistic principles. The amalgamation of these concepts not only prompts a rethinking of enduring philosophical positions, but also stimulates interdisciplinary dialogues that can reformulate our understanding of autonomy, self-determination, and moral responsibility in the context of quantum events within quantum existence.

KEYWORDS: ontological, compatibility, indeterminism, quantum

Úvod

Průnik konceptů svobodné vůle a kvantové mechaniky odhaluje komplikovanou filozofickou doménu, která zpochybňuje naše standardní chápání lidského jednání. Ve snaze porozumět tomuto vztahu je nezbytné nejprve uvažovat o tom, jak kvantový *indeterminismus* zavádí dimenzi nepředvídatelnosti, která je podstatná ve významném srovnání s klasickými deterministickými rámci. Historicky tradiční pohledy typicky kategorizují svobodnou vůli jako *binární* proměnnou: buď je zcela existující, nebo zcela neexistující, na základě deterministických charakteristik vesmíru. Kvantová mechanika nicméně navrhuje alternativní hledisko, z něhož vyplývá, že neurčitost pozo-

rovatelná na *subatomárním* měřítku by mohla vytvořit příležitosti pro lidské rozhodování, které překonává příliš *zjednodušující dichotomie*. Tato konkrétní složitost otevírá možnost, že by jednotlivci mohli ovlivňovat svůj výběr, aniž by byli zcela řízeni předchozími stavy vesmíru. To vede v důsledku k hlubším diskusím o morální odpovědnosti jedince. Důkladné zkoumání kvantové mechaniky tedy nejen přidává další vrstvy komplikací do diskurzu o svobodné vůli; místo toho oživuje tento dialog a navrhuje další cesty pro nové chápání lidského jednání.

Interakce mezi filozofickými názory na svobodnou vůli a kvantovou mechaniku odhaluje poměrně složitou řadu myšlenek, zejména při zkoumání deterministických proti *indeterministickým* paradigmatům. Vyšetřování kvantového *indeterminismu* vdechlo nový život do diskusí o svobodné vůli.¹ Dialogy týkající se historie lidského rozhodovacího aktu navíc naznačují, že rozpoznání objektivních možností je zásadní pro pochopení jednání. Souhrnně tyto filozofické otázky zdůrazňují, že i když by kvantová mechanika mohla vnést aspekty *indeterminismu*, je třeba postupovat opatrně, aby se zabránilo slučování náhodnosti se skutečnou svobodnou vůlí. Pokračující rozhovor o kvantové mechanice proto vytrvale zpochybňuje konvenční chápání svobodné vůle, což vyžaduje pečlivé zvážení jak vědeckých hledisek, tak filozofických teorií.² Na rozdíl od klasické mechaniky, která funguje podle deterministických principů, kvantová mechanika poskytuje strukturu, ve které nelze výsledky přesně předvídat, což ukazuje vliv *indeterminismu* na fyzikální jevy. Tato transformace nese pozoruhodné důsledky pro filozofické debaty o svobodné vůli, zejména při zkoumání rozdílu mezi činy, které jsou prováděny vědomě, a těmi, které jsou predisponovány.

¹ MASI, Marco. Quantum Indeterminism, Free Will, and Self-Causation. In *Journal of Consciousness Studies*, 2003, roč. 30, č. 5–6. s. 32 – 56 [online]. Dostupné na internete: <<https://samwell-prod.s3.amazonaws.com/essay-resource/dcb106243f-FREE-4.pdf>> [16.12.2023]; LANDSMAN, Klaas. *Indeterminism and Undecidability* [online]. [15.12.2023], 2020. Dostupné na internete internete: <<https://arxiv.org/abs/2003.03554>> [15.12.2023]

² BELNAP, Nuel. *Branching histories approach to indeterminism and free will*. [online], 2002. Dostupné na internete: <<https://philsci-archive.pitt.edu/890/1/bh-approach-indet-free-will.pdf>> [17.12.2023]

Problém svobodné vůle

Existují různé alternativní pohledy filozofie na vědecké výklady kvantové mechaniky, stejně jako na její filozoficko-teologické důsledky. Tyto alternativy jsou zároveň kriticky důležité pro hodnocení problému svobodné vůle. Einsteinova deterministická interpretace kvantové mechaniky nepřinesla nový příspěvek ke svobodné vůli, kromě toho, co již bylo řečeno jiným klasickým deterministům před sto roky, kdy byly kvantové vlastnosti existence objeveny. To by platilo i pro ty (např. J.Searle), kteří považují kvantový *indeterminismus* za omezený na mikroskopickou oblast bez pozorovatelných důsledků v makroskopickém měřítku, včetně lidského mozku.³ Pokud jde o problém svobodné vůle, klasický determinismus i kvantový *indeterminismus*, omezené pouze na *mikrokosmos*, by přinesly v podstatě stejné možnosti: 'tvrdý' determinismus s odmítnutím svobodné vůle, 'měkký' determinismus a jeho kompatibilitu se svobodnou vůlí, za předpokladu nezávislosti lidské mysli na deterministických zákonech (*dualismus* nebo *emergence*); a konečně *agnosticismus* ohledně celého problému vůle.⁴

Podobné interpretace lze zaznamenat při diskuzích o Božím jednání ve vztahu ke kvantovému *indeterminismu*. Pollard například zastává názor, že Bůh určuje a podmiňuje všechny kvantové nejistoty.⁵ Takové přístupy vlastně nahrazují 'teologický determinismus' vědeckým determinismem; jsou užitečné při smíření Božího jednání se zákony přírody, i když neřeší problém svobodné vůle. Na rozdíl od Pollardových názorů, Robert John Russell tvrdí, že Bůh určuje všechny 'nejistoty' (potenciální možnosti), až do vzniku vědomí⁶, a poté

³ GRIFFIN, D. R. David. *Religion and Scientific Naturalism: Overcoming the Conflicts*. New York : State University Press, 2000.

⁴ SUAREZ, Antoine & ADAMS, Peter. Is Science Compatible with Free Will? In *Springer Science & Business Media*, 2012. [online]. Dostupné na internete: <https://play.google.com/store/books/details?id=rc42eUR8B20C&source=gbs_api> [15.12.2023]; PENCHEV, Vasil. From the 'Free Will Theorems' to the 'Choice Ontology' of Quantum Mechanics. In *Philosophy of Science eJournal* (Elsevier: SSRN), 2020, roč. 13, č. 33, s. 1 – 10.[online], 2020. Dostupné na internete: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3636703> [cit 16.12.2023]

⁵ POLLARD, G. William. Chance and Providence: God's Action in a World Governed by Scientific Law. [online]. [cit. 2.11.2023], 1958. In: *Journal of Religion*. Vol. 39/4, s. 114. Dostupné na internete: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/485203>.

⁶ RUSSELL, J. Robert. *Special Providence and Genetic Mutation: A New Defense of Theistic Evolution*. [online]. [cit. 3.11.2023], 1998. Dostupné na internete: <https://counterbalance.org/ctns-vo/russe-body.html>.

nechává nejistoty, aby byly 'vyplněny lidskou vůlí'.⁷ Bůh 'omezuje' a doslova limituje sám sebe, aby umožnil lidem svévolně volit mezi různými možnostmi. Myšlenka 'sebeomezení' se poměrně často objevuje ve filozofických diskusích o problému zla. Mnozí renomovaní myslitelé včetně Keitha Warda a Hicka Murphyho zdůrazňují důležitost této teorie.⁸ V těchto perspektivách, aby byla zachována vševědocnost Boha, je zdůrazněno, že toto omezení ukládá Bůh dobrovolně sám sobě. Lidská svobodná vůle a morální odpovědnost jsou vysvětleny prostřednictvím tohoto předpokladu.

Podle Tracyho a Claytona určuje Bůh pouze malou část kvantových nejistot, zatímco zbytek může tvořit hrací pole pro svobodnou vůli člověka.⁹ Důležitost kvantové mechaniky je v tomto případě její teoretická podpora pro 'objektivní pravděpodobnosti'. Tracy se především soustředí na obtíže způsobené 'teologickým determinismem' v souvislosti s problémem zla.¹⁰ Stejně jako Tracy, i Clayton si uvědomuje význam kvantové teorie pro problém zla, přičemž také poukazuje na to, že existence *indeterminismu* není dostatečná; jeho „odpovídající vliv na úroveň mozku je klíčem k vyřešení dilematu.“¹¹ Roger Penrose, jeden z vlivných žijících fyziků, souhlasí s tím, že kvantová mechanika může mít silné důsledky pro pochopení určitých aspektů lidské mysli (jako je vědomí) a přinést světlo na problém svobodné vůle.¹² George Ellis je dnes nejvýznamnějším filozofem, který sloučil otázky lidské mysli, božského jednání a kvantové teo-

⁷ RUSSELL, J. Robert. *Divine Action and Quantum Mechanics: A Fresh Assessment*. In *Philosophy, science and divine action*. Ed. Nancey C. Murphy & Robert John Russell. Boston : Brill, 2009, s. 318.

⁸ BARBOUR, Jan. *When Science Meets Religion*. New York: Harper Collins, s. 168 – 169, 2000.

⁹ TRACY, F. Thomas. *Particular Providence and the God of the Gaps*, Ed. R.J.Russell. Berkeley : The Center for Theology and Natural Sciences, 2000, s. 292 – 294; CLAYTON, Philip. *Tracing the Lines: Constraint and Freedom in the Movement from Physics to Theology*. Ed. R.J.Russell. Berkeley : The Center for Theology and Natural Sciences, 2001, s. 212 – 215.

¹⁰ Zatímco potíže vyvstávají v případě libertarianismu, 'kompatibilismus' by byl imunní vůči útokům teologického nebo vědeckého determinismu. TRACY, Thomas. *Creation, Providence and Quantum Chance*. Berkeley : The Center for Theology and Natural Sciences, 2001, s. 247.

¹¹ CLAYTON, *Tracing the Lines*, s. 222 – 223.

¹² PENROSE, Roger. *The Large, the Small and the Human Mind*. Cambridge : University Press, 2000.

rie.¹³ Ellis věří, že Bůh může působit na lidskou mysl prostřednictvím determinací kvantových nejistot, s vysvětlením v jakém smyslu se dějí zjevení a zázraky, aniž by porušil jakékoli fyzikální zákony.¹⁴ Připisuje zvláštní důležitost 'shora-dolů' akcí lidské mysli na tělo, k pochopení aspektů mysli.¹⁵ Na rozdíl od Searla, Ellis věří v důležitost kvantových nejistot na úrovni mozku a tvrdí, že mozek nadále zvyšuje účinky nejistot. Navíc, Bůh komunikuje s lidmi skrze tyto 'mezery'.¹⁶

Pohledy Penrose nebo Ellise na důležitost kvantových nejistot na úrovni mozku/mysli mají zásadní důsledky pro problém svobodné vůle. Podle *libertarianismu* nesmějí být (pravděpodobnostní) nejistoty omezeny na subatomární svět tak, že za stejných podmínek mohou lidé činit různá rozhodnutí prostřednictvím mentálního uvažování.¹⁷ Zatímco Ellisův úhel má určitou přitažlivost ve vysvětlení teologických pojmů, jako je zjevení, naráží na potíže související s 'teologickým determinismem'.¹⁸ To je další místo, kde přichází na pomoc kvantová 'nejistota'; mezery může zaplnit Bůh, když komunikuje s lidstvem prostřednictvím zjevení nebo podobných druhů náboženské zkušenosti, jakož i samotným člověkem při dobrovolném (*volitivním*) rozhodování. Stručně řečeno, problém svobodné vůle se redukuje na tři determinace: božskou, skrze přírodní zákony, nebo lidskou svobodnou vůli. Objektivní pravděpodobnosti v rámci přírodních zákonů, jak je odhaluje kvantová mechanika, představují příležitosti k pochopení božského jednání bez jakéhokoli porušení těchto zákonů. Stejně tak se otevírá prostor pro působení lidské svobodné vůle, bez omezení determinismem. Na druhé straně, hranice

¹³ ELLIS, George. *The Theology of the Anthropic Principle*. Ed. R.J.Russell. Berkeley : The Center for Theology and Natural Sciences, 2001, s. 390 – 391.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ ELLIS, George. *Quantum Theory and the Macroscopic World*. Ed. Robert John Russell. Berkeley : Center for Theology and the Natural Sciences, 2001, s. 264 – 269; ELLIS, George. *Ordinary and Extraordinary Divine Action: The Nexus of Interaction*. Berkeley : The Center for Theology and Natural Sciences, 2000, s. 374 – 375.

¹⁶ ELLIS, George. *Ordinary and Extraordinary Divine Action*, s. 389 – 390.

¹⁷ Je možné sjednotit 'kvantový indeterminismus' jako mechanismus, který řídí neredukovatelné aspekty mysli (jako je svobodná vůle a vědomí), s obrazem 'vzniku'. Takové sjednocení také usnadňuje libertariánský přístup ke svobodné vůli. Někteří filozofové se skutečně vydávají podobnou cestou a kromě vědeckého indeterminismu a kvantové teorie zdůrazňují také neredukovatelné aspekty lidského mozku.

¹⁸ RUSSELL, J. Robert. *Divine Action and Quantum Mechanics: A Fresh Assessment*, s. 319.

mezi Božím jednáním a lidskou svobodnou vůlí nemohou být definitivně stanoveny kvantovou teorií, jedná se spíše o teologický problém. Filozofická zkoumání tohoto problému pokračují v *teistických* debatách o tom, zda je Boží vševědoucnost v rozporu se svobodnou vůlí člověka.

Vševědoucnost Boha a svobodná vůle

Víra v 'dokonalého' Boha je základním principem *teismu*. Boží dokonalost vyžaduje Jeho vševědoucnost. Jeho znalosti zahrnují budoucnost i minulost, přičemž ta první nese většinu debat o svobodné vůli. Jak lze Boží poznání budoucnosti skloubit s naší svobodnou vůlí? Jestliže Bůh předem věděl, co všechno se chystáme udělat, proč jsme odpovědní za své činy?¹⁹ Většina *teistických* doktrín smiřuje Boží znalost budoucnosti se svobodnou vůlí prostřednictvím různých interpretací. Alfred Whitehead tvrdí, že Bůh zná všechny pravděpodobnosti budoucnosti, ale ne skutečné výsledky.²⁰ Whiteheadovy myšlenky ovlivnily mnoho filozofů a teologů. Podobným způsobem přisuzuje 'otevřený' *teismus* Bohu všemohoucnost, zatímco tvrdí, že nezná budoucnost, což pro Boha neznamená 'nedostatek' či 'limitovanost'. Budoucnost je jednoduše *ontologicky* nejistá a 'dokonalost' nevyžaduje poznání 'nejistého'.²¹

Peacocke věří, že zatímco kvantové nejistoty jsou 'zafixované' Bohem během božského působení, aby záměrně ponechal některé z 'mezer' nevyplněny za účelem povolení svobodné vůle. Jinými slovy, Bůh si vybral své 'omezení', aby ponechal budoucnost neznámou a nedeterminovanou.²² Budoucnost nemá žádný *ontologický* status, a proto Bůh může znát pouze možnosti v budoucnosti. Peacocke uvádí tyto myšlenky do harmonického souladu s *teistickým* pojetím aktivního a všemocného Boha tvrzením, že Bůh se dobrovolně rozhodl přenechat určité věci lidem, z čehož plyne, že budoucnost

¹⁹ STONE, M.W. F. *Philosophical Theology*. Ed: A. C. Grayling. Oxford : Oxford University Press, 1998, s. 316.

²⁰ SAEEDIMEHR, Mohammad. Islamic Philosophy and the Problem of Evil; a Philosophical Theodicy. In *Humanities*, 2010, roč. 17, č. 1., s. 127 – 148.

²¹ PETERSON, Michael. *Reason and religious belief*. Oxford : University Press, 2012, s. 234 – 237.

²² PEACOCKE, R. Arthur. *God's Interaction with the World*. Berkeley : Center for Theology and the Natural Sciences, 2000, s. 279.

nemůže být známa.²³ Aby Bůh stvořil lidi se schopností činit svobodné volby, stvořil přírodu s flexibilní a otevřenou strukturou.²⁴

Tvrzení, že Bůh nezná budoucnost, musí být doprovázeno určitou formou *indeterminismu*, protože determinismus umožňuje úplné poznání budoucnosti z minulosti. Podle 'teorie chaosu' nemůže v deterministickém vesmíru ani 'nejvyšší inteligence' (např. 'Laplaceův démon') předpovídat budoucnost.²⁵ Připomeňme však, že toto omezení je *epistemologické*; neznamena *ontologickou* nepoznatelnost budoucnosti.²⁶ Pokud je budoucnost *ontologicky* určena, vševědoucí Bůh ji musí znát. *Teistická* představa Boha není představou 'nejvyšší inteligence' v roli pouhého pasivního pozorovatele. Naopak, 'On' je stvořitelem vesmíru, spolu se všemi jevy v něm. *Teistická* doktrína by byla v rozporu s Boží 'neschopností' poznat předurčenou budoucnost kvůli *epistemologickým* nedostatkům. Na druhé straně, ti,

²³ PEACOCKE, R. Arthur. *Biological Evolution - A Positive Theological Appraisal*. Ed. R. J. Russell, W.R. Stoeger and F.J. Ayala. Berkeley : Center for Theology and the Natural Sciences, 1998, s. 368; PEACOCKE, R. Arthur. *God's Interaction with the World*, s. 279 – 280.

²⁴ Myslenky podobné Peacockovým lze nalézt u středověkých myslitelů Hisham ibn-al-Hakam a Hossain al-Basri. Podle těchto myslitelů Bůh zná realitu a podstatu hmoty od věčnosti podobně jako Peacockovo a Whiteheadovo tvrzení, (s tím, že Bůh zná jen budoucí pravděpodobnosti). Fakt, že by Bůh znal události až poté, co nastaly, protože předtím nebyly 'nic', se zdá být absurdní (vědět něco, co ještě neexistuje). PEACOCKE, R. Arthur. *God's Interaction with the World*, s. 281.

²⁵ Jedná se o tkzv. 'Laplaceův démon': V historii vědy byl Laplaceův démon pozoruhodnou publikovanou artikulací kauzálního determinismu na vědeckém základě od Pierra-Simona Laplacea v roce 1814. Podle determinismu platí, že pokud někdo ('démon') zná přesnou polohu a hybnost každého atomu ve vesmíru, jsou dány jeho minulé a budoucí hodnoty pro daný čas a lze je vypočítat ze zákonů klasické mechaniky. Objevy a teorie v následujících desetiletích naznačují, že některé prvky Laplaceova původního uvažování jsou neslučitelné s dnešními objevy ve vesmíru. Například, nevratné procesy v termodynamice naznačují, že 'Laplaceův démon' nedokázal rekonstruovat minulé pozice a momenty ze současného stavu. LAPLACE, P. Simon. *A Philosophical Essay on Probabilities*. Přkl. Truscott. New York : Dover Publications, 1951, s. 4; HAWKING, Stephen. *A Brief History of Time*. New York: Bantam, 1998.

²⁶ 'Teorie chaosu' je někdy zdůrazňována jako protiklad s 'Laplaceovým démonem': popisuje, jak může deterministický systém přesto vykazovat chování, které nelze předvídat, jako například v případě 'motýlího efektu', kdy drobné odchylky mezi počátečními podmínkami dvou systémů mohou vést k velkým rozdílům. Zatímco to vysvětluje nepředvídatelnost v praktických případech, aplikovat to na Laplaceův případ je sporné. Teorie 'chaosu' je použitelná, když znalost systému je nedokonalá, zatímco 'Laplaceův démon' předpokládá dokonalou znalost systému. HOEFER, Carl. *Metaphysics Research*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford : University Press, 2016.

kdo věří v *dualismus*, v teorii 'emergence', a *indeterministický* výklad kvantové mechaniky, tvrdí, že mohou ve vesmíru existovat „*ontologické* nejistoty“.²⁷ Jediný způsob, jak tvrdit, že Bůh (*teismu*) nezná budoucnost, je připustit a dokázat, že budoucnost není určena. Navíc, v takovém druhu nejisté budoucnosti, Bůh by neměl determinovat všechny možnosti, ale nechat svobodu lidské vůli. Jinými slovy, vědecký determinismus, stejně jako teologický determinismus, by implikoval, že budoucnost musí být Bohu známa, přičemž odmítnutí vědeckého či teologického determinismu je nutná, avšak ne postačující podmínka k zavrhnutí Boží znalosti budoucnosti. Ve skutečnosti lze v literatuře nalézt celou řadu teologických názorů o kompletní znalosti Boha o budoucnosti, slučitelné s ponecháním lidstvu, aby se rozhodlo z vlastní vůle, v oblastech mimo determinismus (například kvantovými nejistotami nebo dualismem). Svobodná vůle, nezávislá na vědeckém a teologickém determinismu, není konfliktní s Boží úplnou znalostí budoucnosti. Mnoho filozofů a teologů se přiklání k tomuto názoru.

Peacockův *libertarianismus* obětuje Boží znalosti budoucna za účelem ponechání prostoru pro svobodnou vůli. Naopak, 'měkký' determinismus smírjuje svobodnou vůli s vědeckým determinismem, a klidně by tak učinil taktéž pro *teistický* determinismus. Ti, kdo mísí '*kompatibilismus*' s *teismem*, se snaží kritizovat *libertarianismus*, protože ten vykládá svobodnou vůli tak, že se odehrává prostřednictvím jevů zcela nezávislých na Bohu, což je neslučitelné s vírou v úplnou Boží vládu nad vesmírem.²⁸ Navíc, *libertariánní* interpretace svobodné vůle prostřednictvím *indeterminismu* prohlašuje za 'náhodné' naše činy a neguje lidskou odpovědnost, což je další důvod, proč se '*kompatibilisté*' staví proti *libertarianismu*.²⁹ '*Kompatibilista-teista*' nemá žádné potíže věřit současně Božímu poznání budoucnosti, teologickému determinismu a existenci svobodné vůle.

Mnoho *libertariánských* a 'měkkých' deterministických filozofů i teologů hájí, že úplné Boží poznání budoucnosti je slučitelné se svobodnou vůlí člověka.³⁰ Na druhou stranu, je poměrně obtížné určit,

²⁷ TASLAMAN, Caner. *The Quantum Theory: Philosophy and God*. North Haven : Cosmo Publishing Company, 2023, s. 159.

²⁸ BYL, John. Indeterminacy, Divine Action and Human Freedom. In *Science and Christian Belief*, October 2003, roč. 15, č. 2, s. 114.

²⁹ Ibid., s. 112 – 113.

³⁰ Boží věčné poznání je slučováno s lidskou svobodou a morální odpovědností prostřednictvím hesla: 'vědění závisí na poznané věci'. Z této perspektivy Bůh ví

zda výrok 'znalost závisí na poznané věci' je 'libertariánský' nebo 'měkký' - deterministický. Podobné těžkosti jsou patrné i v diskuzích o pozici Tomáše Akvinského (věřil ve svobodnou vůli spolu s Božím poznáním budoucnosti); v jeho spisech na toto téma lze nalézt stopy jak 'libertarianismu', tak 'měkkého' determinismu.³¹ Podle Kevina Staleyho, Akvinský hájí oba názory, ale zároveň se vyhýbá jejich vnitřním problémům.³² Většina křesťanských teologů současně věří ve svobodnou vůli a Boží poznání budoucnosti, i když s širokým spektrem výkladů.³³

Rozdíly v *teistických* myšlenkách na téma svobodné vůle a Boží vševědouce představují něco pozoruhodného. Uvažujme o názorech jezuitského kněze Luise de Molina: poznání Boha předcházející stvoření světa a lidí (se svobodnou vůlí) je 'přirozeným poznáním', které zahrnuje všechny budoucí pravděpodobnosti. Bůh navíc vlastní 'svobodné vědění, díky kterému ví, co se stane, když stvoří bytosti se svobodnou vůlí. A co je nejdůležitější, Bůh má také 'střední poznání',³⁴ jehož prostřednictvím ví, jaké volby učiní každá jednotlivá svévolná bytost, i kdyby nebyla stvořena. Na základě svého 'středního poznání' se Bůh rozhodl stvořit jistá svévolná bytí za určitých podmínek mezi mnoha nekonečnými možnostmi.³⁵ Dále, Bůh zná všechny budoucí události prostřednictvím svého nekonečného poznání. Podle 'molinismu' zaručil Bůh svobodnou vůli lidem (v *libertariánském* smyslu) a tím nepodstoupil žádné 'riziko'.

Molinismus uvádí do souladu *teistický* požadavek 'dokonalého' a vševědoucího Boha s *libertariánským* výkladem svobodné vůle.³⁶ Podpoříme-li víru v nejvyšší a kompletní Boží poznání, kdy Bůh ví přesně, co by kdo udělal za jakýchkoli okolností, důsledkem je, že po-

věci v budoucnosti, zatímco jeho poznání nedeterminuje, co se stane. Tento koncept je vykládán mnoha odlišnými způsoby různými filozofy a na tomto výkladu neexistuje shoda.

³¹ STALEY, M. Kevin. Aquinas: Compatibilist or Libertarian. In *Saint Anselm Journal*, Spring 2005, č. 2-2, s. 73 – 75.

³² Ibid. s. 78.

³³ CRAIG, W. Lane. *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*. Leiden : Brill, 1988.

³⁴ MOLINA, de Luis. *On Divine Foreknowledge*. Ed. Alfred J. Freddoso. Cornell University Press, 2004.

³⁵ CRAIG, W. Lane. *The Coherence of Theism: Introduction*. Ed: William Lane Craig. New Brunswick : Rutgers University Press, 2002, s. 204.

³⁶ Protože *molinismus* zahrnuje všechny tyto kritické aspekty, někteří myslitelé jej považují za nejvhodnější přístup k problému svobodné vůle.

jem 'dokonalého' Boha by vyžadovalo 'střední poznání', což právě *molinismus* zdůrazňuje. Jakékoli tvrzení o opaku by bylo v rozporu s myšlenkou 'dokonalosti'. *Molinismus* navíc docela úspěšně ukazuje, že neexistuje potřeba odmítnout klasickou teistickou víru, kdy 'Bůh zná budoucnost', aby se uvolnil prostor pro lidskou svobodnou vůli.³⁷ Na druhé straně, žádný systém myšlení, ať *teistický* či *ateistický*, nenabízí kompletně uspokojující popis toho, co nazýváme 'vůle' a jak 'pracuje'. Jak si všiml Searle, naše stavy mysli jsou '*ontologiemi* první osoby', a proto jsou subjektivní. Naše subjektivita nemůže být předmětem žádného externího pozorování nebo vědecká studie.³⁸ Vůle je o mysli; s normálním (zdravým) rozumem o jeho existenci nepochybujeme; cítíme jeho existenci jako '*ontologie* první osoby'. Navzdory těmto pocitům však nemůžeme učinit naši vůli předmětem žádného vědeckého snažení, ani nemůžeme udělat úplný (vědecký) popis toho, co to je. Proto bychom měli mít na paměti, že všechny diskuse o svobodné vůli jsou vedeny bez jejího uspokojivého pochopení.

Ve skutečnosti, žádný *teistický* přístup není schopen vysvětlit, jak nakreslit hranici mezi Boží vůlí a lidskou svobodnou vůlí, nebo jak velkou 'svobodu' může mít lidská bytost, vezmeme-li v úvahu, že celá její existence je zcela determinovaná Bohem. Pro zastánce ateismu existuje hluboký problém s pochopením toho, kolik svobody může vůle vykazovat, i když je určována materiály a zákony, jež jsou na vůli nezávislé. *Teista* by měl *apriori* uznat, že problém svobodné vůle je neřešitelný; mezitím, stejný problém platí i pro ateismus, a proto jej nelze využít proti *teismu*. Ve skutečnosti jsou 'tvrdé' deterministické, 'měkké' deterministické a *libertariánské* přístupy obhajovány mnoha *teisty* a ateisty prostřednictvím nesčetných interpretací. Kdyby existoval jasný rozdíl mezi definicemi svobodné vůle v *teismu* a *ateismu*, došlo by k větší segregaci. Jak tvrdí Polkinghorne, přestože moderní věda otřásla myšlenkou vesmíru fungujícího jako mechanické hodinky, věda sama o sobě nemůže vyřešit problém svobodné vůle, protože vůle je primárně *metafyzická* a o *metafyzických* volbách.³⁹

³⁷ TASLAMAN, *The Quantum Theory*, s. 161.

³⁸ Zažíváme stavy své vlastní mysli, ale nedokážeme pochopit, co to je vidět 'červeně' nebo 'přát si zvednout ruku'. SEARLE, John. *Mind: A Brief Introduction*. Oxford : University Press, 2005.

³⁹ POLKINGHORNE, *Science and Theology*, s. 58.

Proč je problém svobodné vůle neřešitelný?

I když moderní věda není schopna odpovědět na mnoho otázek spojených se svobodnou vůlí a Boží vševědoudností, určitá vědecká zjištění představují zásadní vodítka pro pochopení toho, proč je problém neřešitelný. Pojem 'času' má ústřední roli v pochopení vztahu mezi Boží vševědoudností a svobodnou vůlí. V obecnějším smyslu, abychom správně pochopili vztah mezi Bohem a vesmírem, měli bychom rozumět vztahu mezi Bohem a jeho pojetím času. Stojíme zde před dvěma alternativami: v první je Bůh stvořitelem času, a proto je vůči němu *transcendentní*; Bůh nevnímá čas jako my. Pojmy jako 'minulost' a 'budoucnost' se na Něj nevztahují. Za druhé, Boží věčnost je chápána jako 'Existence' od záporného nekonečna v čase, a proto Bůh není zároveň *transcendentní* vůči času.⁴⁰ Naše volba mezi těmito dvěma možnostmi by závisela na našem chápání povahy 'času'. Vědecký vývoj ve dvacátém století dramaticky otrásl zažitými předpoklady o čase. Zejména Einsteinova teorie relativity ukázala, že čas není absolutní a závisí na relativním pohybu pozorovatelů a také na gravitaci.⁴¹ Tyto objevy rezonují kompatibilně s představou *transcendentního* Boha, obhajovanou mnoha mysliteli od Platóna, Plotina, Boetia až k Anselmovi a Akvinskému.⁴² Protože čas je vetknán do struktury vesmíru, bylo by racionální očekávat, že Bůh by měl být 'nad' časem, stejně jako 'nad' prostorem.⁴³

Pokud je akceptována Boží *transcendentnost* vůči času, člověk by si uvědomil mezeru ve výkladu Božího poznání budoucnosti jako něčeho, co měl Bůh v 'minulosti'. Místo toho, Bůh zná všechny složky času, jako když se fotograf dívá na sekvenci snímků na filmu. Příklad Tomáše Akvinského, který poukazuje na slučitelnost Boží vševědoudnosti s lidskou svobodnou vůlí, je poněkud analogický: cestující uprostřed karavany nevidí, kdo je v čele nebo vzadu, zatímco někdo, kdo karavanu sleduje z vrcholu kopce, by současně viděl každého cestovatele. Podobně, Bůh zná minulost, přítomnost a budoucnost

⁴⁰ STONE, M.F. William. *Philosophical Theology*. Oxford : University Press, 1998, s. 312 – 313.

⁴¹ HAWKING, Stephen. *A Brief History of Time*. New York : Bantam, 1998.

⁴² Před vědeckým objevem relativity času vyjádřil Augustin své filozofické myšlenky o relativitě času. CRAIG, *The Coherence of Theism: Introduction*, s. 206.

⁴³ Teorie relativity neukončila debatu o *transcendentnosti* Boha. Nicméně, po formulaci této teorie, bylo racionálnější argumentovat, že Bůh by neměl být vázán takovým časem, který závisí na stavu pozorovatele.

z 'vnějšku' času. Akvinského přístup je aplikovatelný i na problémy související s *fatalismem*, stejně jako s dokonalostí a neměnností Bo-ha.⁴⁴ Protože činnost naší mysli je vázána na pojem času, my nejsme schopni pochopit, jaké to je být 'mimo' čas a jak bezčasová bytost může působit na dočasný vesmír a znát současně minulost a budoucnost. Akvinského přístup sám o sobě neřeší problém svobodné vůle, jen vysvětluje, proč nejsme schopni dokonale pochopit, jak se svobodná vůle shoduje s Boží vševědoudností a jako může nadčasové 'Bytí' jednat s časovým vesmírem a znát současně minulost i budoucnost.⁴⁵ *Molinistická* představa 'středního' poznání, v kombinaci s Boží *transcendentností*, by poskytla nejvhodnější přístup ke svobodné vůli – i když problém taktéž zcela neřeší.

I když někteří *teističtí* myslitelé a školy přijímají 'tvrdý' determinismus, je třeba jej dnes opustit v jakémkoli *teistickém* systému, který učí morální odpovědnosti. Pokud jde o *kompatibilismus* a *libertarianismus*, člověk by měl zůstat *agnostikem*. Vědecký determinismus nepředstavuje pro *libertarianismus* hrozbu; žádná z jeho možností (kvantová teorie, dualismus, *emergentismus*, *molinismus*) není v rozporu s Boží vševědoudností. Tyto možnosti však nemají žádný vliv na to, jak určit hranici mezi teologickým determinismem a lidskou svobodnou vůlí.⁴⁶ Z tohoto důvodu je nejvhodnější volbou mezi *libertarianismem* a *kompatibilismem* zůstat zatím *agnostický* a přiznat, že ještě neznáme definitivní odpověď.

Role 'pozorovatele', princip komplementarity a svobodná vůle

Podle *indeterministických* interpretací kvantové mechaniky se nacházejí 'objektivní pravděpodobnosti' všude ve vesmíru, včetně lidského mozku. V *libertariánském* přístupu jsou tyto pravděpodobnosti dokonalým kandidátem na hlavní mechanismus vůle a chtění.

⁴⁴ BARBOUR, Ian. *Issues in Science and Religion*. New York : Harper and Row Publishers, 1971, s. 427.

⁴⁵ Akvinského postup neřeší kompletně problém svobodné vůle, avšak aspoň vysvětluje, proč nejsme schopni dokonale pochopit, jak se svobodná vůle váže na Boží vševědoudnost.

⁴⁶ STONE, M. W. F. *Philosophical Theology*. Oxford : University Press, s. 1998, s. 312 – 325.

Výsledkem je, že tato nejzákladnější teorie moderní fyziky přichází k záchraně svobodné vůle, proti hrozbě 'tvrdého' determinismu. To je nejdůležitější implikace kvantové teorie pro problém svobodné vůle. Podobně víme, že kvantová mechanika podporuje *holismus* proti *redukcionismu*, a *holismus*, jako nutné spolu-existování všech částí celku, je v souladu s 'emergentními' přístupy ke svobodné vůli. Je možné identifikovat další body, ve kterých se kvantová mechanika křížuje s problémem svobodné vůle.

Princip 'komplementarity', spolu s kvantovými jevy, jako je 'nelokálnost' a 'kolaps vlnové funkce', je využíván k vývoji takzvaných 'nových Berkeleyových' přístupů. Podle nich není vliv pozorovatele na 'pozorované' pouze důsledkem fyzického, ale také 'mentálního působení'.⁴⁷ Ve Schrödingerově formalismu kvantové mechaniky je stav částice popsán jako 'superpozice vlnové funkce' související s různými pravděpodobnostmi; když se na částici provádí měření, vlnová funkce 'kolabuje' do určitého stavu mezi (nekonečně) možnými stavy. Co způsobuje kolaps vlnové funkce, podle Berkeleyova pohledu, není fyzický 'dotek', ale determinující jednání mysli.⁴⁸ Pokud je mysl schopna 'ovlivnit' hmotu, 'tvrdý' determinismus již není možný, a je zde prostor pro svobodnou vůli v *libertariánském* smyslu.⁴⁹ George Bishop je prominentní zastávce 'nového' Berkeleyanismu. Bishop považuje Boha za 'univerzálního pozorovatele'. Každá jednotlivá kvantová událost je Božím stvořením, prostřednictvím Jeho pozorování; Bůh je *transcendentním* 'pozorovatelem' vesmíru. Raymond Chiao nahrazuje působení lidské mysli 'pozorovatelem Boží mysli', čímž rozšiřuje božské působení v celém časoprostoru.⁵⁰

Radikální změna v *epistemologické* roli pozorovatele, způsobená kvantovou mechanikou, umožnila zrod výstředních myšlenek, jako je 'vylepšený' *ontologický* stav mysli vytvářející svobodnou vůli, nebo propojení Božího stvoření s Jeho 'pozorováním'.⁵¹ Dokonce se objevila tvrzení, že vesmír nejprve existoval jako 'kvantový potenciál', zatímco vesmír, jak jej známe, byl vytvořen cestou 'počátečního pozorování'. Ačkoli se tyto myšlenky mohou zdát bizarní, občas je

⁴⁷ WIGNER, Eugene. *The Scientist Speculates*. London : Heinemann, 1961.

⁴⁸ BUTTERFIELD, Jeremy. *Some Worlds of Quantum Theory*. Ed. R.J.Russell. Berkeley : Center for the Theology and the Natural Sciences, 2001, s. 122.

⁴⁹ CHIAO, Y. Raymond. *Quantum Nonlocalities: Experimental Evidence*. Berkeley: Center for the Theology and the Natural Sciences, 2001, s. 37.

⁵⁰ Ibid., s. 37 – 38.

⁵¹ TASLAMAN, *The Quantum Theory*, s. 167.

podpořili významní vědci, včetně jaderného fyzika Johna Wheelera, autora termínu 'černá díra'.⁵² John Cramer dokonce tvrdí, že v kvantové perspektivě může budoucnost ovlivnit minulost.⁵³ Když pozorujeme hvězdu vzdálenou sto světelných let, vytváříme efekt o sto let zpět v čase.⁵⁴ Tyto a podobné přístupy jsou proti našemu zdravému rozumu, stejně jako proti principu *kauzality*. V některých ohledech jsou podobné Ockhamovým představám o Boží vševědčnosti a svobodné vůli. Podle něj může svobodná vůle měnit minulost, což není považováno za konflikt s Boží vševědčností.⁵⁵

Je možné, že tyto přístupy do značné míry zveličují *epistemologickou* roli pozorovatele, popsanou kvantovou mechanikou. Jak uvedl Polkinghorne, je důležité rozlišovat mezi rolí 'pozorovatele' a 'realitou tvořenou pozorovatelem'.⁵⁶ Je pravda, že kvantová mechanika přisuzuje rozšířenou roli pozorovateli, ale to v žádném případě neznamená žádnou formu 'tvoření'.⁵⁷ Měli bychom mít na paměti, že tvrzení o tvůrčí činnosti pozorovatele primárně pramení z nesprávné interpretace terminologie 'kolaps vlnové funkce'.⁵⁸ Někteří vědci doufají, že budoucí vývoj vrhne více světla na roli 'pozorovatele'.⁵⁹ I když tomuto fenoménu dokonale nerozumíme, neexistuje žádný takový důsledek jako 'tvůrčí činnost pozorující mysli'. Výsledky kvantově mechanických experimentů lze zaznamenat na disk počítače a data vytisknout o mnoho let později. V tomto případě se mysl dozví o výsledcích experimentů z výtisků; neexistuje tedy žádný racionální důvod očekávat, že by takové pozorování ovlivnilo experimenty před mnoha lety.⁶⁰

Někteří filozofové se pokoušejí aplikovat princip *komplementarismu* (doplňování) na problém svobodné vůle s použitím následující

⁵² CLAYTON, *Tracing the Lines*, s. 218.

⁵³ Protože rychlost světla je konečná (asi 300 000 kilometrů za sekundu), když 'vidíme' hvězdu jednu miliardu světelných let daleko, ve skutečnosti pozorujeme stav hvězdy jako před miliardou let.

⁵⁴ CRAMER, John. The Transactional Interpretation of Quantum Mechanics. In *International Journal of Theoretical Physics*, 1988, č. 27.

⁵⁵ PLANTINGA, Alvin. On Ockham's Way Out. Ed. E. Stump and M. Murray. In *Philosophy of Religion: Big Questions*. Malden : Blackwell Publishing, 1999.

⁵⁶ POLKINGHORNE, *Science and Theology*, s. 34.

⁵⁷ HANSEN, J. Arlen. The Dice of God: Einstein, Heisenberg and Robert Coover. In *A Forum on Fiction*, 1976, roč. 10, č. 1, s. 50.

⁵⁸ TASLAMAN, *The Quantum Theory*, s. 168.

⁵⁹ CLAYTON, *Tracing the Lines*, s. 219.

⁶⁰ POLKINGHORNE, John. The Quantum World. In *Physics, Philosophy and Theology*. Vatican : Vatican Observatory Publications, 2005, s. 337.

analogie: podle principu kvantové mechaniky není vlnové a částicové chování částice protichůdné, ale komplementární. Analogicky, teologický/vědecký determinismus a svobodná vůle jsou komplementárními pojmy, i když se zdají být v rozporu. Pollard podporuje názor, že všechny kvantové 'mezery' jsou vyplněny Bohem, aby mohl výsledný teologický determinismus uvést do souladu se svobodnou vůlí; našel tudíž záchranu v právě zmíněné analogii.⁶¹ Niels Bohr, zakladatel principu *komplementarity*, zmínil, že analogické myšlenky je možné použít i v jiných oblastech, kde se zdánlivě protichůdné pojmy skutečně doplňují.⁶² Tuto cestu následovalo mnoho myslitelů, kteří tvrdí, že náš způsob používání logiky nám brání v řešení těchto dilemat. Heisenberg (vynálezce principu neurčitosti) navrhl, že kvantová mechanika vyžaduje opuštění logického 'zákona *non-kontradikce*'.⁶³ Princip '*komplementarity*' je založen na experimentálních pozorováních; při určitých příležitostech jsou pozorování částic interpretována jako 'zdánlivě protichůdné' vlastnosti. Na druhé straně, když je princip aplikován na problém svobodné vůle, netvrdili bychom, že tatáž *entita* se řídí deterministickými přírodními zákony, ale je schopna činit volby. Zde, determinismus a svobodná vůle, i když se zdají být protichůdné, jsou skutečně *komplementární*.⁶⁴ Naš nedostatek porozumění tomu, co přesně je 'svobodná vůle', přispívá k naší interpretaci těchto konceptů jako protichůdných. Nemůžeme však vyřešit problém svobodné vůle pouze na základě kvantově-mechanické analogie. Nicméně, jako v případě kvantově mechanických problémů, je nutné si uvědomit, že většina obtíží těchto a podobných problémů pramení ze skutečnosti, že jsme omezeni jazykovými, pojmovými a logickými pravidly, na která jsme zvyklí.

Metafyzika a hermeneutické přístupy k problému

Kvantová teorie popisuje atomovou říši, doménu s částicemi příliš malými na to, aby je bylo možné vidět pouhým okem. Od té doby,

⁶¹ POLLARD, William. *Chance and Providence: God's Action in a World Governed by Scientific Law*. London : Faber and Faber, 1958, s. 137 – 141.

⁶² PAIS, Abraham. *Niels Bohr's Times: In Physics, Philosophy and Polity*. Oxford : Clarendon Press, 1991, s. 440 – 445.

⁶³ HEISENBERG, *Physics and Philosophy*, 2007.

⁶⁴ GRIB, A. Andrej. *A Quantum Cosmology, Observer, Logic*. Ed. R.J.Russell. Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 1999, s. 182 – 183.

co byla formulována na počátku dvacátého století, byla tato teorie předmětem vědeckých a filozofických debat. *Ontologický indeterminismus* získal vědecké základy skrze kvantovou teorii. Pojem částicového působení na dálku, dlouho považovaný za pověru, byl nejprve předpovězen mechanickými výpočty, a později prokázán Aspectovými experimenty.⁶⁵ S touto teorií se ukázalo, že je nemožné provést experiment na systému bez jeho ovlivnění. Všechny tyto převratné vědecké pokroky přinesly zásadní posun *paradigmatu v ontologii a epistemologii*. Je však třeba mít na paměti, že vědci se mohou ve svých filozofických interpretacích lišit; jejich *hermeneutické* přístupy k vědeckým teoriím jsou ovlivněny jejich filozofiemi. Ve skutečnosti existují rozdílné názory na důsledky kvantové mechaniky, od 'klasického realismu' až po *metafyzickou* víru v deterministický vesmír. Stoupenci Einsteina věří, že ve své současné podobě je kvantová teorie neúplná, a proto se jen zdá, že obhajuje *indeterminismus*.

Nicméně, přístup známý jako 'Kodaňská interpretace', kdy 'subjektivní pozorovatel' vytváří svou konkrétní realitu z nekonečného počtu potencialit, je nejběžněji přijímaným pohledem ve vědeckých komunitách. Bylo by rozumné souhlasit s Popperem, že determinismus a *indeterminismus* jsou *metafyzické* argumenty. Popperova *metafyzická* perspektiva ho vedla k tomu, že osobně následoval *indeterminismus*; avšak není důvod, proč si vybrat jedno nebo druhé, a proto se hodně filozofů rozhodují zůstat v této věci *agnostiky*.⁶⁶ 'Kritický realismus' by měl být aplikován i na *teistické* argumenty. I když náboženství má božské kořeny, teologické interpretace jsou vytvářeny lidmi. S lidskými prvky, jako jsou sociologické faktory, předpoklady, předsudky a konceptuální omezení, se také setkáváme v teologiích. Božské jednání se odehrává Božím určením kvantových nejistot, nazývaných 'mezer'. Podle kvantového *indeterminismu* jsou

⁶⁵ TASLAMAN, *The Quantum Theory*, s. 171.

⁶⁶ I když je 'kvantový *indeterminismus*' kontroverzní záležitostí, kvantová teorie s jistotou neguje (absorbuje) klasický Newtonův deterministický realismus. 'Instrumentalismus', v němž jsou vědecké teorie považovány za vynálezy lidské mysli, nezávislé na *ontologických* realitách v přírodě, je nepatřičný. Jak obhajují Polkinghorne, Barbour a Peacocke, doporučuje se 'kritický realismus', kdy věda nevyhnutelně obsahuje lidské prvky, jako jsou sociologické faktory, předpoklady a konceptuální omezení. Tyto faktory vyžadují, aby byly 'kritické'. Na druhé straně hluboký dopad vědeckého vývoje na zavádění nových technologií znamená, že tyto teorie by měly obsahovat nějakou podstatu reality přírody. Jsou-li tyto faktory uvažovány v harmonii, vzniká 'kritický realismus' jako nejvhodnější filozofická pozice v kvantové éře.

mezery *ontologické* a vůbec nesouvisejí s naší nevědomostí. Ne všichni zastánci *indeterminismu* jdou stejnou cestou. Někteří, např. Pol-
lard, věří, že Bůh 'vyplňuje' všechny kvantové nejistoty, jiní omezují
božské působení na malou část nejistot. Další, například Peacocke, se
domnívají, že Boží působení ponechává tyto 'mezery' nedotčené.⁶⁷
Murphy předpokládá, že božské působení vyplňuje všechny kvan-
tové mezery, a proto je účinné v celém vesmíru. V této perspektivě
nezůstává žádná nejistota, a tak je v souladu s 'principem dostateč-
ného rozumu', což ji činí filozoficky přitažlivější. Murphy dále tvrdí,
že zatímco Bůh určuje nejistoty, respektuje také lidskou svobodnou
vůli a vlastnosti jednotlivých částic, jako jsou elektrony. Pozitivním
aspektem jeho stanoviska je, že se drží daleko od *panteismu* a pone-
chává prostor pro svobodnou vůli.⁶⁸ Polkinghorne opakuje, že božské
působení neporušuje zákony přírody, avšak dává přednost zaměření
se na teorii 'chaosu' namísto kvantové mechaniky. Deterministická
struktura teorie 'chaosu' je aproximací *indeterministických* možností.⁶⁹

Obraz uzavřeného, deterministického vesmíru byl široce přijímán
po Newtonovi. Odpovídající diskuse zaměstnávaly filozofické a te-
ologické myslí. Když kvantový *indeterminismus* ukončil uzavřenost
a determinovanost vesmíru, mnoho filozofických a teologických kri-
tik, postavených na determinismu v posledních několika stoletích,
ztratilo své opodstatnění. Tento vývoj představuje zásadní poučení
i pro filozofii náboženství, abychom se v budoucnu vyvarovali po-
dobných chyb. Stejně tak *naturalisté* a *scientisté* se mylili, když po-
važovali newtonovskou fyziku za konečné slovo ve vědě. Teologové

⁶⁷ TASLAMAN, *The Quantum Theory*, s. 172.

⁶⁸ Ibid., s. 173.

⁶⁹ Sloučení teorie 'chaosu' s kvantovou teorií se stává plodným v diskusích o zá-
ráčích. Nejdůležitější charakteristikou teorie chaosu je 'citlivá závislost na počátečních
podmínkách'. Velmi drobná modifikace výchozích podmínek může přinést obrov-
ské změny ve výstupu. Jsou tak navrženy některé modely neporušitelných zázraků,
ve kterých jsou počáteční podmínky spuštěny Božím určením kvantových nejistot.
Z vědeckého hlediska bylo vynaloženo značné úsilí o harmonizaci těchto dvou te-
orií. Do dnešního dne nebylo dosaženo žádného slibného výsledku, nicméně exis-
tuje dostatečný logický důvod očekávat, že se tyto dvě teorie někdy setkají, protože
přechod z viditelného do atomového světa by měl být hladký. Když k tomu dojde,
epistemologická nejistota v deterministické struktuře teorie 'chaosu' se změní na
ontologickou nejistotu díky zapojení kvantové mechaniky. Toto je hlavní myšlenka
modelů zázraků, které neporušují přírodní zákony: Bůh vytváří hlavní události ve
viditelném světě tím, že odpovídajícím způsobem volí mezi objektivními pravděpo-
dobnostmi v mikroskopickém světě.

nebyli zdaleka 'definitivní', když spojovali Newtonovy teorémy se slovy Božími, a *panteisté* jako Spinoza chybovali, když spojovali mechanické zákony s božskou přirozeností. Problém svobodné vůle je ve srovnání s problémem zla přímo spojen s kvantovou teorií. Poté, co se determinismus stal dominantním vědeckým *paradigmatem*, se problém svobodné vůle proměnil v jedno z nejkontroverznějších témat filozofie. Pokud determinismus jedinečně spravuje vše, včetně lidského charakteru a jednání, jak můžeme mluvit o svobodné vůli? Mnoho myslitelů, *teistů* i *ateistů*, se kvůli této 'hrozbě' svobodné vůle cítili nepohodlně. Výsledkem je, že všechny diskuse o svobodné vůli v deterministickém vesmíru musí být dnes revidovány ve světle kvantového *indeterminismu*.⁷⁰ Searle tvrdí, že kvantový *indeterminismus* nemá žádný vliv na makroskopické systémy, jako je lidská mysl; tento přístup je však podobný 'tvrdému' determinismu a z tohoto pohledu se kvantový *indeterminismus* netýká problému svobodné vůle. Mnoho myslitelů, včetně Penrose, věří v důležitost kvantových událostí pro mentální jevy. Nicméně, takové vztahy mezi kvantovým světem a lidskou myslí v žádném případě neimplikují magickou konverzi *indeterminismu* na atomové úrovni ve 'svobodnou vůli'. Avšak aspekty lidské mysli, jako je vědomí a vůle, nejsou čistě mechanické procesy, a proto může být Searleova analogie chybná.

V '*novo-berkeleyšské*' filozofii je kvantový fenomén 'efektu pozorovatele' interpretován jako 'stvoření pozorovatelem', přičemž je s tímto druhem činnosti pozorovatele spojena jeho vůle.⁷¹ V této perspektivě je *ontologický* status mysli tak rozšířen, že je déle ovlivněn determinismem. Tyto a podobné názory lze považovat za problematické. Jsou přehnaná i *epistemologická* omezení týkající se procesů měření. V důsledku toho nemůže tento přístup příliš přispět k řešení problému svobodné vůle. Stejně jako bylo špatné využívat newtonovský determinismus pro materialismus, bylo by špatné využívat kvantový *indeter-*

⁷⁰ Z hlediska 'měkkého' determinismu (kompatibility) spolupracujícího s determinismem, se argumenty kvantového *indeterminismu* stávají irelevantními. Kvantová teorie je nejvíce relevantní pro střety svobodné vůle s determinismem. 'Tvrdí' deterministé projevují důvěru v determinismus a vědomě odmítají svobodnou vůli. *Libertariáni* na druhé straně odmítají determinismus ve snaze zachránit svobodnou vůli. Pokud někdo upřednostňuje *dualismus* a tvrdí, že lidská mysl je nad determinismem, nepotřebuje odkazovat na kvantově mechanické argumenty.

⁷¹ TASLAMAN, *The Quantum Theory*, s. 174 – 175.

minimus pro (*berkeleyovský*) idealismus.⁷² Kvantový *indeterminismus* naznačuje, že příroda obsahuje 'objektivní pravděpodobnosti' a tyto mezery vytvářejí prostor pro Boží jednání a lidskou svobodnou vůli, stejně jako pro zázraky. Na druhé straně žádná vědecká teorie nemůže pomoci určit hranici mezi božskou akcí (teologickým určením) a lidským jednáním ve svobodné vůli. To je čistě theologická otázka související se způsobem, jakým jsou chápány Boží vlastnosti.⁷³

Můžeme tvrdit, že žádná vědecká teorie nemůže ohrozit existenci svobodné vůle prostřednictvím *dualismu*, *emergentismu*, *molinismu* a dalších způsobů. Pro ty, kteří upřednostňují kompatibilitu, žádná taková alternativa není potřeba. Máme ještě nedostatky v chápání toho, co znamená 'vůle', a proto žádný *teistický* nebo *ateistický* pokus vysvětlit svobodnou vůli nemá šanci uspět. Měli bychom uznat, že problémem svobodné vůle zůstává i nadále neřešitelný.⁷⁴ 'Tvrdý' či 'měkký' determinismus a *libertarianismus* jsou převzaty jak *teistickými*, tak *ateistickými* mysliteli. To naznačuje, že neexistuje jasná hranice mezi *teistickým* a *ateistickým* přístupem k této záležitosti. Samotná teologie neurčuje, kde nakreslit hranici mezi Božím jednáním a svobodnou vůlí. Na druhé straně, žádná *ateistická* myšlenka nemůže úspěšně vysvětlit, jak může systém zcela určený fyzikálními podmínkami vykazovat 'svobodu'. I když theologické problémy nejsou zcela vyřešeny, *teista* může najít útěchu ve víře, že Bůh může lidem dát svobodu, jak si přeje.⁷⁵

⁷² Podobná analogie se navrhuje mezi principem *komplementarity* kvantové mechaniky a problémem svobodné vůle. Podle tohoto principu mohou protichůdné vlastnosti (jako vlna a je částice) koexistovat v komplementárním stavu. Analogicky mohou být komplementární i zdánlivě protichůdné koncepty theologického/vědeckého determinismu a svobodné vůle. Tato analogie sama o sobě neřeší problém svobodné vůle. Navíc rozšiřuje fyzikální princip do *metafyzické* oblasti. Jeho přístup však přináší důležitá vodítka k tomu, proč čelíme nesmírným potížím v chápání svobodné vůle. Naše konceptní, logické a jazykové omezení jsou hlavními důvody, proč máme potíže s pochopením jevů popsaných symbolem komplementarity, stejně jako s pochopením povahy svobodné vůle.

⁷³ *Molinismus* poskytuje pozoruhodnou metodologii. V *molinismu* se věří, že Bůh zná každou akci, kterou každá lidská bytost vykoná za různých okolností, hned od počátku vesmíru, a staví lidi do pozice, kdy mohou činit svévolná rozhodnutí. 'Zázraky' jsou tudíž slučitelné s božským determinismem.

⁷⁴ Je nutné dodat, že v současné době existují vědci, kteří popírají možnost svobodné vůle. Patří mezi ně Sam Harris, americký neurofyziolog, či Robert Sapolsky, biolog. HARRIS, Sam. *Free will*. NY : Free Press, 2012; SAPOLSKY, Robert. *Determined: A Science of Life without Free Will*. London : Penguin Books, 2024.

⁷⁵ Kvantová teorie přichází k záchraně svobodné vůle, když je zpochybněna vědeckým determinismem. Žádný *teistický* nebo *ateistický* přístup však nemůže zcela vyřešit

Závěr

Studium kvantové mechaniky a její vazby na svobodnou vůli ukazuje na jasné konflikty mezi deterministickými názory ve fyzice a osobními zkušenostmi s rozhodováním. Důležitá zjištění zdůrazňují roli nejistoty na kvantové úrovni, což naznačuje, že některé náhodné události mohou nabídnout formu svobody, která zpochybňuje přísný (*hard*) determinismus. Tyto objevy naznačují, že zatímco tradiční názory omezují svobodnou vůli pomocí mechanistického přístupu, kvantová teorie představuje komplikovanější vztah mezi náhodností a volbami, čímž poskytuje nové způsoby, jak přemýšlet o lidském jednání. Navíc dopad těchto výsledků přesahuje pouhou teorii a podporuje hlubší filozofické otázky o vědomí a morální odpovědnosti. Celkově poukazuje výzkum na klíčovou oblast, kde se fyzika a filozofie setkávají, a nabádá k přehodnocení dlouhotrvajících přesvědčení o nezávislosti a fyzických limitech ve skutečnosti.

Důsledky pro budoucí výzkum jsou četné a podstatné. Hovory o kvantové mechanice mění způsob, jakým vidíme svobodnou vůli, poukazují na důležitá výzkumná témata budoucnosti, kterým bychom měli věnovat pozornost. Kvantové teorie jdou proti myšlence, že vše ve vesmíru je předvídatelné, což přináší zajímavé myšlenky o lidských činech a volbách. Tajemné akce na kvantové úrovni, kdy částice mohou být v *superpozici* stavů místo pouze v jednom stavu, mohou odpovídat tomu, jak se rozhodujeme, aniž bychom si toho byli plně vědomi. To samozřejmě vyvolává otázky, jak by náhodnost kvantové mechaniky mohla souviset s naším pojetím svobody a volby. Současné problémy ve fyzice a kosmologii, na které se v poslední době poukazuje, ukazují, že musíme kombinovat myšlenky z různých oblastí, jako je filozofie, neurověda a kvantová fyzika. Zkoumání svobodné vůle vyžaduje tudíž nové pochopení, které přesahuje pouhá základní vysvětlení a zahrnuje komplexní rozdíly, které se vypořádají s mnohostrannou povahou lidské činnosti. Historicky byla svobodná vůle přirovnávána ke schopnosti činit volby, aniž by jí bránily vnější vlivy nebo determinismus. Nicméně nedávné dialogy naznačují pokročilejší porozumění, které integruje aspekty kompatibility. Toto hledisko tvrdí, že svobodná vůle může existovat vedle

problém svobodné vůle; tento problém je ve své podstatě *metafyzický* a odpovídající názory jsou primárně určeny *metafyzickými* volbami.

deterministických struktur, což naznačuje, že jednotlivci mohou skutečně vykonávat svobodu jednání i v kauzálně ovlivněném prostoru.

Komplikované spojení mezi kvantovou mechanikou a svobodnou vůlí vyvolává důležité otázky, zpochybňuje obvyklé myšlenky determinismu a podněcuje k přehodnocení dočasné vize. Protože kvantové události vykazují nepředvídatelnost na základní *mikro*-úrovni, rigidní determinismus, který na dlouhou dobu ovlivňoval filozofické myšlení, se zdá méně přesvědčivý. Tato nepředvídatelnost, která se projevuje prostřednictvím věcí, jako je to, jak částice jednají, a dualita vln a částic, implikuje, že ne vše je pevně dané, což ponechává prostor pro myšlenku svobodné vůle ve vesmíru ovládaném 'náhodou'. Toto spojení však neobjasňuje důležitější otázky týkající se lidského jednání, protože to, že existuje nahodilost, neznamená, že je přítomna skutečná svoboda; nutí nás to přehodnotit, co 'rozhodování' skutečně je. Průsečík kvantové mechaniky a svobodné vůle nakonec nabízí bohatou oblast pro studium a povzbuzuje výzkumníky, aby analyzovali jak vědecké poznatky, tak etické a existenciální důsledky lidských rozhodnutí v nejistém světě. Ačkoli kvantová mechanika zavádí aspekty náhodnosti, nemusí nutně rušit lidskou autonomii. Spíše by se dalo tvrdit, že vztah mezi nejistotou a vědomým rozhodováním vytváří složitější pohled na svobodnou vůli, který uznává jak nevyzpytatelný charakter kvantových interakcí, tak organizované záměry lidí. V budoucnu bude životně důležité, aby se fyzici, filozofové a neurovědci zapojili do mezioborových diskusí, aby vytvořili jednotnější příběh o svobodné vůli. Kombinací znalostí z různých oblastí můžeme formulovat sofistikovanější koncepční strukturu, která respektuje složitost lidského jednání ve světě, který je postupně ovlivňován kvantovými principy.

Použitá literatura

BARBOUR, Ian. *Issues in Science and Religion*. New York : Harper and Row Publishers, 1971.

BARBOUR, Ian. *When Science Meets Religion*. New York : Harper Collins, 2000.

BELNAP, Nuel. *Branching histories approach to indeterminism and free will*. 2002[online]. Dostupé na internete: <<https://philsci-archive.pitt.edu/890/1/bh-approach-indet-free-will.pdf>> [17.12.2023].

- BYL, John. Indeterminacy, Divine Action and Human Freedom. In *Science and Christian Belief*, 2023, roč. 15, č. 2, (October 2003).
- CHIAO, Y. Raymond. *Quantum Nonlocalities: Experimental Evidence*. Ed: Robert J. Russell. Berkeley : Center for Theology and the Natural Sciences, 2001.
- CLAYTON, Philip. *Tracing the Lines: Constraint and Freedom in the Movement from Physics to Theology*. Ed: Robert J. Russell. In Berkeley : Center for Theology and the Natural Sciences, 2021.
- CRAIG, W. Lane. *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*. Leiden : Brill, 1988.
- CRAIG, W. Lane. The Coherence of Theism: Introduction. Ed. William L. Craig. In: *Philosophy of Religion*. New Brunswick : Rutgers University Press, 2002.
- CRAMER, John. Transactional Interpretation of Quantum mechanics. In *International Journal of Theoretical Physics*, 1988, č. 27.
- DE MOLINA, J. Freddoso. *On Divine Foreknowledge*. Ithaca : Cornell University Press, 2004.
- ELLIS, George. *Ordinary and Extraordinary Divine Action: The Nexus of Interaction*. Ed: Robert J. Russell and Nancey Murphy. Berkeley: The Center for Theology and Natural Sciences, 2000.
- ELLIS, George. *Quantum Theory and the Macroscopic World*. Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 2001.
- ELLIS, George. *The Theology of the Anthropic Principle*. Ed: Robert J. Russell, Nancey Murphy. Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 2001.
- GRIB, Andrej. *Quantum Cosmology, Observer, Logic*, Ed. Robert J. Russell, Nancey Murphy. Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 1999.
- GRIFFIN, R. David. *Religion and Scientific Naturalism*. Albany : State University of New York Press, 2000.
- HARRIS, Sam. *Free will*. NY : Free Press, 2012.
- HAWKING, Stephen. *The Quantum Theory of the Universe World*. Singapore : A Scientific Press, 1996.
- HAWKING, Stephen. *A Brief History of Time*. New York : Bantam Publishing, 1998.
- HAWKING, Stephen. *The Universe in a Nutshell*. New York : Bantam, 2001.
- HEISENBERG, Werner. *Physics and Philosophy: The Revolution in modern Science*. New York : Harper Perennial Modern Classics, 2007.

- LANDSMAN, Klaas. *Indeterminism and Undecidability*. 2020 [online]. Dostupné na internete: <<https://arxiv.org/abs/2003.03554>>[15.12.2023]
- MASI, Marco. Quantum Indeterminism, Free Will, and Self-Causation. In *Journal of Consciousness Studies* 30, 2023, č. 5 – 6. s. 32 – 56 [online]. Dostupné na internete: <<https://samwell-prod.s3.amazonaws.com/essay-resource/dcb106243f.pdf>>[16.12.2023].
- PAIS, Abraham. Niels Bohr's Times: In *Physics, Philosophy and Polity*. Oxford : Clarendon Press, 1991.
- PEACOCKE, R. Arthur. *Biological Evolution - A Positive Theological Appraisal*. Ed: Robert J. Russell and Francisco J. Ayala. Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 1998.
- PEACOCKE, R. Arthur. *God's Interaction with the World*. Ed: Robert John Russell and Nancey Murphy. Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 2000.
- PENCHEV, Vasil. From the 'Free Will Theorems' to the 'Choice Ontology' of Quantum Mechanics. In: *Philosophy of Science eJournal* (Elsevier: SSRN), 2020, roč. 33, č. 13, s. 1 – 10 [online]. Dostupné na internete: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3636703>[16.12.2023].
- PENROSE, Roger. *The Large, the Small and the Human Mind*. Cambridge : University Press, 2000.
- PETERSON, Michael. *Reason & Religious Belief*. Oxford : University Press, 2012.
- PLANTINGA, Alvin. *On Ockham's Way Out*. Ed: Eleonore Stump and Michael J. Murray (*Philosophy of Religion*). Malden : Blackwell Publishing, 1999.
- POLKINGHORNE, John. *Science and Theology*. London : SPCK, 2003.
- POLKINGHORNE, John. *The Quantum World*. Ed: Robert J. Russell and George V. Coyne (*Physics, Philosophy and Theology*). Vatican : Vatican Observatory Publications, 2005.
- POLLARD, William. *Chance and Providence: God's Action in a World Governed by Scientific Law*. London: Faber and Faber, 1958.
- RUSSELL, J. Robert. *Special Providence and Genetic Mutation: A New Defense of Theistic Evolution*. Ed. Robert J. Russell and W. R. Stoeger and F.J. Ayala (*Evolutionary and Molecular Biology: Scientific Perspectives on Divine Action*). Berkeley: The Center for Theology and the Natural Sciences, 1998.

- RUSSELL, J. Robert. *Divine Action and Quantum Mechanics*. Ed. Robert J. Russell (*Quantum Mechanics*). Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 2001.
- RUSSELL, J. Robert. Divine Action and Quantum Mechanics: A Fresh Assessment. In *Philosophy, science and divine action*. Ed. Nancey C. Murphy & Robert John Russell. Boston : Brill, 2009.
- SAEEDDIMEHR, Mohammad. Philosophy and the Problem of Evil. (Philosophical Theodicy). In *Humanities*, 2010, roč. 17, č. 1, s. 127 – 148.
- SAPOLSKY, Robert. *Determined: A Science of Life without Free Will*. Penguin Books, 2024.
- SEARLE, R. John. *Mind: A Brief Introduction*. Oxford : University Press, 2005.
- STALEY, M. Kevin. Aquinas: Compatibilist or Libertarian. In *Saint Anselm Journal*, Spring 2005, č. 2/2.
- STONE, M. W. F. *Philosophical Theology*. Ed. A. C. Grayling. Oxford : University Press, 1998.
- SUAREZ, Antoine & ADAMS, Peter. Is Science Compatible with Free Will? In *Springer Science & Business Media*, 2012. [online]. Dostupné na internete:<https://play.google.com/store/books/detail?id=rc42eUR8B20C&source=gbs_api>[15.12.2023].
- TRACY, F. Thomas. *Particular Providence and the God of the Gaps*. Ed: Robert J. Russell and Arthur R. Peacocke (*Chaos and Complexity*). Berkeley: The Center for Theology and the Natural Sciences, 2000.
- TRACY, Thomas. *Creation, Providence and Quantum Chance*. Ed. Robert J. Russell (*Quantum Mechanics*). Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences, 2001.
- WIGNER, Eugene. *The Scientist Speculates*. London : Heinemann Publishing, 1961.

RNDr. Jiří Kučera, M.A., PhD.
 Katolícka univerzita v Ružomberku
 Filozofická fakulta, Katedra filozofie
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: jiri.kucera462@ku.sk
 ORCID ID: 0000-0002-7856-352X

Wittgenstein o význame ako použití¹

Wittgenstein on meaning as use

TOMÁŠ PRIEHRADNÝ

ABSTRACT: The paper explains Wittgenstein's concept of meaning as use. We introduce the topic by presenting several arguments against his notion of meaning. Then we describe the main concepts related to his notion, such as language games, forms of life, and rules. Wittgenstein strictly rejects essentialism in the understanding of meaning and claims that it is use of words which give them their meaning. By understanding these concepts, we attempt to answer the arguments. We ask two questions: 1) Can we know the meaning of a word and not be able to use it? and 2) Can we be able to use a word without knowing its meaning? Our answers depend on the previous exegesis of Wittgenstein's concept of language, which means that language has meaning only when it is used. We also suggest the example of J. R. R. Tolkien, as he had a similar understanding of language to Wittgenstein's. They both claimed that language has to be alive, meaning it has to be used. We conclude our paper with a picture of language as something vivid, which has meaning only in the stream of life.

KEYWORDS: meaning, language, Wittgenstein, Tolkien

Úvod

Chápanie významu slova ako jeho použitia patrí k základným myšlienkam Wittgensteinovej neskorej filozofie. Vo *Filozofických skúmaniach* píše:

Veľkú triedu prípadov používania slova „význam“ – i keď nie všetky prípady jeho používania – možno vysvetliť takto: Význam slova je jeho používanie v jazyku.²

¹ Tento článok vznikol s podporou Vzdělávací nadace Jana Husa.

² WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filozofické skúmania*. Bratislava : Pravda, 1979, §43.

Táto myšlienka sa objavuje už v *Modrej knihe*: „Keby sme mali uviesť niečo, čo je životom znaku, povedali by sme, že je to jeho *používanie*.“³ Jeho *Filozofická gramatika* a aj *Modrá kniha* za zaoberajú práve významom, ako ústredným problémom.

Tento obrat k použitiu býva interpretovaný ako odklon od reprezentacionalistického charakteru *Traktátu*. Reprezentacionalistický prístup sa pri hľadaní významu snaží ukázať na konkrétny objekt vo svete, alebo v mentálnom prežívaní. Wittgenstein nás však akoby vedie od predmetov do vnútra jazyka samotného. Jeho metodológia spočíva v zvolaní: „Nepremýšľaj, ale pozeraj!“⁴. Práve preto už v úvodných pasážach *Skúmaní* prirovnáva jazyk k nástrojom. V §11 opisuje krabicu, ktorá obsahuje rôzne pracovné náradia a v §12 lokomotívu s rôznymi pákami, kľukami a podobne. Komentuje: „Ako sú rozdielne funkcie týchto predmetov, tak sú rozdielne aj funkcie slov. (Kde-tu jestvujú podobnosti.) Pravda, práve tá uniformita ich podoby v hovorení, písaní alebo tlači nás mýli. Lebo ich *používanie* nestojí vtedy tak zreteľne pred nami. Najmä keď filozofujeme!“⁵ Wittgenstein nám tým chce ukázať, že zdanlivá uniformita slov nám neumožňuje vidieť ich rozmanitosť tak, ako ju vidíme pri nástrojoch.

Takýto prístup k významu je však možné vystaviť kritike. Na jednej strane môžeme napadnúť vágne a čiastočne metaforické vyjadrovanie, ktoré Wittgenstein používa. Tak nie je jasné, čo sa myslí termínmi ako „pravidlo“ či samotné „použitie“; a slovo „hra“ je tu používané ako zjavná metafora. Nejednoznačné použitie termínu „použitie“ môže vytvárať interpretačné ťažkosti. Keďže sám Wittgenstein tento termín používa rôznorodo a v rôznych kontextoch, nemusí nám byť v konečnom dôsledku jasné, akým spôsobom je „použitie“ previazané s „významom“. Wittgenstein naznačuje, že slovo môže mať mnoho použití. Povieme potom o nejakom slove, aké rôzne použitia má – a môže ich byť veľké množstvo, pričom mnohé si môžu aj odporovať. Je nám potom zrozumiteľné, čo slovo znamená? A ďalej, môže nastať prípad, že poznáme význam nejakého slova, ale nevieme ho použiť vo vete? To sa môže stať v prípade, že ovládame z nejakého nám neznámeho jazyka len jedno slovo a to nie sme schopní zakomponovať do komunikácie. Na druhej strane, podobne, sú slová, ktorých pres-

³ WITTGENSTEIN, Ludwig, *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava : Kalligram, 2002, s. 30.

⁴ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §66.

⁵ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §11.

ný význam nepoznáme, no vieme ich použiť – ako napríklad slovo „amen“.⁶

V ďalšom výklade sa chceme zamyslieť nad tým, nakoľko je táto kritika oprávnená a adekvátna vzhľadom na textovú evidenciu, ktorú nám Wittgenstein ponúka. Najprv musíme vyjasniť základné Wittgensteinove myšlienky a následne ich aplikujeme na vyššie uvedené hypotetické námietky.

Význam a použitie

Skúmania začínajú odmietnutím tzv. augustínovského chápania jazyka.⁷ Tento prístup, nazývaný reprezentacionalizmus⁸, chápe jazyk izomorficky, teda vidí priame prepojenie jazyka a sveta. Wittgenstein netvrdí, že takýto vzťah medzi slovom a objektom nie je možný. Teda jeho kritika reprezentacionalizmu je stále len *kritikou*, a nie úplným *odmietnutím*. V niektorých prípadoch jazyk funguje reprezentacionalisticky.⁹ Vtedy je významom slova niečo, čo mu zodpovedá vo svete. Môžeme ukázať na objekt. Takýchto prípadov je však,

⁶ Tieto a podobné námietky zhrňa A. C. Grayling v: GRAYLING, Anthony Clifford. *Wittgenstein: A Very Short Introduction*. Oxford, New York : Oxford University Press, 1988, s. 111 – 116.

⁷ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §1.

⁸ Výraz „reprezentacionalizmus“ zaviedol R. Rorty v knihe *Objectivity, Relativism and Truth* a spája ho aj s pozíciou tzv. „epistemologického realizmu“. Pozri: RORTY, Richard. *Objectivity, Relativism and Truth*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. Zvlášť Úvod.

⁹ Pozri aj článok: LUNTLEY, Michael. What's doing? Activity, naming and Wittgenstein's response to Augustine. In AHMED, Arif (ed.). *Wittgenstein's Philosophical Investigations: A Critical Guide*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, s. 30 – 48. V tomto článku autor naznačuje oveľa širšie možnosti interpretácie prvého paragrafu *Skúmaní*, než len čisto anti-reprezentacionalistický výklad. Interpretátori často poukazujú na fakt, že Wittgenstein bral filozoficky Augustína vážne (a sám sa tak na iných miestach vyjadruje) a čítať začiatok skúmaní len ako ironizovanie Augustína by bolo čítaním povrchným. Práve výber tohto autora naznačuje, akou autoritou pre Wittgensteina bol. Samotné reprezentacionalistické chápanie jazyka v skutočnosti môžeme nájsť u väčšiny autorov v dejinách západnej filozofie. Rorty korene reprezentacionalizmu prisudzuje prioritne Platónovi, Descartesovi a Kantovi. Na druhej strane v dejinách filozofie mapuje aj náznamy anti-reprezentacionalizmu, do úvahy pripadajú podľa neho autori, ako Herakleitos, Demokritos, Spinoza, Herder, čiastočne Hegel, Peirce, James, Dewey, Bergson, Habermas, Heidegger atď. (K tomu napr. jeho článok *Pravda bez korešpondencie so skutočnosťou* In RORTY, Richard. *Filozofické orchidey*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 104 – 129.

domnieva sa Wittgenstein, oveľa menej, než prípadov, kedy slovu akoby nič konkrétne vo svete nezodpovedá. Porozumenie danému slovu nespočíva v priamom ukázaní na niečo v realite a ani v našej mentálnej predstave, ktoré toto slovo vyvolá.¹⁰ Význam sa vyjavuje v tom, akú rolu hrá v komunikácii, v danej situácii a v danom kontexte. Wittgenstein teda nechápe význam ako denotát, čím sa odkláňa od Fregeho¹¹ aj Russella¹².

Orientácia na použitie súvisí s otázkou *správneho* použitia, ktorá sa stala ústredná pre Wittgensteinove meta-filozofické úvahy.¹³ Práve nesprávne použitie slov hrá úlohu vo filozofických omyloch, teda v tvorbe pseudo-problémov.¹⁴ Filozofia sa totiž vyznačuje *zneužívaním* slov. Vrátiť slovám správne použitie by znamenalo ani nie tak filozofické problémy riešiť, ale ich odstraňovať.¹⁵ Táto úvaha vyúsťuje do tzv. *terapeutickej* funkcie filozofie.¹⁶

Pokiaľ hovoríme o význame ako o použití, zavádza Wittgenstein termín „gramatika“. ¹⁷ Gramatika slova znamená jeho správne použitie, môžeme ju chápať ako ekvivalent slova „logika“, ide však o logiku použitia slova v konkrétnej aktivite. Rozpoznáva „povrchnú gramati-

¹⁰ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §139; Pozri aj: GLOCK, Hans-Johann – HYMAN, John (eds.). *A Companion to Wittgenstein*. Chichester, UK : John Wiley & Sons, 2016, s. 391 – 394.

¹¹ Pozri: FREGE, Gottlob. O zmysle a denotáte. In *Filozofia*, 1992, roč. 47, č. 6, s. 349 – 363.

¹² Pozri: RUSSELL, Bertrand. O denotovaní. In RUSSELL, Bertrand. *Jazyk a poznanie: State a prednášky z rokov 1901 – 1924*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 59 – 79.

¹³ Tie sa objavujú v: WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §§89 – 133.

¹⁴ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §38.

¹⁵ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §255.

¹⁶ Existujú samozrejme rôzne prístupy k tomu, ako interpretovať tieto pasáže *Filozofických skúmaní*. R. Rorty navrhuje ako dve hlavné línie *terapeutickú* a *pragmatickú* interpretáciu a táto jeho dištinkcia sa vo wittgensteinovskom diskurze udomácnila. Pozri: RORTY, Richard. Wittgenstein and the linguistic turn. In AHMED, Arif (ed.). *Wittgenstein's Philosophical Investigations: A Critical Guide*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, s. 129 – 144. Je nutné si uvedomiť, že *terapeutická funkcia* filozofie nie je totožná s *terapeutickou interpretáciou*. My sa prikláňame k *pragmatickej interpretácii*, podobne ako samotný Rorty. Táto interpretácia síce čiastočne banalizuje uvedené pasáže *Skúmaní* a považuje ich za pozostatok mystického logicizmu *Traktátu* (pričom práve pre *terapeutických wittgensteiniánov* je typická snaha nachádzať kontinuitu Wittgensteinovej ranej a neskorej filozofie); no na druhej strane ponúka praktickú *teóriu*, ktorú môžeme na základe Wittgensteinovej filozofie vybudovať a filozoficky kreatívne využívať.

¹⁷ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §90.

ku“ a „hlbokú gramatiku“ slov.¹⁸ Odhaliť „hlbokú gramatiku“ je práve tým cieľom, o ktorý sa usiluje. Bežná filozofia totiž zostáva len na úrovni tej „povrchovej“ a tak jej zostáva nepochopiteľná významová rôznorodosť slova.

Pri pohľade na slovo vnímame len jeho povrch a tak sa nám zdá, akoby nám bola *jeho esencia ukrytá* a máme pocit, že musíme týmto povrchom preniknúť a esenciu odhaliť.¹⁹ Táto snaha je analogická Wittgensteinovej snahe pri písaní *Traktátu* po formulovaní všeobecnej formy propozície.²⁰ Wittgenstein však tvrdí, že toto zdanie je klamlivé. Nič nie je skryté, všetko je pred nami.²¹ Keď Wittgenstein naznačuje akúsi „hlbokú gramatiku“ nemá tým na mysli hľadanie esenciálneho významu slova.²² Práve povrchná gramatika slova nás vedie k hľadaniu esencie, ale tá pod povrchom nie je.²³ „Hlboká gramatika“ znamená, že odhaľujeme ďalšie vrstvy použitia slova. Môžeme to prirovnáť k frekventovanému príkladu artičky. Vo vnútri nie je nič, len ďalšie a ďalšie vrstvy. Povrchné použitie slova znamená, že ho použijeme len v niekoľkých a veľmi špecifických prípadoch a následne sa snažíme tieto použitia zovšeobecniť a vymedziť jednoznačný esenciálny význam slova. Pokiaľ však študujeme gramatiku slova do hĺbky, zisťujeme, že možností, akým slovo použiť je omnoho viac. Tieto možnosti súvisia z možnosťou existencie rôznorodých situácií, kedy je slovo možné použiť.

Jazykové hry

Jazykom, ktorý je nástroj, hráme *jazykové hry* (*Sprachspiele*).²⁴ Tento Wittgensteinov termín má ukázať, že jazyk nie je len súborom slov a syntaktických pravidiel, ktoré rigorózne opisujú pozorovaný svet, našu činnosť či naše mentálne udalosti. Jazyk má oveľa väčšiu variabilitu a používame ho na rôzne typy *činností*. Je rozdiel, či sa

¹⁸ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §664.

¹⁹ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §92.

²⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava : Kalligram, 2003, s. 6.

²¹ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §102.

²² WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §111.

²³ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §198.

²⁴ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §7.

modlíme, spievame, odpovedáme pri skúške, prikazujeme, prosíme, vyznávame lásku... Toto sú rôzne hry, ktoré s jazykom hráme.

Práve na slove „hra“ Wittgenstein poukazuje na hranice esencionalizmu. Definovať slovo „hra“ totiž nemožno jeho jednoznačným vymedzením. Nasledujúci citát z *Filozofických skúmaní* odcitujeme v plnosti, pretože presne vyjadruje náš problém:

Pozoruj niekedy napr. deje, ktoré nazývame „hrami“. Mám na mysli hra, ako šach, kartové hry, loptové hry, zápasy atď. Čo majú všetky tieto hry spoločné? – Nehovor: „Musia mať niečo spoločné, inak by sa nenazývali „hrami““ – ale pozeraj, či majú niečo, čo je všetkým spoločné. Lebo ak sa na nie pozrieš, neuvidíš síce nič, čo by bolo všetkým spoločné, ale uvidíš podobnosti, príbuznosti, a to celý ich rad. Ako som povedal: nepremýšľaj, ale pozeraj! – Pozeraj napr. na hry ako šach so všetkými rozmanitými príbuznosťami. Teraz prejdí napr. ku kartovým hrám: Nájdeš tu veľa korešpondencií s prvou skupinou, ale mnohé spoločné črty miznú a iné sa objavujú. Keď prejdeme teraz k loptovým hrám, mnohé spoločné sa zachováva a mnohé sa stráca. – Sú všetky „zábavné“? Porovnaj šach s mlynom. Alebo jestvujú všade výhra a prehra, či konkurencia hráčov? Pomysli na pasians. V loptových hrách sa vyhráva a prehráva; ale ak dieťa hádže loptu o stenu a potom ju chytá, táto črta mizne. Pozri, akú úlohu hrá šikovnosť v šachu a šikovnosť v tenise. Pomysli na chorovody; je tu prvok zábavy, ale mnohé iné charakteristické črty zmizli! A tak by sme mohli prejsť premnohými skupinami hier a vidieť, ako sa objavujú a miznú podobnosti.²⁵

Podobnosti a príbuznosti, ktoré Wittgenstein uvádza, zhrňa pojem *rodinné podobnosti* (*Familienähnlichkeit*). Táto myšlienka sa vyskytla už v jeho *Prednáške o etike*, kedy sa snažil rôznorodosť etických súdov vyjadriť ilustráciou, prevzatou z Galtonových fotografických experimentov, keď Galton prekrýval fotografie nejakej skupiny (napríklad rodiny), aby vytvoril obraz typického predstaviteľa tejto skupiny.²⁶ Vzorec rodinnej podobnosti môžeme vyjadriť nasledovne: A sa podobá B; B sa podobá C; C sa podobá D; ale D sa už nepodobá A. V tomto vzorci spočíva problém esencionalistického vymedzenia slova. Keď sa vrátíme k úvahe o povrchnej gramatike, tá znamená, že si všimame len prvotné, na pohľad zjavné podobnosti a na zák-

²⁵ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §66.

²⁶ WITTGENSTEIN, Ludwig. A Lecture on Ethics. In WITTGENSTEIN, Ludwig. *Philosophical Occasions 1912 – 1951*. Indianapolis, Cambridge : Hackett Publishing Company, 1993, s. 4.

lade týchto podobností vytvoríme esencialistické vymedzenie slova. Hlboká gramatika by však znamenala hľadať aj také varianty, ktoré sa už radikálne odlišujú od iného člena danej skupiny. Hry sú rôzne činnosti. Prejav týchto činností je však natoľko rôznorodý, že pri hlbšom uvažovaní zisťujeme, že nenachádzame nič, čo by bolo všetkým dané esenciálne ako vlastné, ale len určité podobnosti medzi rôznymi prvkami. Analogicky to platí pre slová: slovo môže byť použité v rozličných hrách a v mnohých (no nie všetkých) prípadoch nastáva situácia, keď určité použitia nemajú nič spoločné s inými, ale všetky sa nachádzajú v sieti vzájomných podobností.

Keď sa vrátíme k metóde filozofie, pre ňu potom platí, že sa nemá usilovať o definície pojmov, ale o tzv. *prehľadné znázornenie* (*übersichtliche Darstellung*)²⁷. Keď sme postavení pred určitý problém (to znamená, pred slovo, ako „ja“, „číslo“, „jedno“, „bytie“ atď.), intuitívne sa snažíme nájsť *niečo*, čím dané slovo v úplnosti postihneme, uchopíme ho, nájdeme jeho esenciálnu definíciu a na jej základe vybudujeme ucelenú teóriu. Práve táto povrchná gramatika istých slov nás zvädza k takémuto druhu filozofovania. *Prehľadne znázorniť* znamená vymenovať všetky dostupné druhy použitia daného slova, všimnúť si *rodinné podobnosti*, zaznamenať, v akých *jazykových hrách* sa dané slovo vyskytuje, teda zamerať sa na hlbokú gramatiku slova. Pri takomto znázornení vidíme akoby pred očami všetky aspekty slova, ktoré nám predtým boli skryté a ktoré nás zvädzali k jednoduchšiemu uchopeniu skrze esenciálne vymedzenie.

Formy života a pravidiel

Jazyk je aktivita s normatívnym rozmerom. Za predpokladu, že jazykové hry nemajú esenciu, a teda zdanlivo nastávajú situácie, kedy niektoré použitia slova sú od seba natoľko odlišné, že hrať s nimi rôzne jazykové hry znamená nemožnosť prekladu jednej do druhej, ako je potom možná komunikácia? Keďže práve otázka možnosti komunikácie patrí k ústredným Wittgensteinovým témam, je potrebné sa pri nej zastaviť.

Hovorí sa, že Eskimáci majú niekoľko desiatok pomenovaní pre sneh. Bez ohľadu na hodnotovnosť tejto informácie, považujeme ju teraz

²⁷ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §122.

za fakt. Keď teda niekto z nás navštívi ich krajinu a oni nám oznámia, že sneží, chápeme pod tým to isté, ako keď mi povieme, že sneží? Zdá sa, že význam ich slova pre sneh je odlišný od toho nášho. So slovom „sneží“ hrajú odlišnú jazykovú hru. Je však niečo, čo naše hry spája. Obaja vieme, že keď si ľahneme nahí do snehu, bude nám zima.

Význam je teda viazaný na nejakú aktivitu. Základná úroveň, na ktorej sú jazykové hry prepojené, nazýva Wittgenstein *formy života* (*Lebensformen*).²⁸ Porozumenie spočíva v zdieľaní foriem života.²⁹ Význam teda slovo nadobudne vo chvíli, keď ho vieme použiť v konkrétnej aktivite, ktorá je zdieľaná.

Aktivita sa stáva zdieľanou, keď je *normálna*. To znamená, je viazaná na systém pravidiel, ktoré sú zdieľané. Teda charakter jazykovej aktivity je normatívny. Komunikácia je možná len za predpokladu, že jej účastníci sa niekde stretávajú, majú niečo, čo spoločne zdieľajú, *riadia sa rovnakými pravidlami*, inak povedané, sú *normálni*.³⁰

Slovo „sneh“ nemá reprezentacionalistický význam. „Sneh“ v hypotetickom eskimáckom jazyku totiž referuje na niečo iné, než slovo „sneh“ v slovenčine a ich vzájomný preklad je nemožný, pokiaľ sa snažíme slovo definovať esencialisticky. Ak však pripustíme, že význam vzniká ako dôsledok aktivity, stáva sa tento význam preložiteľný. Totiž, bez ohľadu na to, na čo referujeme my a na čo oni, keď použijeme dané slovo, zdieľame rovnaké správanie, teda rovnakú formu života.³¹

Pravidlá sú posledná vrstva nášho vysvetľovania.³² Wittgenstein tvrdí, že v istom bode už nie je možné vysvetľovanie.³³ Veci tak skrátka sú. Jednoducho tak *konáme*.³⁴ Práve preto tvrdí, že sa *pravidlom riadime slepo*.³⁵ Pri vysvetľovaní významu slova sa dostaneme na istú úroveň, kedy už ďalej nevysvetľujeme, ale konáme. V estetike to na-

²⁸ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §19.

²⁹ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §23.

³⁰ Na tento problém upozornil T. Čana. Pozri: ČANA, Tomáš. *O pôvode pravidiel*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda : Trnava, 2020, s 23.

³¹ Tieto úvahy neskôr rozvíjal D. Davidson v článku *K vlastnej myšlienke pojmovej schémy*. Pozri: DAVIDSON, Donald. K vlastnej myšlienke pojmovej schémy. In *Organon F*, 1996, roč. 3, č. 4, s. 368 – 382.

³² Problému pravidiel sa Wittgenstein venuje hlavne §§138 – 242 *Filozofických skúmaní*.

³³ Túto myšlienku Wittgenstein vyjadruje na mnohých miestach, napr.: WITTGENSTEIN, Ludwig. *O istote*. Bratislava : Kalligram, 2006, §34 „*Tieto vysvetlenia by však niekde museli mať koniec*.“

³⁴ Pozri napr. WITTGENSTEIN, *O istote*, §543.

³⁵ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §219.

príklad znamená, že pre opis umeleckého diela (resp. pre opis *dojmu*, ktorý na nás dielo urobilo a našej následnej *reakcie*) nepoužijeme slová, ale napríklad gesto (alebo dané dielo znovu vyhladáme).³⁶ Tak nám Eskimák nemusí vysvetľovať, čo myslí určitým slovom, ale nám ukáže činnosť, ktorá toto slovo sprevádza. Ako píše Wittgenstein, súhlas v porozumení nespočíva v jazyku, ale v zdieľaní foriem života.³⁷

Môžeme poznať význam slova a nevedieť ho použiť?

Po prvé: hypoteticky áno, pokiaľ má význam reprezentacionalistický charakter. Wittgenstein totiž netvrdí, že reprezentacionalizmus neplatí vôbec. Hovorí, že niekedy tento model platí, ale *väčšinou* nie. Znamená to, že slovo môže mať *aj* reprezentacionalistický význam, no zároveň má *aj* význam v svojom použití, ktorý sa (viac-menej) líši od jeho reprezentacionalistického významu. Hypoteticky si môžeme prečítať definíciu nejakého slova v slovníku, avšak nevedieť toto slovo použiť v praxi.³⁸

Lenže, po druhé: námietka voči Wittgensteinovmu chápaniu významu ako použitia by mohla znieť tak, že mi môže byť jasný význam (v zmysle esencialistickej definície) slova napríklad z nejakého cudzieho jazyka, avšak toto slovo neviem použiť. Predstavme si, že napríklad viem, že latinské slovo *ambulō* znamená v preklade “chodiť”. Keďže však tu moje znalosti latinčiny končia, neviem toto slovo použiť v nijakej vete.

Všimnime si však, že dané slovo použiť viem aj v takomto prípade. Moje možnosti hrania jazykových hier s týmto slovom sú však obmedzenejšie, než keby som ho vedel použiť v latinskej vete.

Hráť napríklad jazykovú hru “vymenúvanie latinských slov, ktoré ovládam”. Iná jazyková hra: “dokazovanie, že keď poznám definíciu slova v cudzom jazyku, neviem ho použiť”. Iná: “hľadanie slova v slovníku latinčiny”.

³⁶ Pozri: WITTGENSTEIN, Ludwig. *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. Oxford: Blackwell, 1967, s. 2.

³⁷ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §241.

³⁸ K problematizácii Wittgensteinovho anti-representacionalizmu pozri: HANNA, Robert. From referentialism to human action: the Augustinian theory. In AHMED, Arif (ed.). *Wittgenstein's Philosophical Investigations. A critical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 11 – 29.

Význam tohoto slova tak spočíva nie len v jeho slovníkovej definícii. Tento význam je len jedno z možných použití.

Situácia je, zdá sa, analogická prekladu slova „sneh“ z eskimáčtiny do slovenčiny. Keby som sa naučil jedno z desiatok pomenovaní pre sneh v eskimáckom jazyku, neznamená to, že ho viem adekvátne použiť. Všimli sme si ale, že „sneh“ nehrá len úlohu slovníkovej definície, ale viaže sa na aktivitu.

Formy života tvoria kultúru. V našom prípade napríklad ide o zdieľanie latiny, ako prvku západnej kultúry. Uviesť latinské slovo neznamená len hovoriť po latinsky. Môže to napríklad znamenať prihlásenie sa k istej intelektuálnej vrstve či tradícii. Toto slovo môžeme použiť ako príklad pri vyučovaní. Môžeme ho použiť vo vedomostnej súťaži. Môžeme sa pred priateľmi pri neformálnej príležitosti chváliť, že takéto slovo poznáme, pretože sme si vedomí kultúrnych konotácií, ktoré v iných účastníkoch našej kultúry rezonujú.

Wittgenstein nechápe jazyk pasívne, ale je pre neho dynamickým procesom. Používať slová neznamená ich zapisovať do slovníka. Znamená to, že slová sa stávajú tvorivou súčasťou kultúry.

Môžeme vedieť slovo použiť a nepoznať jeho význam?

Zamyslime sa nad slovom, ktoré sme spomenuli hneď na začiatku – slovo „amen“. Toto slovo značná časť populácie používa bežne a aj zvyšná časť, ktorá ho bežne nepoužíva, je s ním zoznámená a vie, ako ho prípadne použiť.

Málokto vie toto slovo preložiť. Však práve na takéto slová myslí Wittgenstein, keď zavádza svoje chápanie významu ako použitia. Na tomto príklade totiž vidíme novú myšlienku – zmenu významu.

Totíže to, čo slovo „amen“ v svojej slovníkovej podobe skutočne znamená, v konečnom dôsledku nie je dôležité. Keď nejaká osoba slovo „amen“ vyslovuje, vyslovuje ho ako súčasť nejakej aktivity, konkrétne napríklad jazykovej hry „modliť sa“. Pri tomto type aktivity nehrá žiadnu rolu doslovný preklad tohto slova. Slovo má performatívny charakter, je doslova aktivitou.³⁹ Aj iné liturgické výrazy slúžia ako

³⁹ Samozrejme, Wittgenstein tento typ vyjadrení nepoužíva a zaviedla ho až tzv. Oxfordská škola. Tá však priamo nadväzovala na Wittgensteinove myšlienky. Pozri.: ORAVCOVÁ, Marianna (ed.). *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava : Archa, 1992. Zvlášť úvodnú štúdiu editorky.

súčasť jazykovej hry, kde preklad nehrá žiadnu rolu. Podobne v odbornom diskurze, kde latinské termíny sú používané, nie prekladané.

Slovníková definícia slova „amen“, jeho preklad do slovenčiny, nemá v kultúre žiadne použitie (jedine v jazykových hrách, ktoré hrajú lingvisti, či teológovia – alebo amatérsky kazatelia). To znamená, že vo wittgensteinovskom použití nemá takýto preklad ani význam. Významovo-plným slovom sa stáva až vo chvíli, keď ho osoba použije v správnej jazykovej hre.

Implikácie chápania významu ako použitia spočívajú v explikácii fenoménu, ktorý sa v bežnej komunikácii často vyskytuje a to, že ľudia používajú slová, ktorých význam nepoznajú, no aj napriek tomu si rozumejú a komunikácia je tak možná. Myšlienka, že nemusím poznať význam slova, ale viem ho použiť, nie je argumentom proti Wittgensteinovi, ale naopak, potvrdzuje jeho názor.

Keď totiž komunikujeme, musíme na nejakej úrovni vedieť, o čom hovoríme. To sa deje vďaka zdieľaniu kultúry, teda foriem života. Človek, ktorý neovláda latinu použije spojenie „*de facto*“ a druhý človek, ktorý taktiež latinu neovláda, mu porozumie. Práve toto porozumenie znamená, že slová boli použité *správne*.⁴⁰ Prečo? Riadili sa rovnakými pravidlami, na základe ktorých vedeli odvodiť zo zvukov, ktoré počuli (alebo artikulovali) to, čo sa chcelo povedať. Slová nadobudli význam, pretože im bolo porozumené.

Príklad J. R. R. Tolkiena

Vyššie uvedené problémy sa dajú názorne ilustrovať na príklade tvorby lingvistu a spisovateľa J. R. R. Tolkiena.

Zamyslime sa však najprv na touto Wittgensteinovou poznámkou:

*Esperanto. Pocit hnusu, keď vyslovíme vymyslené slovo s vymyslenými predponami a príponami. Slovo je chladné, nemá asociácie a aj napriek tomu sa hrá na „jazyk“.*⁴¹

⁴⁰ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §241.

⁴¹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Culture and Value*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, s. 52. „*Esperanto. Das Gefühl des Ekels, wenn wir ein erfundenes Wort mit erfundenen Ableitungssilben aussprechen. Das Wort ist kalt, hat keine Assoziationen und spielt doch „Sprache“.*“

To, že Wittgenstein odmietal esperanto potvrdzuje v svojich spomienkach napríklad aj R. Carnap.⁴² Prečo to tak bolo? Jazyk esperanta bol umelo vytvorený, je to konštrukt lingvistiky. Wittgenstein na jednom mieste prirovnáva jazyk k mestu.⁴³ Jeho okrajové štvrte sú úhľadné, ale čím hlbšie ideme do centra mesta, k jeho najstarším štvrťiam, tým sú ulice krivolakejšie, architektúra rôznorodejšia. Jazyk vzniká živelné a musí žiť, aby bol skutočne jazykom. Esperanto je mesto, kde sú všetky ulice prehľadné a jasne a logicky usporiadané. Je to mesto bez života a bez kreativity. Umelé vytvorený jazyk je mŕtvy, statický jazyk. Takýto jazyk sa nedá použiť, pretože nie je napojený na žiadnu kultúru, jazykové hry v takomto jazyku nie sú možné, lebo nie je žiadna forma života, ktorá by takéto hry umožňovala. Wittgenstein píše: „Len v prúde myslenia a života majú slová význam.“⁴⁴ Práve toto zdôrazňovanie života a „oživenia“ slova ukazuje, čo znamená, že význam slova je jeho použitie. Na inom mieste píše: „A predstaviť si nejaký jazyk znamená predstaviť si formu života.“⁴⁵ Akú formu života si však predstavíme, keď si predstavíme umelý jazyk?

Tolkien vytvoril niečo, čo sa javí ako analógia esperanta, teda umelý jazyk. Túto svoju záľubu vo vymýšľaní jazykov nazýval *tajná neresť*.⁴⁶ Umelý jazyk, to znamená, slovník, ktorý postihuje sémantiku a gramatické pravidlá, ktoré postihujú syntax.

Samotný Tolkien si však uvedomil, že takýto umelý jazyk sám osebe nie je ničím, než len súborom slov. *Nežije*.⁴⁷ Z tohto dôvodu musel vymyslieť, *kto, kde, čo a prečo* ním bude hovoriť.⁴⁸ Musel mu dať po-

⁴² Pozri: CARNAP, Rudolf. *Intellectual Autobiography*. In SCHILPP, Paul Arthur. *The Philosophy of Rudolf Carnap*. La Salle : Open Court, 1963, s. 25.

⁴³ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §18.

⁴⁴ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Zettel*. Berkeley, Los Angeles : University of California Press, 1967, §173 „Nur in dem Fluß der Gedanken und des Lebens haben die Worte Bedeutung.“

⁴⁵ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, §19.

⁴⁶ TOLKIEN, John Ronald Raul. *A secret vice*. In TOLKIEN, John Ronald Raul. *A Secret Vice*. Londýn : HarperCollinsPublishers, 2020, s. 3 – 62. Tolkien dokonca chápal svoju činnosť nie ako vymýšľanie nového jazyka, ale ako jeho objavenie. Pozri tiež: CARPENTER, Humphrey. *J. R. R. Tolkien*. Londýn : Harper Collins Publishers, 2016, s. 107.

⁴⁷ CARPENTER, J. R. R. Tolkien, s. 108. „But he sometimes wrote poems in it, and the more he worked at it the more he felt that it needed a „history“ to support it. In other words, you cannot have a language without race of people to speak it. He was perfecting the language; now he had to decide to whom it belonged.“

⁴⁸ CARPENTER, J. R. R. Tolkien, s. 125. „The idea had its origins in his taste for inventing languages. He had discovered that to carry out such inventions to any degree of

užitie. Zaujímavá je napríklad jeho práca s etymologickým pôvodom slov, ktoré tvoril. Tolkien vymyslel slovo „hobit“, avšak až potom, čo ho začlenil do svojho príbehu, vymyslel mu etymológiu. Až vtedy sa slovo stalo súčasťou ním vytvoreného jazyka.⁴⁹ Porovnajme, čo píše o esperante Tolkien:

Bolo to práve vtedy, keď vypukla v roku 1914 vojna, kedy som si uvedomil, že „legendy“ spočívajú na jazyku, ku ktorému prináležia; ale živý jazyk rovnako spočíva na „legendách“, ku ktorým prináleží vďaka tradícii. (Napríklad, že grécka mytológia spočíva oveľa viac na úžasnej estetike svojho jazyka a na jej nomenklatúre osôb a miest a menej na svojich obsahoch, než si ľudia uvedomujú; aj keď samozrejme záleží na obidvom. A vice versa. Volapük, Esperanto, Ido, Novial etc. etc. sú mŕtve, oveľa mŕtvejšie než staroveké nepoužívané jazyky, pretože ich autori nikdy nevytvorili žiadne esperantské legendy.)⁵⁰

Je zaujímavé si povšimnúť podobnosť slov, ktoré Wittgenstein aj Tolkien využívajú, keď hovoria o umelom jazyku – hovoria o ňom, ako „mŕtvom jazyku“. Tolkienova literárna tvorba tak bola len snahou vytvoriť takú kultúru a formy života, na základe ktorých bude možné hrať s jeho umelým jazykom jazykové hry. Na počiatku jeho tvorby stála tvorba jazyka, ale až potom, čo k jazykom pridal príbeh, stal sa jazyk živým.⁵¹ Tým, že umožnil, aby mal tento jazyk použitie, stal sa skutočným jazykom, ktorý nesie význam. Tolkien k tomu píše: „[tvorba jazykov] Bola hlavne pred stupňom k vytváraniu legiend a „histórií“ v ktorých by sa mohli tieto jazyky „realizovať“ (...).“⁵²

complexity he must create for the languages a „history“ in which they could develop. Already in the early Earendel poems he had begun to sketch something of that history; now he wanted to record it in full.“

⁴⁹ SHIPPEY, Tom. J. R. R. Tolkien: Author of the Century. Londýn: HarperCollins Publishers, 2022, s. 46 – 47.

⁵⁰ TOLKIEN, John Ronald Raul. *The Letters of J. R. R. Tolkien*. Londýn: Harper Collins Publishers, 2006, s. 231. „It was as the 1914 War burst on me that I made the discovery that „legends“ depend on the language to which they belong; but a living language depends equally on the „legends“ which it conveys by tradition. (For example, that the Greek mythology depends far more on the marvellous aesthetic of its language and so of its nomenclature of persons and places and less on its content than people realize, though of course it depends on both. And vice versa. Volapük, Esperanto, Ido, Novial, &c &c are dead, far deader than ancient unused languages, because their authors never invented any Esperanto legends.“

⁵¹ TOLKIEN, *The Letters*, s. 264 – 265.

⁵² TOLKIEN, *The Letters*, s. 380. „It was largely antecedent to the composing of legends and „histories“ in which these languages could be „realized“ (...).“

Tolkien pôsobil akademicky približne v rovnakom období ako Wittgenstein a boli od seba vzdialení hodinu cesty vlakom. Ich názory na jazyk boli signifikantne podobné, aj keď mali rozličné ideové pôvody a dôvody. Tolkien totiž istotne bol sémantický esencialista a to dokonca (vzhľadom na jeho dôraz na *mená a pomenovania* a inherentné prepojenie týchto mien s ich nositeľmi) veľmi výrazný – mohli by sme jeho pozíciu označiť aj ako sémantický platonizmus. Obaja nám ale ukazujú, že aby bol jazyk jazykom, *musí sa používať*.

Vágnosť a metafora

Vráťme sa ešte k námietke, že Wittgenstein sa vyjadruje príliš vágne na to, aby bolo jednoznačne jasné, čo má na mysli svojimi úvahami o charaktere jazyka.

V tomto texte sme narážali napríklad na nasledujúcu nejasnosť: význam slova „význam“. Zdá sa, že aj samotný Wittgenstein používa slovo „význam“ v rozličných významoch. V texte sme museli nejakým spôsobom odlišovať význam, ako sa chápe klasicky, teda význam, ako definícia, ktorá vyjadruje esenciálnu charakteristiku slova (slovníková definícia) a význam, ako ho chápe Wittgenstein, teda ako použitie. Môžeme teda hovoriť o dvoch významoch slova „význam“. Musíme pripustiť, že táto nejednoznačnosť (nazvime ju vágnosť) v používaní termínu nás vedie ku konfúznym chápaniam.

Tieto úvahy nám ukazujú, že pre Wittgensteinov prístup nie je problém, ak napíšeme slovník, kde ku každému slovu priradíme jeho definíciu, teda chápeme význam v zmysle slovníkovej jednoznačnej definície, ktorá vyjadruje esenciu slova. Ak Wittgenstein tvrdí, že slovo „hra“ nemá esenciálnu definíciu, je ľahké ukázať v slovníku definíciu tohto slova a použiť toto, ako argument proti jeho chápaniu významu.⁵³ Wittgenstein však obracia našu pozornosť na bežný jazyk. Tento slovníkový význam v zmysle definície totiž nie je vyčerpaním možností významu slova. Je to opäť len jedno z použití tohto slova.

Všimnime si totiž, že aj tento dvojité význam slova „význam“ je produktom jeho rôznorodého použitia. V rámci filozofickej prope-
deutickej metodológie v procese konceptuálnej analýzy sledujeme *použitie* pojmu za cieľom odhaliť jeho význam u daného autora. U Wit-

⁵³ Zvlášť v učebniciach a skriptách v hojnej miere nachádzame takéto definície, čo naznačuje ich zjednodušujúcu – didaktickú názornosť.

tgensteina nachádzame *použitie* slova „význam“ vo význame „význam ako použitie“. V tejto chvíli sa dostávame do určitého zmätku. Ale práve poukázať na tento zmätok je *cieľom* Wittgensteinovej argumentácie. Jednoznačný význam čohokoľvek zmätok nespôsobí. Ale jazyk nefunguje ako jednoznačné priradovanie slov k objektom. Komunikácia je oveľa rozsiahlejším projektom, než len samotný slovník.

Slovník potom môžeme chápať ako *zjednodušenú* formu *prehľadného* znázornenia. Zachytáva povrchnú gramatiku slova. Táto povrchná gramatika má svoju rolu v jazyku a je jednou z jazykových hier, ktoré je možné v rámci jazyka uskutočniť. Hlboká gramatika však hranice slovníka prekračuje. Táto hlboká gramatika vytvára pocit zmätku, ktorý sa nás zmocňuje, keď sa snažíme zachytiť jazyk v činnosti. Je to naša snaha o stabilitu, ktorá nás tu zrádza – naráža na dynamickosť *skutočného* jazyka.⁵⁴ Preto: slová majú *aj* reprezentacionalistický význam. A potom ešte mnohé iné.

Záver

Na začiatku sme si položili v rámci kritiky Wittgensteinovej pozície aj túto otázku: keď vymenujeme všetky použitia slova, bude nám potom jasný jeho význam? Teraz môžeme odpovedať: áno aj nie. Musíme povedať, že táto otázka „striela“ úplne mimo Wittgensteinovho zámeru. Vychádza totiž (opäť) z predpokladu jedno-jednoznačnej esenciálnej definície slova. Ak si kladieme túto otázku, používame slovo „význam“ v tomto význame. V takomto zmysle musíme odpovedať: nie, význam slova nám nebude jasný, keď vymenujeme jeho použitia. Táto námietka je v takomto prípade oprávnená.

Lenže nás tu opäť zvädza túžba po esenciách slov. Wittgenstein nám totiž predstavuje iný pohľad. Keďže cieľom takejto analýzy, teda použitia metódy *prehľadných znázornení*, nie je určiť jednoznačnú definíciu slova, odpovedáme: áno, význam slova nám bude jasný, keď vymenujeme jeho použitia. Táto odpoveď však neuspokojí niekoho, kto vníma jazyk izomorficky a reprezentacionalisticky. Tento (wittgensteinovský) význam je totiž samotné vymenovanie použití. Nie je to *jeden* význam, ale súbor vzájomných podobností.

⁵⁴ Wittgenstein na mnohých miestach úlohu jazyka dramatizuje. Hovorí doslova, že „vedieme s jazykom vojnu“. Pozri WITTGENSTEIN, *Culture and Value*, s. 11. „Wir kämpfen mit der Sprache. Wir stehen im Kampf mit der Sprache.“

Wittgenstein odmieta denotačný pohľad na význam a ponúka pluralistický a dynamický model jazyka, ako aktivity, ktorá je viazaná na bežný život. Jazyk je vnútorne a neoddeliteľne previazaný s pravidlami, ktoré sú apriórne a v konečnom dôsledku nezdôvodniteľné.

Wittgenstein sa v prvom rade snažil zmeniť spôsob, akým sa na problém pozeráme. Domnieval sa, že skutočným riešením je zmeniť spôsob myslenia. Táto myšlienka charakterizuje celú jeho filozofickú tvorbu. Nápadne to ilustruje napríklad nasledujúci citát z jeho *Prednášok o estetike*:

*Všetko čo robíme, je menenie štýlu myslenia a všetko čo ja robím, je menenie štýlu myslenia a všetko čo robím, je presvedčanie ľudí, aby zmenili štýl myslenia.*⁵⁵

Práve tento dôraz stojí na pozadí jeho úvah o aspektovom videní.⁵⁶ Vidieť aspekt totiž znamená vidieť rovnakú vec inak. Pochopiť, čo nám chcel Wittgenstein povedať, znamená zmeniť uhol pohľadu a zmeniť spôsob premýšľania. Vec je rovnaká – slová. Ale vidíme ich z iného aspektu – nie ako niečo stabilné, čo môžeme uchopiť a opísať, ale ako niečo, čo používame, čo je dynamické a živé. Jazyk sa nám tak ukazuje ako nástroj, ktorého funkciou nie je len sprostredkovať informácie. Je jednou z aktivít, činnosť, s ktorou sa dajú robiť rôzne veci – hrať rôzne hry.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

- CARNAP, Rudolf. Intellectual Autobiography. In SCHILPP, Paul Arthur. *The Philosophy of Rudolf Carnap*. La Salle : Open Court, 1963, s. 3 – 86.
- CARPENTER, Humphrey. *J. R. R. Tolkien*. Londýn : HarperCollins-Publishers, 2016.
- ČANA, Tomáš. *O pôvode pravidiel*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda : Trnava, 2020.

⁵⁵ WITTGENSTEIN, *Lectures and Conversations*, s. 28. „How much we are doing is changing the style of thinking and how much I'm doing is changing the style of thinking and how much I'm doing is persuading people to change their style of thinking.“

⁵⁶ WITTGENSTEIN, *Filozofické skúmania*, II. časť, X.

- DAVIDSON, Donald. K vlastnej myšlienke pojmovej schémy. In *Organon F*, 1996, roč. 3, č. 4, s. 368–382.
- FREGE, Gottlob. O zmysle a denotáte. In *Filozofia*, 1992, roč. 47, č. 6, s. 349 – 363.
- GLOCK, Hans-Johann – HYMAN, John (eds.). *A Companion to Wittgenstein*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2016.
- GRAYLING, Anthony Clifford. *Wittgenstein: A Very Short Introduction*. Oxford, New York : Oxford University Press, 1988.
- HANNA, Robert. From referentialism to human action: the Augustinian theory. In AHMED, Arif (ed.). *Wittgenstein's Philosophical Investigations*. A critical Guide. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, s. 11 – 29.
- LUNTLEY, Michael. What's doing? Activity, naming and Wittgenstein's response to Augustine. In AHMED, Arif (ed.). *Wittgenstein's Philosophical Investigations: A Critical Guide*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, s. 30 – 48.
- ORAVCOVÁ, Marianna (ed.). *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava : Archa, 1992.
- RORTY, Richard. *Objectivity, Relativism and Truth*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
- RORTY, Richard. *Filozofické orchidey*. Bratislava : Kalligram, 2006.
- RORTY, Richard. Wittgenstein and the linguistic turn. In AHMED, Arif (ed.). *Wittgenstein's Philosophical Investigations: A Critical Guide*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, s. 129 – 144.
- RUSSELL, Bertrand. O denotovaní. In RUSSELL, Bertrand. *Jazyk a poznanie: State a prednášky z rokov 1901 – 1924*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 59 – 79.
- SHIPPEY, Tom. *J. R. R. Tolkien: Author of the Century*. Londýn : HarperCollinsPublishers, 2022.
- TOLKIEN, John Ronald Raul. *The Letters of J. R. R. Tolkien*. Londýn : HarperCollinsPublishers, 2006.
- TOLKIEN, John Ronald Raul. A secret vice. In TOLKIEN, John Ronald Raul. *A Secret Vice*. Londýn : HarperCollinsPublishers, 2020, s. 3 – 62.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. Oxford : Blackwell, 1967.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Zettel*. Berkeley, Los Angeles : University of California Press, 1967.

- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filozofické skúmania*. Bratislava : Pravda, 1979.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Culture and Value*. Chicago : University of Chicago Press, 1980.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. A Lecture on Ethics. In WITTGENSTEIN, Ludwig. *Philosophical Occasions 1912 – 1951*. Indianapolis, Cambridge : Hackett Publishing Company, 1993, s. 37 – 44.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava : Kalligram, 2002.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava : Kalligram, 2003.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *O istote*. Bratislava : Kalligram, 2006.

Mgr. Tomáš Priehradný
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
email: tomas.priehradny795@edu.ku.sk
ORCID 0000-0002-6828-1844

Chápanie vesmíru piaristom Martinom Krúzim v 18. storočí¹

The Understanding of the Universe by the 18th Century Piarist Martin Krúzi

PETER VOLEK

ABSTRACT: The aim of the article is to present the understanding of the universe in the manuscript of the 18th century Piarist Martin Krúzi from the Piarist monastery in Brezno and to search for the reasons for his opinion. The main reason is Martin Krúzi's distrust of the views on the understanding of the universe held by most astronomers of his time who accepted Copernicanism. This is examined in the context of the spreading Enlightenment and its acceptance in the teachings of Catholic philosophers and theologians and the teachings of the Catholic Church. There were Catholic grammar schools of Jesuits and Piarists in Slovakia in the 18th century. After the dissolution of the Jesuits in 1773 there were only Catholic grammar schools of Piarists. The Jesuits' and Piarists' regulations for teaching are presented to clarify Krúzi's reason for rejecting Copernicanism. The views of some of his contemporaries in Hungary and Central Europe on the understanding of the universe are also analyzed.

KEYWORDS: Piarists, Jesuits, Martin Krúzi, Copernicanism, Galileo Galilei, physics

Úvod

V novoveku na dnešnom území Slovenska mali z rehoľných komúnit svoje gymnáziá jezuiti a piaristi. Piaristi prijali do výuky vo svojich kolégiách, ako aj na svojich fakultách aj fyziku aj matematiku. Jezuiti učili matematiku a fyziku iba na svojich fakultách, a to v rámci filozofie. Jezuiti na Slovensku aj v Uhorsku pôsobili v 18. storočí iba do r. 1773, kedy boli zrušení. Potom niektoré ich kolégiá prevzali piaristi (Banská

¹ Tento článok bol napísaný v rámci riešenia grantu VEGA 1/0423/24 „Výzvy osvietenstva pre myslenie piaristov na Slovensku v 18. storočí“

Štiavica a Trenčín).² Obsah výuky piaristov v oblasti fyziky približujú niektoré ich knihy a rukopisy. V tejto štúdii budem skúmať chápanie vesmíru piaristom Martinom Krúzim SchP vychádzajúc z jeho rukopisu fyziky. Sústredím sa na vysvetlenie usporiadania vesmíru a prípadné prepojenie s dôležitými aspektami náuky Kopernika a Galilea. Budem to skúmať v rámci prenikajúceho vplyvu osvietenstva. Najprv však predstavím v stručnosti náuku Mikuláša Kopernika a jej šírenie. Potom priblížim, aké miesto mala filozofia, matematika a fyzika v predpisoch jezuitov a piaristov a ako sa to prejavovalo v školskom vyučovaní. Následne budú uvedené po stručnom priblížení života a diela Krúziho základné poznatky z jeho rukopisu fyziky o telesách, ich častiach a predstavené a hodnotené názorov na pohyb telies vo vesmíre. Krúzi neprijal kopernikanizmus, ale systém Tycha Braheho. Na lepšie pochopenie tohto názoru je potom stručne predstavené šírenie kopernikanizmu v Uhorsku, najmä v dielach katolíckych autorov. V tomto článku sú odhalené a predstreté základné dôvody, ktoré mohli viesť Krúziho k tomu, prečo neprijal hylemorfizmus. To spočíva najmä v nedôvere v poznatky astronómov, ktorí v jeho dobe väčšinou už prijímali kopernikanizmus. K tomu ho mohla viesť aj náuka jeho učiteľa Pavlína Lihana SchP, ktorý zrejme takisto neprijal kopernikanizmus. Cieľom článku je predstavenie chápania vesmíru v rukopise piaristu Martina Krúziho v 18. storočí a hľadanie dôvodov jeho názoru. Pritom je to skúmané v kontexte šíriaceho sa osvietenstva a jeho prijímania v náuke katolíckych filozofov a teológov či učenia Katolíckej cirkvi.

Kopernikanizmus a jeho šírenie

Mikuláš Kopernik uverejnil svoje dielo *De revolutionibus orbium celestium* (*Obehy nebeských sfér*),³ kde obhajoval heliocentrizmus,

² VALACH, Július. *Piaristi v Prievidzi 1666-1950/1990. História a súčasnosť*. Prievidza : Kolégium piaristov, 1996, s. 39. Valach píše nepresne, že kolégium jezuitov v Banskej Štiavnici bolo založené v roku 1772. Správne má byť v roku 1649. MIHALIK, Béla Vilmos. *The Ever-Reviving Phoenix. Jesuits in Hungary*. Leiden – Boston : Brill, 2024, s. 30; KRAPKA, Emil – MIKULA, Vojtech (eds.): *Dejiny Spoločenosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge, Ontario : Dobrá kniha, 1990, s. 135 – 138, 230 – 233. Niektoré jezuitské kolégiá boli poštátnené. KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Piae fundationes. Zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku*. Bratislava : Pro historia, 2009, s. 130.

³ KOPERNÍK, Mikuláš. *Obehy nebeských sfér*. Bratislava : Veda, 1974.

v roku 1543. Šírenie kopernikanizmu bolo obmedzené zásahmi Katolíckej cirkvi.⁴ To sa začalo pri šírení heliocentrizmu Galileom. V roku 1616 po preskúmaní jeho diela Svätou stolicou bol súkromne napomenutý, aby zanechal svoje myšlienky a nešíril ich. Kongregácia Indexu dala Kopernikovo dielo *Obehy nebeských sfér* na index zakázaných kníh a odsúdila heliocentrizmus ako nepravdivú hypotézu a protikladnú k Biblii. Dielo protestanta Jána Keplera *Epitome Astronomiae Copernicanae* (*Výňatky z Kopernikovej astronómie*)⁵ sa ocitlo na indexe zakázaných kníh v roku 1619. Galileo v roku 1632 vo svojom *Dialógu o dvoch systémoch sveta* (*Dialogo sopra due massimi sistemi del mondo*) sa vyslovil, že vedy čírej matematiky, čiže geometria a aritmetika, dosahujú absolútnu istotu rovnako ako Božie poznanie.⁶ Túto istotu zrejme dosahujú časti argumentov, ktoré používa v tomto dialógu na zdôvodnenie platnosti kopernikanizmu.⁷ V roku 1633 bol Galileo pred cirkevným tribunálom. Svätá stolica ho obvi-

⁴ RUSSELL, John L. Catholic Astronomers and the Copernican System after the Condemnation of Galileo. In *Annals of Science*, 1989, roč. 46, s. 365 – 386.

⁵ KEPLER, Ioannes. *Epitome Astronomiae Copernicanae*. Lentiis ad Danubium : Plan-
cus, 1618.

⁶ „... alcune proposizione ... intelletto umano ne intende alcune così perfettamente e ne ha così assoluta certezza, quanto se n'abbia l'istessa natura e tali sono le scienze matematiche pure, cioè la geometria e l'aritmetica, delle quali l'intelletto divino ne sa bene infinite proposizioni di più ma di quelle poche intese dall'intelletto umano credo che la cognizione agguagli la divina nella certezza obiettiva, poichè arriva a comprenderne la necessità, sopra la quale non par che possa esser sicurezza maggiore.“ GALILEI, Galileo. *Dialogo sopra due massimi sistemi del mondo*. Torino : Einaudi, 1970, I, s. 88 „... ľudský rozum poznáva podľa mňa niektoré problémy tak dokonalé a s takou absolútnou istotou, akú má len príroda. Takými sú vlastne čisté matematické vedy, t. j. geometria a aritmetika, o ktorých božský rozum vie nekonečne väčší počet pravd, pretože pozná všetky a z tých nie mnohých pravd, známych ľudskému rozumu, poznanie sa vyrovná božskému v objektívnej istote, pretože dochádza k poznaniu nutnosti a nemôže byť väčšia istota ako táto.“ GALILEI, Galileo. *Dialóg o dvoch systémoch sveta*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, I, s. 107.

⁷ „Aviamo dunque da i discorsi di questi 4 giorni grandi attestazioni a favor del sistema Copernicano; tra le quali queste tre, prese, la prima, dalle stazioni e retrogradazioni de i pianeti e da i loro accostamenti e allontanamenti dalla Terra, la seconda dalla rivoluzione del Sole in se stesso e da quello che nelle sue macchie si osserva, la terza da i flussi e reflussi del mare, si mostrano assai concludenti.“ GALILEI, 1970, *Dialogo sopra due massimi sistemi del mondo*, IV, s. 393. „Takto nám teda prinášajú naše štvordňové besedy vážne svedectvá v prospech Kopernikovho systému, z ktorých nasledujúce tri: prvé z nehybnosti a spätočného pohybu planét a ich približovania a vzdalovania sa od zeme, druhé z otáčania sa Slnka okolo svojej osi a z toho, čo možno pozorovať na jeho škvrnách, tretie z prívlov a odlivov mora, sa mi zdajú veľmi presvedčivé.“ GALILEI, *Dialóg o dvoch systémoch sveta*, 1962, IV, s. 452.

nila za veľmi podozrivého z herézy. Tvrdila, že jeho náuka, že Zem sa netočí okolo Slnka, je nepravdivá a protirečí Biblii. Galileo potom svoju náuku odvolal.⁸ V roku 1757 boli Kopernikove diela stiahnuté z indexu pravdepodobne na základe vplyvu Rogera Boškovića SJ.

Predpisy a vyučovanie jezuitov

Najprv si všimneme predpisy a vyučovanie jezuitov. Jezuiti totiž vznikli skôr ako piaristi.⁹ Veľký vplyv na zavedenie matematiky do *Ratiae studiorum* jezuitov mal Christopher Clavius (1538 - 1612) SJ. Hoci nebol členom komisií na vytvorenie *Ratio studiorum*, vyučoval matematiku na Rímskom kolégiu jezuitov.¹⁰ Mnohí jezuiti vyučujúci matematiku však to mali len ako úlohu na prechodné obdobie.¹¹ *Ratio studiorum* jezuitov malo predbežné formy v rokoch 1586 a 1591 a definitívnu verziu v roku 1599.¹² *Ratio studiorum* jezuitov

⁸ McMULLIN, Ernan. The Church's Ban of Copernicanism. In: McMULLIN, Ernan (ed.). *The Church and Galileo*. Notre Dame, IN : University of Notre Dame Press, 2005, s. 151.

⁹ Jezuitov založil sv. Ignác z Loyoly a boli schválení pápežom Pavlom III. v roku 1540. SMOLARSKI, Dennis C. The Jesuit *Ratio Studiorum*, Christopher Clavius, and the Study of Mathematical Sciences in the Universities. In *Science in Context*, 2002, roč. 15, č. 3, s. 447. Piaristov založil sv. Jozef Kalazanský a boli schválení pápežom Pavlom V. v roku 1617. *Constitutiones Clericorum Regularum Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*. Viennae : Typis Joan. Bapt. Schilgen, Univ. Typogr., 1718, pars I, Proemium, II, s. 196. VALACH, Július. *Piaristi v Prievidzi 1666 – 1950/1990. História a súčasnosť*. Prievidza : Kolégium piaristov, 1996, s. 31.

¹⁰ Clavius dal podnet aj na reformu juliánskeho kalendára. SMOLARSKI, The Jesuit *Ratio Studiorum*, 2002, s. 451. Matematika bola podľa neho potrebná na vyučovanie filozofie prírody, bez nej sa nedala filozofia prírody chápať a vyučovať. CLAVIUS, Christophorus. *Modus quo disciplinae mathematicae in scholis societatis possent promoueri*. In GOMEZ RODELES, Caecilius – LECINA, Marianus – AGUSTI, Vincentius – CERVOS, Fridericus – ORTIZ, Aloisius (eds.): *Monumenta paedagogica Societatis Iesu quae primam Rationem Studiorum anno 1586 editam praecedere*. Matriti : Typis Augustini Avrial, 1901, s. 472. Clavius chcel zaviesť matematiku do jezuitských kolégií na tri roky, ale nakoniec sa to redukovalo na jeden rok v spojení s fyzikou. GATTO, Romano. Christoph Clavius' "Ordo Servandus in Addiscendis Disciplinis Mathematicis" and the Teaching of Mathematics in Jesuit Colleges at the Beginning of the Modern Era. In *Science and Education*, 2006, roč. 15, s. 235 – 258.

¹¹ GÁBOR, Pavel. Jezuitskí astronómovia a osvietenstvo. In ŽAŽOVÁ, Henrieta – MANÁK, Marián (eds.). *Fons Tyrnaviensis VII*. Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2017, s. 136.

¹² V nedávnom vydaní sú všetky tieto verzie spolu v jednom zväzku. *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu 1586, 1591, 1599*. Romae : Institutum Historicum

z roku 1599 udáva presné predpisy pre vyučovanie. V nižších triedach gymnázia alebo kolégia, teda v gramatických triedach, sa vyučovali klasické jazyky, latinčina a gréčtina. Vo vyšších triedach sa učili humanitné vedy a rétorika.¹³ Filozofia aj prírodné vedy majú pripraviť študentov na štúdium teológie a učili sa v rámci filozofie, čo už predstavovalo vysokoškolské vzdelanie.¹⁴ Pritom sa majú držať náuky Aristotela a Tomáša Akvinského.¹⁵ Ratio studiorum udáva aj otázky náuky Tomáša Akvinského.¹⁶ V prvom roku filozofie sa má učiť logika, v druhom fyzika, v treťom metafyzika. Vyučovať sa majú dve hodiny denne. V logike sa majú držať učebníc Toleta SJ alebo Fonsecu SJ. Na konci prvého ročníka sa už môže preberať úvod do fyziky, ako rozdelenie vied, o abstrakcii, o metóde matematiky a fyziky. Ratio studiorum udáva aj Aristotelove knihy a ich časti, ktoré sa majú prebrať. Často sa majú viesť dišputy, aspoň mesačne, slávnostné tri až štyri razy do roka.¹⁷ O prednáškach z matematiky a fyziky nie sú pravidlá také podrobné. Majú byť v druhom roku štúdia filozofie po tri hodiny denne.¹⁸ Vyučujúci čerpali z Euklida, Ptolemaia, Sacrobosca (astronómia) alebo ľubovoľného diela.¹⁹ Generálny predstavený jezuitov Claudio Aquaviva SJ (1543 – 1615) sa dvakrát vyjadril (v roku 1611 a v roku 1613), že sa treba držať zdravej náuky, v teológii Tomáša Akvinského a vo filozofii Aristotela.²⁰ V *Aktách 16*.

Societatis Iesu, 1986.

¹³ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu 1586, 1591, 1599. Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1986, Regulae Professoris Rhetoricae, s. 424 – 430, Regulae Professoris Humanitatis, s. 430 – 433, Regulae Professoris Supremae Classis Grammaticae, s. 434 – 436, Regulae Professoris Mediae Classis Grammaticae, s. 437 – 439, Regulae Professoris Infimae Classis Grammaticae, s. 439 – 442.

¹⁴ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599. Regulae Professoris Philosophiae, 1, s. 397.

¹⁵ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599, Regulae Professoris Philosophiae, 2, 6, s. 397.

¹⁶ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599, Catalogus Aliquot Quaestionum, s. 389 – 394.

¹⁷ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599, Regulae Professoris Philosophiae, 9 – 11, s. 397 – 399.

¹⁸ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599, Regulae Praepositi Provincialis, 20, s. 362.

¹⁹ Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599, Regulae Professoris Mathematicae, s. 402, kde sú uvedení títo autori alebo ľubovoľné dielo, ktoré si zvolia poslucháči.

²⁰ SCOTTI, Dom Paschal. Galilei Revisited I. In *Downside Review*, 2001, roč. 117, č. 471, s. 242.

generálnej kongregácie jezuitov z roku 1730 sa ohľadom vzťahu aristotelovskej filozofie a fyziky píše: „Nie som proti tomu, aby aristotelovskú filozofiu študovali tí, ktorí najmä v partikulárnej fyzike ilustrujú diskusie o svete a nebi, o živloch z princípov matematiky a učených experimentov...“²¹ To znamená, že sa usilovali prepojiť aristotelovskú filozofiu a modernú fyziku. Podobne aj na ďalšej 17. generálnej kongregácii jezuitov sa vyjadrili, že treba spojiť Aristotelovo učenie s náukou o telesách, ich akcidentoch a účinkoch v experimentálnej fyzike pri používaní sylogizmov.²² V týchto ustanoveniach sa objavuje rozlíšenie medzi všeobecnou a experimentálnou fyzikou, ako sa to objavovalo aj v učebniciach fyziky katolíckych mysliteľov v ranom novoveku. Všeobecná fyzika zodpovedá filozofii prírody, experimentálna novodobo sa rozvíjajúcej fyzike.

Predpisy a vyučovanie piaristov

Zakladateľ piaristov sv. Jozef Kalazanský presadzoval bezplatné vyučovanie²³ a podporoval vyučovanie matematiky. Vo svojom liste Angelovi Morellimu SchP (†1685) do Florencie z 31. 3. 1635 píše: „Snaž sa čím viac zdokonaľiť v matematike, ktorá sa cení vo svete.“²⁴ Dôleži-

²¹ „Non adversari Aristotelica philosophiae studium eorum qui in physica particulari ex mathematicorum principiis et eruditorum experimentis disputationes de mundo et caelo, de elementis ... illustrant.“ RIEDEL, Julia Anna. *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung. Die Schulen der Piaristen unter Maria Theresia und Joseph II.* Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2012, s. 149. Všetky preklady v tomto článku z latinčiny a nemčiny sú moje vlastné, ak nie je uvedený iný prekladateľ.

²² „Ex mente tamen omnium esse, ut retineatur in scholis nostris, quoad substantiam attinet, Aristotelicum systema quoad corporis praeservim physici constitutionem, quo ad aliqua accidentia, et vim effectivam in causa creatis. Insuper quod accurate tractentur ea, quae viam parant ad theologicam facultatem. Quodque in quaestionibus ipsis physicae experimentalis retineatur syllogistica methodus.“ „Z mysle všetkých však vyplýva, že by sa mal v našich školách, pokiaľ ide o podstatu, zachovať aristotelovský systém, čo sa týka zachovania fyzickej stavby telesa, pomocou ktorej sa v telese vytvárajú určité akcidenty a účinná sila. Navyše, s vecami, ktoré pripravujú cestu pre teologickú fakultu, by sa malo zaobchádzať opatrne. A syllogistická metóda by mala zostať zachovaná aj v samotných otázkach experimentálnej fyziky.“ RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 150.

²³ PEDEMONTE I FEU, Buenaventura: *Il pensiero di san Giuseppe Calasanzio*. Madrid : Instituto Calasanz de Ciencias de la Educación, 2017, s. 149.

²⁴ „Attenda a perfezzionarsi più chi può nelle matematiche che si vede che sono grate al mondo.“ An per Angiolo (Morelli) di S. Dom.co Povero a Fiorenza. In PICANYOL,

tosť matematiky a filozofie zdôrazňuje aj Tomáš Campanella vo svojej apológii piaristov z r. 1631/1632: „Naozaj lepšie maľuje ten maliar, ktorý sa naučil matematiku, ako aj iné vedy, ako iba samotné maliarstvo; podobne obrába filozof s väčším úžitkom polia ako zaostalý roľník.“²⁵ Piaristi sa na základe rozhodnutia generálnej kapituly z roku 1677 rozhodli nasledovať učenie Tomáša Akvinského.²⁶ Generálny predstavený piaristov Jozef Mária od sv. Jána Krstiteľa Giuria SchP (1704 – 1771) v roku 1763 nariadil v teológii držať sa náuky Tomáša Akvinského, v metafyzike náuky Eduarda od sv. Silvestra Corsiniho SchP,²⁷ aby si piaristi osvojili pravdepodobnejšie tvrdenia a vyhýbali

Leodegario (ed.). *Epistolario di san Giuseppe Calasanzio. Volume VI. Lettere dal N. 2351 al N. 3000 (1635-1638)*. Roma : Editiones Calasancianae, 1954, Nr. 2358, s. 15.

²⁵ „Profecto enim melius pingit pictor, qui mathematicam didicit, aliasque scientias, quam qui solam picturam; similiter colet agros longe utilius philosophus, quam illiteratus rusticus.“ CAMPANELLA, Tommaso. Liber Apologeticus Contra Impugnantes Institutum Scholarum Piarum. In ERTO, Maurizio. T. Campanella, Liber Apologeticus Contra Impugnantes Institutum Scholarum Piarum. Nuova trascrizione del testo manoscritto con apparato critico e traduzione. In *Archivum Scholarum Piarum*, 2011, roč. 35, č. 70, Praefatio, Nr. 6, s. 114. Údaje o dobe vzniku tohto diela, ktoré sa zachovalo v jedinom rukopise, pozri tamže, s. 107.

²⁶ *Synopsis constitutionum religionis Clericorum regularium pauperum Matris Dei scholarum Piarum. Cum Notis et Additionibus ex Literis Apostolicis et Decretis Capitulorum Generalium*. Romae : Typis D. A. Herculis, 1698, De Gubernatione Gymnasiorum, sive Scholarum Piarum, caput IX, Notae ad 251, s. 178; KOVÁČIK, Marián. Náš spoločný anjelský učiteľ. Čriepky z účinkovania Piaristov v Brezne. In *Katolícky hlásnik*, 2007, roč. 17, č. 5, s. 3; KOLTAI, András. The role of the Piarists in developing scientific way of thinking in Hungary (The Piarists and Joseph Franz Zach). In BALÁZS, Lajos et al. *The European Scientist. Symposium on the Era and Work of Franz Xaver von Zach (1754-1832). Proceedings of the Symposium held in Budapest on September 15 – 17, 2004*. Frankfurt am Main : Deutsch, 2004, s. 27.

²⁷ Eduardo Corsini (1702-1765) sa narodil vo Fanane v Taliansku. Vstúpil k piaristom a študoval vo Florencii. V rokoch 1754 – 1760 bol generálnym predstaveným piaristov. Dlhé roky vyučoval filozofiu vo Florencii a potom v Pise. Čerpal aj z nových poznatkov z filozofie a prírodných vied a snažil sa filozofiu prispôbiť matematike, takže ju mnohí nazývali matematická filozofia. Napísal veľa diel z filozofie, matematiky, histórie. Jeho systém bol eklektický a čerpal veľa z fyziky a matematiky Newtona, teodícey Leibniza a osvietenských ideí Wolffa. Venoval sa filozofii, matematike, fyzike, antickej histórii, chronológii, numizmatike. Jeho najvýznamnejšie filozofické dielo je *Institutiones philosophicae ac mathematicae ad usum Scholarum Piarum (Základy filozofie a matematiky k používaniu v Zbožných školách, 1731 – 1737, 6 zv.)*. PIAIA, Gregorio. General Histories of Philosophy in Italy in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Century. In PIAIA, Gregorio – SANTINELLO, Giovanni (eds.). *Models of the History of Philosophy. Volume II. From the Cartesian Age to Brucker*. Dordrecht : Springer, 2011, s. 292 – 300. Corsini sám označil svoj spôsob vyučovania ako taký, ktorý druhí nazývajú eklektický, že totiž vyberá z názorov iných

sa Leibnizovej fyzike aj metafyzike.²⁸ Na začiatku pri vzniku rehole piaristov jestvovali priateľské kontakty ich zakladateľa Jozefa Kalazanského s Galileom. Jozef Kalazanský mal záujem o matematiku a nariadil, aby piaristi študovali matematiku a vedu u Galilea, ktorý zastával kopernikanizmus. Po odsúdení Galilea (1633) v roku 1637, keď oslepol, poslal mu Jozef Kalazanský Klementa od sv. Karla Settimiho SchP (*1612) ako sekretára.²⁹ Piaristi, ktorí nasledovali Galilea v jeho učení, vytvorili galileovskú školu v rokoch 1640 – 1670.³⁰ Jej členovia vyučovali na rímskych kolégiách piaristov sv. Pantaleóna (založené 1610) a Nazareno (založené 1622). V týchto kolégiách prevzali *Ratio studiorum* jezuitov, a tak pre svojich študentov piaristov vyučovali aj matematiku a fyziku. Túto školu tvorili žiaci benediktína Benedikta Castelliho OSB (1577 – 1643), ktorý bol žiakom Galilea.³¹ Podobne aj vo Florencii sa vytvorila skupina žiakov Galilea, kde učili medzi inými František Famiano Michelini SchP, Klement Settimi SchP. Piaristi vyučovali vo Florencii od roku 1630. V roku 1638 tam založili *Školu pre šľachticov* a *Matematickú školu* (fungovala v rokoch 1639 – 1641).³² Piarista František od sv. Jozefa Famiano Michelini SchP (1604 – 1665)³³ bol obvinený z herézie u inkvizície vo Florencii na podnet

to, čo sa mu zdá prijateľné a spája to dohromady. CORSINI, Eduardo. *Institutiones philosophicae ac mathematicae ad usum Scholarum Piarum. Tomus primus continens Logicam*. Venetiis : Ex Typographia Remontanae, 1754, s. xi.

²⁸ ARMANDO, David. Gli Scolopi a Roma tra Lumi e Rivoluzione. Testi e documenti. In *Laboratorio dell'Istituto per la Storia del Pensiero Filosofico e Scientifico Moderno*, 2023, roč. 20, s. 8 – 9.

²⁹ I MIRA, Josep Domènech. Joseph Calasanz (1557 – 1648). In *Prospects*, 1997, roč. 27, č. 2, s. 334 – 335. Klement Settimi SchP (*1612) v r. 1634 urobil vyznanie viery, v r. 1636 bol vysvätený za kňaza. V r. 1646 odišiel od piaristov. MONTACUTELLI, Stefania. Da Galileo a Borelli e oltre: la filosofia naturale delle Scuole Pie a Roma nel Seicento. In DONATO, Maria Pia – Kraye, Jill (eds.). *Conflicting Duties. Science, Medicine and Religion in Rome, 1550 – 1750*. London – Turine : The Warburg Institute, Nino Aragno Editore, 2009, s. 206.

³⁰ MONTACUTELLI, Da Galileo a Borelli e oltre, 2009, s. 184.

³¹ MONTACUTELLI, Da Galileo a Borelli e oltre, 2009, s. 184 – 188.

³² BUCCIANINI, Massimo. Eredità galileana e politica culturale medicea: il caso degli scolopi. In *Studi Storici*, 1989, roč. 30, č. 2, s. 389 – 390.

³³ František Famiano Michelini SchP (1604-1665) sa narodil v Ríme. Jeho prvým učiteľom bol Ventura Sarafellini, spolupracovník Jozefa Kalazanského, ktorý ho povzbudil k štúdiu matematiky. V roku 1627 študoval matematiku v Janove. Od r. 1630 vyučoval matematiku na kolégiu piaristov vo Florencii. Od roku 1635 vyučoval matematiku u Mediciovcov vo Florencii. Pritom veľa čerpal z Galilea. V roku 1634 bol aj v Ríme, kde sa stretol s Benediktom Castelli OSB, priateľom Galilea, a Jánom Alfonzom Borellim. Vo Florencii učil nové vedecké teórie, preto ho obvinil z herézie

piaristu Mária Sozziho SchP (1608 – 1643) v roku 1639. P. Mário Sozzi SchP v anonymnom liste inkvizície vo Florencii obvinil P. Františka Michelinioho, že učí, že veci sa skladajú z atómov a nie z matérie a formy, ako učí Aristoteles, a že nasleduje náuku Galilea, že Zem sa točí a Slnko stojí. Okrem toho obvinil Františka Michelinioho SchP, Klementa Settimioho SchP a ďalších dvoch piaristov zo šírenia náuk Galilea, ktorého považujú za najväčšieho odborníka na svete. Klementa Settimioho SchP obvinil zo šírenia náuky, že svet nemal začiatok, že každá vec je stvorená a riadená nebom.³⁴ Galileovskú líniu v učení piaristov potvrdila ich generálna kapitola v roku 1641, ale Mário Sozzi SchP ich udal z herézie na inkvizícii aj v Ríme. V roku 1646 pápež Innocent X. v breve *Ea quae pro felici* degradoval piaristov na kongregáciu, generálny predstavený piaristov Jozef Kalazanský bol zosadený z tohto úradu, piaristom bola zakázaná voľba nových predstavených a prijímanie novicov, provinciálni predstavení boli podriadení diecéznym biskupom.³⁵ Na obranu piaristov sa postavili aj kapucíni Valerián Magni OFM Cap. (1586 – 1661)³⁶ a Tomáš z Viterba OFM Cap., každý svojím listom v roku 1646. List Valeriána Magniho OFM Cap. sa zachoval vo Vatikánskom tajnom archíve v časti Poľská nunciatura.

Mário Sozzi SchP u inkvizície vo Florencii. V roku 1657 odišiel od piaristov a stal sa diecéznym kňazom. V r. 1648 – 1655 vyučoval matematiku v Pise, kde žil do r. 1664. Publikoval knihu o hydrológii. SALOMONI, David. *Educating the Catholic People. Religious Orders and their Schools in Early Modern Italy (1500-1800)*. Leiden – Boston : Brill, 2021, s. 164 – 166; MONTACUTELLI, Da Galileo a Borelli e oltre, s. 185, 188 – 190.

³⁴ CONTI, Michele. *I documenti galileiani del S. Ufficio di Firenze*. Firenze : Giampiero Pagnini Editore, 1996, Nr. 48, s. 56 – 58.

³⁵ BUCCIANTINI, Eredità galileana e politica culturale medicea: il caso degli scolopi, 1989, s. 379 – 399; MONTACUTELLI, Da Galileo a Borelli e oltre, 2009, s. 188 – 190; DI NAPOLI, Alfredo. Valeriano Magni e gli Scolopi. *Defensio Ordinis Scholarum Piarum (1626 – 1646)*. In SPEDICATO, Mario – VETRUGNO, Paolo Agostino (a cura di), *Princeps iuventutis. Giuseppe Calasanzio e la rivoluzione educativa. Atti del Convegno Int.le di Studi Lecce - Campi Salentina, 24-25 novembre 2017*, Lecce : Grifo, 2019, s. 115 – 116, 122 – 124.

³⁶ Valerián Magni OFM Cap (1586 – 1661) sa narodil v Miláne. V roku 1597 sa s rodinou presťahoval do Prahy. Tam vstúpil ku kapucínom v roku 1602. Na kňaza bol vysvätený v roku 1610. Stal sa kazateľom a v rokoch 1614 – 1623 vyučoval filozofiu vo Viedni, Linci a Prahe, kde sa stal aj provinciálom. V roku 1629 sa stal apoštolským misionárom pre rekatolizáciu Čiech, pričom pôsobil aj v ďalších krajinách, najmä Rakúsko-Uhorska. Od r. 1650 sa venoval iba publikačnej činnosti a verejným dišputám. Za svoju knihu proti jezuitom sa dostal do väzenia a zomrel v Salzburgu. Napísal viacero diel z filozofie, teológie, fyziky. DI NAPOLI, Valeriano Magni e gli Scolopi, 2019, s. 104 – 106.

List Tomáša z Viterba OFM Cap. (možno išlo o fiktívne meno autora) bol napísaný anonymne, ale s podpísaným sprievodným listom a zachoval sa v Metropolitnom archíve v Krakove.³⁷ Pod vplyvom lekára, matematika a fyzika Jána Alfonza Borelliho (1608 – 1679), ktorý učil od r. 1677 na kolégiu sv. Pantaleóna v Ríme, sa vyprofilovali ďalší piaristi pod vplyvom náuky Galilea. Medzi nimi aj Filip od sv. Michala Tosini SchP (1655 – 1704), ktorý v rukopise *Traktát na obranu kopernikánskeho systému* (*Trattato in difesa del sistema copernicano*) z roku 1696 Kopernikovu hypotézu považuje nie za pravdepodobnú, ale za platnú.³⁸ Podporu novým smerom v matematike a fyzike dával generálny predstavený piaristov Karol Ján Pirroni SchP (1640 – 1685), žiak Angela Morelliho SchP (†1685),³⁹ ktorý bol žiakom Galilea a bol generálnym predstaveným v rokoch 1677 – 1685.⁴⁰

„Spočiatku sa piaristi opierali o školský systém starších jezuitských škôl, keďže sa však sústredili prevažne na prácu v školstve, nadobudli dlhodobým účinkovaním cenné skúsenosti, takže si postupne vypracovali vlastnú organizáciu školy a vyučovací systém.“⁴¹ Vo svojich konštitúciách majú ako základ vzdelávania naučiť žiakov správne čítať, písať a počítat, naučiť latinčinu, zbožnosti a kresťanskej náuke.⁴² Od roku 1631 dostali piaristi od pápeža Klementa XII. dovolenie mať aj vyššie štúdiá filozofie a teológie.⁴³ Na generálnej kapitule v roku 1694 schválili *Ratio studiorum* pre vyučovanie na gymnáziách. Učiť sa mali po dve hodiny doobeda a po dve hodiny poobede.⁴⁴ Osem

³⁷ DI NAPOLI, Valeriano Magni e gli Scolopi, 2019, s. 105, 115 – 116, 124 – 130.

³⁸ Filip od sv. Michala Tosini SchP (1655 – 1704) vstúpil k piaristom v roku 1677. Študoval v Ríme. Vyučoval matematiku v Pieve, Urbine, Narni. Zanechal viacero rukopisov z filozofie, matematiky, architektúry, geografie, hydrológie. MONTACUTELLI, Da Galileo a Borelli e oltre, 2009, s. 182, 196 – 201.

³⁹ Angelo od sv. Dominika Morelli SchP (†1685) urobil vyznanie viery v r. 1627. Do r. 1642 bol vo Florencii. Od r. 1642 bol v Chieti. V r. 1665 – 1671 bol asistentom generálneho predstaveného piaristov a potom dekanom rádu. MONTACUTELLI, Da Galileo a Borelli e oltre, 2009, s. 206.

⁴⁰ MONTACUTELLI, Da Galileo a Borelli e oltre, 2009, s. 202 – 205.

⁴¹ STANO, Pavol. Piaristické obdobie gymnázia 1729 – 1918. In BÖHM, Stanislav a kol. 250 rokov ružomberského gymnázia. Ružomberok : Gymnázium, 1979, s. 23.

⁴² „Erit ergo instituti nostri, a primis elementis, modum recte legendi, scribendi, computa faciendi, linguam latinam, pietatem praecipue et doctrinam Christianam pueros edocere ...“ *Constitutiones Clericorum Regularum Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*, 1718, pars I, Proemium, V, s. 207.

⁴³ RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 83.

⁴⁴ *Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris à Capitulo generali 1694 instituta*. In *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum*

ročníkov štúdia bol rozdelených nasledovne: prvá *infima legentium* (najnižšia čítania), druhá *media legentium* (stredná čítania), tretia *suprema Arithmeticae* (najvyššia aritmetiky), štvrtá *infima Grammaticae* (najnižšia gramatiky), piata *media Grammaticae* (stredná gramatiky), šiesta *suprema Grammaticae* (najvyššia gramatiky), siedma *classis Humanitatis* (trieda humanitných vied), ôsma *Rhetoricae* (rétoriky a poetiky).⁴⁵ Niekde môže byť aj deväť tried a pridáva sa morálna teológia.⁴⁶ Miestami sa môže pridať aj filozofia, morálna alebo scholastická teológia.⁴⁷ V *Konštitúciách* piaristi svoje školy nazývajú ako gymnáziá.⁴⁸ V *Ratio studiorum* pre vlastných rehoľníkov z roku 1718 sú predpisy pre ich vzdelávanie. V prvom kvadrimestri dvojročného cyklu si opakujú gramatiku, v druhom, treťom a štvrtom rétoriku a poetiku. V piatom kvadrimestri si pripomínajú tri spôsoby hovorenia. V šiestom kvadrimestri majú buď prázdniny alebo duchovné cvičenia, alebo nejaké skúšky. Potom nasleduje dvojročné štúdium filozofie. Tam sa venujú najmä logike, rozumovým súcnam, Aristotelovým dielam *Fyzika*, *O nebi*, *O svete*, *O vzniku a zániku*, *O duši*, *Metafyzike*, *Meteorológii*. Potom nasleduje trojročné štúdium teológie. Študuje sa takisto v kvadrimestroch. Opísaný je aj spôsob skúšania.⁴⁹ V 18. storočí v *Ratio studiorum* piaristov z roku 1748 je venovaná zvýšená pozornosť matematike a jej aplikácii vo fyzike, k čomu podnety dal už Eduardo Corsini.⁵⁰ V Uhorsku od r. 1721 na niektorých gymnáziách učili aj filozofiu, a teda v jej rámci aj fyziku, podobne ako

Piarum cum Notis et Additionibus ex Litteris Apostolicis et Decretis Capitulorum Generalium. Matriti : Ex Typografia Leonardi à Nuñez, 1833, D, s. 122.

⁴⁵ Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris à Capitulo generali 1694 instituta, 1833, AA-KK, s. 127 – 128.

⁴⁶ Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris à Capitulo generali 1694 instituta, 1833, Z, s. 128.

⁴⁷ Methodus, seu Ratio studiorum pro Exteris à Capitulo generali 1694 instituta, 1833, M, s. 124 – 125.

⁴⁸ *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum Notis et Additionibus ex Litteris Apostolicis et Decretis Capitulorum Generalium*, 1833, pars II, cap. VIII-IX, s. 91 – 109.

⁴⁹ Methodus, seu ratio studiorum pro Religiosis nostris à Capitulo generali 1718 approbata. In *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum Notis et Additionibus ex Litteris Apostolicis et Decretis Capitulorum Generalium*. Matriti : Ex Typografia Leonardi à Nuñez, 1833, H-QQ, s. 114 – 118.

⁵⁰ ARMANDO, David. *La repubblica in collegio. Gli Scolopi a Roma tra Lumi e Rivoluzione*. Napoli : Ispf Lab, 2023, s. 101.

u jezuitov, ale u tých to bolo iba na vysokých školách.⁵¹ V Uhorsku pripravil návrh na reformu štúdia piaristov Ján Cörver SchP (1715 – 1773) s názvom *Methodus instituende juventutis* v roku 1757. V jeho rámci bola predpísaná aj výučba aritmetiky.⁵²

O vyučovaní v piaristickom gymnáziu na Slovensku si možno urobiť predstavu na príklade Ružomberka. V 18. storočí piaristické gymnázium v Ružomberku malo šesť tried. V šiestej triede sa vyučovala matematika, najmä zložitejšie zlomky a úrokové počty. Mala pripraviť žiakov na praktický život. Avšak matematika a ostatné predmety sa vyučovali aj v nižších triedach. Tým sa líšili od jezuitov. Bolo to novotou vo vtedajšom školstve a získali si tým značnú popularitu. Výučba bola spočiatku hlavne v latinčine. Prvé tri triedy predstavovali základné vzdelanie, kde sa vyučovalo v materskom jazyku. Druhé tri triedy tvorili nižšie gymnázium, kde sa vyučovalo v latinčine, ale pomocný jazyk bol materinský. Výučba pripravovala na štúdium na treťom stupni latinskej školy, na univerzite, na štúdium teológie. Takto sa učilo v Ružomberku do tereziánskej reformy v r. 1777. Po úprave v r. 1777 sa v Ružomberku v druhých troch gramatických triedach učilo v každom ročníku aj prírodopis či matematika a fyzika bol voliteľný predmet. Za cisára Jozefa II. bola namiesto latinčiny zavedená nemčina, po jeho smrti sa to vrátilo naspäť. V 19. storočí sa začalo vyučovať aj v maďarčine, a postupne stále viac predmetov.⁵³ Tereziánsku reformu pre študijné plány na gymnáziách v Rakúsko-Uhorsku z roku 1775 pripravoval piarista Gratian Marx SchP (1721 – 1810)⁵⁴ a tá sa veľmi nelíšila od *Ratio studiorum* piaristov

⁵¹ V Uhorsku v rámci gymnázií mali filozofiu v rámci teológie vo Váci, Pešti, Tate, Kaloči, na území Slovenska mali filozofiu na gymnáziách v Nitre, Prievidzi a Svätom Jure. MÉSZAROS, Ondrej. *Dejiny maďarskej filozofie*. Bratislava : Veda, 2013, s. 57; RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 61.

⁵² RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 130 – 134.

⁵³ STANO, *Piaristické obdobie gymnázia*, 1979, s. 23 – 24, 38 – 39.

⁵⁴ Gratian Marx SchP (1721 – 1810) vstúpil v roku 1737 k piaristom. Po ukončení štúdií vyučoval na viacerých gymnáziách aj filozofické predmety. Stal sa predsedom *Savónskej rytierskej akadémie* vo Viedni. Mária Terézia ho poverila v roku 1774 reformou študijných plánov pre gymnáziá. Marx vo svojom návrhu navrhol štúdium na gymnáziu na 5 rokov, kde hlavnými predmetmi bola latinčina a literatúra. K tomu sa pridali gréčtina, matematika, geografia a dejiny. Tento plán sa opieral o návrh predstavených piaristov z roku 1763. Plán bol prijatý komisiou a začal sa od nasledujúceho roku realizovať. Podľa toho plánu sa mali tvoriť aj nové učebnice. Cisár Jozef II. ho urobil v roku 1786 dómskym prepoštom v Leobene, kde aj zomrel. VON WURZBACH, Konstantin. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im*

z roku 1694.⁵⁵ V piaristických školách na Slovensku postupne zaviedli aj poplatky za štúdium, ktoré sa za cisára Jozefa II. zvýšili.⁵⁶ Piaristi podobne ako jezuiti vychovávali na Slovensku aj šľachtickú mládež. Jezuiti boli vo väčších mestách, piaristi sa usadili v menších mestách. Jezuitov podporovali cez fundácie elity Uhorska, piaristov podporovala najmä miestna šľachta. Ich vplyv sa zvýšil za Márie Terézie a po zrušení jezuitov v roku 1773.⁵⁷ Piaristi učili fyziku v rámci niektorých gymnázií. Fyzika v 18. storočí predstavovala prevažne prepojenie filozofie prírody s experimentálnou fyzikou.

Filozofia prírody v 18. storočí

Vo filozofii prírody v prvej polovici 18. storočia dominovali tri smery: novoscholastický, karteziánsky a newtonovský. Karteziánsky po roku 1750 ustupoval do úzadia a po roku 1758 po newtonovský predpovedanom návrate Halleyho kométy sa považoval za prekonaný. Aj Roger Bošković SJ zastával newtonovský smer.⁵⁸ Na rozdiel od Newtona, ktorý to nemal usporiadané systematicky, Bošković vytvoril jednotnú teóriu matérie k newtonovskej fyzike, z ktorej potom čerpali mnohí jezuiti až do ich zrušenia v roku 1773. Základná myšlienka Boškovićovho systému spočíva v tom, že všetky javy sa dajú vysvetliť ako priestorové usporiadania a pohyb materiálnych bodov, čiže elementov, ktoré všetky navzájom na seba účinkujú podľa rovnakého zákona sily. Elementy sa podobajú Leibnizovým monádám, nie sú rozpriestranené, nemajú individualitu, sú úplne rovnaké. Zákon sily je najoriginálnejším prvkom Boškovićovej učebnice. Tento zákon znázornil aj krivkou na konci učebnice. Negatívny smer v ňom znamená priťahujúcu silu, pozitívny odpudzujúcu silu dvoch elementov.⁵⁹ Bošković ako prvý použil pri zdôvodňovaní zákona sily

Kaiserstaate und in seinen Kronlaendern gelebt haben, 17. Band. Wien : Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 66 – 70.

⁵⁵ RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 130.

⁵⁶ VALACH, *Piaristi v Prievidzi 1666 – 1950/1990*, 1996, s. 45.

⁵⁷ KUŠNIRÁKOVÁ, *Piae foundationes*, 2009, s. 163 – 167.

⁵⁸ GÁBOR, *Jezuitskí astronómovia a osvietenstvo*, 2017, s. 139.

⁵⁹ LIND, Gunter. *Physik im Lehrbuch 1700 – 1850. Zur Geschichte der Physik und ihrer Didaktik in Deutschland*. Berlin : Springer, 1992, s. 253 – 257. Sám Bošković priznáva, že jeho teória síl čerpá z Leibniza aj Newtona. Z Leibniza jednoduchosť a nerozpriestranosť elementov, z Newtona ich vzájomné účinkovanie. Proti Leibnizovi

pravdepodobnosť na posudzovanie hypotéz a zákonov, čo predstavuje určité počiatky induktívnej logiky.⁶⁰ Nie všetci katolícki vyučujúci fyziky prevzali Boškovičov systém, niektorí z neho čerpali len časti, podobne ako z Newtona.

Martin Krúzi a jeho chápanie vesmíru

V archíve katolíckej fary v Brezne sa zachovali rukopisy piaristov z ich kláštora v Brezne. Jedným z autorov filozofických rukopisov bol Martin Krúzi. Martin Krúzi zanechal vo filozofických rukopisoch v Brezne svoje meno, takže je ho ľahké identifikovať. Martin od sv. Urbana (krstným menom František) Krúzi⁶¹ sa narodil v Rumanovej v Nitrianskej župe na území dnešného Slovenska. V r. 1756 vstúpil k piaristom v Prievidzi, kde v r. 1568 prijal večné sľuby. V r. 1759 bol v Sabínove hlavným magistrom nižších klerikov. Filozofiu študoval v Carei v r. 1760 – 1762, pričom bol aj hlavným magistrom nižších klerikov⁶² a učil katechetiku. Z tohto obdobia sa zachovali publikované tézy z filozofie, kde medzi spoluautormi bol aj Martin Krúzi spolu s ďalšími piaristami, ktorí vtedy študovali filozofiu v Carei.⁶³ V r. 1763 – 1765 študoval

prijíma homogénnosť elementov, proti Newtonovi prijíma navyše jednotné chápanie sily. BOSCOVICH, Rogerio Joseph. *Philosophiae Naturalis Theoria Redacta ad Unicam Legem Virium in Natura Existentium*. Viennae : Apud Augustinum Bernardi, 1759, pars I, Nr. 1 – 4, s. 1 – 3.

⁶⁰ CARRIER, Martin. Boscovich und die induktive Logik. In *Zeitschrift für Wissenschaftstheorie*, 1985, roč. 16, č. 2, s. 206 – 207. Pritom aj sám Boškovič označuje svoj postup pri používaní pravdepodobnosti ako induktívny. „Requiritur autem ad hujusmodi inductionem primo, ut illa proprietates, ad qua probandam ea adhibetur, in plurimis casibus observetur, aliter enim probabilitas esset exigua ...“ „Na toto sa vyžaduje predovšetkým indukcia, aby tá vlastnosť, na dôkaz ktorej sa používa, bola pozorovaná vo viacerých prípadoch, ináč by sotva nastala pravdepodobnosť ...“ BOSCOVICH, *Philosophiae Naturalis Theoria*, 1759, Nr. XLI, s. 21.

⁶¹ KOLTAI, Andreas — LÉH, Stephani. *Catalogus religiosorum Provincia Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666 – 1997*. Budapest : Curia Provincialis Hungariae Scholarum Piarum; Societas pro Encyclopaedia Historiae Ecclesiasticae in Hungaria, 1998, s. 219; ČIŽMÁR, *Kalazanského zbožné školy v Sabinove. Príspevok k dejinám piaristov v Sabinove*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 193.

⁶² ČIŽMÁR, *Kalazanského zbožné školy v Sabinove*, s. 55.

⁶³ KRÚZI, Martin a S. Urbano — RISINGER, Eusebius a S. Aloysio — FRANZ, Bartholomaeus a B. J. Calasanc — MOHORITZ, Tobias a S. Raphaelae — SCHWARTZL, Glycerius a S. Joan. Bap. — PALLYA, Stephanus ab Assumpt. B. V. *Propositiones ex Universa Philosophia Selectae. Ex Institutionibus P. Paulini Lihan a Nativitate B. V. M. Philosophiae et Geometriae Professoris*. Magno-Karolini : Impress. per Stephanum

v Debrecéni teológii. V r. 1766 bol v Pešti hlavným magistrom, učil latinskú gramatiku a katechetiku. V r. 1767 – 1768 učil v Debrecéni na škole syntax a gramatiku. V r. 1769 – 1770 učil v Kaloči v škole rétoriku a poetiku. V r. 1771 – 1774 bol v Kaloči profesorom logiky, metafyziky a matematiky (v r. 1771 pre klerikov),⁶⁴ potom bol profesorom fyziky a matematiky. V r. 1773 učil v Kaloči filozofiu v 1. ročníku, v r. 1774 v 2. ročníku.⁶⁵ V r. 1775 bol v Kaloči profesorom teológie. V r. 1776 bol v Kečkeméte profesorom teológie. V r. 1777 - 1782 bol v Brezne profesorom teológie. V r. 1783 bol vo Vespréme profesorom teológie pre klerikov. Od mája 1784 bol v Jure riaditeľom gymnázia. Od decembra 1784 do r. 1789 bol profesorom teológie v Jágri v diecéznom seminári, v ktorom bolo v r. 1786 130 študentov teológie, najmä diecéznych.⁶⁶ V r. 1791 – 1796 bol profesorom teológie pre juniorov vo Vespréme. V r. 1797 – 1801 bol magister novicov v Kečkeméte.

Od Martina Krúziho sa nám zachovali v Brezne rukopisy z etiky a *Základov fyziky* (kvôli stručnosti ich budem nazývať *Fyzika*), ktoré sú zviazané spolu do jedného zväzku a ten má rozmery 230 mm x 180 mm x 40 mm. Rukopis z etiky sa nazýva celým menom *Kompendium náuky o vybraných kapitol z etiky*⁶⁷, čo budem stručne označovať ako *Etika*. Rukopis z etiky je pomerne stručný. Menšiu časť z neho už preložil do slovenčiny a publikoval Marián Kováčik.⁶⁸ Okrem toho v rukopise sa zachovala ešte jedna metafyzika Krúziho, ktorá je v archíve piaristov a momentálne sa katalogizuje. Je to rukopis zakázaných náuk z metafyziky pre vyučovanie.⁶⁹ Na časť z tejto metafyziky (Nr.

Pap, 1761. Tieto tézy na obhajobu vytvorili študenti z prednášok Paulína od Narodenia Preblahoslavenej Panny Márie Lihana SchP (1724 – 1803), ktorý pochádzal z Polomky na Horehroní a v rokoch 1760 – 1761 prednášal v Carei filozofiu. KOL-TAI, Andreas — LÉH, Stephani. *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666 – 1997*, 1998, s. 235.

⁶⁴ KOVACHICH, Martin Georg (ed.). *Geschichte der neuen Schulenreformation von Ungarn*. In *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern*, 1787, roč. 2, č. 1, s. 454.

⁶⁵ KOVACHICH (ed.), *Geschichte der neuen Schulenreformation von Ungarn*, 1787, s. 457.

⁶⁶ KOVACHICH, Martin Georg (ed.). In *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern*, 1786, roč. 1, č. 1, s. 72 – 73.

⁶⁷ „Compendiaria Doctrina de Selectis aliquot Ethicae Capitibus.“

⁶⁸ KOVÁČIK, Marián. Povinnosti voči Bohu. In *Katolícky hlásnik*, 2006, roč. 16, č. 42, s. 2.

⁶⁹ ŠARLUŠKA, Rujtech. *Inventár rukopisov Archívu literárnych vied a umenia Matice slovenskej. Rukopisy historických knižníc na Slovensku II*. Martin : Matica slovenská, 1995, s. 67.

371) Krúzi odkazuje vo svojej *Etike*.⁷⁰ V rukopisoch z fyziky aj etiky nie je zachovaný dátum a miesto vzniku. Mohli vzniknúť v Kaloči, Kečkeméte alebo Brezne. Ale zrejme ich napísal v Kaloči, kde učil v r. 1772 fyziku a zrejme v tejto dobe aj etiku.⁷¹ Tento rukopis si potom pravdepodobne priniesol do Brezna a tam sa zachoval.

Samotný rukopis Krúziho *Základov fyziky* je pomerne rozsiahly, má 212 listov, čiže 424 strán, obsahuje aj veľa grafických schém. Napísal ho určite po r. 1758, pretože v Nr. 111 v III časti *O meteoroch, fosíliách, rastlinách a živočíchoch* (*Sectio Tertia Physices De Meteoris, Fossilibus, Plantis et Animalibus*) v 5. kapitole *O tvare zeme* (*De Telluris figura*) spomína merania podľa výpočtov Jaqua Cassiniho (1677 – 1756)⁷² a Philippa de La Hireho (1640 – 1718)⁷³ od r. 1683 do r. 1758, ktoré potvrdili okrúhlosť Zeme, o ktorej to sám Krúzi tvrdí už aj skôr.⁷⁴ V predslove *Fyziky* prináša Krúzi definíciu fyziky:

„Fyzika, ktorú latinčinári nazývajú prírodnou disciplínou, je veda, ktorá skúma všetky prirodzené veci spolu s ich javmi, aby rozumom

⁷⁰ KRÚZI, Martin. Compendiaria Doctrina de Selectis aliquod Ethicae Capitibus. In: Krúzi, Martin: *Thomus Ethicae et Physicae*. Manuscript. In Brezno. Archív katolíckej fary. [1772], Nr. 35.

⁷¹ Podľa Kováčika napísal Krúzi tieto rukopisy v Brezne. Proti tomu však hovorí to, že v Brezne vyučoval Krúzi teológiu a filozofiu vyučoval v Kaloči, takže ich napísal skôr v Kaloči, a to v období, keď tam učil. KOVÁČIK, *Povinnosti voči Bohu*, s. 3.

⁷² Jacques Cassini (1677 – 1756) bol synom astronóma Giovanni Domenica Cassiniho (1625 – 1712), prvého riaditeľa Parížskeho observatória. Jacques Cassini študoval na *Mazarine Collège* v Paríži. V r. 1694 ho otec vzal na cestu po Francúzsku na skúmanie topografie pre mapu. Študoval aj v Anglicku a Nemecku. V r. 1696 sa stal členom *Kráľovskej spoločnosti v Londýne* a *Akadémie vied* v Berlíne. V r. 1712 nastúpil po svojom otcovi ako riaditeľ observatória v Paríži. Napísal viacero článkov a kníh z geografie a astronómie. Od r. 1740 prenechal vedeckú činnosť synovi. BERNARDI, Gabriela: *Giovanni Domenico Cassini. A Modern Astronomer in the 17th Century*. Cham : Springer, 2017, s. 1 – 5, 115 – 117.

⁷³ Philippe de La Hire (1640 – 1718) bol francúzsky vedec. Venoval sa matematike, fyzike, biológii, architektúre. Od r. 1678 bol členom *Akadémie vied* v Paríži a od r. 1682 profesorom na *Kráľovskom kolégiu* v Paríži. Od r. 1687 prednášal aj na *Kráľovskej akadémii architektúry*, hoci žiadna stavba podľa jeho návrhu nebola postavená. Jeho rukopisy z prednášok z architektúry sa zachovali a možno ich chápať ako prvé učebnice architektúry vo Francúzsku. Publikoval viacero článkov a kníh z matematiky, fyziky, biológie, preložil knihu talianskeho autora Scamozziho o architektúre. OLLAGNIER, Claire — ROUSTEAU-CHAMBON, Hélène. La valeur de l'exemple dans le *Traité d'architecture* (v. 1714) de Philippe de La Hire. In *Opus Incertum*, 2020, roč. 6, s. 98 – 113.

⁷⁴ KRÚZI, Martin. Constitutiones Physicae. In: Krúzi, Martin: *Thomus Ethicae et Physicae*. Manuscript. In Brezno. Archív katolíckej fary. [1772], Nr. 109.

odvodila pomocou niekoľkých a jednakovo pravdivých princípov spoznanú zhodu príčiny vecí podľa prírodných zákonov a potvrdila ich experimentmi.⁷⁵

Krúzi prijíma aj Pourchotovu⁷⁶ definíciu fyziky. Zároveň tvrdí, že sa v nej usilujeme dosiahnuť evidenciu, ale často na základe našej úprimnej usilovnosti dosahujeme v nej iba pravdepodobnosť,⁷⁷ čo je podobné tej náuke, ktorú zastáva Bošković. Fyziku rozdeľuje na všeobecnú a špeciálnu.⁷⁸ To zodpovedá tomu, ako v jeho dobe jezuiti delili fyziku na všeobecnú a experimentálnu.⁷⁹

Svoju *Fyziku* člení na štyri časti:

I. *O celku telies ako aj o všeobecných atribútoch telies. (De corporibus universum = atque de attributis corporum generalibus)*. Táto kapitola predstavuje všeobecnú fyziku. Podľa jeho definície sa fyzika zaoberá telesami. Prírodu poníma ako súhrn telies.⁸⁰ Telesá majú esenciu alebo prirodzenosť, čo scholastici nazývajú formálnym aspektom.⁸¹ Túto esenciu však nevieme určiť.⁸² V tomto zastáva rovnaký názor ako Peter von Musschenbroek.⁸³ V predслоve prijíma Newtonovu náuku

⁷⁵ „Physica, quae latinis disciplina naturalis dicitur, est scientia quae res omnes naturales easqueque phenomena expendit, atque ex generalibus, ut ut paucis attamen veris principiis ratione, et experientia firmatis causa rerum juxta naturae leges congrua illatione deducit.“ (KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], Proemium)

⁷⁶ Edmund Pourchot (1651/52 – 1734) sa narodil vo Francúzsku. Študoval na *Collège de Grassins* v Paríži, kde aj v rokoch 1677 – 1689 učil. V rokoch 1689 – 1703 učil na *Collège de Messins*. Učil aj hebrejčinu na *Collège de Saint-Barbe*. V roku 1699 bol obvinený, že učí karteziánizmus. V roku 1718 protestoval proti pápežskej bule *Unigenitus*, v ktorej pápež odsúdil jansenizmus. V roku 1695 publikoval anonymne *Základy filozofie (Institutiones philosophicae)* v 4 zväzkoch. Vo fyzike obhajoval kopernikanizmus. V Porfýriovom strome človeka vysvetlil ako skladajúceho sa z telesnej a duchovnej substancie, v čom sa prejavil jeho karteziánizmus a bol často označovaný ako Karteziánsky strom. BLUM, Paul Richard. Pourchot, Edmund (1651/52 – 1734). In FOISNEAU, Luc (ed.). *The Dictionary of Seventeenth-Century French Philosophers. Volume 2: L-Z*. London : Thoemmes, 2008, s. 1029 – 1031.

⁷⁷ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], Proemium.

⁷⁸ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], Proemium.

⁷⁹ GÁBOR, *Jezuitskí astronómovia a osvietenstvo*, 2017, s. 140.

⁸⁰ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], Proemium.

⁸¹ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 2.

⁸² KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 16.

⁸³ MUSCHENBROEK, Peter von. *Grundlehren der Naturwissenschaft; nach der zweyten lateinischen Ausgabe nebst einigen Zusätzen des Verfassers, ins Deutsche übersetzt. Mit einer Vorrede ans Licht gestellt von Johann Christoph Gottscheden*. Leipzig : Gottfried Kiesewetter, 1747, XVIII, § 492, s. 248. Peter van Musschenbroek (1692

o troch pravidlách uvažovania vo filozofii.⁸⁴ Tým sa snaží presvedčiť čitateľa, že je zástancom newtonianizmu.⁸⁵ Lenže Newton používal matematiku vo fyzike, zatiaľ čo Krúži vôbec nepoužil aritmetiku a mnohé geometrické grafické schémy prevzal od iných autorov. Gravitáciu Krúži prijíma: „Bežná gravitácia je ten pohyb, ktorý si od svojich účinkov sľubuje, že je to nadmerná sila, ktorou sa pozemské telesá vo voľnom ovzduší alebo vo vzduchoprázdne, slobodne samy zo seba, ponáhľajú z pokoja v absolútnej kolmej línii, snažia sa pod týmto tlakom zhusta hýbať sebou a inými telesami.“⁸⁶ Sám Krúži

– 1761) študoval na Univerzite v Leiden a v r. 1715 dosiahol doktorát z medicíny. Potom bol na čas v Londýne, vrátil sa do Leiden, pracoval ako lekár a v roku 1719 dosiahol doktorát z filozofie. Stal sa profesorom matematiky a filozofie v Duisburgu, v roku 1721 aj profesorom medicíny. V rokoch 1723 – 1732 bol profesorom filozofie prírody a matematiky v Utrechte, od r. 1732 profesorom astronómie. V rokoch 1740 – 1761 bol profesorom experimentálnej fyziky v Leiden. V roku 1746 vytvoril pokus s Leidenskou fľašou, kde po trení a náhodnom dotyku dostal elektrický šok. Tento pokus rok predtým vytvoril aj Ewald Georg von Kleist, dekan katedrály v Kammine v Nemecku. Napísal viacero diel z fyziky. GERHARD-MULTHAUPT, Reimund. *Biographies of Contributors to the Early Investigation of Electrical Phenomena. In IEEE Transacions on Electrical Insulation*, 1991, roč. 26, č. 1, s. 93 – 94.

⁸⁴ „Quoniam vero infinita sit quaedam varietas, quod circa res in physica enucleandas adfertur, ne iis in iis astignandis nos falli, aut nimium incitato iudicio abripi contingat tribus regulis Newtonianis opiniorum quodque iudicio probatis nos praemunemus.“ (KRÚŽI, *Constitutiones Physicae*, [1772], Proemium) „Ale keďže existuje nekonečná rozmanitosť, ktorá je spôsobená vývojom vecí vo fyzike, nenechajme sa nimi oklamať, ani sa nenechajme zviešť príliš vzrušeným úsudkom, [ale] tromi pravidlami Newtonových myšlienok, a týmto úsudkom sa budeme chrániť my sami.“ (KRÚŽI, *Constitutiones Physicae*, [1772], Proemium) Newton v prvom vydaní *Philosophiae naturalis principia mathematica* (*Matematické princípy prírodnej filozofie*) z roku 1687 používa päť pravidiel uvažovania vo filozofii (NEWTON, Isaac. *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. Londini : Jussu Societatis Regiae ac Typis Josephi Streater, 1687, lib. III, Hyp. I – V), v druhom vydaní z r. 1713 má tri pravidlá (asi z tohto vydania čerpal Krúži), v treťom vydaní z r. 1726 má štyri pravidlá (NEWTON, Isaac. *Matematické princípy prírodnej filozofie*. Bratislava : Spektrum STU, 2023, III, pravidlá I – IV). SPENCER, Quayshawn. Do Newton's rules of reasoning guarantee truth ... must they? In *Studies in History and Philosophy of Science* 2004, roč. 35, s. 759 – 782.

⁸⁵ Autori z druhej scholastiky, ktorí odmietali newtonianizmus, tieto Newtonove pravidlá uvádzali ako pravidlá prijímané na základe viery. LIND, *Physik im Lehrbuch 1700 – 1850*, 1992, s. 259.

⁸⁶ „Gravitatio communi est ea motio, quae ex effectibus ejus promittitur quod nimium sit vis qua corpora terrestria in aëre aperto, vel in vacuo, libere sibi commissa ex quiete in linea perperpendiculari absolutum ruunt retenta autem nec labantia, in eadem perperpendiculari premunt, ea, quibus incumbunt, et se, atque alia corpora hac pressione densum movere conantur.“ KRÚŽI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 265.

spomína, že niektoré geometrické grafické schémy o pohybe prevzal od Galilea,⁸⁷ ďalšie od Georga Bernharda Bilfingera (1693 – 1750).⁸⁸ V otázke prijímania vákua najprv potvrdzuje Krúzi jeho možnosť,⁸⁹ zavrhuje karteziánsku myšlienku jeho nemožnosti⁹⁰ a potom prijíma aj jeho pravdepodobnosť.⁹¹ Tým prijíma pravdepodobnosť v oblasti vedeckých teórií, v čom nasleduje Boškovića a Newtona. Bošković prijal existenciu vákua, totiž že matéria sa nachádza vo vákuu.⁹² Ohľadom vákua Newton tvrdil jeho nevyhnutnosť.⁹³ Pokiaľ ide o zloženie telies Krúzi prijíma názor, že telesá sa skladajú z menších častí, telies, ktoré sú konečné, pevné, hýbateľné, individuálne a deliteľné, sú rozličných veľkostí a tvarov. Podľa Krúziho sú potvrdené von Musschenbroeckovými experimentmi.⁹⁴ Ich filozofické vysvetlenie udáva cez prijatie hylemorfizmu a rozlíšenia substanciálnej a akcidentálnej formy.⁹⁵ Krúzi v chápaní posledných elementov nenasle-

⁸⁷ Napr. grafické schémy pohybu. KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 202, fig. 22, Nr. 271, fig. 34.

⁸⁸ Napr. grafické schémy pohybu. KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 188, Nr. 197, fig. 15. Georg Bernhard Bilfinger (1693 – 1750) pochádzal z Nemecka. Študoval teológiu v Tübingene, pod vplyvom Christiana Wolffa v Halle aj matematiku a filozofiu. V roku 1719 sa stal mimoriadnym profesorom filozofie a v roku 1724 profesorom matematiky v Tübingene. V roku 1725 ho pozval cár Peter Veľký prednášať do St. Petersburgu a pôsobiť na Ruskej akadémii vied. Od r. 1731 prednášal v Tübingene. V r. 1735 ho pozval arciknieža Karol Alexander do Stuttgartu na svoj dvor. Po jeho smrti v r. 1737 viedol vládu celej krajiny a evanjelickú krajinskú cirkev. Písal diela z filozofie, fyziky, teológie, astronómie, biológie. HARTMANN, Julius. Bilfinger, Georg Bernhard. In HISTORISCHE KOMMISSION BEI DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN (Hg.). *Allgemeine Deutsche Biographie. Zweiter Band: Balde – Bode*. Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1875, s. 634 – 635.

⁸⁹ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 58.

⁹⁰ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 59.

⁹¹ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 68.

⁹² „Quamobrem non vacuum ego quidem admitto disseminatum in materia, sed materiam in vacuo disseminatam, atque innatantem.“ „A preto neprijímam vákuum rozptýlené v materii, ale materiu rozptýlenú vo vákuu, a vznášajúcu sa.“ BOSCOVICH, *Philosophiae Naturalis Theoria*, 1759, Nr. 7, s. 4.

⁹³ „Itaque vacuum necessario datur.“ NEWTON, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, 1687, lib. III, prop. VI, theor. VI, corol. 3. „Takisto vákuum je nevyhnutne dané.“ (vlastný preklad) V slovenskom preklade z anglického prekladu Newtonových *Matematických princípov prírodnej filozofie* je preklad nepresný až zavádzajúci: „Všetky priestory nie sú rovnako zaplnené.“ NEWTON, *Matematické princípy prírodnej filozofie*, 2023, kniha III, veta VI, tvrdenie VI, dôsledok 3.

⁹⁴ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 319, 321.

⁹⁵ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], I, Nr. 324 – 326.

duje Boškovića, ktorý elementy chápal ako nehmotné a rovnaké, ale skôr Newtona⁹⁶ a von Muschenbroecka,⁹⁷ lebo ich chápu ako individuálne, nedeliteľné, rozličných veľkostí a tvarov.

II. *Špeciálna fyzika. O jednotlivých telesách a ich afektoch.* (De particularibus corporibus eorumdeque affectionibus Physica specialis). Tu sa zaoberal telesami a živlami, z ktorých sa telesá skladajú: oheň, voda, zem, vzduch.

III. *Tretia časť fyziky. O meteoroch, fosiliách, rastlinách a živočíchoch.* (Sectio Tertia Physices De Meteoris, Fossilibus, Plantis et Animalibus). Podľa zvyku svojej doby do fyziky zaradil aj to, čo dnes dávame do biológie.

IV. *Štvrtá časť fyziky. O nebi a o hviezdach.* (Sectio quarta Physices De Caelo et Astris). V tejto štvrtej časti sa zaoberá astronómiou a pohybom nebeských telies. Nespomína tu zdroje, z ktorých čerpal pri určovaní planetárneho systému. Najprv spomína niektoré prijaté vedecké objavy. Tak Krúži pripomína, že Jupiterove mesiace objavil Galileo a Simon Marius (1573 – 1625) ich publikoval o niekoľko dní neskôr. Mesiac Saturna objavil Hyugens (1629 – 1695) a jeho ostatné mesiace Cassini.⁹⁸ Všetky nebeské telesá pokladá za priechodné (tekuté): „Nebo a planéty a fixné nebeské telesá (hviezdy, kométy) sú priechodné (tekuté), nie sú nepriechodné (pevné).“⁹⁹ V tomto názore sa zhoduje s Martinom Sentivánim SJ (1633 – 1705).¹⁰⁰ Na začiatku

⁹⁶ V predslove k *Matematickým princípom prírodnej filozofie* spomína Newton častice telies (corporum particulae), ktoré sa navzájom priťahujú alebo odpudzujú (NEWTON, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, 1687, Praefatio ad Lectorem). Vo svojej *Optike* Newton chápe častice telies ako pevné, nepreniknuteľné, rozličných veľkostí a tvarov (NEWTON, Isaac. *Opticks: Or, a Treatise of the Reflections, Refractions, Infections, and Colours of Light*. The Third Edition, Corrected. London : William and John Innys, 1721, s. 375 – 376).

⁹⁷ VAN MUSSCHENBROECK, Peter. *Elementa Physicae Conscripta in Usum Academicos*. Lugduni Batavorum : Apud Samuelem Luchtmans, 1734, cap. II, § 31 – 34, s. 18 – 19.

⁹⁸ KRÚŽI, *Constitutiones Physicae*, [1772], IV, Nr. Cap. I, Nr. 3.

⁹⁹ „Coelum et Planetarium et Fixarum fluidum est non solidum.“ KRÚŽI, *Constitutiones Physicae*, [1772], IV, Nr. Cap. I, Nr. 5. Pritom sa odvoláva na pozorovania Hipparcha (190 pr. Kr. – 120 pr. Kr.), Hevelia (1611 – 1687), Cassiniho. Tamže.

¹⁰⁰ SENTIVÁNI, Martin: *Dissertatio cosmographica seu DE MUNDI SYSTEMATE. SÚSTAVA SVETA*. Kozmologická štúdia. Na vydanie pripravil a preklad s komentárom vyhotovil Svorad Zavorský. In *Slavica Slovaca*, 2011, roč. 46, č. 3. Supplementum, s. 92 – 93. Martin Sentiváni SJ (1633 – 1705) pochádzal zo šľachtického rodu Svätotrojanských z Liptovského Jána. Študoval a pôsobil vo Viedni a v Trnave. Prednášal filozofiu, matematiku, kazuistiku, hebrejčinu, apologetiku, biblické vedy,

skúmania planetárnych systémov Krúzi vysvetľuje základné pojmy, ktoré potom používa, napr.: „Obežná dráha planéty sa nazýva zakrivenie, ktoré sa navracia k sebe samému. ... Perihélium je ten bod na obežnej dráhe planéty, na ktorom, keď je planéta, je najbližšie k Slnku, čo sa ináč nazýva najmenšia os alebo perigeum.“¹⁰¹ Krúzi podrobne predstavuje tri systémy obehu nebeských telies a hneď ich aj hodnotí: Ptolemaiovu sústavu,¹⁰² Kopernikovu sústavu¹⁰³ a systém Tycha Braheho aj s náčrtmi.¹⁰⁴ Nakoniec preferuje systém Tycha Braheho, k čomu udáva aj dôvody. Proti tvrdeniu, že Kopernikov systém je proti Biblii, namietá, že Biblia sa nemá interpretovať doslova, ale v populárnom zmysle.¹⁰⁵ Odvoláva sa aj na Riccioliho SJ (1598 – 1671)¹⁰⁶ a jeho dielo *Almagest* a prijíma jeho názor, ako aj názor Christiana

právo. Od r. 1687 prednášal v Trnave. Viackrát bol dekanom filozofickej a teologickej fakulty. V rokoch 1690 – 1694 bol rektorom na Trnavskej univerzite. Od r. 1675 vydával kalendáre. V 70-tych rokoch na Trnavskej univerzite zriadil astronomickú pozorovateľňu. Vydal viacero diel. ŽAŽOVÁ, Henrieta. Budova univerzitného observatória v Trnave. In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2017, roč. 57, č. 2, s. 30 – 31.

¹⁰¹ „Orbita planetae dicitur ea curva in se ipsa rediens. ... Perihelium est illud orbitae punctum, in quo dum est Planeta, minimam a Sole distantiam habet alias dicitur infima Apsis alias Perigeum.“ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], IV, Nr. Cap. I, Nr. 12.

¹⁰² KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], IV, Nr. Cap. I, Nr. 16.

¹⁰³ Tu spomína tri pohyby zeme podľa Kopernika: 1) Okolo vlastnej osi, 2) okolo Slnka, 3) vychýľovanie zemskej osi. Potom ale Kopernikov systém zamietá z fyzikálnych dôvodov. KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], IV, Nr. Cap. I, Nr. 17 – 25.

¹⁰⁴ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], IV, Nr. Cap. I, Nr. 26 – 31.

¹⁰⁵ V tézach študentov z filozofie v Carei z roku 1761 Krúzi so spolužiakmi takisto preferujú systém Tycha Braheho. Kopernikov systém podľa nich odporúčajú astronómia, ale podľa Krúziho a spolužiakov sa dá ťažko prepojiť s fyzikou a je proti doslovnému výkladu Biblie. Preto odporúčajú systém Tycha Braheho, pretože sa dá nie nerozumne prepojiť s astronómiou aj fyzikou. Tu boli študenti zrejme ovplyvnení názormi ich učiteľa Pavlína Lihana SchP, z ktorého prednášok napísali svoje tézy z filozofie. KRÚZI — RISINGER — FRANZ — MOHORITZ — SCHWARTZ — PALLY, *Propositiones ex Universa Philosophia Selectae*, 1761, Nr. CVI, s. 22.

¹⁰⁶ Giovanni Battista Riccioli SJ (1598–1671) vstúpil ako 16-ročný k jezuitom. Študoval filozofiu a teológiu v Piacenze, Imole, Parme. Prednášal v Parme, Mantove, Bologni. V Parme vyučoval logiku, fyziku, metafyziku. V Bologni v rokoch 1636 – 1645 vyučoval teológiu. V r. 1651 publikoval dielo *Almagestum Novum* z astronómie, v r. 1661 *Geographiae et hydrologiae reformatae*, v r. 1665 dielo *Astronomia reformatae*, v r. 1669 *Chronologiae reformatae*. V diele *Almagestum Novum* kritizoval Riccioli Galilea. Riccioliho argumenty, ktorými podporoval nehybnosť zeme, sú však slabé. Svoj názor chápe ako pravdepodobný. GAMBARO, Ivana. Giovan Battista Riccioli, infaticabile astronomo, et censura romana. In *Giornale di astronomia*, 2016, roč. 42, č. 3, s. 46 – 51; MARCACCI, Flavia. Natura e moto dei cieli visibili secondo Gio-

Wolffa (1679 – 1754), že táto otázka prináleží prírodným vedám. Pri hodnotení Krúziho názoru treba spomenúť, že tu postupuje správne, ale v interpretácii prírodných vied dáva prednosť systému Tycha Braheho,¹⁰⁷ v čom sa mýlil. Prijímanie newtonianizmu Krúzim je len čiastočné, lebo neprijal kopernikanizmus, ktorý Newton prijal v tretej knihe svojich *Matematických princípov prírodnej filozofie*.¹⁰⁸ Zrejme bol v tom ovplyvnený svojím učiteľom filozofie a fyziky Pavlínom Lihanom SchP, z ktorého prednášok uprednostňoval spolu so spolužiakmi takisto systém Tycha Braheho. Pritom Krúzi v úvode svojej fyziky medzi zdrojmi, z ktorých čerpal, uviedol aj autorov, ktorí zastávali kopernikanizmus (Eduard Pourchot, Florian Dalham SchP, Andrej Jaslinský SJ, Izák Newton, Christian Wolff),¹⁰⁹ ale tento od nich neprevzal. Medzi zdrojmi svojej náuky vo fyzike udáva Krúzi aj Eduarda Corsiniho SchP. Eduardo Corsini SchP (1702 – 1765) ako veľká autorita medzi piaristami vo svojej fyzike podrobne predstavil Ptolemaiovskú teóriu, Kopernikovu teóriu, ako aj systém Tycha Braheho. Všetky tieto teórie označil ako hypotézy.¹¹⁰ Potom Corsini spomína rozdiel medzi hypotézou a tézou. Hypotéza vysvetľuje jasne a šťastne pohyb nebeských telies, ale nedáva nárok na pravdu. Téma však je nielen možná, ale aj potvrdená a zdôvodnená. Kopernikova hypotéza však nedosahuje status tézy.¹¹¹ Aj keď vysvetlenie o pokoji zeme nie je vysvetlením pápeža, ale kardinálov, bolo definitívne,

vanni Battista Riccioli. *Analisi di Almagestum Novum*, vol. II, lib. IX, sect. I e II. In *Rivista di filosofia neo-scolastica* 2018, roč. 110, č. 1 – 2, s. 301 – 321.

¹⁰⁷ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], IV, Nr. 15 – 31. Podľa tohto systému sa mesiac a slnko otáčajú okolo zeme a ostatných päť planét okolo slnka.

¹⁰⁸ NEWTON, *Matematické princípy prírodnej filozofie*, 2023, kniha III, Systém sveta, s. 410: „Okolo kývajúceho sa slnka obiehajú po eliptických dráhach planéty a polomermi vedenými zo Slnka opisujú plochy takmer úmerné času, ako sme vysvetlili vo vete LXV.“

¹⁰⁹ KRÚZI, *Constitutiones Physicae*, [1772], Proemium.

¹¹⁰ Corsini predstavil Ptolemaiovskú teóriu v VI. hlave, Kopernikovu teóriu v VII. hlave a systém Tycha Braheho v VIII. hlave svojho diela *Základy filozofie*, pričom všetky označuje ako hypotézy (CORSINI, Eduardo. *Institutionis Philosophicae ad Usum Scholarum Piarum: Tomus Tertius*. Physica particularis, disp. I, caput VI – VIII, Venetiis : Ex Typographia Balleoniana, 1743). Corsini pri predstavovaní Kopernikovej hypotézy spomína aj námietky voči nej (CORSINI, *Institutiones Philosophicae*, 1743, Physica particularis, disp. I, caput VII, Nr. XIV) aj odpovede kopernikovcov na ne (CORSINI, *Institutiones Philosophicae*, 1793, Physica particularis, disp. I, caput VII, Nr. XV).

¹¹¹ CORSINI, *Institutiones Philosophicae*, 1743, Physica particularis, disp. I, caput VIII, Nr. VI.

ale nie je článkom viery a nie je v moci pápeža dávať o týchto veciach definície, ani Biblia nedáva definície vo veciach prírody, predsa dáva svetlo rozumu. Preto nemožno prijať Kopernikovu hypotézu ako teóriu, iba ako hypotézu. Zvažuje aj možnosť, že v budúcnosti sa nájde novšia hypotéza ako Kopernikova, ktorá pohyby nebeských telies lepšie vysvetlí. Preto si Corsini myslí, že sa mýlia tí, ktorí pokladajú Kopernikovu hypotézu za tézu. O pohybe nebeských telies nemožno formulovať tézu, iba hypotézu.¹¹² Pri hľadaní príčin názoru Krúziho si môžeme všimnúť, že neoddeľoval dôsledne všeobecnú fyziku ako filozofiu prírody a partikulárnu fyziku ako experimentálnu fyziku. K experimentálnej fyzike mal ešte malú dôveru. Poznal aj metódu Newtona a jeho použitie matematiky v astronómii, aj to spomenul, ale túto metódu neprijal a neodporúčal ju. Neprijal ju tým, že ju sám nepoužíval. Okrem toho nemal prílišnú dôveru k názorom astronómov. Martin Krúzi SchP tak prijal iba niektoré idey osvietenstva.

Šírenie kopernikanizmu v Uhorsku a na Slovensku

Prvým zástancom určitých myšlienok kopernikanizmu na Slovensku a v Uhorsku sa stal evanjelik David Fröhlich (1595-1648), aj keď tieto svoje názory publikoval hlavne v kalendároch, najmä v kalendári z roku 1640.¹¹³ V nasledujúcom si budem všímať názory katolíckych

¹¹² CORSINI, *Institutiones Philosophicae*, 1743, *Physica particularis*, disp. I, caput VIII, Nr. VII.

¹¹³ Dávid Fröhlich prijal tak otáčanie sa Zeme okolo vlastnej osi, a to už v diele *Anatome revolutionibus mundanae statum genuinum* (Výklad otáčania zeme) z roku 1632. K tomuto dielu som nemal prístup, čerpám z toho, čo o ňom píše Zemplénová. Podľa Zemplénovej sa nachádza v knižnici Telekiho v Satu Mare, ale v skutočnosti je v Telekiho knižnici v Targu Mureš na území dnešného Rumunska. ZEMPLÉNOVÁ, Jolana: *Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia*. Bratislava : Veda, 1974, s. 87 – 92; DRUGA, Ladislav. *Dejiny astronómie a Slovensko*. Hurbanovo : Slovenská ústredná hviezdáreň, 2006, s. 111 – 118. „na Slovensku ... David Fröhlich bol prvým stúpencom Kopernikovho učenia.“ PÖSS, Ondrej. Predpoklady súčasnej vedecko-technickej revolúcie na Slovensku. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Cesty k súčasnému vedecko-technickému rozvoju Slovenska*. Bratislava : Veda, 1984, s. 65. Dávid Fröhlich (1595 – 1648) pochádzal z evanjelickej rodiny v Kežmarku. Študoval v Elblingu, Gdaňsku, Frankfurt nad Odrou, Wittenbergu. Cestoval po viacerých krajinách Európy a potom vyučoval v Kežmarku na evanjelickom lýceu. Napísal okolo 70 kalendárov, písal aj diela z geografie, histórie, literatúry, astronómie. HEVESI, Attila. *The Life and Scientific Work of Dávid Fröhlich (1595 – 1648)*. In *Térképtudományi tanulmányok*, 2006, roč. 13, s. 169 – 178. Podľa Teodora Münza a Marianny Oravcovej bol azda prvým stúpencom

intelektuálov kvôli súvisu s témou.¹¹⁴ Najprv si všimnem náuku jezuítov a potom piaristov.

Jezuiti na univerzitách v Trnave a v Košiciach spočiatku neprijímali kopernikanizmus. Určitú výnimku predstavuje anonymné dieło *Prognosis Astrologica ex Martio-Saturnino Cometa (Astrologická predpoveď k Mars-Saturnovej kométy)*, ktoré chváli Keplera aj Koper-

Kopernika na Slovensku Ján Duchoň, ale neuvádzajú, v akom diele. MÜNZ, Teodor – ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofické myslenie na trnavskej univerzite. In ČIČAJ, Viliam (ed.): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava : Veda, 1987, s. 109. Lenže nespomínajú to žiadni iní autori, ani Ján Mikleš, ktorý prekladal diela Jána Duchoňa do slovenčiny. MIKLEŠ, Ján: Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa. In NOVACKÁ, Mária (zost.). *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 177 – 194. Ján Duchoň (1596 – 1637) sa narodil v Kvačanoch v evanjelickej rodine. Študoval v Banskej Bystrici, Wittenbergu a Rostocku. Začas bol v službách šľachtického domu Mariášihu. Pôsobil na evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici od roku 1626, od r. 1627 ako riaditeľ. Usporaďoval rečnícke cvičenia v latinčine, napísal aj *Filozofický kurz* podľa Alstedovej *Encyklopédie filozofického kurzu* z roku 1620. Tamže, s. 193. Johann Heinrich Alsted (1588 – 1638) vo svojich dielach zastával humanistický aristotelizmus, v astronómii obhajoval upravenú verziu Ptolemaiohovo systému. Slnko radil medzi sedem planét pohybujúcich sa na obežných dráhach okolo Zeme. ALSTED, Johann Heinrich: *Tomus Tertius Encyclopaediae in Quo Philosophica Theoretica Decem Istis Libris Traditur: I. Metaphysica. II. Pneumatica. III. Physica. IV. Arithmetica. V. Geometria. VI. Cosmographia. VII. Uranometria. VIII. Geographia. IX. Optica. X. Musica*. Herborniae Nassoviorum, [1630], *Uranometriae pars II, caput II*, s. 1002 – 1004. Johann Heinrich Alsted (1588-1638) študoval v Herborne a Marburgu. Vyučoval v Herborne na kalvínskej akadémii a vo Frankfurte. Bol učiteľom Jana Amosa Komenského. Zastával encyklopedický systém a v teológii milenarizmus. Prepájal dialektiku Petra Ramusa, kombinatoriku Rajmunda Lulla a Giordana Bruna, delenie vied Keckermanna s aristotelizmom. Písal diela z filozofie, teológie, fyziky, matematiky, astronómie. STRAZZONI, Andrea. Alsted, Johann Heinrich. In SGARBI, Marco (ed.): *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham : Springer, 2022, s. 125 – 128. Samotný Münz ešte v roku 1973 hájil názor, že prvým šíriteľom kopernikanizmu na Slovensku bol Dávid Fröhlich. Fröhlich pritom zastával geocentrizmus, lebo neprijal otáčanie Zeme okolo Slnka, teda ako jednu z planét Slnka. MÜNZ, Teodor. Prenikanie Kopernikovo učenia na Slovensko. In *Filozofia*, 1973, roč. 28, č. 4, s. 378 – 379.

¹¹⁴ O vyučovaní fyziky v protestantskom prostredí v Uhorsku v ranom novoveku informujú napr. Annamária Kónyová a Jolana Zemplénová. KÓNYOVÁ, Annamária. Prírodné vedy vo vzdelávaní na protestantských vyšších školách v Uhorsku v ranom novoveku. In *Historia Ecclesiastica*, 2017, roč. 8, č. 2, s. 33 – 43. ZEMPLÉN, Jolan. The Reception of the Copernicanism in Hungary. A Contribution to the History of Natural Philosophy and Physics in the XVIIth and XVIIIth centuries. In DOBRZYCKY, Jerzy. *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory. Proceedings of a Symposium Organized by the Nicolas Copernicus Committee of the International Union of the History and Philosophy of Science, Toruń, Poland 1973*. Dordrecht : Reidel, 1973, s. 311 – 316, 323 – 349, 355.

nika, pričom o Kopernikovi, tvrdí že tento odvážny muž sa podujal z pozorovaní vytvoriť novú astronómiu, ktorú zachytil do tabuliek Erasmus Reinhold.¹¹⁵ Martin Sentiváni učiaci v Trnave tak neprijal kopernikanizmus, ale model medzi Riccioliho semi-tychonizmom a tychonizmom.¹¹⁶ Sentiváni pritom proti Kopernikovi argumentuje Bibliou.¹¹⁷ Ján Akai SJ (1708 – 1751) učiaci v Košiciach takisto neprijal kopernikanizmus.¹¹⁸ Zem určil do stredu vesmíru.¹¹⁹ Okolo nej obiehajú Mesiac, Slnko a okolo Slnka planéty.¹²⁰ Podobne aj Michal

¹¹⁵ „Inde Copernicus Vir magni atque audacis ingenii novam ex omnium temporum observationibus Astronomiam condere coepit, edito de Revolutionibus coelestis opere, ex quo Erasmus Reinholdus Prutenicas tabulas absolutissimas omnium, ut tum existimabant, quas Orbis viderat confecit.“ „Odtiaľ začal Kopernik, muž veľkého a odvážneho génia, vytvárať novú astronómiu z pozorovaní všetkých čias, publikujúc svoju prácu *Obehy nebeských sfér*, z ktorej Erasmus Reinhold dokončil najabsolútnejšie *Prutenické tabulky* zo všetkých, ako potom uverili, že to svet videl.“ ASTROPHILO ACADEMICO. *Prognosis Astrologica ex Martio-Saturnino Cometa*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1661, IV. MÜNZ, *Prenikanie Kopernikovho učenia na Slovensko*, 1973, s. 381.

¹¹⁶ ZAVARSKÝ, Svorad. Komentár. In SENTIVÁNI, *Dissertatio cosmographica*, s. 131. Zavorský urobil preklad Sentivániho diela Sústavy sveta hlavne z druhého vydania z roku 1689. Keďže uvádza aj varianty, možno ho považovať za preklad z kritického vydania. SENTIVÁNI, *Dissertatio cosmographica*, 2011, s. 15 – 16.

¹¹⁷ Sentiváni odmieta na základe autority Biblie tri pohyby Zeme podľa Kopernika: 1) Zeme okolo svojej osi, 2) Zeme okolo Slnka, 3) vychyľovanie zemskej osi. SENTIVÁNI, *Dissertatio cosmographica*, 2011, s. 96 – 97.

¹¹⁸ Ján Akai prijímal doslovnú interpretáciu Biblie stvorenia sveta za šesť dní. „Mundus igitur non fuisse totus in infanti conditus, nec simul, sed successive, spatium sex dierum ...“ „Svet nebol vybudovaný celý v zárodočnom stave, ani naraz, ale postupne, v priestore šiestich dní ...“ AKAI, Joannes. *Cosmographia seu Philosophica Mundi Descriptio*. Cassoviae : Typis Academici Societat. Jesu, 1739, lib. I, cap. II.

¹¹⁹ „Terra, quam homines incolimus, pars est mundi ... unde nomen terra quae obtinet, quae medium mundi tenens, quasi totius mundialis sphaerae centrum penitus immobilis perpetua firmitate consistit, circa quam ut centrum immobile continuo motum per gyrum circum volvuntur amplissimi illi caelorum orbes, ipsa sola semper fixa, et stabili permanente.“ „Zem, ktorú obývame my ľudia, je časťou sveta ... teda meno zem pripadá tej časti, ktorá nesie stred sveta, okolo ktorej ako okolo nehybného centra po kruhovej dráhe krúžia kontinuálnym pohybom početné nebeské telesá, iba ona zostáva stále pevná a stabilná.“ AKAI, *Cosmographia seu Philosophica Mundi Descriptio*, 1739, lib. I, cap. II.

¹²⁰ Akai aj Mesiac a Slnko ráta medzi planéty. To bolo bežné, pretože pohyblivé hviezdy sa ráтали medzi planéty. „Planetae septem numerantur ab Astronomis. Luna ☾, Mercurius ☿, Venus ♀, Sol ☼, Mars ♂, Jupiter ♃, Saturnus ♄ ...“ „Astronómovia počítajú sedem planét. Mesiac ☾, Merkúr ☿, Venuša ♀, Slnko ☼, Mars ♂, Jupiter ♃, Saturn ♄ ...“ AKAI, *Cosmographia seu Philosophica Mundi Descriptio*, 1739, lib. VI, cap. I. „... Luna perficit motu suo circulum terrae concentricum. Sicut autem Luna, ita et Sol circulum, in quo movetur, habet terrae concentricum, et sicut ipsa circulum ter-

Lipšic SJ (1704 – 1765).¹²¹ Tým zastával systém Tycha Braheho, ktorý určil Zem do stredu vesmíru, okolo nej obiehajú Mesiac, Slnko a okolo Slnka planéty.¹²² Najväčší vplyv na názor jezuitov v strednej Európe na planetárny systém v polovici 18. storočia mal Karol Scherffer SJ (1716 – 1783), ktorý prednášal vo Viedni.¹²³ Vo svojich dielach zastá-

ram, sic circa illum alii quinque planetae tanquam, circa suum centrum rotantur.“ ... Mesiac vykonáva svoj kruhový pohyb okolo Zeme. Tak ako Mesiac, aj Slnko obeh, ktorým sa hýbe, je okolo Zeme, a ako ono okolo Zeme, tak krúži okolo neho ostatných päť planét ako okolo svojho centra.“ AKAI, *Cosmographia seu Philosophica Mundi Descriptio*, 1739, lib. VII, cap. I.

¹²¹ „Denique cum systema Tychonicum admittat natura nulatenus contradicens, illudque confirmet Divina revelatio aequissimum est.“ „Napokon, keďže tychónsky systém pripúšťa, že príroda mu nijako neodporuje a Božie zjavenie to potvrdzuje, je najspravodlivejší.“ LIPŠIC, Michal. *Hungaria Coelestis Astronomiam et Chronologiam in Synopsis Complectens*. Cassoviae : Typis Academ. S. J. per Carolum Mercklinger, 1741, s. 10. Michal Lipšic SJ (1703 – 1765) sa narodil v Starom Hrade (Mosonmagyaróvár) na území dnešného Maďarska. K jezuitom vstúpil v roku 1720 v Trnave. Filozofiu študoval vo Viedni, teológiu v Štajerskom Hradci. Prednášal v Kluži, Košiciach, Trnave, Jágri, Rábe. Veľa čerpal z Newtona a Descarta. Napísal prvú učebnicu algebry v Uhorsku, knihy z astronómie, fyziky, príležitostné básne. SLANÝ, Július: Lipšic, Michal SJ. In PAŠTÉKA, Július (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 823 – 824.

¹²² „Terram, quam incolimus, centrum universi occupare ... iuxta Terram vero omnium Orbium secundi mobilis centra versari ... ut ambo solummodo Mundi luminaria, temporum discriminationi inservientia, et simul remotissima omniumque aliarum concentrix Octava Sphaera, Terram tanquam centrum suarum revolutionum respiciant; reliquos vero quinque Planetas circa Solem ipsum velut proprium Ducem et Regem, gyros ducere ...“ „Obsadiť Zem, ktorú obývame, za stred vesmíru... a vycentrovať vedľa Zeme stredy všetkých obežných dráh druhého hýbatela... tak, aby obe boli jedinými svetlami sveta, slúžiacimi diskriminácii doby a zároveň najvzdialenejšia a najkoncentrickejšia Osmá sféra zo všetkých ostatných; nech sa pozerajú na zem ako na centrum svojich revolúcií; ale viesť zvyšných päť planét okolo Slnka ako ich vlastný Vodca a Kráľ ...“ BRAHE, Tycho. *De Mundi Aetherei Recentioribus Phaenomenis*. Liber Secundus. Praegae : Typis Inchoatus Uraniburgi Daniae, 1603, cap. VIII. Grafická schéma je na s. 189.

¹²³ Karol Scherffer SJ (1716 – 1783) sa narodil v Gmunde v Rakúsku. Vstúpil k jezuitom. Venoval sa astronómii, filozofii, fyzike, matematike. Bol prefektom observatória. Prednášal vo Viedni filozofiu, matematiku, fyziku. Zaviedol newtonianizmus vo svojich učebniciach fyziky. SCHERFFER Carolus. In *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu. Collectionis Scriptorum ejusdem Societatis Universae*. Tomus I. Viennae : Typis Congregationis Mechitaristicae, 1885, s. 313 – 314. FISCHER, K.A.F. Newton's Ideas at the Jesuit Universities in Slovakia. In KAMINSKI, W. A. (ed.). *Isaac Newton's Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. 15 – 17 October 1987 Lublin, Poland. Singapore : World Scientific Publishing, 1988, s. 10.

val newtonianizmus a heliocentrizmus.¹²⁴ Podľa niektorých autorov (Zemplénová, Druga) z jezuitov ako prvý v Uhorsku prijal kopernikanizmus František Kéri SJ (1702-1768) v roku 1752.¹²⁵ Lenže sám Kéri sa vyjadruje, že systém Tycha Braheho chápe ako tézu a Kopernikov systém ako hypotézu,¹²⁶ čiže preferuje systém Tycha Braheho. Takisto gravitáciu vysvetľuje ako rotáciu molekúl éteru okolo vlastnej osi.¹²⁷ V dobe písania rukopisu Krúžim už na Trnavskej univerzite jezuiti preferovali kopernikánsky systém. Tak Anton Revický SJ (1723-

¹²⁴ Karol Scherffer SJ vo svojich *Základoch všeobecnej fyziky* prijíma tri Newtonove zákony pohybu (SCHERFFER, Carolus. *Institutionum Physicae Pars Prima seu Physica Generalis, conscripta in usum suorum D. D., auditorum*. Viennae : Typis Joannis Thomae Trattner, 1752, Exercitatio II, Pars prior, a. I, Nr. 92; NEWTON, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, 1687, Axiomata sive leges Motu, Lex I – III) a v *Základoch špeciálnej fyziky* Kopernikovu teóriu ako pravdivú (SCHERFFER, Carolus. *Institutionum Physicae Pars Secunda seu Physica Particularis, conscripta in usum suorum D. D., auditorum*. Viennae : Typis Joannis Thomae Trattner, 1753, Exercitatio I, Pars Prima, a. III, Nr. 25).

¹²⁵ ZEMPLÉN, *The Reception of the Copernicanism in Hungary*, 1973, s. 352. DRUGA, Ladislav. Astronómia na Trnavskej univerzite v období osvietenstva. In HOLOŠOVÁ, Alžbeta a kolektív (eds.). *Trnavská univerzita vo svetle dejín*. Kraków – Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 285. František Borgia Kéri SJ (1702 – 1768) pochádzal zo zemianskej rodiny. K jezuitom vstúpil v roku 1719. Študoval v Trnave a vo Viedni. Pôsobil v Skalici, Štajerskom Hradci, Budíne, Košiciach a Trnave, kde v rokoch 1752 – 1756 a 1759 – 1763 bol rektorom univerzity. Prijal newtonianizmus a tým ovplyvnil aj svojich žiakov – jezuitov Andreja Adániho, Andreja Jaslinského, Antona Revického, Jána Ivančiča. Prednášal matematiku, filozofiu, fyziku. Vydal niekoľko kníh z fyziky. Stal sa aj priekopníkom astronómie na Trnavskej univerzite, kde aj založil hviezdárňu v roku 1755. ŽAŽOVÁ, Budova univerzitného observatória v Trnave, 2017, s. 31 – 33.

¹²⁶ „Ex mundi systematibus Copernicanum ut hypothesis, Tyconicum ut thesis defendi possit.“ [KÉRI, Franciscus.] MAJLATHUS Josphus de Szekely. *Dissertatio Physica de Causis Motuum in Corporibus*. Ex Praelectionibus Josephi Apponyi SJ, Francisci Weiss SJ, Adami Wittman SJ. Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1754, Assertiones ex Physica Particulari, Nr. 32. „Ante excogitata mutue hujus attractionis legem, in sententia Copernici confituito telluris motu multae, ut nobis apparent, siderum aberrationes revocatae ad calculum felicius, quam antea fuere, num propterea extra dubitationem positum fuit systema illud Copernici?“ „Predtým, ako bol v Kopernikovom tvrdení vynájdený tento zákon vzájomnej príťažlivosti, určujúci mnohé pohyby Zeme, ako sa nám zdá, boli aberácie hviezd pripomenuté v kalkulácii úspešnejšie ako predtým, bol preto mimo pochybností tento systém Kopernika prekonaný?“ [KÉRI], *Dissertatio Physica de Causis Motuum in Corporibus*, 1754, Nr. 178. Ako autora tohto diela udáva Zemplénová aj Fischer Františka Kériho SJ.

ZEMPLÉNOVÁ, *Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia*, 1974, s. 81; FISCHER, *Newton's Ideas at the Jesuit Universities in Slovakia*, 1988, s. 13.

¹²⁷ [KÉRI], *Dissertatio Physica de Causis Motuum in Corporibus*, 1754, Nr. 75 – 81.

1781) vo svojej fyzike z roku 1758 naznačuje, že preferuje kopernikanizmus, ale len ako hypotézu.¹²⁸ Andrej Jaslinský SJ (1715 – 1784) vo fyzike z roku 1761 už preferuje kopernikanizmus ako najpriateľnejšiu hypotézu.¹²⁹ V roku 1960 vyšlo v Trnave anonymne dielo *Bre-*

¹²⁸ REVICKÝ, Anton. *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1758, disp. I, pars I, a. 6; MÜNZ, Teodor. Kopernikovo učenie na Trnavskej univerzite. In *Otázky marxistickej filozofie* 1964, roč. 19, č. 5, s. 437. Revický najprv predstavuje a zavrhuje Ptolemaiov systém. REVICKÝ, *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*, 1758, disp. I, pars I, a. 3, Nr. 4 – 6. Potom predstavuje Tychov systém a Riccioliho semi-Tychov systém. REVICKÝ, *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*, 1758, disp. I, pars I, a. 4, Nr. 7-14. Spomína aj niektoré námietky Kopernikovcov proti Tychovmu systému. „Tum quae Tychonicis praecipua a Copernicanis objici solent, dispiciamus. Haec bifaria dividunt, et Tychonicum systema neque Physicis, neque Astronomicis rationibus satisfacere contendunt.“ „Potom podme diskutovať o hlavných bodoch, ktoré Kopernikovci zvyčajne namietajú proti Tychovi. Tieto sa delia na dva druhy a Tychov systém sa nesnaží uspokojiť ani fyzikálne, ani astronomické dôvody.“ REVICKÝ, *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*, 1758, disp. I, pars I, a. 4, Nr. 9 – 10. Potom predstavuje Kopernikov systém. (REVICKÝ, *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*, 1758, disp. I, pars I, a. 5, Nr. 15 – 18) a porovnanie Tychovho a Kopernikovho systému (REVICKÝ, *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*, 1758, disp. I, pars I, a. 6, Nr. 20 – 27). Nakoniec prináša dôvody, prečo Kopernikov systém treba pokladať len za hypotézu. „Ex quibus omnibus inefficax esse argumentum, quod hic e sacris literis petitur, Copernicani ajunt, idque magnus etiam Petavius in Dogmatibus suis Theologicis agnoscere videtur: ut proinde nihil sit, cur systema hoc cum plerisque Physicis, et Mathematicis sustineri saltem per modum hypothesis nequeat.“ „Z toho všetkého argument, že tu sa to žiada od posvätných kníh, je neúčinný, hovoria Kopernikovci, a to je skvelé. Zdá sa, že dokonca aj Petavius uznáva bývalé teologické dogmy: takže nie je nič, prečo tento systém s väčšinou fyzikov a matematikov nemôže byť podporovaný aspoň na spôsob hypotézy.“ REVICKÝ, *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*, 1758, disp. I, pars I, a. 6, Nr. 27. Anton Revický SJ (1723 – 1781) sa narodil v Novom Meste pod Šiatrom v Maďarsku. K jezuitom vstúpil vo Viedni v roku 1738. Študoval v Skalici, Trnave, vo Viedni. Na univerzite v Trnave vyučoval matematiku, filozofiu, históriu, v Budíne pôsobil ako rektor rehoľného domu, správca farnosti a prokurátor domu. Po zrušení jezuitov pôsobil ako farár a generálny vojenský vikár v Budíne. Spolu s ďalšími napísal učebnicu matematiky, napísal učebnicu fyziky, logiky a metafyziky. Pisal aj oslavné básne. SLANÝ, Július. REVICKÝ (Reviczky), Anton, SJ. In PAŠTEKA, *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. 2000, s. 1154-1155.

¹²⁹ „An Systema Copernici defendi possit. Ad quod respondeo Systema hoc, velut hypothesis in coelestibus phaenomenia apprimè consonam, nec Physicae repugnantem defendi posse.“ „Či možno Kopernikov systém obhájiť. Na čo odpovedám, že tento systém, ako keby to bola hypotéza najpriateľnejšia pre nebeské javy a ktorá nie je v rozpore s fyzikou, by sa dal obhájiť.“ JASLINSKÝ, Andrej. *Institutiones Physicae Pars Altera seu Physicae Particularis in Usum Discipulorum Concinnata*. Tyrnaviae

viár astronomickej fyziky podľa Newtonových princípov (*Astronomiae physicae juxta Newtoni principia breviarium, methodo scholastica*),¹³⁰ v ktorom autor jasne obhajuje newtonizmus a kopernikanizmus. Nedávno bolo zistené, že ide o kópiu diela kňaza Pierra Sigorgneho (1719-1809) z roku 1749 s tým istým názvom.¹³¹ Takže toto dielo nerátam ako vlastný prínos jezuitov na území Slovenska, skôr ako podporu idey newtonizmu a kopernikanizmu. Pavol Mako SJ (1724 – 1793) vo fyzike z roku 1762 sa jasne vyjadruje za heliocentrizmus.¹³² Neskôr už celkom jasne preferuje newtonovskú fyziku a kopernikanizmus Ján Krstiteľ Horvát SJ (1732 – 1799).¹³³ Horvát sa na rozdiel od Revického približuje bližšie k Newtonovi tým, že matematiku for-

: Typis Academicis Societatis Jesu, 1761, diss. I, sectio prima, § 9. Andrej Jaslinský SJ (1715 – 1784) sa narodil vo Svinici pri Košiciach. K jezuitom vstúpil v roku 1733. Študoval v Trnave, pôsobil v Skalici, Jágri, vo Veľkom Varadíne, učil na univerzite v Trnave, bol rektorom kolégia v Trenčíne, sóciom provinciála vo Viedni. Po rozpustení jezuitov pôsobil ako kanonik v Rožňave. Obsahom sa vo svojich učebniciach fyziky takmer zhodoval s náukou ďalších jezuitov v Trnave Andreja Adániho SJ, Antona Revického SJ, a Jána Ivančiča SJ. Publikoval diela z filozofie, fyziky, teológie, biológie. SLANÝ, Július. JASLINSKÝ (Jaszlinski), Andrej, SJ. In PAŠTEKA, *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, 2000, s. 598-599.

¹³⁰ *Astronomiae Physicae juxta Newtoni Principia Breviarium, Methodo Scholastico ad Usum Studiosae Iuventutis*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1760.

¹³¹ FISCHER, K. A. Brief Communication. In *Centaurus*, 1988, roč. 31, s. 164-167. SIGORGNE, Pierre. *Astronomiae Physicae juxta Newtoni Principia Breviarium, Methodo Scholastico ad Usum Studiosae Iuventutis*. Parisiis : Apud Jacobum-Franciscum Quillau, 1749.

¹³² „Denique cum gravitas astrorum mutua sit, nisi circa commune gravitatis centrum sol, et tellus movementur, haec in illum pridem ruisset.“ „Napokon, keďže gravitácia hviezd je vzájomná, pokiaľ by sa Slnko a Zem nepohybovali okolo spoločného ťažiska, tá by sa do nej už dávno zrútila.“ MAKO, P. *Compendiaria Physicae Institutio quam in Usum Auditorum Philosophiae elucubrat est*. Pars I. Vindobonae : Typis Joannis Thomae Trattner 1762, sectio V, Nr. 106. Tu naznačuje aj prevzatie Newtonovej teórie gravitácie. „Denique tellurem circa solem vagantem comitatur luna ...“ „Nakoniec Mesiac sprevádza Zem na jej ceste okolo Slnka ...“ MAKO, P., *Compendiaria Physicae*, I, 1762, sectio V, Nr. 150. Pavol Mako de Kerek Gede SJ (1724 – 1793) vstúpil k jezuitom. Prednášal matematiku, logiku, metafyziku, experimentálnu fyziku vo Viedni, v Trnave a v Budíne. Po zrušení jezuitov pôsobil v Budíne, stal sa kanonikom vo Vacove. Napísal diela z matematiky, fyziky, filozofie, misiológie, jazykovedy. MAKO, de Kerek Gere de Paulus. In *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*, I, 1885, s. 216 – 217.

¹³³ Ján Krstiteľ Horvát SJ (1732-1799) sa narodil v Ostrihome. K jezuitom vstúpil v roku 1751. Filozofiu aj teológiu študoval v Trnave. Filozofiu a fyziku učil v Budíne a Trnave. Presadzoval newtonovskú fyziku, zastával kopernikanizmus. Zastával aj mechanizmus. Prírodu chápal ako stroj. Prijímal Boškovičovo chápanie telies. Kritizoval Kanta ešte počas života Kanta. Napísal veľa diel z fyziky, matematiky, lo-

muluje ako nevyhnutnú pre fyziku a aj sám ju v nej používa: aritmetiku aj geometriu.¹³⁴ Fyziku rozdeľuje na historickú a dogmatickú. Historická skúma zmeny telies, ich sily, zákony, rozprávania o nich, ako hľadali príčiny týchto javov. Čiže skúma dejiny fyziky. Dogmatická fyzika skúma účinky, ich príčiny, sily.¹³⁵ Dogmatickú fyziku člení na všeobecnú a špeciálnu, čiže partikulárnu. Všeobecná fyzika skúma telesá zo všeobecného pohľadu. Špeciálna fyzika vysvetľuje jednotlivé javy.¹³⁶ V samotnom skúmaní však Horvát už aj vo všeobecnej fyzike používa experimentálnu fyziku, ako sa to prejavuje aj pri skúmaní astronomických systémov. Telesá chápe Horvát ako zložené z elementov, ktoré sú jednoduché, nerozpriestranené, homogénne a označuje ich ako materiálne body.¹³⁷ Medzi týmito elementmi pôsobia príťažlivé a odpudivé sily. V tomto názore prijíma Horvát Boškovičovo chápanie telies, ako to aj sám označuje.¹³⁸ Medzi týmito elementmi pôsobia príťažlivé a odpudivé sily, pričom príťažlivé prevažujú a držia teleso pospolu. V tomto sa zhoduje s Newtonom, ako to spomína.¹³⁹ Horvát ale odmieta hylemorfizmus v zložení telies, teda náuku peripatetikov a Aristotela o prvej matérii a forme.¹⁴⁰ Horvát predstavuje systém Ptolemaiov, Kopernikov, Tycha Braheho, Newtona.¹⁴¹ Nakoniec preferuje Newtonov systém, ktorý prijíma kopernikanizmus, ale navyše postuluje aj jednu gravitačnú silu vo vesmíre.¹⁴² Podľa Fische-

giky, metafyziky. SLANÝ, Július. Horvát (Horvath, Horvát), Ján Krstiteľ. In PAŠTEKA, *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, s. 516-517.

¹³⁴ „Quod ad mathesim, qua philosophiam Newtonianam tumere quaeruntur Cartesiani, attinet, ejus usus physico necessarius omnino est.“ „Čo sa týka matematiky, ktorou sa karteziáni snažia nahradiť newtonovskú filozofiu, jej využitie je pre fyziku absolútne nevyhnutné.“ (HORVÁT, Joannes Baptista. *Physica Generalis, quam in usum auditoriae conscripsit*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Soc. Jesus, 1770, Prolegomena, Nr. 10)

¹³⁵ HORVÁT, *Physica Generalis*, Prolegomena, Nr. 2.

¹³⁶ HORVÁT, *Physica Generalis*, Prolegomena, Nr. 3.

¹³⁷ HORVÁT, *Physica Generalis*, diss. I, cap. I, § 1, Nr. 17.

¹³⁸ HORVÁT, *Physica Generalis*, diss. I, cap. I, § 1, Nr. 33.

¹³⁹ HORVÁT, *Physica Generalis*, diss. I, cap. I, § 1, Nr. 18 – 23.

¹⁴⁰ HORVÁT, *Physica Generalis*, diss. I, cap. I, § 1, Nr. 44.

¹⁴¹ HORVÁT, *Physica Generalis*, 1770, diss. IV, cap. II, Nr. 362 – 364.

¹⁴² HORVÁT, *Physica Generalis*, 1770, diss. IV, cap. II, Nr. 365 – 368. „Ex his apparet jam, Newtonianam theoriam ceteris systematis anteponendam esse: ex systemate Copernici retinendum quidem esse planetarium ordinem, tellurisque motus; ac figuras orbitarum habendas pro ellipticis, omnesque motuum caelestium vicisitudines ex universalis gravitatis lege esse derivandas.“ „Už z nich je zrejmé, že newtonovskú teóriu treba uprednostniť pred zvyškom systémom: zo systému Kopernika treba skutočne zachovať poradie planét a pohyby Zeme; a že figúry obežných dráh

ra bol Horvát newtonianista od začiatku svojej vedeckej činnosti, lebo odmietal a priori používal newtonovské a posteriori.¹⁴³

Piarista Jaroslav od sv. Alexia Kappeler SchP predstavuje v druhej časti svojho diela *Historicko-dogmatická filozofia* systémy Ptolemaia, Kopernika a Tycha Braheho.¹⁴⁴ Celé dielo je písané vo forme dialógu. O Kopernikovom systéme tvrdí, že ho nasledujú takmer všetci súčasní astronómi.¹⁴⁵ Potom predstavuje systémy Tycha Braheho a Ptolemaiova, o ktorom tvrdí, že ho dnes už nikto nezastáva. Nakoniec tvrdí, že dnes možno zastávať systém Tycha Braheho alebo Kopernika, ale systém Tycha Braheho lepšie vysvetľuje svet. Celkovo je Kappelerovo vysvetlenie veľmi stručné a veľmi zjednodušujúce.¹⁴⁶ Nebo chápu podľa neho dnešní filozofia ako tekuté.¹⁴⁷ Alexius Cörver SchP (1714 – 1747) sa vyslovuje za tekuté nebo, čo bolo náukou Tycha Braheho a odmieta Newtonovu náuku, že nebeské telesá sa pohybujú v prázdnote.¹⁴⁸ V diele *Všetky nedávne filozofie (Philosophiae Omnium Re-*

treba považovať za eliptické a že všetku premenlivosť nebeských pohybov treba odvodit' zo zákona univerzálnej gravitácie.“ (HORVÁT, *Physica Generalis*, 1770, diss. IV, cap. II, Nr. 368)

¹⁴³ FISCHER, Newton's Ideas at the Jesuit Universities in Slovakia, 1988, s. 11.

¹⁴⁴ KAPELLER, Jaroslaus a S. Alexio. *Philosophia Historico-Dogmatica. Pars II Compectens Physiologiam*. [Posonii, 1746], De Mundi Systematis, s. 12. Jaroslav od Sv. Alexia Kappeler (1705 – 1759) sa narodil v rakúskom Horne. Vstúpil k piaristom, večné sľuby urobil v Lipníku. Pôsobil v Litomyšli, potom rok v Nitre a Jágri a potom vo Viedni. Napísal filozofické a teologické diela, jeho divadelné hry zostali v rukopisoch. Toto dielo napísal v Litomyšli. HORÁNYI, Alexius. *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque Artium Magistri. Pars II*. Budae : Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1809, s. 175 – 179.

¹⁴⁵ „Copernicus homo germanus, quem ferme omnes Astronomi nostris temporis sequuntur, ita mundum disposuit, ut Sol sit in centro mundi ...“ „Nemec Kopernik, ktorého nasledujú v našich časoch takmer všetci astronómi, tak usporiadal svet, aby slnko bolo v strede sveta ...“ KAPELLER, *Philosophia Historico-Dogmatica. Pars II*, 1746, s. 12.

¹⁴⁶ KAPELLER, *Philosophia Historico-Dogmatica. Pars II*, 1746, s. 12 – 13.

¹⁴⁷ KAPELLER, *Philosophia Historico-Dogmatica. Pars II*, 1746, s. 22.

¹⁴⁸ CÖRVER, Alexius a S. Maria Magdalena. *Compendium Elementorum Geometriae Practicae Fundatum*. Budae : Typis Veronica Notensteinin, [1746]. *Selectae Positiones ex Universa Scholastico-Experimentalis Philosophia*, XLI. Alexius Cörver SchP (1714 – 1747) sa narodil v Turnianskom Podhradí. K piaristom vstúpil v Prievidzi v roku 1731. Študoval v Carei a v Ríme, učil v Neapoli, Nitre a Pešti. V Ríme bol žiakom Paulína Chelucciho, žiaka Eduarda Corsiniho. Stal sa riaditeľom konviktu v Nitre. Vyučoval filozofiu, fyziku, matematiku. So študentmi čítali diela Leibniza, Wolffa a iných a diskutovali o nich. V Nitre učil v duchu Corsiniho a Wolffa, Newtona prijímal s výhradami. Napísal niekoľko diel z matematiky, filozofie, tvoril oslavné básne. Zaoberal sa aj pokusmi, v Ríme, Pešti aj v Nitre. HORÁNYI, Alexius.

centissimae) menuje viacerých filozofov a fyzikov novoveku bez toho, aby presnejšie predstavil ich názory. Tak sa tam objavujú mená ako Galileo, Gassendi, Descartes, Borelli, Pourchot, Corsini, Newton.¹⁴⁹ Koltai o ňom tvrdí, že prinášal novú filozofiu a prinášal aj názory Galilea. V Ríme študoval u Paulína Chelucciho SchP (1688-1754), žiaka Corsiniho, aj prednášal v Neapole. Koltai nespomína ale v učení Alexia Cörvera náuku heliocentrizmu, ani Teodor od sv. Severína Vankovič SchP (1721 – 1796) pri obhajobe téz z fyziky v roku 1746, ktoré napísal pod vedením Alexia Cörvera SchP.¹⁵⁰ Možno len predpokladať, že Alexius Cörver SchP zastával heliocentrizmus a zrejme aj jeho brat Ján Cörver SchP (1715 – 1773).¹⁵¹ V tejto dobe niektoré piaristi alebo učiaci u nich, ako aj jezuiti, odmietali kopernikanizmus. Alexander Mocca, učiaci u piaristov v Ríme, vo svojej publikácii z roku 1750 odmieta kopernikanizmus na základe toho, že protirečí Biblii.¹⁵² Anton Erber SJ (1695 – 1746) v roku 1751 takisto odmieta

Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque Artium Magistri. Pars I. Budae : Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1808, s. 384 – 388; PRIKRYL, Ľubomír V. CÖRVER, Alexej, SchP. In PAŠTEKA, Július a kol (eds.). Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava : Lúč, 2000, s. 182; MÉSZAROS, Dejiny maďarskej filozofie, 2013, s. 58.

¹⁴⁹ CÖRVER, Alexius a S. Maria Magdalena. *Philosophiae Omnium Recentissimae, quam Experimentalem quidam vocant, ac Mechanicam Methodus, totaque Ratio Summariae exposita*. 1744, Nr. 20, s. 17 – 18.

¹⁵⁰ VANKOVIČ, Teodor od sv. Severína. *Selectae Propositiones Physicae. Publice Disputandas Proponit M. Theodorus a S. Severino e Clericis Regularum Scholarium Piarum sub Asistentia P. Alexii a S. M. Magadelena ejusdem Ordinis Geometriae et Philosophiae Professoris*. Budae : Typis Veronicae Notensteinin, 1746. Vankovič pochádzal z Malých Uheriec na dnešnom Slovensku pri Partizánskom. KOLTAI — LÉH, *Catalogus religiosorum Provincia Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666 – 1997*, 1998, s. 404.

¹⁵¹ Ján Cörver SchP (1715 – 1773) pochádzal ako jeho brat Alexis z Turnianskeho Podhradia. K piaristom vstúpil spolu so svojím bratom Alexiom v roku 1731. Študoval v Carei a Ríme. Prednášal filozofiu v Neapoli a teológiu v Nitre (1748 – 1749). V Ríme vydal knihu o filozofii a fyzike. Potom robil prokurátora v provincii vo Viedni a v Pešti. V rokoch 1757 – 1760 bol provinciálom uhorskej provincie piaristov. Napísal návrh na reformu štúdia piaristov v Uhorsku. Napísal aj knihu o kresťanskej filozofii vo francúzštine. Od r. 1769 žil vo Viedni. KOLTAI — LÉH, *Catalogus religiosorum Provincia Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666 – 1997*, 1998, s. 74; KOLTAI, *The European Scientist*, 2004, s. 29-30; RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 130 – 134; SÁNTHA, Giorgio. La provincia scolopica d'Ungheria. Attività apostolica culturale e sociale dal 1642 al 1956. In *Ricerche*, 1994, roč. 14, č. 1, s. 228 – 230.

¹⁵² „Unum Copernicanum systema, quod Pythagorei primo auctori tribuitur, et Physicae, et Astronomiae consentit; sed rejici communiter solet, quod sacrorum lib-

kopernikanizmus a dáva prednosť systému Tycha Braheho alebo semi-Tychovmu systému Riccioliho na základe autority Biblie, ale aj podľa fyziky.¹⁵³

Podľa Fischera piaristi a benediktíni prijali heliocentrizmus v prednáškach už pred rokom 1760.¹⁵⁴ Zaujímavé a potrebné je to preskúmať pre piaristov v Uhorsku, prípadne v blízkych oblastiach. Je možné, že už bratia Alexius Cörver SchP a Ján Cörver SchP zastávali heliocentrizmus. Jasne ho zastával piarista Florián Dalham SchP (1713 – 1795).¹⁵⁵ Piarista Florián Dalham SchP delí fyziku na štyri časti: 1) O telesách všeobecne, 2) O elementoch a afektoch, 3) O meteoritoch, fosíliách, rastlinách a živočíchoch, 4) O geografii

rorum testimonii contrarium esse videatur ...“ „Kopernikánsky systém, ktorého prvé autorstvo sa pripisuje Pytagorovi, a súhlasí s fyzikou a astronómiou, avšak všeobecne sa má odmietnuť, lebo sa zdá, že je v protiklade so svedectvom posvätných kníh ...“ MOCCA, Alexander. *Ex Physica Selectas Propositiones*. Romae : Ex Typographia Zempeliana prope Monem Jordanum, 1750, *Ex Physica Particulari*, LXII, s. 24. Mocca vyučoval na *Novej škole piaristov* v kolégiu *Caesarinos*, ako je to uvedené v tiráži knihy (Alexander Mocci Praenestinus In Novo Scholarum Piarum apud Caesarinos Convictor).

¹⁵³ ERBER, Antonius. *Cursor Philosophicus Methodo Scholastica Elucubratus. Tractatum III in Physicam Particularem*. Viennae : Typis Joan. Thom. Trattner Univ. Typ., 1751, disp. I, pars I, 57 – 58. Anton Erber SJ (1695 – 1746) sa narodil v Korutánsku. K jezuitom vstúpil v roku 1711. Prednášal filozofiu a teológiu v Štajerskom Hradci a vo Viedni. Napísal diel z filozofie, teológie a geografie. WERNER, Erber, Anton. In HISTORISCHE KOMMISSION BEI DER KÖNIGL. AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN (Hg.). *Allgemeine Deutsche Biographie. Sechster Band: Elben – Fickler*. Leipzig : Verlag von Duncker und Humblot, 1877, s. 185.

¹⁵⁴ FISCHER, Newton's Ideas at the Jesuit Universities in Slovakia, 1988, s. 9.

¹⁵⁵ Florian Dalham SchP (1713 – 1795) (Florianus a S. Theresia Thalhammer, krstné meno Antonius) vstúpil k piaristom v roku 1729, večné sľuby mal v roku 1731 v Lipníku. Prednášal filozofiu v Litomyšli a v Kroměříži. V roku 1747 pracoval ako zástupca knihovníka a v roku 1748 ako knihovník v Kroměříži. Po roku 1748 prednášal hebrejčinu v kolégiu *Josephinum* vo Viedni, fyziku v *Akadémii Sabaudo-Liechtesteianiana* vo Viedni od roku 1750, bol asistentom provinciála rakúskej provincie. Potom bol prorektorom v kolégiu *Josephinum a Nobilium Loewenburgico* vo Viedni. Pracoval na generaláte piaristov v Ríme v roku 1760, ako rektor *Nobilium Loewenburgico* vo Viedni, na biskupskom úrade v Gurku a Salzburgu. Zomrel v Salzburgu. Napísal viacero diel z filozofie, teológie, fyziky, psychológie, matematiky. HORÁNYI, *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque Artium Magistri*. I, 1808, s. 581 – 623; VIÑAS, Thomas. *Index bio-bibliographicus CC. RR. PP. Matris Dei Scholarum Piarum qui in universo ordine pietatem, litteras ac scientias scriptis suis foventes ornaverunt*. Volumen Tertium. Romae : Typografia Polyglotta Vaticana, 1911, s. 199 – 202; VLČKOVÁ-BUTOLOVÁ, Iva: Dějiny zámecké knihovny v Kroměříži v letech 1700 – 1752. In *Vlastivědní věstník moravský*, 1970, roč. 22, s. 170.

a astronómii.¹⁵⁶ Pri predstavení súčasných systémov zloženia telies s neskrývaným nadšením predstavuje Newtonov systém, ktorí niektorí nazývajú experimentálna fyzika.¹⁵⁷ Florián Dalham SchP zavrhuje Aristotelov hylemorfizmus v tom zmysle, že substanciálne formy v Aristotelovom zmysle nedovoľujú existovať ako oddelené substancie.¹⁵⁸ Matériu telies chápe s Newtonom ako partikulárnu tvrdú, pevnú, nepreniknuteľnú a pohyblivú, rovnakej veľkosti a tvaru.¹⁵⁹ Formu neživých telies chápe ako dispozíciu telesa a zmes akcidentov alebo kvalít. Substanciálna forma človeka je jeho racionálna duša.¹⁶⁰ Tým prijíma Florián Dalham SchP hylemorfizmus v chápaní Tomáša Akvinského. Telesá sa skladajú z elementov čiže atómov. Poslednú esenciu telies nevieme určiť.¹⁶¹ Florián Dalham SchP zastával kopernikanizmus vo svojej učebnici fyziky z roku 1754,¹⁶² aj keď Kopernikov systém označil ako hypotézu.¹⁶³ Dalham prijíma aj Newtonove zákony gravitácie.¹⁶⁴ Tým ukázal, že sa drží najnovších poznatkov

¹⁵⁶ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae In Usum Nobilissimorum suorum Auditorum adornatae, Quibus ceu Subsidiū praemittuntur Institutiones Mathematicae. Tomus III. In quo Agitur de Geographia Physica, de Rebus Coelestibus et Historia Naturali*. Viennae: Typis Joanne Thomae Trattner, 1754, Prolegomena, diss. I, Nr. 4.

¹⁵⁷ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae, III*, 1754, Prolegomena, diss. II, Nr. 27.

¹⁵⁸ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae, III*, 1754, Prolegomena, diss. II, Nr. 19.

¹⁵⁹ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae, III*, 1754, sectio I, Praelectio I, § 4.

¹⁶⁰ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae, III*, 1754, sectio I, Praelectio I, § 5.

¹⁶¹ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae, III*, 1754, sectio I, Praelectio I, § 6 – 7.

¹⁶² „Sol, lucis pater, ignaeae substantiae est (S. 410) in medio systemati nostri planetarii constitutus (S. 564) qui cum centrum sit, quod planetae, in orbitis ellipticis revolventes mutuo attrahunt, necessario agitur, et diversimode trahitur, pro varium planetarium situ, quamvis agitatio tanta non sit.“ „Slnko, otec svetla, ohnivej substance (§ 410), je postavené v strede nášho planetárneho systému (§ 564), ktorého je centrom, keďže planéty obiehajúce na eliptických dráhach sa navzájom priťahujú, nevynutne na seba vplývajú a rozličným spôsobom sa priťahujú na rôzne miesta planét, aj keď táto ich činnosť nie je veľká.“ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae, III*, 1754, sectio V, Praelectiones II, § 938.

¹⁶³ Kopernikov systém predstavuje Dalham v § 563-571. Systém Tycha Braheho predstavuje Dalham v § 572, teda veľmi stručne. DALHAM, *Institutiones Physicae, III*, sectio III, Praelectiones I, § 563 – 572. O prednosti kopernikanizmu sa vyslovuje veľmi jasne: „Tento systém bol obdivuhodne prijatý všetkými súčasnými vzdelanými na základe svojej jednoduchosti a elegancie.“ „Hoc systema mirae simplicitatis et elegantiae ab omnibus nostrorum temporum eruditis assumptum fuit.“ DALHAM, *Institutiones Physicae, III*, 1754, § 565. Označuje ho ako hypotézu, aby ukázal, že nie je v rozpore s Bibliou vykladanou v reči ľudu ani s náukou kongregácie. DALHAM, *Institutiones Physicae, III*, 1754, § 570.

¹⁶⁴ DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae In Usum Nobilissimorum suorum Auditorum adornatae, Quibus ceu Subsidiū praemittuntur Institutiones Mathematicae*.

prírodných vied a zároveň hylemorfickej náuky Tomáša Akvinského, čiže náuky z filozofie prírody a metafyziky.

Pri hodnotení týchto názorov je potrebné si všimnúť, že Kopernikov obraz vesmíru sa odlišuje od nášho dnešného. V dobe Kopernika boli menej presné výpočty ako neskôr. V dobe Kopernika sa rozlišovali pevné hviezdy a pohyblivé hviezdy. Pevné hviezdy vytvárali známe konštelácie, ktoré poznáme aj dnes. Pohyblivé hviezdy sa ráтали medzi planéty. Pri prijatí heliocentrizmu sa mala meniť poloha zeme od pevných hviezd a tým sa mala meniť aj ich pozorovaná poloha a veľkosť hviezd, ročný parallax. Ale nič také sa nepozorovalo. To bola aj jedna z námietok Tycha Braheho, ako aj jezuitských astronómov v 17. storočí Krištofa Scheinera SJ (1573-1650),¹⁶⁵ jeho študenta Jána Juraja Lochera a Juraja Andreja Taqueta SJ (1612-1660)¹⁶⁶ voči kopernikanizmu.¹⁶⁷ V Uhorsku podľa recenzenta knihy Alexia Horanyiho SchP *Nová pamiatka známych spisovateľov v Uhorsku a v provincii (Nova memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum)* newtonovskú fyziku v Uhorsku začali šíriť piaristi.¹⁶⁸

Tomus II. Primam Physicae Partem: De Corporibus et Elementis eorumque Proprietatibus complectens. Viennae : Typis Joanne Thomae Trattner, 1753, sectio I, Praelectiones XIII, § 129 – 157.

¹⁶⁵ Krištof Scheiner SJ (1573 – 1650) sa narodil v Rakúsku. K jezuitom vstúpil v roku 1595. Študoval v Ingolstadte, kde aj vyučoval matematiku, astronómiu a hebrejčinu. V roku 1603 vynášiel pantograf. Spočiatku podporoval kopernikanizmus. Generálny predstavený jezuitov Claudio Aquaviva SJ však od neho žiadal, aby sa zriekol nových náuk a držal sa starých. Potom bol v Innsbrucku a vyučoval vo Freiburgu a neskôr pôsobil v Nyse. Napísal diela z teológie, astronómie, optiky. DAXECKER, Franz. Scheiner, Christoph. In HOCKERTS, Hans Günther (Hg.). *Neue Deutsche Biographie*. Band 22. Berlin : Duncker und Humblot, 2005, s. 638 – 640.

¹⁶⁶ Juraj Andrej Taquet SJ (1612-1660) sa narodil v Antverpách. Ako 17-ročný vstúpil k jezuitom. 15 rokov vyučoval matematiku v kolégiách v Leuven a v Antverpách. Zomrel v Antverpách. Vydal diela o geometrii, medzi iným o Euklidovej geometrii. CANTOR, Moritz. Taquet, Andreas. In HISTOR. COMMISSION BEI DER KÖNIGL. AKAD. DER WISS. (Hg.). *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 37: Sturm (Sturmi) – Thiemo. Leipzig : Duncker und Humblot, 1894, s. 340 – 341.

¹⁶⁷ GRANEY, Christopher M. Galileo Between Jesuits. The Fault Is in the Stars. In *The Catholic Historical Review*, 2021, roč. 107, č. 2, s. 191-225.

¹⁶⁸ „... den Piaristen kann man es zu ihre[m] besonderem Ruhm nachsagen, daß sie die ersten waren, welche in Ungarn die verbesserte Philosophie nach Newtons Grundsätzen eingeführt haben, welches desto merkwürdiger ist, weil dieselbe zu den physikalischen Experimenten namhafte Auslagen erfordert, wozu der reine Piaristenorden nicht hinlängliche Mittel hat.“ „... piaristom možno povedať k ich osobitnej sláve, že boli prví, ktorí v Uhorsku zaviedli vylepšenú filozofiu podľa Newtonových zásad, čo je o to pozoruhodnejšie, pretože si to vyžaduje známe pomôcky, na ktoré piaristický rád nemá dostatočné prostriedky.“ KOVACHICH, Martin Georg (ed.).

Názor autora recenzie Horányiho diela sa prejavil v dielach bratov Alexisa Cörvera SchP a Jána Cörvera SchP.

Zhrnutie postojov ku kopernikanizmu v Uhorsku a strednej Európe v 17. a 18. storočí v dielach katolíkov

Kopernikanizmus v 17. storočí piaristi dokázali prijímať na základe osobných vzťahov ich zakladateľa Jozefa Kalazanského s Galileom. Tak sa v piaristických kolégiách v Ríme a Florencii vytvorila v 17. storočí galileovská škola. Prijímanie kopernikanizmu v 17. storočí nebolo tak samozrejmé, najmä pre katolíkov po odsúdení Kopernika a Galilea. Do skúmania zahŕňam širšiu oblasť strednej Európy, nielen Uhorsko, pretože knihy a myšlienky najmä v latinčine v tej dobe slobodne kolovali. V 18. storočí začali kopernikanizmus v strednej Európe prijímať medzi katolíckymi intelektuálmi od jeho polovice niektorí jezuiti aj piaristi. Mnohokrát to záviselo v katolíckych rehoľných rádoch od postojov predstavených. V 18. storočí to bolo spojené aj s recepciou newtonianizmu. U jezuitov to začal Karol Scherffer SJ v roku 1752 a završil to Ján Krstiteľ Horvát SJ v roku 1770. U piaristov Eduard Corsini sa snažil recipovať výsledky vedy, ale urobil to vo forme eklekticismu. V otázke kopernikanizmu nezaújal k nemu

In *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern*, 1786, roč. 1, č. 10, s. 977. Časopis *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern* bol podľa Riedelovej výkladnou skriňou jozefinizmu. Začal vychádzať v roku 1786 a vychádzal ešte nasledujúci rok. RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 124. Alexius od sv. Jána Nepomuckého Horányi SchP (1736-1809) sa narodil v Budíne v rodine kráľovského radcu. Od roku 1747 sa učil latinčine v Prahe. Študoval na gymnáziách v Bratislave, Košiciach, Budíne a Rábe. V roku 1752 vstúpil k piaristom v Prievdzi. Filozofiu študoval v Pešti a Ríme, teológiu v Ríme. V Ríme publikoval prácu k elektrostátike, kde predstavil náuku Benjamína Franklina. Potom absolvoval študijné pobyty vo Florencii, Pise, Švajčiarsku, Holandsku a Anglicku. Následne učil vo Váci, Nitre a Keckeméte. Od r. 1763 bol sekretárom provinciála Gregora od sv. Ladislava Tapolčániho SchP (1713 – 1773), ktorý bol provinciálom v uhorskej provincii v rokoch 1760-1766. V r. 1770 bol na pobyte v Taliansku, editoval Dalhamovu filozofiu. Od r. 1772 pôsobil v Pešti. Bol čelnom viacerých vedeckých spoločností. Vydal aj lexikón literatúry, lexikón spisovateľov a lexikón významných piaristov. RIEDEL, *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung*, 2012, s. 160-162; KOL-TAI – LÉH, *Catalogus religiosorum Provincia Hungariae Ordinis Scholarum Piarum* 1666 – 1997, 1998, s. 155-156, 383, 466.

stanovisko. Určité náznaky recepcie newtonizmu formuloval Alexius Cörver SchP v roku 1743. Možno vtedy spolu s bratom Jánom Cörverom SchP zastávali aj kopernikanizmus. Zavŕšil to Florián Dalham SchP jasným prijatím kopernikanizmu v roku 1754. Z týchto prehľadov je dosť prekvapujúce, že Martin Krúzi v roku 1772 ešte preferoval systém Tycha Braheho. Piarista Florián Dalham SchP prijal kopernikanizmu aj preto, lebo ho zastávala väčšina vzdelancov v jeho dobre. Takisto prijal aj hylemorfizmus Tomáša Akvinského, a tak prepojil filozofiu prírody s experimentálnou fyzikou. Na rozdiel od Krúziho v Uhorsku jezuita Ján Krstiteľ Horvát SJ už prijal matematiku ako metódu astronómie a aj sám ju často používal. Ján Krstiteľ Horvát SJ však odmietol hylemorfizmus.

Záver

V tomto článku boli predstavené názory piaristu Martina Krúziho SchP z jeho rukopisu fyziky z piaristického kláštora v Brezne na chápanie vesmíru. Martin Krúzi SchP zastával systém Tycha Braheho. Z náuky Newtona prijal iba niektoré časti, najmä o gravitácii. Ani od ďalších autorov, z ktorých diel, ako to sám uviedol, čerpal (Eduard Pourchot, Florian Dalham SchP, Andrej Jaslinský SJ, Christian Wolff), neprijal náuku kopernikanizmu. K experimentálnej fyzike nemal veľkú dôveru, nepoužíval matematiku vo fyzike. Takisto nemal dôveru vo väčšinový názor jemu súčasných astronómov, ktorí prijímali kopernikanizmus. Recipoval tak iba niektoré idey osvietenstva. V jeho období už pred vznikom Krúziho rukopisu z fyziky iný piarista Florián Dalham SchP prijal kopernikanizmus, ale zachoval aj hylemorfizmus Tomáša Akvinského.

Zoznam literatúry:

Pramene:

KRÚZI, Martin. Compendiaria Doctrina de Selectis aliquod Ethicae Capitibus. In: Krúzi, Martin: *Thomus Ethicae et Physicae*. Manuscript. In Brezno. Archív katolíckej fary, [1772].

KRÚZI, Martin. Constitutiones Physicae. In: Krúzi, Martin: *Thomas Ethicae et Physicae*. Manuscript. In Brezno. Archív katolíckej fary. [1772].

Primárna literatúra:

AKAI, Joannes. *Cosmographia seu Philosophica Mundi Descriptio*. Cassoviae : Typis Academici Societat. Jesu, 1739.

ASTROPHILO ACADEMICO. *Prognosis Astrologica ex Martio-Saturnino Cometa*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1661.

ALSTED, Johann Heinrich: *Tomus Tertius Encyclopaediae in Quo Philosophica Teoretica Decem Istis Libris Traditur: I. Metaphysica. II. Pneumatica. III. Physica. IV. Arithmetica. V. Geometria. VI. Cosmographia. VII. Uranometria. VIII. Geographia. IX. Optica. X. Musica*. Herborniae Nassoviorum, [1630].

Astronomiae Physicae juxta Newtoni Principia Breviarium, Methodo Scholastico ad Usus Studiosae Juventutis. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1760.

BOSCOVICH, Rogerio Joseph. *Philosophiae Naturalis Theoria Redacta ad Unicam Legem Virium in Natura Existentium*. Viennae : Apud Augustinum Bernardi, 1759.

BRAHE, Tycho. *De Mundi Aetherei Recentioribus Phaenomenis*. Liber Secundus. Praegae : Typis Inchoatus Uraniburgi Daniae, 1603.

CAMPANELLA, Tommaso. Liber Apologeticus Contra Impugnantes Institutum Scholarum Piarum. In ERTO, Maurizio. T. Campanella, Liber Apologeticus Contra Impugnantes Institutum Scholarum Piarum. Nuova trascrizione del testo manoscritto con apparato critico e traduzione. In *Archivum Scholarum Piarum*, 2011, roč. 35, č. 70, s. 111-152.

CLAVIUS, Christophorus. Modus quo disciplinae mathematicae in scholis societatis possent promoueri. In GOMEZ RODELES, Caecilium – LECINA, Marianus – AGUSTI, Vincentius – CERVOS, Fridericus – ORTIZ, Aloisius (eds.): *Monumenta paedagogica Societatis Iesu quae primam Rationem Studiorum anno 1586 editam praecessere*. Matriti : Typis Augustini Avrial, 1901, s. 471 – 474.

Constitutiones Clericorum Regularum Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. Viennae : Typis Joan. Bapt. Schilgen, Univ. Typogr., 1718.

- Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum Notis et Additionibus ex Litteris Apostolicis et Decretis Capitulorum Generalium*. Matriti : Ex Typografia Leonardi à Nuñez, 1833.
- CORSINI, Eduardo. *Institutiones philosophicae ac mathematicae ad usum Scholarum Piarum. Tomus primus continens Logicam*. Venetiis : Ex Typographia Remontanae, 1754.
- CORSINI, Eduardo. *Institutionis philosophicae ad Usus Scholarum Piarum: Tomus Tertius*. Venetiis : Ex Typographia Balleoniana, 1743.
- DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae In Usus Nobilissimorum suorum Auditorum adornatae, Quibus ceu Subsidium praemittuntur Institutiones Mathematicae. Tomus II. Primam Physicae Partem: De Corporibus et Elementis eorumque Proprietatibus completens*. Viennae : Typis Joanne Thomae Trattner, 1753.
- DALHAM, Florian. *Institutiones Physicae In Usus Nobilissimorum suorum Auditorum adornatae, Quibus ceu Subsidium praemittuntur Institutiones Mathematicae. Tomus III. In quo Agitur de Geographia Physica, de Rebus Coelestibus et Historia Naturali*. Viennae : Typis Joanne Thomae Trattner, 1754.
- ERTO, Maurizio. T. Campanella, Liber Apologeticus Contra Impugnantes Institutum Scholarum Piarum. Nuova trascrizione del testo manoscritto con apparato critico e traduzione. In *Archivum Scholarum Piarum*, 2011, roč. 35, č. 70, s. 107 – 152.
- HORVÁT, Joannes Baptista. *Physica Generalis, quam in usum auditoriae conscripsit*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Soc. Jesus, 1770.
- JASLINSKÝ, Andrej. *Institutiones Physicae Pars Altera seu Physicae Particularis in Usus Discipulorum Concinnata*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1761.
- KEPLER, Ioannes. *Epitome Astronomiae Copernicanae*. Lenttis ad Danubium : Plancus, 1618.
- [KÉRI, Franciscus.] MAJLATHUS Josphus de Szekely. *Dissertatio Physica de Causis Motuum in Corporibus*. Ex Praelectionibus Josephi Apponyi SJ, Francisci Weiss SJ, Adami Wittman SJ. Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1754.
- KRUZI, Martin a S. Urbano — RISINGER, Eusebius a S. Aloysio — FRANČZ, Bartholomaeus a B. J. Calasanc — MOHORITZ, Tobias a S. Raphaelae — SCHWARTZL, Glycerius a S. Joan. Bap.

- PALLYA, Stephanus ab Assumt. B. V. *Propositiones ex Universa Philosophia Selectae. Ex Institutionibus P. Paulini Lihan a Nativitate B V. M. Philosophiae et Geometriae Professoris. Magno-Karolini* : Impress. per Stephanum Pap, 1761.
- KOPERNÍK, Mikuláš. *Obehy nebeských sfér*. Bratislava : Veda, 1974.
- LIPŠIC, Michal. *Hungaria Coelestis Astronomiam et Chronologiam in Synopsis Complectens*. Cassoviae : Typis Academ. S. J. per Carolum Mercklinger, 1741.
- MAKO, P. *Compendiaria Physicae Institutio quam in Usus Auditorum Philosophiae elucubratus est. Pars I. Vindobonae* : Typis Joannis Thomae Trattner 1762.
- NEWTON, Isaac. *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. Londini : Jussu Societatis Regiae ac Typis Josephi Streater, 1687.
- NEWTON, Isaac. *Opticks: Or, a Treatise of the Reflections, Refractions, Infections, and Colours of Light*. The Third Edition, Corrected. London : William and John Innys, 1721.
- NEWTON, Isaac. *Matematické princípy prírodnej filozofie*. Bratislava : Spektrum STU, 2023.
- PICANYOL, Leodegario (ed.). *Epistolario di san Giuseppe Calasanzio. Volume VI. Lettere dal N. 2351 al N. 3000 (1635-1638)*. Roma : Editiones Calasancianae, 1954.
- Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu 1586, 1591, 1599*. Romae : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1986, s. 357 – 454.
- REVICKÝ, Anton. *Elementa Philosophiae Naturalis Pars Altera seu Physica Particularis*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Iesu, 1758.
- Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Iesu. Collectionis Scriptorum ejusdem Societatis Universae*. Tomus I. Viennae : Typis Congregationis Mechitaristicae, 1885.
- SENTIVÁNI, Martin: *Dissertatio cosmographica seu DE MUNDI SYSTEMATE. SÚSTAVA SVETA*. Kozmologická štúdia. Na vydanie pripravil a preklad s komentárom vyhotovil Svorad Zavorský. In *Slavica Slovaca*, 2011, roč. 46, č. 3. Supplementum, s. 17 – 105.
- SCHERFFER, Carolus. *Institutionum Physicae Pars Prima seu Physica Generalis, conscripta in usum suorum D. D., auditorum*. Viennae : Typis Joannis Thomae Trattner, 1752.
- SCHERFFER, Carolus. *Institutionum Physicae Pars Secunda seu Physica Particularis, conscripta in usum suorum D. D., auditorum*. Viennae : Typis Joannis Thomae Trattner, 1753.

- SIGORGNE, Pierre. *Astronomiae Physicae juxta Newtoni Principia Breviarium, Methodo Scholastico ad Usum Studiosae Iuventutis*. Parisiis : Apud Jacobum-Franciscum Quillau, 1749.
- Synopsis constitutionum religionis Clericorum regularium pauperum Matris Dei scholarum Piarum. Cum Notis et Additionibus ex Literis Apostolicis et Decretis Capitulorum Generalium*. Romae : Typis D. A. Herculis, 1698.
- VAN MUSSCHENBROEK, Peter. *Elementa Physicae Conscripta in Usum Academicos*. Lugduni Batavorum : Apud Samuelem Luchtmans, 1734.
- VON MUSCHENBROEK, Peter. *Grundlehren der Naturwissenschaft; nach der zweyten lateinischen Ausgabe nebst einigen Zusätzen des Verfassers, ins Deutsche übersetzt. Mit einer Vorrede ans Licht gestellt von Johann Christoph Gottscheden*. Leipzig : Gottfried Kieseewetter, 1747.

Sekundárna literatúra:

- ARMANDO, David. *La repubblica in collegio. Gli Scolopi a Roma tra Lumi e Rivoluzione*. Napoli : Ispf Lab, 2023.
- ARMANDO, David. Gli Scolopi a Roma tra Lumi e Rivoluzione. Testi e documenti. In *Laboratorio dell'Istituto per la Storia del Pensiero Filosofico e Scientifico Moderno*, 2023, roč. 20, s. 2 – 79.
- BERNARDI, Gabriela: *Giovanni Domenico Cassini. A Modern Astronomer in the 17th Century*. Cham: Springer, 2017.
- BLUM, Paul Richard. Pourchot, Edmund (1651/52-1734). In FOISNEAU, Luc (ed.). *The Dictionary of Seventeenth-Century French Philosophers. Volume 2: L-Z*. London : Thoemmes, 2008, s. 1029 – 1031.
- BUCCIANTINI, Massimo. Eredità galileana e politica culturale medica: il caso degli scolopi. In *Studi Storici*, 1989, roč. 30, č. 2, s. 379 – 399.
- CARRIER, Martin. Boscovich und die induktive Logik. In *Zeitschrift für Wissenschaftstheorie*, 1985, roč. 16, č. 2, s. 201 – 212.
- CONTI, Michele. *I documenti galileiani del S. Ufficio di Firenze*. Firenze : Giampiero Pagnini Editore, 1996.

- ČIŽMÁR, Marián. *Kalazanského zbožné školy v Sabinove. Príspevok k dejinám piaristov v Sabinove*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001.
- DAXECKER, Franz. Scheiner, Christoph. In HOCKERTS, Hans Günther (Hg.). *Neue Deutsche Biographie*. Band 22. Berlin : Duncker und Humblot, 2005, s. 638 – 640.
- DI NAPOLI, Alfredo. Valeriano Magni e gli Scolopi. Defensio Ordinis Scholarum Piarum (1626-1646). In SPEDICATO, Mario – VETRUGNO, Paolo Agostino (a cura di). *Princeps iuventutis. Giuseppe Calasanzio e la rivoluzione educativa. Atti del Convegno Int.le di Studi Lecce - Campi Salentina, 24-25 novembre 2017*, Lecce : Grifo, 2019, s. 103 – 130.
- DRUGA, Ladislav. *Dejiny astronómie a Slovensko*. Hurbanovo : Slovenská ústredná hviezdáreň, 2006.
- DRUGA, Ladislav. Astronómia na Trnavskej univerzite v období osvietenstva. In HOLOŠOVÁ, Alžbeta a kolektív (eds.). *Trnavská univerzita vo svetle dejín*. Kraków – Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 283 – 295.
- FISCHER, K.A.F. Newton's Ideas at the Jesuit Universities in Slovakia. In KAMINSKI, W. A. (ed.). *Isaac Newton's Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. 15 – 17 October 1987 Lublin, Poland. Singapore : World Scientific Publishing, 1988, s. 8 – 14.
- GÁBOR, Pavel. Jezuitskí astronómovia a osvietenstvo. In ŽAŽOVÁ, Henrieta – MANÁK, Marián (eds.). *Fons Tyrnaviensis VII*. Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2017, s. 134 – 144.
- GAMBARO, Ivana. Giovan Battista Riccioli, infaticabile astronomo, et censura romana. In *Giornale di astronomia*, 2016, roč. 42, č. 3, s. 46 – 51.
- GATTO, Romano. Christoph Clavius' "Ordo Servandus in Addiscendis Disciplinis Mathematicis" and the Teaching of Mathematics in Jesuit Colleges at the Beginning of the Modern Era. In *Science and Education*, 2006, roč. 15, s. 235 – 258.
- GERHARD-MULTHAUPT, Reimund. Biographies of Contributors to the Early Investigation of Electrical Phenomena. In *IEEE Transactions on Electrical Insulation*, 1991, roč. 26, č. 1, s. 85 – 130.
- GRANEY, Christopher M. Galileo Between Jesuits. The Fault Is in the Stars. In *The Catholic Historical Review*, 2021, roč. 107, č. 2, s. 191 – 225.

- HEVESI, Attila. The Life and Scientific Work of Dávid Fröhlich (1595-1648). In *Térképtudományi tanulmányok*, 2006, roč. 13, s. 169 – 178.
- HISTORISCHE KOMMISSION BEI DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN (Hg.). *Allgemeine Deutsche Biographie. Zweiter Band: Balde – Bode*. Leipzig : Verlag von Duncker und Humblot, 1875.
- HISTORISCHE KOMMISSION BEI DER KÖNIGL. AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN (Hg.). *Allgemeine Deutsche Biographie. Sechster Band: Elben – Fickler*. Leipzig : Verlag von Duncker und Humblot, 1877.
- HISTOR. COMMISSION BEI DER KÖNIGL. AKAD. DER WISS. (Hg.). *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 37: Sturm (Sturmi) – Thiemo. Leipzig : Duncker und Humblot, 1894.
- HORÁNYI, Alexius. *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque Artium Magistri. Pars I*. Budae : Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1808.
- HORÁNYI, Alexius. *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque Artium Magistri. Pars II*. Budae : Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1809.
- I MIRA, Josep Domènech. Joseph Calasanz (1557 – 1648). In *Prospects*, 1997, roč. 27, č. 2, s. 327-339.
- KOLTAI, Andreas — LÉH, Stephani. *Catalogus religiosorum Provincia Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666 – 1997*. Budapest : Curia Provincialis Hungariae Scholarum Piarum; Societas pro Encyclopaedia Historiae Ecclesiasticae in Hungaria, 1998.
- KOLTAI, András. The role of the Piarists in developing scientific way of thinking in Hungary (The Piarists and Joseph Franz Zach). In BALÁZS, Lajos et al. *The European Scientist. Symposium on the Era and Work of Franz Xaver von Zach (1754 – 1832). Proceedings of the Symposium held in Budapest on September 15 - 17, 2004*. Frankfurt am Main : Deutsch, 2004, s. 21 – 33.
- KOVACHICH, Martin Georg (ed.). In *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern*, 1786, roč. 1, č. 1, s. 61 – 152.
- KOVACHICH, Martin Georg (ed.). In *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern*, 1786, roč. 1, č. 10, s. 967 – 993.

- KOVACHICH, Martin Georg (ed.). Geschichte der neuen Schulreformation von Ungarn. In *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern*, 1787, roč. 2, č. 1, s. 9 – 518.
- KOVÁČIK, Marián. Povinnosti voči Bohu. In *Katolícky hlásnik*, 2006, roč. 16, č. 42, s. 2 – 3.
- KÓNYOVÁ, Annamária. Prírodné vedy vo vzdelávaní na protestantských vyšších školách v Uhorsku v ranom novoveku. In *Historia Ecclesiastica*, 2017, roč. 8, č. 2, s. 33 – 43.
- KRAPKA, Emil – MIKULA, Vojtech (eds.): *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge, Ontario : Dobrá kniha, 1990.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Piae foundationes. Zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku*. Bratislava : Pro historia, 2009.
- LIND, Gunter. *Physik im Lehrbuch 1700 – 1850. Zur Geschichte der Physik und ihrer Didaktik in Deutschland*. Berlin : Springer, 1992.
- MARCACCI, Flavia. Natura e moto dei cieli visibili secondo Giovanni Battista Riccioli. Analisi di *Almagestum Novum*, vol. II, lib. IX, sect. I e II. In *Rivista di filosofia neo-scolastica* 2018, roč. 110, č. 1 – 2, s. 301 – 321.
- McMULLIN, Ernan. The Church's Ban of Copernicanism. In: McMULLIN, Ernan (ed.). *The Church and Galileo*. Notre Dame, IN : University of Notre Dame Press, 2005, s. 150 – 190.
- MIHALIK, Béla Vilmos. *The Ever-Reviving Phoenix. Jesuits in Hungary*. Leiden – Boston: Brill, 2024.
- MÉSZAROS, Ondrej. *Dejiny maďarskej filozofie*. Bratislava : Veda, 2013.
- MONTACUTELLI, Stefania. Da Galileo a Borelli e oltre: la filosofia naturale delle Scuole Pie a Roma nel Seicento. In DONATO, Maria Pia – Kraye, Jill (eds.). *Conflicting Duties. Science, Medicine and Religion in Rome, 1550 – 1750*. London : The Warburg Institute - Turin : Nino Aragone Editore, 2009, s. 181 – 209.
- MIKLEŠ, Ján: Reformачný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa. In NOVACKÁ, Mária (zost.). *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 177 – 194.
- MÜNZ, Teodor. Kopernikovo učenie na Trnavskej univerzite. In *Otázky marxistickej filozofie* 1964, roč. 19, č. 5, s. 430 – 441.
- MÜNZ, Teodor. Preníkanie Kopernikovho učenia na Slovensko. In *Filozofia*, 1973, roč. 28, č. 4, s. 377 – 392.

- MÜNZ, Teodor – ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofické myslenie na trnavskej univerzite. In ČIČAJ, Viliam (ed.): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava : Veda, 1987, s. 108 – 120.
- OLLAGNIER, Claire — ROUSTEAU-CHAMBON, Hélène. La valeur de l'exemple dans le Traité d'architecture (v. 1714) de Philippe de La Hire. In *Opus Incertum*, 2020, roč. 6, s. 98 – 113.
- PAŠTEKA, Július a kol (eds.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000.
- PEDEMONTE I FEU, Buenaventura: *Il pensiero di san Giuseppe Calasanzio*. Madrid : Instituto Calasanz de Ciencias de la Educación, 2017.
- PIAIA, Gregorio. General Histories of Philosophy in Italy in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Century. In PIAIA, Gregorio – SANTINELLO, Giovanni (eds.). *Models of the History of Philosophy. Volume II. From the Cartesian Age to Brucker*. Dordrecht : Springer, 2011, s. 292 – 300.
- PÖSS, Ondrej. Predpoklady súčasnej vedecko-technickej revolúcie na Slovensku. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Cesty k súčasnému vedecko-technickému rozvoju Slovenska*. Bratislava : Veda, 1984, s. 63 – 88.
- RIEDEL, Julia Anna. *Bildungsreform und Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung. Die Schulen der Piaristen unter Maria Theresia und Joseph II.* Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2012.
- RUSSELL, John L. Catholic Astronomers and the Copernican System after the Condemnation of Galileo. In *Annals of Science*, 1989, roč. 46, s. 365 – 386.
- SALOMONI, David. *Educating the Catholic People. Religious Orders and their Schools in Early Modern Italy (1500-1800)*. Leiden – Boston : Brill, 2021.
- SÁNTHA, Giorgio. La provincia scolopica d'Ungheria. Attività apostolica culturale e sociale dal 1642 al 1956. In *Ricerche*, 1994, roč. 14, č. 1, s. 215 – 346.
- SCOTTI, Dom Paschal. Galilei Revisited I. In *Downside Review*, 2001, roč. 117, č. 471, s. 235 – 254.
- SMOLARSKI, Dennis C. The Jesuit *Ratio Studiorum*, Christopher Clavius, and the Study of Mathematical Sciences in the Universities. In *Science in Context*, 2002, roč. 15, č. 3, s. 447 – 457.
- SPENCER, Quayshawn. Do Newton's rules of reasoning guarantee truth ... must they? In *Studies in History and Philosophy of Science* 2004, roč. 35, s. 759 – 782.

- STANO, Pavol. Piaristické obdobie gymnázia 1729 – 1918. In BÖHM, Stanislav a kol. *250 rokov ružomberského gymnázia*. Ružomberok : Gymnázium, 1979, s. 13 – 73.
- STRAZZONI, Andrea. Alsted, Johann Heinrich. In SGARBI, Marco (ed.): *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham : Springer, 2022, s. 125 – 128.
- ŠARLUŠKA, Vojtech. *Inventár rukopisov Archívu literárnych vied a umenia Matice slovenskej. Rukopisy historických knižníc na Slovensku II*. Martin : Matica slovenská, 1995.
- VALACH, Július. *Piaristi v Prievidzi 1666 – 1950/1990. História a súčasnosť*. Prievidza : Kolégium piaristov, 1996.
- VINAS, Thomas. *Index bio-bibliographicus CC. RR. PP. Matris Dei Scholarum Piarum qui in universo ordine pietatem, litteras ac scientias scriptis suis foventes ornaverunt*. Volumen Tertium. Romae : Typografia Polyglotta Vaticana, 1911.
- VLČKOVÁ-BUTOLOVÁ, Iva: Dějiny zámecké knihovny v Kroměříži v letech 1700 – 1752. In *Vlastivědní věstník moravský*, 1970, roč. 22, s. 164 – 173.
- VON WURZBACH, Konstantin. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronlaendern gelebt haben*, 17. Band. Wien : Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867.
- ZAVARSKÝ, Svorad. Komentár. SENTIVÁNI, Martin: *Dissertatio cosmographica seu DE MUNDI SYSTEMATE*. SŮSTAVA SVETA. Kozmologická štúdia. Na vydanie pripravil a preklad s komentárom vyhotovil Svorad Zavarský. In *Slavica Slovaca*, 2011, roč. 46, č. 3. Supplementum, s. 106 – 141.
- ZEMPLÉNOVÁ, Jolana: *Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia*. Bratislava : Veda, 1974.
- ZEMPLÉN, Jolan. The Reception of the Copernicanism in Hungary. A Contribution to the History of Natural Philosophy and Physics in the XVIIth and XVIIIth centuries. In DOBRZYCKY, Jerzy. *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory. Proceedings of a Symposium Organized by the Nicolas Copernicus Committee of the International Union of the History and Philosophy of Science, Toruń, Poland 1973*. Dordrecht : Reidel, 1973, s. 311 – 356.

ŽAŽOVÁ, Henrieta. Budova univerzitného observatória v Trnave.
In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae
Pragensis*, 2017, roč. 57, č. 2, s. 29 – 44.

prof. Dr. phil. fac. theol. Peter Volek
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
email: peter.volek@ku.sk
ORCID ID: 0000-0002-9119-962X

Ladislav Holdoš a občianska vojna v Španielsku (1936-1939)

Ladislav Holdoš and the Spanish civil war (1936-1939)

ŠTEFAN DVORSKÝ

ABSTRACT: The main purpose of present article is focusing the life of Ladislav Holdoš during the Spanish Civil War. Ladislav Holdoš was one of the first Slovak volunteers, fighting in international brigade on the side of the Spanish Republic. We will focus on his journey to Spain, his military experiences and his departure for French internment.

KEYWORDS: Spanish civil war, Interbrigade, International brigade in Spain, Ladislav Holdoš

Španielska občianska vojna bol konflikt, ktorý sa odohrával v rokoch 1936 až 1939. Občianska vojna vypukla 17. júla 1936, kedy sa proti demokratickej ľavicovej vláde postavili stúpenci pravice a veľká časť španielskej armády, ktorú následne podporovalo fašistické Taliansko a Nemecko. Udalosti v Španielsku mali ohlas po celom svete, vrátane Československa. Na stránkach československej dobovej tlače môžeme nájsť množstvo článkov a reportáží zo Španielska. Na obranu Španielskej republiky sa v októbri 1936 začali formovať medzinárodné dobrovoľnícke brigády. Z Československa do španielskych medzinárodných brigád postupne odišlo bojovať viac ako 2 000 dobrovoľníkov. Jedným z nich bol aj ružomerský rodák Ladislav Holdoš. V tejto štúdii sa pokúsime priblížiť pôsobenie Ladislava Holdoša v španielskej občianskej vojne. Zameriame sa na jeho cestu do Španielska, bojové nasadenie od prvých akcií, až po dramatický odchod do francúzskej internácie. Pomôžu nám pri tom dobové novinové články a spomienky ďalších československých dobrovoľníkov bojujúcich v Španielsku.

Mladosť Ladislava Holdoša

Ladislav Holdoš sa narodil 14. mája 1911 v Hrabovskej doline v Ružomberku.¹ Jeho otec František sa vyučil za obuvníka, neskôr pracoval ako školník a následne sa stal mestským horárom. V tridsiatych rokoch pôsobil na horárni vo Vlkolínci. Patril k sympatizantom ľavicových politických hnutí. Matka Mária pred sobášom pracovala ako slúžka, bola hlboko nábožensky založená.² Manželia Holdošovci mali šesť detí, štyri dcéry a dvoch synov. Ladislavov mladší brat František bol známy športový novinár, ktorý zahynul krátko po skončení druhej svetovej vojny. Tragický osud postihol aj sestru Máriu narodenú vo Vlkolínci v roku 1908, o čom píše Kronika školského inšpektorátu v Liptovskom svätom Mikuláši: „*Dňa 27. marca tragicky zahynula veľmi dobrá, nadaná a svedomitá učiteľka Mária Holdošová, ktorá účinkovala od 1. septembra v Demänovej. Rozrušená rodinnými pomermi obesila sa v lese „Za Lazštekom“ pod Ploštínskou Poludnicou. Pochovaná bola 25. III. v Ružomberku v sprievode veľmi početného obecnstva. Lúčili sa s ňou najmä sokoli.*“³

Ladislav absolvoval povinnú školskú dochádzku v rodnom Ružomberku. V štúdiu pokračoval na dvojročnej obchodnej škole v Kežmarku. Ladislav Holdoš bol členom telovýchovného spolku Sokol. Na pôsobenie v telovýchovnom spolku spomína takto: „*Po príchode Čechov na Slovensko ma uchvátilo verejné cvičenie sokolov. Sokolské žiakovské šíky som však skoro opustil, pretože pri každom vykročení z telocvične jezuitského kostola nás orolskí protinožci, ktorí boli v drvivej väčšine, vyprovokovali kameňmi. Po druhý raz som vstúpil do Sokola v roku 1929. Po sústavných ideových sporoch so sokolskými bratmi som manifestačne vystúpil v roku 1935 na protest proti prihláške Sokola na berlínsku olympiádu.*“⁴

Po skončení štúdií nastúpil Ladislav Holdoš na prezenčnú vojenskú službu, ktorú absolvoval v rokoch 1933 až 1935. Bol zaradený do 10. delostreleckého pluku v Lučenci. Počas nej absolvoval poddôstoj-

¹ BARTOŠEK, Karel – HOLDOŠ, Ladislav. *Svědék husákova procesu vypovídá : S Ladislavem Holdošem hovořil Karel Bartošek*. Praha : Naše vojsko, 1991, s. 147.

² BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svědék husákova procesu vypovídá*, s. 147.

³ NEMEC, Miroslav – VITEK, Peter (eds.). *Kronika školského inšpektorátu v Lipt. Sv. Mikuláši*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2020, s. 137.

⁴ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svědék husákova procesu vypovídá*, s. 29.

nícku vojenskú školu a do civilu sa vrátil v hodnosti slobodníka.⁵ Už v tomto období sympatizoval s ľavicovými a komunistickými ideálmi. Na prezenčnú vojenskú službu Ladislav Holdoš spomína v jednom z rozhovorov: „*Holdoš, Holdoš, vy ste rozumný chlapec, ale tie vaše názory. Bez nich ste mohli ísť z prezenčnej služby ako čatár.*“⁶ Po skončení prezenčnej vojenskej služby vstúpil do Komunistickej strany Československa. Na začiatku pôsobil v straníckych štruktúrach komunistickej strany v Ružomberku. Holdoš bol aktívnym členom DAV-u a Bloku inteligencie Slovenska. V tomto období bol zamestnaný ako bankový úradník v Slovenskej ľudovej banke v Ružomberku.⁷

Odchod Ladislava Holdoša do Španielska

Vypuknutie občianskej vojny v Španielsku malo odozvu aj v Československu. K prvým dobrovoľníkom, ktorí sa so zbraňou v ruke postavili proti nacionalistom boli ľavicoví športovci. Mali sa zúčastniť športových hier v Barcelone, ktoré boli protestom proti mníchovským Olympijským hrám. Vzápätí vzniklo spontánne neorganizované dobrovoľnícke hnutie na pomoc Španielskej republike. Postupne nad týmto hnutím prebrala vedenie komunistická strana, ktorá sa snažila vytvoriť medzinárodný ľudový front bojujúci proti fašizmu. Nový predseda španielskej vlády Francisco Largo Caballero počas augusta a septembra odmietol niekoľko návrhov na organizovanie jednotiek zahraničných dobrovoľníkov. Avšak nacionalistický postup na Madrid ho prinútil tento postoj prehodnotiť. 22. októbra 1936 boli medzinárodné brigády oficiálne uznané za súčasť Španielskej republikánskej armády.

Jedným z prvých slovenských dobrovoľníkov odchádzajúcich do Španielska bol aj Ladislav Holdoš. Už 9. septembra 1936 dostal cestovný pas na vycestovanie do všetkých krajín.⁸ Krátko na to, spolu so svojim priateľom Jozefom Májekom, usporiadali zbierku na podporu chudobných v Sovietskom zväze, aj keď na zberateľskej arche

⁵ RAJLICH, Jiří – MAJTENYI, David. *Jan Ferák a ti druhí*. Praha : Svět křídel, 2012, s. 144.

⁶ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svědék husákova procesu vypovídá*, s. 17.

⁷ HANUS, Ladislav. *Pamäti svedka storočia*. Bratislava : Lúč, 2006, s. 101.

⁸ Štátny archív v Ziline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš (ďalej ŠAŽ-PLM), fond Okresný úrad v Ružomberku (ďalej OÚRK), sig. 144/1936, č. 150. prez.

nebol uvedený presný účel zbierky. Táto zbierka následne pomohla financovať ich cestu do Španielska.⁹ Ladislav Holdoš spolu s Jozefom Májekom začali svoju cestu na Pyrenejský polostrov v Ružomberku. Ich cesta smerovala najskôr do Prahy.

O cestách prvých dobrovoľníkov z Československa sú uvedené zmienky v prezidiálnych spisoch. Títo dobrovoľníci cestovali obyčajne bez batožiny a len s najnutnejšími peňažnými prostriedkami. Cestovné lístky mali vystavené od československej hranice cez železničné stanice Buchs, Bazilej, Belfort, Paríž. U niektorých dobrovoľníkov boli pri osobnej prehliadke nájdené vizitky s menom „Navrátil“. Po užití ich po prekročení štátnych hraníc.¹⁰ Po ich prekročení sa so slovenskými dobrovoľníkmi stretol Jozef Obrhel.¹¹ V Paríži 28. októbra 1936 poslal Ladislav Holdoš list úradníkovi slovenskej banky Hermanovi Strauszovi a napísal, že v ceste budú pokračovať. Na spomínanom liste bol podpísaný aj Jozef Májek a Mikulec.¹²

Po príchode dobrovoľníkov do Francúzska ich komunistické spojky kontaktovali a nasmerovali do ústrednej kancelárie medzinárodných brigád. Československých dobrovoľníkov mal na starosti istý „Max“, išlo pravdepodobne o Samuela Botha, ktorý sa neskôr sám zúčastnil bojov v Španielsku a zahynul v bojoch pri rieke Ebro v septembri 1938.¹³ Cesta budúcich dobrovoľníkov z Francúzska na pôdu republikánskeho Španielska bola na začiatku občianskej vojny pomerne jednoduchá, najmä pre benevolenciu francúzskych úradov, colníkov a dobre fungujúcu organizáciu transportov. Dobrovoľníci používali najmä bežnú vlakovú linku 77, ktorá smerovala vo večerných hodinách z Paríža a na druhý deň ráno už bola v Perpignane. Komunistickí funkcionári aj tak vyzývali k najvyššej opatrnosti a utajeniu cieľa cesty. Hlavne francúzski dobrovoľníci na to vôbec nedbali a dávali otvorene najavo kam majú namierené. O tom, ako bol tento spôsob dopravy známy, svedčia aj ľudové prezývky tejto linky „Vlak dobrovoľníkov“ alebo „Červený expres.“ Proti týmto transportom francúzska polícia prakticky nijako nezakročovala. V Perpignane

⁹ ŠAŽ-PLM, OÚRK, sig. 1053/1936, č.680/36. prez.

¹⁰ ŠAŽ-PLM, OÚRK, sig. 1053/1936, č.680/36. prez.

¹¹ SLOVÁK, Fedor. *Za mír a svobodu*. Barcelona : Českoslovenští dobrovolníci ve Španělsku, 1937, s. 23.

¹² ŠAŽ-PLM, OÚRK, sig. 1053/1936, č.680/36. prez.

¹³ NEDVĚD, Jiří. *Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská válka ve Španělsku v letech 1936-1939* (diplomová práce). Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2008, s. 103.

prestúpili dobrovoľníci do pripravených autobusov, ktoré ich previezli do Figueres, pohraničného mesta v provincii Girona v severovýchodnom Katalánsku. Ani na hraniciach medzi Španielskom a Francúzskom nenastávali komplikácie, pretože colníci nemali žiadnu vôľu kontrolovať prichádzajúcich, mnohí s bojom republikánov priamo sympatizovali. Vo Figuerese, v starej vojenskej pevnosti, dobrovoľníci čakali na presun do strediska interbrigád v Albacete.

Ladislav Holdoš ako dobrovoľník v medzinárodných brigádach

Do Španielska pricestoval Ladislav Holdoš 27. októbra 1936. Aj napriek svojmu delostreleckému výcviku z Československa bol zaradený ako pešiak do práporu Edgar André. Po výcviku v stredisku medzinárodných brigád v meste Albacete, bol spolu s 12. Medzinárodnou brigádou urýchlene odvelený na madridský front. Prvé bojové nasadenie 12. medzinárodnej brigády bolo pri vrchu Sierra de los Angeles. Na svoj bojový krst Ladislav Holdoš spomína: *„Náš prvý útok bol na anjelsky pahorok pri Madride, Sierra de los Angeles! Pochodovali sme takmer celý deň a k večeru sme išli na steč ako na manévroch, rozvinutý a približovacím pochodom. Mali sme niekoľko malých sovietskych tankov, tie s tým malým delom. A teraz sa dostaneme do palby. Švajčiari, čo mali sedem nediel' miličnej služby, tam platili za vojnových géniov.“*¹⁴

Po neúspešnom útoku na Sierra de los Angeles bol Ladislav Holdoš prevelený do práporu Thälmann, ktorý bol vyslaný na obranu univerzitného mesta v Madride. Boje o Ciudad Universitaria a Casa de Campo boli ťažké a medzinárodné brigády utrpeli ťažké straty, ale aj napriek nim sa republikánskym vojskám podarilo odraziť ofenzívu nacionalistických vojsk. V bojoch o univerzitné mesto padol hrdinskou smrťou Holdošov priateľ Jozef Májek, o čom informoval na stránkach ľavicových novín Slovenské zvesti.¹⁵ Na obranu španielskeho hlavného mesta spomína Ladislav Holdoš v jednom z neskorších rozhovorov: *„A potom sme šli do Casa de Campo pri Ciudad Universitaria a tam to bolo strašne ťažké. Čo na nás vo dne zmoklo, to na nás*

¹⁴ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svedek husákova procesu vypovídá*, s. 8.

¹⁵ *Slovenské zvesti*. 13. 12. 1936, roč. 1. č. 146, s. 1.

v noci zmrzlo, chodili sme na prieskumy, jedna strana od druhej bola blízko, 30 až 50 metrov, to boli samé kopčšusy. A podivný pocit. Nie, úvahy o tom, že sa tá vojna vyhrá, to bolo vedľajšie.¹⁶ Keď sme šli na front, mala naša rota stodvadsať alebo stoosemdesiat ľudí. A behom šiestich nediel siedmeho Januára tridsaťsedem, keď nás stiahli, ostalo nás asi tridsaťdva. Celý batalión padol na jednom guľomete. Z našej roty zostali vo februári tridsaťsedem dvaja ľudia. Ostatní zahynuli alebo ležali po všemožných špitáloch. Straty boli ťažké, ale bojovalo sa ďalej. A čo bolo naozaj nevšedné, to boli okolnosti týchto bojov. Viedli sme vlastne pouličné boje. My sme vtedy boli oblečení ako civilisti, mali sme manšestráky, oficieri mali sovietske kožuchy, také krátke, podľa nich sme ich poznali.¹⁷

Počas februára 1937 bol Ladislav Holdoš prvý krát zranený. O vysokých stratách píše na stránkach Slovenských zvestí: „Dosiť som mal šťastie alebo snáď to bola vždy náhoda z tých 126 od kul. Roty z Albacete z novembu vrátilo sa nás sem nie ani dvadsať. No aspoň sme to udržali.“¹⁸ Následne bol prevezený do nemocnice medzinárodných brigád v meste Albacete, kde ho hospitalizovali od 19. februára do 30. marca 1937.¹⁹ Po svojej hospitalizácii bol Holdoš prevelený ku československej kádrovej službe medzinárodných brigád v Albacete. Bol zaradený do vedenia československého rádiového vysielania medzinárodných brigád.²⁰ V tej dobe neúspešne žiadal o pridelenie k batérii Klementa Gottwalda.²¹ Na vlastnú žiadosť bol neskôr pridelený opäť do frontových línií.²² Ešte predtým absolvoval výcvik v dôstojníckej škole Španielskej ľudovej armády.²³ Na základe jeho skúseností z výcviku v československej armáde mu veliteľstvo medzinárodných brigád vyhovel a bol prevelený k 14. protiletadlovej batérii Klementa Gottwalda. Československá batéria Klementa Gottwalda vznikla v januári 1937, v stredisku medzinárodných brigád v Albacete. Jej prvým veliteľom bol komunistický funkcionár a re-

¹⁶ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svedek husákova procesu vypovídá*, s. 17.

¹⁷ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svedek husákova procesu vypovídá*, s. 16.

¹⁸ *Slovenské zvesti*. 7. 2. 1937, roč. 2, č. 25, s. 8

¹⁹ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej VÚA-VHA), Českoslovenští interbrigadisté (ďalej ČSI), sign. 32, č. 211

²⁰ CASTELLS, Andreu. *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*. Barcelona : Editorial Ariel, 1974, s. 454.

²¹ *Slovenské zvesti*. 10. 3. 1937, roč. 2, č. 47, s. 1.

²² RAJLICH – MAJTENYI, *Ján Ferák a tí druzí*, s.145.

²³ *Slovenské zvesti*. 18. 3. 1937. roč. 2, č. 54, s. 3.

daktor Rudého práva, Bohumil Laštovička. V batérii slúžili príslušníci štrnástich národov. Jej jadro tvorili Česi a Slováci.²⁴ Od 7. februára 1937 bola batéria vyzbrojená tromi kanónmi ráže 7,62 model 1931 vyrobených v Sovietskom zväze.

Holdoš sa k batérii pripojil počas republikánskej ofenzívy pri Brunette. Spočiatku slúžil ako obsluha diaľkomeru. Neskôr bol povýšený na dôstojníka a v rámci batérie slúžil ako politický komisár.²⁵ Počas bojov pri Brunette na batériu útočili nemecké a talianske lietadlá. Najväčší nálet na palebné postavenie Gottwaldovej batérie bol 18. júla. Počas niekoľkých hodín nacionalistické lietadlá v hustých rojoch nalietali z viacerých smerov na postavenie batérie, ktorá bola zasiahnutá viacerými bombami a vyradili delá i zameriavacie zariadenia. Počas týchto útokov boli medzi personálom batérie prví mŕtvi a ranení.²⁶ Poškodená batéria dostala rozkaz, aby sa presunula do Madridu. V španielskom hlavnom meste batériu opravili delá a ďalšie prístroje, následne dostali pochvalu od veliteľa protiletadlovej obrany centrálneho frontu.²⁷

Po potrebných opravách bola batéria presunutá do Severného Katalánska, kde dva týždne bránila prístav Rozas. Smerovali sem lode dopravujúce zbrane a vojnový materiál zo Sovietskeho zväzu.²⁸ Následne bola batéria presunutá na aragónsky front. Bránila železničné výkladisko v meste Reus, krátko na to sa presunula na Caspu a Quinto. Prvá pozícia, na ktorej bola umiestnená dlhší čas, bola pri Azaile v blízkosti križovatiek ciest do Belchite, Quinta a Zaragosa. V týchto priestoroch bolo úlohou batérie zaistiť leteckú obranu republikánskej armády. Počas ďalších bojov striedala batéria svoje pozície v trojuholníku medzi mestami Azaila, Belchite a La Puebla de Alborón. Pre hrozbu prielomu nacionalistických vojsk pri Valencii bola batéria prevelená na teruelský front. Potom znova zmenila svoje stanovisko a vrátila sa na sever ku Toralbe a Huesce. Od konca októbra batéria pôsobila pri Manises neďaleko Valencie a následne odišla na dovolenku do Denii. Po skončení dovolenky sa vrátila do Manises,

²⁴ MOTL, Stanislav. *Peklo pod španielským nebem*. Praha : Rybka Publishers, 2017, s. 272.

²⁵ RAJLICH – MAJTENYI, Jan Ferák a ti druzí, s. 145.

²⁶ LONDON, Artur. *Španělsko, Španělsko ...* Praha : Nakladatelství politické literatury, 1963, s. 301.

²⁷ BIHELLER, Fridrich – LAŠTOVIČKA, Bohuslav. *Bojovali sme v Španělsku*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1956, s. 128.

²⁸ MOTL, Peklo pod španielským nebem, s. 272.

kde prešla reorganizáciou. Počas týchto bojov bola Gottwaldova batéria nasadená na miestach s najväčšou koncentráciou útokov nepriateľských lietadiel.²⁹

Nasledovalo prevelenie na teruelský front, kde batéria bránila oceľarne v meste Sagunto. Počas týchto bojov musela batéria viackrát meniť svoju pozíciu, bola terčom niekoľkých náletov, bombardovania a delostreleckých prepadov. Najtvrdšie boje trvali asi týždeň a batéria utrpela značné straty. Niekoľko bômb padlo priamo na postavenie batérie. Delá boli vyradené z prevádzky a cez dvadsať mužov z obsluhy bolo zranených a zabitých. Po týchto útokoch batéria nebola schopná ďalších bojov a musela sa stiahnuť z frontu. Vďaka heroickej práci opravárov boli delá po niekoľkých dňoch akcieschopné.³⁰ Batéria potom prežila marcový prielom aragónskeho frontu a tragický ústup až k moru za značného chaosu. Neďaleko Belchite bola batéria nasadená k obrane frontu, ktorý nacionalistické vojská prelomili do veľkej hĺbky. Front bol v pohybe, batéria sa ocitla pred prednou líniou. Často bola bez spojenia s ďalšími jednotkami odkázaná sama na seba. Pozície musela meniť počas dňa i noci, niekoľkokrát pod palbou nepriateľa. Fridrich Biheller na tieto boje spomína: „*Pri Alcañize sa batéria podobne ako pri Belchite ocitla v prvej línii, keď už front bol za nami. Ustúpili sme cez most na rieke Ebro v poslednej chvíli než sa ho zmocnili postupujúce talianske tanky.*“³¹ Batéria pokračovala v ťažkých ústupových bojoch, chránila operácie pechoty pred nacionalistickým letectvom, snažila sa zadržovať nápor talianskych vojsk k moru a pritom nepadnúť do zajatia. Odchod z pozícií riadil zástupca veliteľa batérie Ladislav Holdoš. Následne batéria zaujala pozíciu pri Alcañize, ale krátko nato museli ustúpiť ku Caspe. Tu veliteľ batérie Bohuslav Laštovička odovzdal velenie svojmu zástupcovi Ladislavovi Holdošovi. Komunistická strana si vyžiadala Laštovičkov návrat.³²

Ústupové boje pokračovali smerom na juhovýchod, k Levante. Na niekoľko dní sa podarilo zadržať nápor nacionalistických vojsk pri meste Cherta. Po ďalších operáciách v oblasti však dosiahli nacionalistické vojská v polovici apríla brehy Stredozemného mora. Následkom tejto situácie bolo rozhodnuté o ďalšom pôsobení Got-

²⁹ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španielsku*, s. 134.

³⁰ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španielsku*, s. 134.

³¹ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španielsku*, s. 135.

³² LONDON, *Španělsko, Španělsko...*, s. 417.

twaldovej batérie, ktorá ďalej operovala na južnej časti rozdeleného územia republiky.³³ Nasledovala ďalšia oprava diel. Členovia mužstva niekoľko dní odpočívali za líniami, potom v nemocničnom stredisku medzinárodných brigád v Benicassim. Večer 1. mája batéria zaujala postavenie neďaleko oceliarne na morskom brehu v Sagunte. Obrana oceliarní v Sagunte trvala takmer dva mesiace. Fridrich Biheller spomína na jej nasadenie: „*Mávali sme desať až pätnásť poplachov a vystrelili sme priemerne aj 1500 rán za noc. Boli sme takí unavení, že sme si mysleli, že už ďalšie nevydržíme. Ale vydržali sme. Naučili sme sa odrážať nočné letecké prepady a snád s výnimkou prvých nočných náletov žiadne nepriateľské lietadlo, ak lietalo v skupinách 1 až 5 strojov, sa nad našu oceliareň nedostalo. Tieto súboje s jedným až piatimi lietadlami, kto r ťžých sa na nepriateľskej strane spravidla zúčastnili Heinkely, Junkersy, Savoje a Messerschmity, trvali asi tri týždne. Za tú dobu sme zrazili jeden Hydroavion a jeden dvojmotorový Junkers.*“³⁴ Nálety na Sagunto boli pomerne časté, naraz útočilo aj niekoľko desiatok lietadiel nielen z pevniny, ale aj z Baleárskych ostrovov. Batéria bola úspešná aj 25. mája. Po desiatej hodine nasledoval ďalší nálet, ktorého sa zúčastnilo 37 trojmotorových Savoio 81, tri dvojmotorové Junkersy a šesť Messerschmittov. Gottwaldovej batérii sa podarilo zostreliť tri Savoie 81, jeden trojmotorový Savoia a jeden Messerschmitt.³⁵ O úspechoch Gottwaldovej batérie svedčí pochvalné uznanie za jej bojovú činnosť, ktoré obdržala 11. júna od generálneho inšpektora medzinárodných brigád Luigiho Longa. Následne bol veliteľ Gottwaldovej batérie Ladislav Holdoš menovaný za veliteľa protilietadlovej obrany celého sektora.³⁶ O bojoch písal Holdoš aj na stránkach Slovenských zvestí: „*Ako sme tu, nepodarilo sa vo dne ani za noci zhodiť na nami chránené miesta ani jednu bombu. Zostrelili sme raz jedno nemecké bombardovacie lietadlo, a pred tromi dňami, keď ich prišlo 40, zostrelili sme dva, a čokoľvek zhodili vyše 500 bômb, mnohé 500 kilové neurobili takmer žiadnu materiálnu škodu. Zranili len 20 ľudí.*“³⁷ Ďalší nálet nasledoval 12. júna. Gottwaldovej batérii sa nálet podarilo odraziť, ale nepriateľské letectvo vyradilo z boja jedno delo. 14. júna nasledoval ďalší veľký nálet, ktorý pozostával zo 40

³³ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španielsku*, s.136.

³⁴ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španielsku*, s.139.

³⁵ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španielsku*, s.140.

³⁶ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španielsku*, s.142.

³⁷ *Slovenské zvesti*, 12. 6. 1938, roč. 3, č.114, s. 4.

Savojev a Heinkelov. Počas nepriateľského náletu do stredú batérie dopadla 200 kilogramová bomba, ktorá poškodila ostávajúce dve delá. Niekoľkotýždňová úspešná obrana Sagunta mala taký ohlas, že riaditeľstvo závodu a závodné výbory nadviazali s velením batérie osobný styk. Od tej doby nebolo potrebné posilať poškodený vojenský materiál na opravu do vzdialenej Valencie. Bol opravený priamo v saguntskom závode.³⁸ Obrana Sagunta bola taká úspešná, že boli ukončené denné nálety a nálety na továrne pokračovali len v noci. 27. júna prišiel rozkaz k odchodu batérie z mestečka Sagunto. Za dva mesiace odrazila Gottwaldova batéria v Sagunte 51 náletov, zostrelila sedem Savoioev, dva Junkersy, jeden hydroplán a Messerschmitt.³⁹

Po opustení Sagunta bola batéria presunutá na front k Sarónu. Následne ju poverili obranou ústredného úseku Valencinského prístavu. Batéria bola po vyčerpaní zásob kvalitných sovietskych granátov nútená strieľať novým, doposiaľ neodskúšaným strelivom, ktoré niekedy zlyhávalo a svojou charakteristikou nebolo úplne kompatibilné so zameriavacím zariadením kalibrovaným na pôvodné strelivo. Na komplikácie pri obrane prístavu vo Valencii Fridrich Biheller spomína: „*Delá ale začínali mať poruchy z veľkého opotrebovania. Najhoršie však bolo, že po vyčerpaní sovietskeho streliva dostala batéria nový typ granátov, ktorý nevyhovoval, zmena nastala až po intervencii veliteľa Ladislava Holdoša pri provinčnom výbore strany.*“⁴⁰ Gottwaldova batéria spolu s nemeckou batériou vo Valencii splnila svoju bojovú úlohu. Aj napriek problémom so strelivom sa jej podarilo prinútiť nepriateľské letectvo lietať vo vyšších výškach a znemožnila im presné bombardovanie. Behom nasadenia vo Valencinskom prístave nebola zasiahnutá ani jediná loď. Batéria dostala za valencinskú činnosť písomnú pochvalu od Guiliana Pajettu, predstaviteľa delegácie medzinárodných brigád pre oblasť „*stred-juh*“.⁴¹

V polovici októbra došlo ku stiahnutiu medzinárodných brigád. Batéria až do konca nasadenia medzinárodných brigád bojovala v prvej línii protivzdušnej obrany. Následne dostala príkaz odovzdať delá a celý vojenský materiál španielskej obsluhu. Medzinárodní dobrovoľníci boli odvelení a po niekoľkých týždňoch odpočinku a čakania boli prevezení do Barcelony. Holdoš po demobilizácii pokračoval

³⁸ LONDON, *Španělsko, Španělsko...*, s. 441.

³⁹ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španělsku*, s.143.

⁴⁰ BIHELLER – LAŠTOVIČKA, *Bojovali sme v Španělsku*, s.144.

⁴¹ LONDON, *Španělsko, Španělsko...*, s. 446.

v Španielsku ako inštruktor pre veliteľov španielskeho delostrelectva. Po tom ako ho kontaktoval Giuliano Pajetta, pobočník veliteľa interbrigád Luigiho Longa, Holdoš mal zaistiť slovenské vysielanie aranjuezskej rozhlasovej stanice pri Madride. Obdržal falošné doklady na meno Jaime Guanter Coll.⁴² Krátko nato bol zatknutý, uväznený v Madride a obžalovaný z vyzvedačstva, pretože jednotka uvedená na jeho dokladoch neexistovala.⁴³ Ladislav Holdoš na to spomína: „*Giuliano Pajetta sa spýtal, či chcem v Španielsku zostať. Keď som prišiel, dali mi cestovný rozkaz. Bolo to všetko prísne tajné, nevedel som kam idem, prečo a načo. Podobný rozkaz sme dostali dvaja, ja a jeden Francúz. Posadili nás do kamiónu a ten šiel. V Tarancone pri Madride mal ten kamión defekt. No keď ten kamión opravili a ten sa pohol, zatkli nás pre podozrivé papiere. Neprepustili nás. Po nejakej dobe nás eskortovali vlakom. Doviezli nás až do Valencie. Tam nás dali do novej basy Monte Olivete sa to volalo, Olivová hora.*“⁴⁴ V poslednej chvíli ho zachránil anarchistický vojenský náčelník, ktorý ho poznal z doby, keď bol veliteľom Gottwaldovej protileteckej batérie na levantskom fronte.

Po prepustení bol Ladislav Holdoš poslaný do Valencie, kde kontaktoval kapitána Ajalu. Ten ho vymenoval za veliteľa „*všelijakých trosiek, ktoré boli ubytované v kasárňach.*“⁴⁵ Jednalo sa o posledných demobilizovaných dobrovoľníkov a vojakov republikánskej armády. Čakali vo Valencii v kasárňach „*Cuartel Batallón de Retaguardia No 4.*“⁴⁶ Skupina mala asi stotridsať až stosedemdesiat ľudí. Hovorca Komunistickej strany Španielska prijal ponuku, aby pri odchode tejto skupiny zahraničných dobrovoľníkov z kasární sa medzi nich zaradili aj kádre Komunistickej strany Španielska. Za dramatických okolností vykonali cestu z Valencie do Alicante, kde po nich pátrali policajné orgány. 28. marca 1939 sa im podarilo dostať do prístavu v Alicante, kde sa k nim pripojil argentínsky dobrovoľník Juan José Real s ďalšou malou skupinou dobrovoľníkov. V Alicante kotvil parník *Stambroock*, ktorý do Španielska vyslala II. Socialistická internacionála na záchranu svojich kádrov.⁴⁷ Len pod hrozbou násilia dostala Holdo-

⁴² CASTELLS, *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*, s. 394.

⁴³ LONDON, Artur Gerard. *Doznaní*. Praha : Československý spisovateľ, 1969, s.87.

⁴⁴ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svědék husákova procesu vypovídá*, s. 14.

⁴⁵ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svědék husákova procesu vypovídá*, s. 24.

⁴⁶ LONDON, *Španělsko, Španělsko...*, s.494.

⁴⁷ CASTELLS, *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*, s. 394.

šova skupina súhlas na nalodenie na parník. Nalodenie prebiehalo len niekoľko hodín pred vyplávaním, v čase, kedy sa už k prístavu blížili talianske tankové kolóny. Pred tankami ustupovali tisíce republikánskych vojakov, no parník *Stambroock* už nemohol nikoho prijať a zodvihol mostík. Vyplával z prístavu nepoškodený. Za necelú hodinu prenikli Taliani k prístavnému mólu a namierili guľomety na 15 000 republikánskych vojakov tiesniacich sa na móle.⁴⁸

Ladislav Holdoš ako dopisovateľ Slovenských zvestí

Po svojom odchode do Španielska začal Holdoš písať novinové články zo svojich zážitkov a frontových skúseností do komunistických novín *Slovenské zvesti*. Spomínané noviny začali vychádzať v Československu v máji v roku 1936. Hlavná redakcia novín bola v Bratislave v sídle krajinského vedenia KSČ. Na jej čele bol Július Šefránek. Pražská filiálna redakcia sídlila v Lidovom dome a na jej čele bol Ladislav Novomeský. Redakcia v Bratislave bola zameraná na písanie úvodníkov, komentárov, článkov a reportáží týkajúcich sa diania na Slovensku. Pražská redakcia na zameriavala na celoštátnu a zahraničnú problematiku. Noviny sa tlačili v Prahe v Karlíne, kde bola produkovaná aj ďalšia komunistická tlač.⁴⁹

Prvý Holdošov článok s názvom: *Slovenskí dobrovoľníci píšu z madridského frontu* vyšiel 19. januára 1937.⁵⁰ Od 7. do 16. februára začala vychádzať séria článkov s názvom *Prečo sme išli do Španielska*, v ktorých Ladislav Holdoš opisuje svoje frontové skúsenosti, ako aj dôvody prečo išli slovenskí dobrovoľníci bojovať do Španielska.⁵¹

Holdoš bol spomínaný v zaujímavej kauze ktorá sa začala vo februári 1936. Reportér novín *A – Zet* píšuci pod pseudonymom J. M. Třebovský uverejnil článok podľa ktorého údajne hovoril s Ladislavom Holdošom. Autor v ňom píše o Holdošovi že je odvážny, ale nespokojný s pomermi v armáde. Zo spomínaných okolností v člán-

⁴⁸ LONDON, *Španělsko, Španělsko...*, s.495.

⁴⁹ DUHAJOVÁ, Zuzana – ŠEFČÁK, Lukáš. *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1968*, Bratislava : Univerzita Komenského, 1999, s. 46.

⁵⁰ *Slovenské zvesti*. 19. 1. 1937, roč. 2. č. 12, s. 1.

⁵¹ *Slovenské zvesti*. 7. 2. 1937, roč. 2. č. 25, s. 1.; *Slovenské zvesti*. 9. 2. 1937, roč. 2. č. 27, s. 1.; *Slovenské zvesti*. 10. 2. 1937, roč. 2. č. 28, s. 1.; *Slovenské zvesti*. 11. 2. 1937, roč. 2. č. 29, s. 1.; *Slovenské zvesti*. 12. 2. 1937, roč. 2. č. 30, s. 1.; *Slovenské zvesti*. 14. 2. 1937, roč. 2. č. 31, s. 1.; *Slovenské zvesti*. 16. 2. 1937, roč. 2. č. 32, s. 1.

ku obviňuje československých komunistov.⁵² Spomínaný článok využil aj ľudácky denník *Slovák*, v článku: *Prečo šiel Laco Holdoš do Španielska* píše o Holdošovi: „Preklínal aj tú chvíľu, keď nedostal sa do rúk nemeckej polície. Čo by sa mi bolo stalo, hovoril Laco Holdoš zúfaly na dne duše. Boli by nás šupovali od jednej stanice k druhej, ako tých šiestich, čo s nami šli a polícia ich chytila. Už sú doma medzi svojimi... Lenže Laco Holdoš - daj Boh, aby sa vrátil z toho pekla preklínal komunistických agitátorov Švermu, Krošnára a Širokého, lebo sú vraj zodpovední za smrť sto a sto Čechov a Slovákov.“⁵³ Ľudácky denník *Slovák* spomínal Holdoša aj o dva dni neskôr 14. 2. v článku s názvom: *Gross, Hochberger a Stern Šalamamún verbovali, Májek, Holdoš, Minařík atď. rukovali do Madridu*. V spomínanom článku sa píše o nešťastných mladých ľuďoch, ktorí sú posielaní na madridské jatky.⁵⁴ V podobnom a antisemitickom duchu je aj článok z 11. marca 1937 uverejnený v denníku *Slovák* pod názvom: *Žid Biheller redaktor Laco Holdoš bojovník autor článku píše o „bezočivej zbabelosti židobolševických verbunkošov ... Frico Biheller bude v Barcelone pri kávičke redaktorčiť, kým Laco Holdoš ním zverbovaný, hladuje a hynie v zákopoch červených, kým ho nestihne osud jeho nešťastného druhu Májka*.“⁵⁵ O Ladislavovi Holdošovi píše aj týždenník *Podtatranský kraj* v článku z 23. apríla: „Až teraz poslal svojim kamarátom do Ružomberka pohľadnicu. Už sa utiahol do zázemia a vychladlo jeho nadšenie bojovať medzi vládnymi.“⁵⁶

Na spomínané články v novinách *A – Zet* odpovedajú redaktori komunistického denníka *Slovenské zvesti* vo zvláštnom vydaní z februára 1937. Na titulke zvláštného vydania je článok: *Odhaľujeme „A-Zet a Slováka“ Pravda o dobrovoľníkoch vo Španielsku*, v ktorom sú spochybnené informácie o zatknutí šiestich dobrovoľníkov nemeckou políciou. Článok spochybňuje aj „preklínanie komunistických agitátorov“ na základe listu Ladislava Holdoša, ktorý bol v *Slovenských zvestiach* uverejnený 19. januára 1937. V zvláštnom vydaní *Slovenských zvestí* z februára 1937 sú zverejnené dva listy Ladislava Holdoša, ktoré spochybňujú tvrdenia z novín *A-Zet* a *Slovák*.⁵⁷ V spo-

⁵² *A-Zet*. 11. 2. 1937, č. 30, s.1.

⁵³ *Slovák*. 12. 2. 1937, roč. 19. č. 34, s. 3.

⁵⁴ *Slovák*. 14. 2. 1937, roč. 19. č. 36, s. 1.

⁵⁵ *Slovák*. 11. 3. 1937, roč. 19. č. 57, s. 2.

⁵⁶ *Podtatranský kraj*. 23. 4. 1937, roč. 4. č. 17, s.4.

⁵⁷ *Slovenské zvesti*. Február. 1937, zvláštne vydanie, s. 1.

mínanom zvláštnom vydaní *Slovenských zvestí* je aj článok Anny Holdošovej s názvom: *Slovenská matka k vám hovorí*. Matka Ladislava Holdoša v ňom píše o odhodlaní svojho syna bojovať za svoje ideály. Na svoju obranu vystúpil aj sám Lasislav Holdoš, 14. marca vyšiel na titulke *Slovenských zvestí* článok: *Korunný svedok doráža lži „A-zetu“ a „Slováka“ Laco Holdoš: Aby bolo jasno*. V článku Holdoš píše: „*Naprostý výmysel o našej odyseáde do Španielska. Naprostý výmysel o verbovaní komunistickými poslancami ... Kategoricky prehlasujem všetko, čo A-Zet o nás popísal, za pustú lož.*“⁵⁸ Na článok z denníka *Slovák* Holdoš odpovedal článkom: *Laco Holdoš redakcii „Slováka“ O sebe, o Fricovi Bihellerovi a o nehoráznej nízkosti najnárodnejších a najnábožnejších novín*. V článku odmieta tvrdenia z ľudáckeho denníka a píše: „*Nehnevajte sa, vážení páni, ale naozaj som nemal tú česť stretnúť sa s vašim zvláštnym španielskym zpravodajcom, ktorý mňa hynúceho a hladujúceho videl v zákopoch a môjho druhu Frica Bihellera v barcelonskej kaviarni ... preto vám radím, aby ste na moje meno neodvolávali, lebo ešte ako nezahynutý Ružomberčan, mám vždy možnosť vaše rozprávky vyvrátiť.*“⁵⁹ Spomínané Holdošove vyhlásenie je akousi pomyselnou bodkou za celou kauzou. Ďalší Holdošov článok zo Španielska bol uverejnený až 8. augusta 1937 s názvom: *Prípad Villa de Pardillo*. Článok opisuje postup republikánskych vojsk a boje pri Villa Nueva a Brunete. Taktiež spomína boje, ktorých sa zúčastnila rota Jána Žižku z Trocnova a odrazenie nepriateľského náletu.⁶⁰ V nasledujúcich mesiacoch vychádzajú na stránkach *Slovenských zvestí* najmä články interbrigadistu Gustáva Šimoviča. Nasledujúci Holdošov článok vychádza 5. decembra 1937 pod názvom: *Kus oslobodenej zeme*. V článku sa venuje bojom v Aragónsku, Quinte a Belchite.⁶¹ Vo vianočnom čísle komunistických novín je uverejnený článok s názvom: *Posledné hodiny Jožka Májka*. V článku Holdoš spomína na svojho priateľa a spolubojovníka Jozefa Májeka, opisuje v ňom boje o univerzitný komplex v Madride a hrdinskú smrť Májeka 23. novembra 1936.⁶² Ďalší Holdošov článok: *Ľudskosť španielskych republikánov* opisuje rozdielny prístup k zajatcom republikánskych

⁵⁸ *Slovenské zvesti*. 14. 3. 1937, roč. 2. č. 50, s. 1.

⁵⁹ *Slovenské zvesti*. 6. 4. 1937, roč. 2. č. 66, s. 3.

⁶⁰ *Slovenské zvesti*. 8. 8. 1937, roč. 2. č. 150, s. 4.

⁶¹ *Slovenské zvesti*. 5. 12. 1937, roč. 2. č. 233, s. 1.

⁶² *Slovenské zvesti*. 24. 12. 1937, roč. 2. č. 247, s. 5.

a nacionalistických vojsk v Španielsku.⁶³ Posledný článok zo Španielska, ktorý Holdoš napísal, bol uverejnený 12. júna 1938 pod názvom: *Bývalá sláva Gottwaldovej baterie znovu ožila*. Článok opisuje bojové nasadenie protiletadlovej batérie v strednom Španielsku a jej bojové úspechy proti nepriateľským náletom.⁶⁴

Politická situácia v Československu a ústupové boje v Španielsku už neumožnili Ladislavovi Holdošovi uverejniť ďalšie novinové články. Holdoš patril medzi slovenskými interbrigadistami k najčastejším prispievateľom. Jeho články opisovali jeho bojové skúsenosti z viacerých frontových úsekov, ale aj náladu v zázemí a medzi československými dobrovoľníkmi v Španielsku.

Ladislav Holdoš po skončení Španielskej občianskej vojny

Holdoš bol po odchode zo Španielska internovaný vo francúzskom tábore Boghari spolu s ďalšími zachránenými z lode *Stambroock*, a to až do porážky španielskej republiky.⁶⁵ Následne bol presunutý do Alžíru a nato do Marseille. Keď sa začali formovať československé jednotky vo Francúzsku, prišiel Holdoš do strediska československých jednotiek v Agde. Po vstupe do československej armády vo Francúzsku mu nebola uznaná jeho hodnosť kapitána zo Španielska a nastúpil ako slobodník. Pre svoje skúsenosti a kvalifikáciu bol pridelený k 4. batérii delostreleckého pluku 1, ktorý bol súčasťou 1. Československej divízie vo Francúzsku.

Holdoš po porážke Francúzska ostal v krajine. 20. septembra 1940 ho vojenské úrady demobilizovali a krátko nato sa zapojil do hnutia odporu ako šéf kádrovej sekcie *Main d' Oeuvre Immigre*, organizácie, ktorá združovala prisťahovalcov a kontrolovaných komunistov. V rámci tejto skupiny sa zapojil do partizánskej činnosti ako člen *Franc Tireurs et Partisan Francais*.⁶⁶ Organizoval sabotáže voči nemeckým okupačným vojskám. Jeho skupina organizovala útok na hotel Allenzia, pri ktorom zabili 13 nemeckých vojakov.⁶⁷ Holdoš sa neustále po-

⁶³ *Slovenské zvesti*. 12. 1. 1938, roč. 3. č. 8, s. 1.

⁶⁴ *Slovenské zvesti*. 12. 6. 1938, roč. 3. č. 114, s. 4.

⁶⁵ CASTELLS, *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*, s. 398.

⁶⁶ *Pravda*, 16. 9. 1945, roč. 1945, č. 169, s. 5.

⁶⁷ *Obrana lidu*, 12. 12. 1964, roč. 23, č. 51, s. 9.

hyboval na hranici zákona. Podarilo sa mu pomôcť asi dvom stovkám interbrigadistov ktorých vichistická vláda chcela poslať do Nemecka. V Agde pre nich ukradol demobilizačné dokumenty.⁶⁸ Vo februári 1943 bol zadržaný vichistickou políciou. Po zadržaní bol internovaný vo väzeniach a táboroch v La Sante, Poissy, Melun, Chálons sur Marne a Compiègne, ale aj napriek krutému mučeniu nevyzradil svoju skutočnú totožnosť, ani aké má v odboji úlohy. Následne bol deportovaný do nemeckého koncentračného tábora Buchenwald. Tu sa stal veliteľom odbojovej skupiny a aktívne sa zapájal do oslobodenia buchenwaldského tábora.⁶⁹ Organizoval sabotážne skupiny v továrňach, v ktorých väzni pracovali. Podarilo sa mu zachrániť pred smrťou anglických, francúzskych a belgických parašutistov tým, že im dal doklady mŕtvych väzňov a naopak, mŕtvych väzňov označil za parašutistov odsúdených na smrť.⁷⁰ Spolu s Francúzom Ferdinandom Belinom zorganizoval Holdoš 11. apríla 1945 vzburu buchenwaldských väzňov. Samotný tábor bol oslobodený o dva dni neskôr.⁷¹ Po oslobodení Buchenwaldu sa Holdoš vrátil do Francúzska, kde sa stal tajomníkom Československého národného výboru vo Francúzsku. Tento výbor združoval československých občanov, ktorí po páde Francúzska ostali na jeho pôde a pôsobili v miestnom odboji. Po skončení vojny tiež pomáhal s repatriáciou československých občanov do vlasti.⁷²

Osud Ladislava Holdoša po druhej svetovej vojne

Do Československa sa Ladislav Holdoš vrátil v auguste 1945. Stal sa poslancom Národného zhromaždenia a členom jeho branného výboru. Po skončení žilinskej konferencie sa stal členom predsedníctva ÚV KSS a bol členom ÚV KSČ. Po udalostiach vo februári 1948 sa stal generálnym tajomníkom Ústredného akčného výboru Národného frontu na Slovensku, v rokoch 1950 - 1951 poverencom pre veci cirkevné. Mal teda svoj nezanedbateľný podiel na pofebruárových čistkách a represáliách.⁷³ Následne prišiel Holdošov prudký pád. 2.

⁶⁸ CASTELLS, *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*, s. 409.

⁶⁹ *Práca*, 27. 5. 1948, roč. 3, č. 140, s. 5.

⁷⁰ *Náše noviny*, 5. 5. 1945, roč. 6, č. 124, s. 1.

⁷¹ CASTELLS, *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*, s. 411.

⁷² RAJLICH – MAJTENYI, *Ján Ferák a ti druzí*, s.145.

⁷³ RAJLICH – MAJTENYI, *Ján Ferák a ti druzí*, s.147.

februára bol zatknutý, následne vypočúvaný a mučený. Obvinili ho a odsúdili v procese s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami za údajnú vlastizradu, sabotáž a vyzvedačstvo. Holdoš bol 24. apríla v Bratislave odsúdený na trinásť rokov ťažkého žalára a bol vylúčený z komunistickej strany. Previezli ho do väznice na Pankráci v Prahe. Počas júla 1954 bol premiestnený na Slovensko do Leopoldova. V lete 1955 bol prevezený do ťažobného tábora Elko v Jáchymove. Neskôr bol preložený do Jáchymovského tábora Céčko. Zo žalára bol prepustený v roku 1957, úplne rehabilitovaný bol v roku 1963. Následne ho znovu prijali do Komunistickej strany. Po prepustení pracoval v Novinárskom študijnom ústave v Bratislave. Od roku 1963 pracoval v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.⁷⁴ V roku 1969 ho menovali za veľvyslanca na Kube. Vyjadril nesúhlas s okupáciou Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968. V roku 1970 bol preto opäť vylúčený z Komunistickej strany. Do konca života bol sledovaný agentmi ŠtB. Ladislav Holdoš umrel v Bratislave 9. septembra v roku 1988. O jeho smrti sa československá tlač nezmenila. Nekrológ vyšiel v Parížskom denníku *Le Monde*.⁷⁵

Od roku 1935 prispieval Ladislav Holdoš článkami do *Slovenských zvestí*, neskôr do *Pravdy*, *Smeny* a *Kultúrneho života*. Venoval sa aj prekladateľstvu zo španielčiny a francúzštiny. Za svoj život obdržal množstvo vyznamenaní: Rád bieleho leva za víťazstvo prvého stupňa, Československý vojnový kríž prvého stupňa, Rád Slovenského národného povstania prvého stupňa, Hviezdu rádu 25. februára 1948. Bola mu priznaná hodnosť kapitána, ktorú získal počas Španielskej občianskej vojny. V roku 1949 bol povýšený do hodnosti majora. Holdoš bol taktiež dôstojníkom francúzskeho rádu Čestnej légie.⁷⁶

Záver

Španielska občianska vojna prebiehajúca v rokoch 1936 až 1939 ovplyvnila dianie v celej Európe. Udalosti odohrávajúce sa v Španielsku mali ohlas aj v Československu a na pomoc Španielskej republiky odišlo viac ako 2 000 jej občanov. Väčšina z nich sa postavila so zbraňou v ruke proti nacionalistom, ktorých podporoval Adolf Hitler

⁷⁴ RAJLICH – MAJTENYI, *Ján Ferák a ti druzí*, s.148.

⁷⁵ BARTOŠEK – HOLDOŠ, *Svedek husákova procesu vypovídá*, s. 14.

⁷⁶ RAJLICH – MAJTENYI, *Ján Ferák a ti druzí*, s.148.

a Benito Mussolini. Do Španielska ich doviedla myšlienka medzinárodného antifašizmu.

Jedným z prvých slovenských dobrovoľníkov bol ružomberský rodák Ladislav Holdoš. V tomto článku sme sa pokúsili zmapovať jeho cestu do Španielska a následnú vojenskú kariéru od pôsobenia v prápore Ernst Thälman až po veliteľský post v protiletadlovej batérii Klementa Gottwalda. Taktiež sme sa zamerali na jeho dramatický odchod z Pyrenejského polostrova. Práve pôsobenie v Španielsku Holdošovi pomohlo pri neskoršom vzostupe v rámci mocenských štruktúr Komunistickej strany Československa. V päťdesiatych rokoch však paradoxne urýchlilo jeho mocenský pád. Ocitol sa na lavici obžalovaných a súdených v politickom procese s „buržoáznymi nacionalistami“

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Archívne pramene

Štátny archív v Žiline zo sídlom v Bytči pobočka Liptovský Mikuláš, fond Okresný úrad v Ružomberku 1923 – 1945.

Slovenský národný archív v Bratislave, fond Zbierka dokumentov o československých dobrovoľníkoch v Španielsku.

Vojenský ústrední archív – Vojenský historický archív Praha, fond Českoslovenští interbrigadisté ve Španělsku 1936 – 1969.

Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii Moskva, fond Interbrigady Respublikanskoj armiji Ispanii

Dobová tlač

Slovenské zvesti, 1936-1938

A-Zet, 1937

Podtatranský kraj, 1937

Slovák, 1937

Naše noviny 1945

Pravda, 1945

Práca, 1948

Obrana ľudu 1964

Zoznam použitej literatúry

- BARTOŠEK, Karel - HOLDOŠ, Ladislav: *Svědék husákova procesu vypovídá : S Ladislavem Holdošem hovořil Karel Bartošek*. Praha : Naše vojsko, 1991.
- BIHELLER, Fridrich - LAŠTOVIČKA, Bohuslav: *Bojovali jsme ve Španělsku*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1956.
- DUHAJOVÁ, Zuzana – ŠEFČÁK, Lukáš. *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1968*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1999.
- HANUS, Ladislav: *Pamäti svedka storočia*. Bratislava : Lúč, 2006.
- LONDON, Artur Gerald: *Doznaní*. Praha : Československý spisovatel, 1990.
- LONDON, Artur Gerald: *Španělsko, Španělsko....* Praha : Nakladatelství politické literatury, 1963.
- MAJTENYI, David – RAJLICH, Jiří: *Říkali jim španěláci*. Cheb : Svět křídel, 2022.
- MOTL, Stanislav : *Peklo pod španělským nebem : Čechoslováci ve španělské občanské válce 1936-1939*. Praha : Rybka Publishers, 2017.
- NEDVĚD, Jiří: *Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská válka ve Španělsku v letech 1936-1939* (diplomová práce). Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2008.
- NEMEC, Miroslav-VITEK, Peter (eds.). *Kronika školského inšpektorátu v Lipt. Sv. Mikuláši*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2020.
- RAJLICH, Jiří - Majtenyi, David: *Jan Ferák a ti druzí : Českoslovenští interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936-1939*. Cheb : Svět křídel, 2012.
- SLOVÁK, Fedor: *Za mír a svobodu*. Barcelona : Českoslovenští dobrovolníci ve Španělsku, 1937.

Mgr. Štefan Dvorský
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
email: stefan.dvorsky165@edu.ku.sk
ORCID ID: 0009-0001-8682-3934

Rétorika útechy: Pohrebné kázne ako nástroj emocionálnej regulácie na príklade kázní nad Katarínou Wartensleben

The Rhetoric of Consolation: Funeral Sermons as an Instrument of Emotional Regulation - The Case of Catharina Wartensleben's Funeral Orations

KATARÍNA JANČOVÁ

ABSTRACT: The article analyzes the transformation of Protestant funeral rhetoric at the turn of the 19th century through a detailed examination of four funeral sermons delivered for Catharina Wartensleben in 1808. The study reveals how Protestant clergymen employed different rhetorical strategies to regulate collective emotions. Through comparative analysis of sermons by Martin Pán, Gabriel Báthory, and Michal Greguš, the research identifies three distinct paradigmatic approaches to death and emotional management: traditional Lutheran orthodoxy characterized by baroque sensitivity, transitional rationalized theology incorporating Enlightenment thought, and fully developed rationalist discourse influenced by Kantian philosophy. The study demonstrates how these funeral orations reflect broader intellectual and social transformations in Habsburg Monarchy particularly the shift from baroque emotionality to Enlightenment rationalism in religious discourse.

Keywords: Funeral Sermons, Emotional History, Protestant Homiletics, Enlightenment in Kingdom of Hungary, Emotional Regulation

Úvod

Systematická analýza protestantských pohrebných kázní predstavuje pomerne zaujímavý nástroj pre komplexné pochopenie emocionálnych aspektov ranonovovekej spoločnosti, osobitne v kontexte prežívania straty, resp. strachu zo smrti. Tento pramenný materiál poskytuje unikátny pohľad na prelínanie predpísaných noriem s em-

pirickou realitou dobovej religiozity. Súčasný historiografický diskurz, primárne pod vplyvom „emocionálneho obratu“,¹ má potenciál významne transformovať metodologické prístupy k analýze spomínaných prameňov. Zatiaľ čo tradičná historiografia akcentovala primárne teologické a biografické aspekty pohrebných kázní, spomínaný emočný rámec poskytuje možnosť preskúmať ich funkciu pri formovaní emocionálnych spoločenstiev a procesoch sociálnej disciplinizácie. I keď zatiaľ priamo neaplikované na pohrebné kázne, sú systematické výskumy emócií ideálnym metodologickým prístupom k danému prameňu.

Prístupy historikov k analýze emócií prešli v posledných dekádach pomernou transformáciou. Barbara H. Rosenwein iniciovala paradigmatický posun prostredníctvom konceptu „emocionálnych spoločenstiev“. ² Jej teoretický konštrukt definuje tieto spoločenstvá ako skupiny jedincov využívajúcich normatívne prístupy k expresii emócií. Podľa nej tieto spoločenstvá etablojú špecifické systémy, ktoré vyznávajú podobné normy vyjadrovania emócií a spoločne oceňujú alebo naopak odmietajú určité emocionálne prejavy. William Reddy prostredníctvom konceptu „emotívov“ postuluje performatívnu funkciu emocionálnych expresií. ³ Jeho teória „emocionálnych režimov“ iluminuje normatívne štruktúry regulujúce emocionálne prejavy. Reddyho emotívy nepredstavujú výlučne deskriptívne elementy, ale aktívne participujú na modifikácii emocionálnej reality, ktorú popisujú. ⁴ Vo svojej teórii rozpracoval relacionistický vzťah medzi emocionálnymi režimami a mocenskými štruktúrami v kontexte sociálnej stability, argumentujúc, že dominantné emocionálne režimy často slúžia ako inštrumenty sociálnej kontroly. ⁵ Monique Scheer prostredníctvom Bourdieuho konceptu habitusu interpretuje emócie ako manifestáciu sociálnej praxe. Jej teoretický konštrukt poskytuje

¹ Kompletný dejinný prehľad o vývoji histórie emócií poskytla: ŠVARÍČKOVÁ – SLABÁKOVÁ, Radmila. *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*. In *Český časopis historický*, 2016, roč. 114, č. 2, s. 291 – 315. O najaktuálnejších postupoch v rámci dejín emócií taktiež Monique Scheer: SCHEER, Monique. *Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion*. In *History and Theory*, 2012, roč. 51, s. 193 – 220.

² ROSENWEIN, H. Barbara. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca : Cornell University Press, 2006, s. 1 – 31;

³ REDDY, M. William. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge : Cambridge University Press, 2001, s. 128 – 129.

⁴ REDDY, The Navigation of Feeling, s. 105.

⁵ *Ibid.*, s. 130.

analytický rámec pre výskum transmisie emocionálnych noriem k rituálnym a sociálnym praktikám. V jej práci je postulovaná existencia „emocionálnych praktík“ ako kultúrne determinovaných možností prežívania a vyjadrovania emócií.⁶ Tieto praktiky nepredstavujú výlučne mentálne stavy, ale sú inherentne späté s telesnými dispozíciami a materiálnou kultúrou danej society. Susan Karant-Nunn prostredníctvom svojho konceptu „emocionálnych skriptov“ etabluje analytický rámec špecificky orientovaný na vnímanie smútku v protestantskom prostredí.⁷

Treba skonštatovať, že dané koncepty ponúkajú široké možnosti využitia, nakoľko definícia a metodológia pre dejiny emócií nie je aktuálne ustáleným konceptom, skôr variáciou rozličných prístupov. Avšak teoretický konštrukt Susan Karant-Nunn, v kombinácii s Rosenweinovej teóriou „emocionálnych spoločenstiev“ a Reddyho konceptom emočnej formácie prežívania, poskytuje inšpiratívny metodologický rámec pre analýzu formatívnej funkcie pohrebných kázní. Za pomoci kritickej diskurznej analýzy a kvantitatívnej metódy je možné v pohrebných kázňach zmapovať emočné pôsobenie rečníka na poslucháčov; a *de facto* aj spôsob akým protestantská homiletika participovala na konštrukcii predstáv o prežívaní a manifestácii smútku. V prípadoch pohrebnej kázne sa jedná aj o kontext ovplyvňovania vnímania auditória prostredníctvom transformácie smútku jednotlivca smerom ku konsolačným tendenciám. Práve na základe spomínaného nie je stredom nášho záujmu konkrétne prežívanie jedincov, ale skôr spôsob moderácie emócií smerom k spoločensky akceptovateľnému rámcu. Pre našu reprezentatívnu vzorku sme vybrali štyri kázne z roku 1808, prednesené pri príležitosti pohrebu Kataríny Wartensleben, ktoré sú špecifické rozličnou rétorikou kňazov, zachytávajúc aktuálnu premenu spoločenského zmýšľania na počiatku 19. storočia.

Pohrebná pamiatka Kataríny Wartensleben

Pohrebná pamiatka grófký Kataríny Wartensleben predstavuje významný priesečník aristokratickej reprezentácie a protestantskej cirkevnej praxe v Hornom Uhorsku na začiatku 19. storočia. Narodenie

⁶ SCHEER, Are Emotions a Kind of Practice, s. 193 – 220.

⁷ KARANT – NUNN, Susan C., The Reformation of Feeling: Shaping the Religious Emotions in Early Modern Germany, Oxford : Oxford University Press, 2010, s. 12 – 15.

do významného rodu Wartensleben determinovalo Katarínino spoločenské postavenie jednak jej význačným otcovským rodokmeňom, ako aj strategickým manželstvom s vplyvným rodom Prónayovcov. Jej otec, generál Ludwig von Wartensleben, pôsobil ako vojenský veliteľ v habsburských službách počas osmanských ťažení v rokoch 1788 – 1791,⁸ a taktiež aj vo vojne s Francúzskom v porevolučných rokoch.⁹ Z matkinej strany zas bola členkou bohatej vetvy rodu Teleki. Toto postavenie v rámci aristokratických kruhov bolo ďalej posilnené Kataríniným manželstvom s barónom Ladislavom Prónayom. Rod Prónayovcov sa v priebehu 18. storočia etabloval ako kľúčový podporovateľ luteránskych vzdelávacích a náboženských inštitúcií, pričom Ladislavov brat, barón Alexander Prónay, zastával pozíciu cirkevného generálneho inšpektora v Uhorsku.

Výnimočný charakter Kataríninej pohrebnej pamiatky – manifestovaný prostredníctvom štyroch samostatných rečí – presahuje konvenčné vzorce aristokratickej reprezentácie prostredníctvom pohrebných obradov. Tlačené pohrebné kázne venované ženám v Hornom Uhorsku boli v tomto období v značne nižšom zastúpení oproti mužským: stretávame sa často iba so solitérnou kázňou vydanou v tlačenej podobe. Tu je na mieste poznamenať, že okrem aristokratického pôvodu je možné vziať do úvahy rodinné presadzovanie tradícií z nemeckého prostredia, kde tieto kázne boli využívané vo väčšej miere. Taktiež je vhodné poznamenať, že nami skúmané kázne sa konali na rôznych miestach, pretože Katarína neumrela v mieste svojho bydliska, ale v Pešti, kde sa mala pôvodne liečiť.¹⁰

⁸ LÁZÁR, Balázs. *Az ottomán hadifoglyokkal való bánásmód szabályozása II. József török háborúja idején (1788–1791)*. [on-line] Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/40649324/Az_ottom%C3%A1n_hadifoglyokkal_val%C3%B3_b%C3%A1n%C3%A1sm%C3%B3d_szab%C3%A1lyoz%C3%A1sa_II_J%C3%B3zsef_t%C3%B6r%C3%B6k_h%C3%A1bor%C3%BAja_idej%C3%A9n_1788_1791_>

⁹ Pán, Martin. *Pohřebnj Kázanj ku poctiwosti Oswjčené a Welkomožné nekdy Grofky Kataríny WARTENSLEBEN DE EXTEN. Welikomožného Pána Baróna Ludwika PRÓ-NAY DE TOTTH PRÓNA ET BLATNITZA, Panj Manželky, dne 6. Unora r.1808. w Pessi w Pánu zesnule. Kterěz w prwnj Neděli postnj w přestřed Sl. Panstwj a zástupu držel w Chrámě Ew. Slowensko Prawňanském Martin PÁN, Cýrkwi Ew. Slow. Prawňanské S. B. K. Welebneho Bratrstwj Turčanského Con-Senior, Neusohl : Ján Štefány, 1808, s. 20.*

¹⁰ Pán, *Pohřebnj Kázanj*, s. 26

Kázeň Martina Pána

Pohrebná kázeň bola prednesená v Slovenskom Pravne, niekoľko dní po Kataríninom úmrtí.¹¹ Pánova kázeň predstavuje sofistikovaný príklad rečníckeho umenia spájajúceho luteránsku ortodoxiu s barokovou citovosťou. Primárnym znakom tejto homílie je jej dôsledná práca s procesom transformácie individuálneho žiaľu na kolektívnu skúsenosť viery, čo sa manifestuje v rétoricky premyslenej štruktúre emocionálnych prechodov.

Úvodná časť kázne vykazuje dominanciu negatívnych emocionálnych markerov, ktoré sú však systematicky zasadzované v neskorších pasážach do eschatologickej perspektívy. Autor začínal empirickým konštatovaním: „*Každodenni žalostiwau a bolestownau zkušenosťi poznáwame ona prawdiwá slow Apoštolských... Nemáme zde místa zůstawajícího, ale onoho budaucího hledáme.*“¹² Táto fundamentálna dichotómia medzi prítomnou skúsenosťou bolesti a budúcim zaslúbením vytvára základnú štruktúru pre celú kázeň. Martin Pán budoval v celom úvode silný kontrast medzi pozemskou pomínutelnosťou a nebeskou stálosťou, pričom tento kontrast realizoval prostredníctvom pozoruhodnej práce s emocionálnymi výrazmi. Pri analýze úvodnej časti nachádzame systematickú gradáciu negativity.¹³ Slúžila ako validácia smútky pozostaleho manžela, avšak Pán vyzýval celé auditórium, aby malo „*serdečné politowání a spolutrpení*“¹⁴ s manželom, fungujúc tak ako nástroj postupnej transformácie individuálneho žiaľu na kolektívnu skúsenosť viery.

Centrálna časť kázne sa vzťahuje k univerzálnej aplikácii transformácie smútku, ktorá sa následne pretavuje do osobnej chvály zosnulého. Autor stanovil dva fundamentálne *topoi* svojej kázne, a to: „*I. Gak, a proč běreme důwod naši nesmrtnosti z wčasné smrti Slawných a cnostných lidí? potom pak po II. Že tento důwod gest potěšitelný, prokážeme.*“¹⁵ Pán v kázni kvitoval aj samotný pocit mladých a smrteľne chorých ľudí, keď tvrdil, že „*mladý vmíragícý wíce magí příčiny k zármutku, a k wyléwání swobodných slz, když se s swými milými,*

¹¹ Kázeň sa konala podľa názvu na prvú pôstnu nedeľu, čiže takmer mesiac po jej smrti.

¹² Ibid., s. 3 – 4.

¹³ Typické je využívanie kumulujúcich negatívnych výrazov v úvodnej časti: „*žalostiwau*“, „*bolestownau*“, „*skormaucené*“, „*kwílíce*“, Ibid., s. 3 – 4.

¹⁴ Ibid., s. 7.

¹⁵ Ibid., s. 10.

obzvláště též mladými swazkem vpřímné lásky spogeným laučiti musý.“¹⁶ Spôsob jeho legitimizácie smútku a aj smerovanie poslucháčov na estachologickú rovinu môžeme ešte zaradiť do klasickej barokovej homiletickej rétoriky, kde sa ako epistemologický podklad implementujú v hojnej miere biblické citáty, s dôrazom na Božiu múdrosť a prozreteľnosť.¹⁷ Ako utešujúci fakt, v súvislosti s hlavnou témou - predčasnou smrťou, využíval tradičné uchopenie skorej smrti ako odchodu na lepšie miesto „w němž se větší a větší dokonalosti, nežli zde možné bylo, přicházeti moci budau.“¹⁸

Najkomplexnejšia práca s emóciami sa manifestuje vo valedikačnej časti textu, kde autor rozvíjal stratégiu postupnej konsolácie prostredníctvom hierarchicky usporiadaných rozlúčok. Výrazný je prechod od individuálneho vyjadrenia straty k transcendentnej perspektíve. Každé oslovenie obsahuje tri dištinktívne komponenty: vyjadrenie straty s pripomenutím vzťahu, ktoré sú už ladené skôr v nostalgickom duchu, zároveň doplnené o transcendentný prísľub následného stretnutia. Tento trojčlenný model sa v texte systematicky opakuje pri každom oslovení. V celkovom závere autor zdôrazňoval, že aj samotná odobierka je jedným z dôvodov budúcej nesmrteľnosti: „Geště při záwirce tohoto odbírání, z strany naší budaucý nesmrtedlnosti to dotknauti musým: Nač by bylo naše poslední odbírání; Nač pozůstawagících, y toto naše hogné slz wylíwání bez gistoty budaucý nesmrtedlnosti.“¹⁹

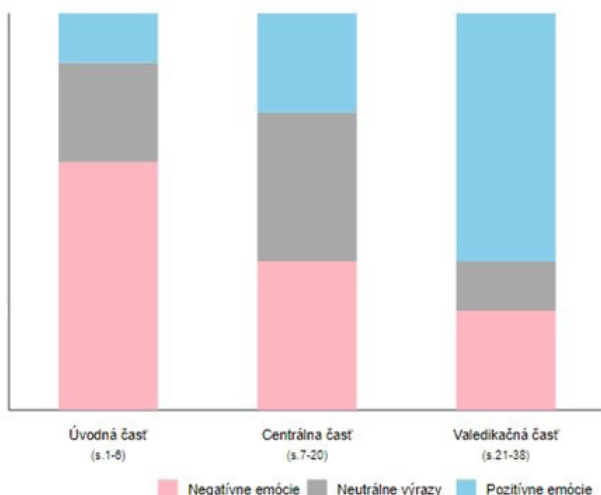
¹⁶ Ibid., s. 16.

¹⁷ Jób, 9; Job. 12, 13; Žalm. 90, 3; 2. Kor. 5, 1; Žalm. 11, 3.

¹⁸ Ibid., s. 19.

¹⁹ Ibid., s. 39.

ANALÝZA EMOČNÝCH MARKEROV V KÁZNI MARTINA PÁNA

ARGUMENTAČNÁ ŠTRUKTÚRA KÁZNE

Dve kázne Gabriela Báthoryho

Z Batoryho pera pochádzajú dve samostatné diela. Prvá kázeň bola prednesená v rodinnom sídle, priamo pri pochovávaní do rodinnej krypty. Druhé dielo bolo prednesené o niekoľko dní neskôr, v peštianskom kostole.

Na margo prvej kázne môžeme predpokladať, že sa jednalo o skromnejšiu verziu, s absenciou reprezentatívnych dodatkov homílie, pravdepodobne pre primárnu útechu komorného zhromaždenia priamo pri pochovávaní. Z hľadiska analýzy úvodnej pasáže textu silne dominujú negatívne expresívne výrazy,²⁰ ktoré sa prvýkrát objavujú v kľúčovej pasáži: „Ktože je teraz ten, ktorého srdce by neprenikol žiaľ a trpkosť, kto by neronil hojné slzy?“²¹ – Báthory teda systematicky pracoval s gradáciou kolektívnych emócií, začínajúc od filozofickej reflexie o vnímaní smrti cez zmysly, kde zdôrazňoval kľúčovú tézu o tom, že zmyslová percepcia je pôsobivejšia a silnejšia ako počuté slovo.²² V tomto kontexte silne expresívne pôsobia aj časté odkazy na fyzickú manifestáciu smrti priamym odkazovaním na „vychladnuté telo“²³ vystavené v rakve,²⁴ ktoré podľa autorových slov hovorilo silnejšie, spôsobom prenikajúcim k srdcu.²⁵ Dané využívanie a gradácia bolestných pocitov pripravila rečníkovi rámec na vhodné premostenie od individuálneho žiaľu ku kolektívnemu ľudskému zážitku,²⁶ s usmernením na teologickú reflexiu. Nasledujúca časť textu moderuje rámcovú konštrukciu pre pochopenie emocionálnych postojov voči smrti, ale aj smrti ako takej.

Jeho exegetický prístup k biblickému textu z knihy proroka Izaiáša (40:6-7) vykazuje znaky tradičnej reformovanej hermeneutiky, no spôsob, akým rozvíjal analógiu medzi ľudským životom a prírodou, prezrádza vplyv osvietenského racionalizmu a prírodných vied, pri-

²⁰ textu dominuje expresívna triáda: „bánať“ (žiaľ), „keserűség“ (trpkosť) a „könnyek“ (slzy)

²¹ „De most ki az, a' kinek szívéét álta ne járta volna a' bánat, a' keserűség, ki ne hullatna szapora könnyeket, ...“ BÁTHORY, Gábor. *Gróf Wartensleben Katalin báró Pronay Lajosné sir-halma*. Pesten : Trattner Mátyásnál, 1808, s. 4.

²² „a' fzeimeinkel látott dolgok sokkal erősebben, hatalmasabban munkálódnak bennünk“ Ibid., s. 4.

²³ „meghidegedett test“, Ibid., s. 4 a 9.

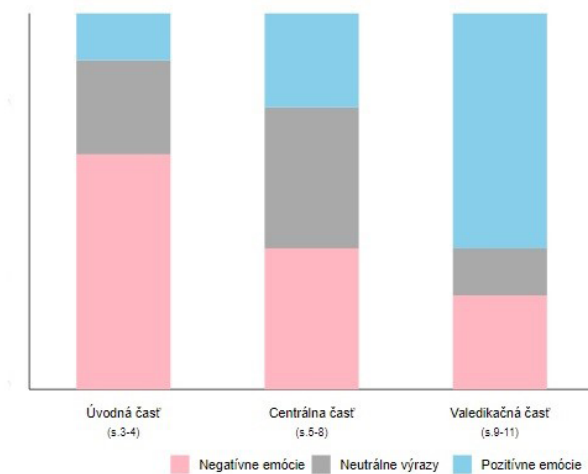
²⁴ Rovnako je pozornosť poslucháčov upriamená na fyzickú telesnú stránku aj na stranách 7, 8 a 11.

²⁵ Ibid., s. 8.

²⁶ Tento fakt umocňuje aj rétorická stratégia, kedy sa kňaz nedištancuje od publika, ale využíva kolektívne zámená.

čom využíval dobové botanické poznatky, explicitne sa odvolávajúc na Linného klasifikačný systém.²⁷ Dominantné metaforické uchytenie slúži v kázni niekoľkým funkciám. Jednak na metaforické prezentácie mortality v súvislosti s prírodným kolobehom života, ktorá vytvárala vizuálnu predstavivosť, lepšiu pre pochopenie, a jednak aj zmiernovala účinky aktuálneho emocionálneho prežívania a presúvala pozornosť publika ku morálnym a teologickým témam, ktorými autor zavŕšil svoju finálnu časť kázne, kde sa obrátil od dočasnosti biologického života ku spirituálnemu uchopeniu smrti.²⁸ Jeho integrácia vedeckého poznania do kazateľského prejavu predstavuje charakteristický znak osvietenského prístupu k náboženskému diskurzu, ktorý špecificky poukazoval na nadchádzajúcu zmenu paradigmy, v duchu racionalizmu. Zároveň však Báthory ale zachovával tradičný teologický rámec, keď zdôrazňoval Božiu prozreteľnosť a eschatologickú perspektívu kresťanskej viery,²⁹ akcentovanú prosbou o možnosť účasti na vzkriesení, a to ako Kataríne, tak aj všetkým pristojať.³⁰

ANALÝZA EMOČNÝCH MARKEROV V PRVEJ BÁTORYHO KÁZNI

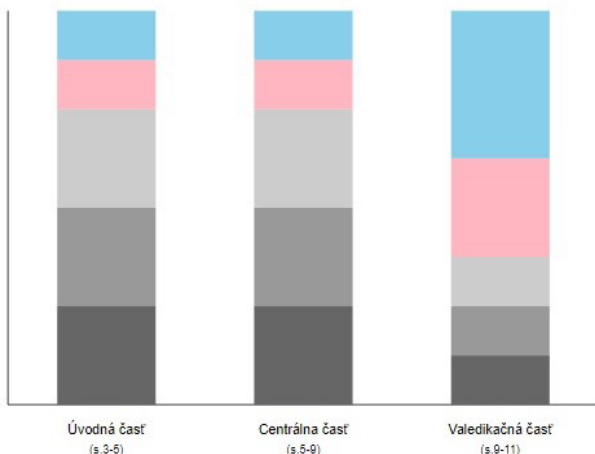
²⁷ Ibid., s. 5. Báthoryho práca s emóciami sa opiera primárne o metaforický systém štyroch typov rastlín – „tsanálók“ (žihľava), „ürnök“ (palina), „tövisék“ (trné) a „mafzlagok“ (durman); Ibid., s. 5.

²⁸ Ibid., s. 10.

²⁹ Ibid., s. 9 – 11.

³⁰ Ibid., s. 11.

CHARAKTERISTIKA ARGUMENTAČNÝCH STRATÉGIÍ V PRVEJ BÁTORYHO KÁZNI

Empirické konštatovania:

- Historické príklady (napr. antické)
- Filozofické proposície (úvahy)
- Vedecké proposície (botanika)

Emocionálne vyjadrenia:

- Priame oslovenia
- Osobné spomienky
- Konsolačné formuly

Biblické citáty:

- Kniha Jób
- Žalmy
- Izaiáš

Druhá Báthoryho kázeň bola prednesená o pár dní neskôr, konkrétne 14. februára v Pešti.³¹ Aj z formálnej a reprezentatívnej povahy kázne môžeme danú homiletiku pokladať za reprezentatívny spektákl, príslušný spoločenskej konvencii postavenia Kataríninej rodiny. Autor síce poskytol obdobnú rétorickú schému, mohli by sme však povedať, že kázeň je viac reprezentatívna a didaktická, než len výlučne zameraná na vnímanie smrti. Analýza textu odhaľuje identickú stratégiu postupnej transformácie individuálneho smútku na kolektívnu skúsenosť, ktorá vrcholí v transcendentnej úteche. Dominancia

³¹ BÁTHORY, Gábor. *A' Jó Aszszony Minden Karbunkulusokat Sokkal Felyüül Haladó Drága Kints, Mellyet Néhai Melt. Gróf Wartensleben Katalin Aszszonynak Mélt. L. B. Tóth-Pronai Pronay Lajos Ur' Volt Kedves Élete Párjának Utolsó Tisztessége Magadattatása Alkalmatosságával Halotti Beszédében Előadott. Pesten Bojt-elő Havának 14.-dik napján 1808. efszendoben. Báthori Gábor, A' Dunánn innen H. C tartó Supenntendentia Gen. Notariussa a' Pesti Reformáta Ekklesia L. Pásztor. Pesten : Trattner Mátyásnál, 1808.*

negatívnych emocionálnych výrazov v úvodnej časti³² nie je náhodná. Predstavuje vedomú rétorickú stratégiu validácie individuálneho prežívania smútku. Kazateľ začína svoje exponé kritikou súčasného stavu manželstiev,³³ čím vytvoril kontrastný rámec pre následné vykreslenie ideálu, ktorý zosnulá stelesňovala. Jeho posun v myslení je badateľný aj vo výpovednej hodnote jeho kázne, kde sa zastáva žien čo sa týka nevydarených manželstiev. Vyzdvihuje úlohu ženy, a dokonca podľa neho mnoho nešťastia v manželstve spôsobovali práve muži, pretože sa nezameriavali na duchovné, ale fyzické stránky ženy, čím chcel oponovať tzv. „*mizantropickým filozofom*“.³⁴ Signifikantný je pritom prechod od abstraktných negatív k osobným kvalitám zosnulej.³⁵ Báthory pritom využíval techniku prepájania individuálneho a kolektívneho – zosnulá nie je len objektom smútku, ale stáva sa exemplárnym príkladom cností, čím sa individuálna strata transformuje na kolektívnu príležitosť k duchovnému rastu. Túto transformáciu možno sledovať v posune od individualizovaných emocionálnych výrazov k sociálne orientovaným konceptom. Osobitne významná je pritom práca s biblickými citátmi, ktoré nie sú len ornamentálnym prvkom, ale fungujú ako hermeneutický kľúč k pochopeniu individuálnej straty v širšom teologickom rámci. Avšak Báthory už reprezentoval osvietenského kazateľa, ktorý svoje tvrdenia epistemologicky nestavia iba na biblických citáciách, ale aj na širokej variácii antických príkladov, ktoré tvoria markantnú časť kázne. V sekcii venovanej portrétu zosnulej a jej rodu³⁶ pozorujeme dramatický posun v distribúcii emocionálnych markerov – podiel pozitívnych emócií

³² Ibid., s. 11. - kvantitatívna analýza identifikovala 51 negatívnych emocionálnych výrazov z celkového počtu 85 emocionálnych markerov (58% z celkového počtu emocionálnych markerov)

³³ Ibid., s. 3.

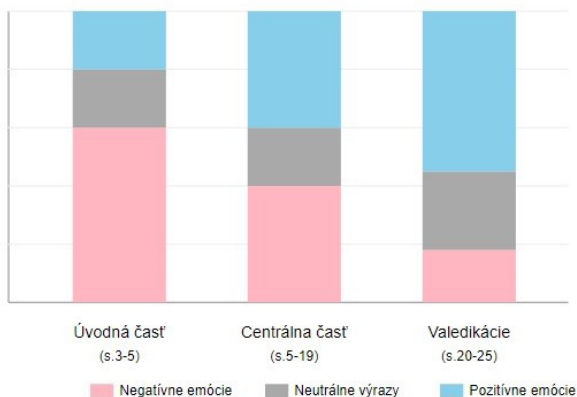
³⁴ „*mizantropus Philosophus*“, Ibid., s. 12.

³⁵ Treba skonštatovať, že téma manželstiev na pohreboch žien nie je ničím neobvyklá, pretože ako sme už spomínali, jedná sa o reprezentatívnu kázeň. Nakoľko zosnulá bola pomerne mladá, tematické zaradenie kázne zamerané na úlohu dobrej manželky je priam schematické. Ženské pohrebné kázne z daného obdobia sa vyznačujú pomerne málo kreatívnym uchopením témy a vykazujú schematickosť, najčastejšie zameranú na klasické novoveké „funkcie“ ženy: manželka, matka, gazdiná, kresťanka, príp. ešte môžeme pozorovať špecifickú tematickú štruktúru pri pohrebe vdov, na ktoré sa aplikuje koncept „zmužilosti“. Avšak všetky kázne vykazujú schematické volenie tém podľa veľmi úzkeho okruhu biblických citátov.

³⁶ Ibid., s.14 – 19.

sa začína rapídne zvyšovať na úkor negatívnych.³⁷ Báthory pritom využíval špecifickú techniku emocionálneho zrkadlenia, keď individuálne prejavy smútku zasadzoval do širšieho naratívneho rámca kolektívnej skúsenosti. Táto stratégia sa manifestuje aj v štatisticky významnom náraste používania kolektívnych zámen a plurálových foriem v druhej polovici textu.³⁸ Osobitne významná je pritom práca s temporálnou dimenziou – Báthory systematicky prekračoval hranice prítomného smútku smerom k eschatologickej perspektíve, čo sa prejavilo v narastajúcej frekvencii výrazov spojených s konceptom večnosti a spásy. Tento posun od temporálneho k eternálnemu predstavuje kľúčový moment v transformácii individuálneho smútku na kolektívnu spirituálnu skúsenosť. Táto transformácia sa manifestuje aj vo výraznom náraste frekvencií spojených s konceptom večnosti a transcencie v záverečnej časti textu.³⁹

ANALÝZA EMOČNÝCH MARKEROV V DRUHEJ BÁTORYHO KÁZNI

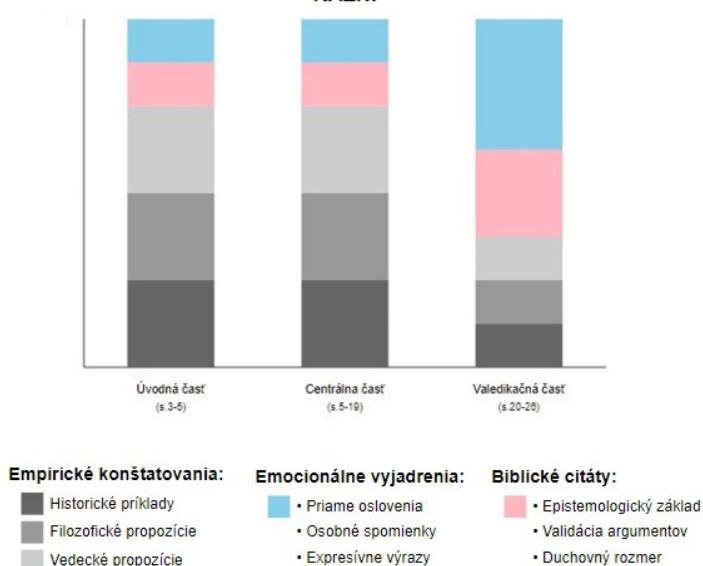

³⁷ Ich početnosť dosahuje 55%, pričom neutrálne výrazy tvoria 27% a negatívne len 18%

³⁸ Významný nárast plurálových foriem je možné sledovať od s.19.

³⁹ s.25 – 26, kulminačná pasáž s najvyššou koncentráciou eschatologických motívov

CHARAKTERISTIKA ARGUMENTAČNÝCH STRATÉGIÍ V POHREBNEJ KÁZNI

Príhovor Michala Greguša

Michal Greguš predstavuje záverečného predstaviteľa z analyzovanej triády autorov, ktorého príhovor bol prednesený pri pohrebe Kataríny Wartenslebenovej v kontexte jej uloženia do rodinnej hrobky.⁴⁰ Jeho kázeň, hoci rozsahovo limitovaná, vykazuje mimoriadnu obsahovú významnosť. Prezентuje metodologicky prepracovaný systém emocionálnej regulácie prostredníctvom racionálneho diskurzu. V kontexte tejto spoločensky významnej udalosti autor zaujíma pozíciu nielen ako pozorovateľ danej smutnej udalosti, ale aj ako učiteľ, ktorý z každej udalosti extrahuje poznanie a aplikuje ho na prítomné publikum, čím ustanovuje svoj osobitý prístup k interpretácii smr-

⁴⁰ Kázeň bola vydaná tlačou súčasne s predchádzajúcou kázňou od Báthoryho dielom: GREGUSS, Mihály. MÉLTÓSÁGOS GRÓF WARTENSLEBEN KATALIN ASZSZONYNAK, MÉLTÓSÁGOK BÁRÓ PRÓNAY LAJOS UR' HITVESSE SÍRJA MELLETT. Atsánn Febr. 8-ikán 1808. ELMONDOTT ELMÉLKEDÉSEI A' Guttai Evangelica Eklesia' Lelki Pafztorá GREGUSS MIHÁLYNAK. In BÁTHORY, A' Jó Aszszony Minden Karbunkulusokat, s. 28.

teľnosti. V postavení významného reprezentanta racionalistického myslenia a dobovej paradigmatickej transformácie, Gregušov text demonštruje procesuálne vzorce prechodu od emocionálneho prežívania ku kognitívnemu spracovaniu. Jeho reč bola striktné ukotvená v princípoch osvietenského myslenia, zdôrazňujúc rozum ako primárny nástroj v porozumení smrti, pod zreteľným vplyvom nemeckej racionalistickej filozofickej tradície.

Emocionálno-racionálna štruktúra kázne vykazuje trojfázový postup. V úvode autor konštruoval kritickú dialektiku medzi emocionálnou a racionálnou sférou prostredníctvom zámerného spojenia: výrazové prostriedky pre „smútok“ sa nachádzajú v priamej spojitosti so zdravím rozumom,⁴¹ naznačujúc nie protikladný, ale transformačný potenciál.

Kázeň je tak systematicky členená do troch sekcií, reprezentujúcich odlišné úrovne porozumenia smrti. V prvej sekcií prezentoval vnímanie smrti v kontexte univerzálnej ľudskej skúsenosti, manifestovanej prostredníctvom emocionálnych reakcií pri konfrontácii s hrobom, existenciálneho strachu z konečnosti bytia, úzkosti z odlúčenia od blízkych, ako aj všeobecnej ľudskej túžby po dlhovekosti, čím vytvoril charakteristický vzorec kolektívneho vnímania emócií spojených so smrťou.⁴² Ako autor konštatoval: „*Takéto znepokojujúce predstavy sa vždy prebúdajú v človeku a znepokojujú ho, keď nahliadne do smutného hrobu, ktorý vytvára takú hranicu medzi mŕtvymi a živými ...*“⁴³ Práve reflexia smrti predstavuje pre autora primárne podnet na uvažovanie o smrti a jej emočnom rámci,⁴⁴ čo by sa mohlo javiť ako triviálne konštatovanie, avšak v danom kontexte je potrebné zdôrazniť význam tejto reflexie v čisto racionálnom rámci. Na rozdiel od svojich súčasníkov pristupoval k otázke neistoty smrti v prevažne sekulárnom kontexte, nie primárne cez prizmu Božej vôle, ale na základe princípov logického uvažovania. Argumentačne sa opieral o poznanie, „*že umenie a spôsob predĺženia života buď nepoznáme, alebo skôr poznať nechceme, urýchľujúc dobrovoľne smrť preťažova-*

⁴¹ Výraz „szomorú“ sa nachádza v priamej blízkosti „józan ész“, Ibid. s. 28.

⁴² Ibid, s. 29.

⁴³ „Ez illyen bústó képzelődések mindenkor felébrednek az emberben ,s nyughatatlanít-ják, mikor betekint a' szomorú sírba, melly oly közt vét az Holtak és az Élők között.“

Ibid., s. 29.

⁴⁴ Ibid., s. 30.

ním našej prirodzenosti.“⁴⁵ Následne ale poslucháčom ponúkol špeci-
fické prostriedky, ktoré dokážu človeku napomôcť v konfrontácii so
smrteľnosťou: umiernenosť, vyhýbanie sa pasivite, okázalosti a dôraz
na prospešné činnosti. V texte explicitne uvádzal, že miera je najú-
činnejší preventívny liek proti chorobe, ktorá je vždy blízko smrti.⁴⁶
Vzhľadom na to, že pasivita je základom mnohých telesných ochore-
ní, zdôrazňoval nutnosť venovať sa v živote prospešným aktivitám.⁴⁷
Taktiež v danej časti akcentuje možnosť vedomej voľby emočnej
a morálnej performácie jednotlivcov.

S podaním príslušného praktického poučenia sa príhovor preklá-
pa do druhej sekcie, kde Greguš systematicky vytváral analytický od-
stup medzi *ratio* a negatívnymi emóciami, pričom sa v čisto logickom
kontexte snažil prezentovať koncept smrti ako prirodzeného princí-
pu transformácie. Na tento účel využil prírodné metafory, ktoré plnia
kľúčovú prechodovú funkciu, pričom sezónne cykly,⁴⁸ vytvárali pria-
me prepojenie medzi emocionálnym porozumením a racionálnou
nádejou.

Text následne prechádza do tretej fázy, smerujúc ku koncepcii filo-
zoficko-teologickej syntézy vnímania smrti, ktorá je už spojená s kon-
solačnou funkciou, kde dominuje rétorika orientovaná na nádej. Je
potrebné podotknúť, že hoci je táto časť zameraná aj na teologickú di-
menziu, vyznačuje sa svojím špecifickým prístupom. Napriek tomu,
že sa zameriava na perspektívu večného života, poskytuje racionálne
zdôvodnenie tohto konceptu. Autorova naturalistická argumentácia
je založená na poznaní, že „*Telesá, ako Formy, ktoré sa javia nášmu
zraku, rozkladajú sa na svoje najmenšie Čiastočky a častice, z ktorých
sú zložené: to bezomylne vieme; avšak predsa len nezanikajú.*“⁴⁹ Tento
lavoisierovský koncept predstavuje významný metodologický posun
v zdôvodnení posmrtného života a jeho následnej transformácie
v momente vzkriesenia. Zmena paradigmy oproti iným kazateľom sa
prejavuje aj v autorovom prístupe k Božej vôli ako aktívnemu princí-

⁴⁵ „hogy az élet meghosszabbításának mesterségét, s módját vagy nem tudjuk, vagy in-
kább tudni nem akarjuk, siettetvén önként az halált természetünknek erőltetése által.“

Ibid., s. 29.

⁴⁶ Ibid., s. 30.

⁴⁷ Ibid., s. 30.

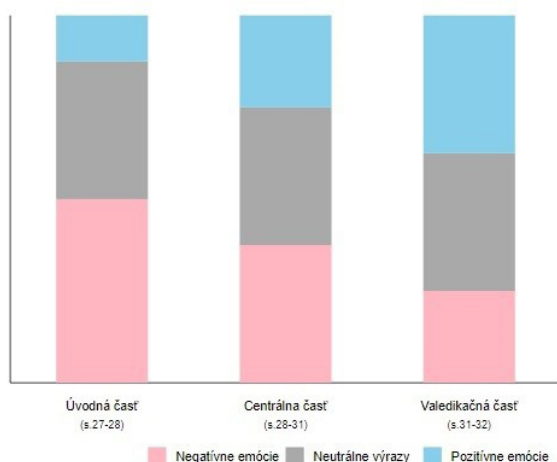
⁴⁸ Ibid., s. 32.

⁴⁹ „Hogy a Testek, mint Formák, melyek szemünkbe ötlenek, eloszlatatnak az ő le-
gapróbb Részekéikre, s perczekre, a melyekből vannak öszveszerkeztetve: azt tsalha-
tatlanul tudjuk; de tsak ugyan el nem semmisítetnek.“ Ibid., s. 31.

pu – pre neho je Boh už kantovský: „osobitná, ničím nepodmienená, sama v sebe jestvujúca — hoci ľudský rozum celkom presahujúca vznešená múdra Sila.“⁵⁰ Osobitne významná je Gregušova práca s konceptom „legjózanabb Filozófia“,⁵¹ ktorý predstavuje pokus o syntézu empirického poznania, racionálnej reflexie a náboženskej viery.

Gregušova kázeň teda ponúka revolučný naratív, ktorý reprezentuje nielen terminologický posun, ale demonštruje filozofické prehodnotenie úzkosti zo smrti prostredníctvom prírodných zákonitostí. Táto systematická transformácia emocionálnej skúsenosti prostredníctvom racionálneho diskurzu predstavuje raný príklad kognitívnej emocionálnej regulácie, ktorá anticipuje formálnu psychologickú teóriu pri zachovaní teologického rámca a reprezentuje nastupujúcu cestu chápania ľudského prežívania v 18. storočí.

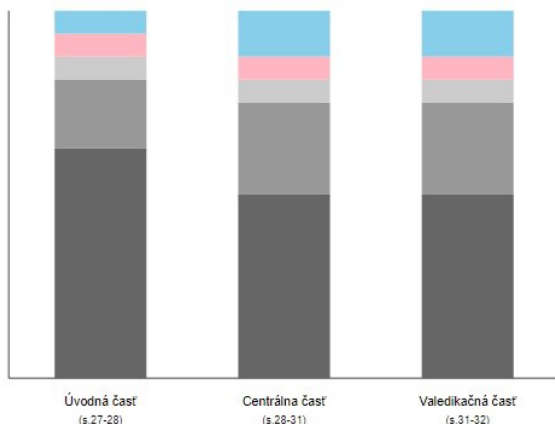
ANALÝZA EMOČNÝCH MARKEROV V KÁZNI MICHALA GREGUŠA

⁵⁰ „egy különös, semmitől se, magában fennálló — noha az emberi értelmet egészen felülmúló felséges bölcs Erő...” Ibid., s. 31.

⁵¹ Ibid., s. 32.

ANALÝZA ARGUMENTAČNÝCH STRATÉGIÍ V KÁZNI MICHALA GREGUŠA

Empirické konštatovania:

- Historické príklady
- Filozofické propozície
- Vedecké propozície

Emocionálne vyjadrenia:

- Osobné reflexie
- Oslovenia publika
- Existenciálne úvahy

Biblické citáty:

- Minimálne využitie
- Skôr ako podpora
- Nie ako autorita

Záver

Analýza štyroch pohrebných kázni prednesených pri pohrebe Kataríny Wartensleben v roku 1808 predstavuje mimoriadne cenný prameň pre pochopenie procesu transformácie myslenia jedincov na prelome 18. a 19. storočia. Traja kazatelia - Martin Pán, Gabriel Báthory a Michal Greguš – svojimi dištinktívnymi prístupmi reprezentujú tri odlišné paradigmatické rámce v prístupe k smrti a emocionálnej regulácii publika na pohrebe. Treba však povedať, že rétorická funkcia kázne a gradácia smerom od negatívnych emócií ku pozitívnym ostáva nezmenená pri každej kázni. Je otázne do akej miery si kňazi uvedomovali daný fakt a cielene volili takú štruktúru. Skôr by sme mohli vysloviť hypotézu, že sa jedná o fenomén zaužívaný a osvedčený praxe. Avšak spôsob voľby argumentačných stratégií na dosiahnutia útechy u publika je značne odlišný u každého kazateľa. Martin Pán zastupuje v našom výskume konzervatívnu líniu luteránskej ortodoxie. Jeho homiletický prístup je charakteristický baro-

kovou citovosťou, systematickou prácou s biblickými citáciami ako dominantným epistemologickým základom a tradičnou štruktúrou transformácie individuálneho žiaľu na kolektívnu skúsenosť viery. Gabriel Báthory, prominentný kazateľ z Pešti, predstavuje prechodovú fázu medzi tradičným a moderným prístupom. Jeho sofistikovaná integrácia empirických poznatkov – vrátane Linného botanickej systematiky, antických príkladov a modernej antropológie – do teologického rámca signalizuje postupnú racionalizáciu náboženského diskurzu, pričom si však zachováva tradičné konsolačné postupy. Michal Greguš, ovplyvnený kantovskou filozofiou, stelesňuje plne rozvinutý osvietenický prístup. Jeho systematická práca s emóciami prostredníctvom racionálneho diskurzu, využívanie najnovších vedeckých poznatkov, vrátane fyziky a chémie, ako aj dôraz na kognitívne spracovanie smrti predstavujú radikálnu transformáciu protestantskej homiletiky.

Signifikantné rozdiely možno pozorovať aj v ich prístupe k emocionálnej regulácii. Pánova práca s hierarchicky štruktúrovanou valedikáciou a dôrazom na eschatologickú perspektívu kontrastuje s Báthoryho komplexnou prácou s prírodnými metaforami a sociálno-didaktickým rámcom, zatiaľ čo Gregušov trojfázový model kognitívneho spracovania emócií anticipuje moderné psychologické prístupy, zastúpené racionalizáciou fenoménu. Ich epistemologické základy pritom reflektujú postupný prechod od výlučne biblického argumentačného aparátu cez integráciu sekulárnych zdrojov poznania až po plne rozvinutú syntézu empirického poznania, racionálnej reflexie a náboženskej viery. Táto jedinečná konštelácia tak dokumentuje nielen transformáciu protestantskej homiletiky, ale aj fundamentálnu zmenu v percepcii smrti a prístupe k regulácii emócií na prahu paradigmatickej zmeny diskurzu spoločnosti.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

BÁTHORY, Gábor. *A' Jó Aszszony Minden Karbunkulusokat Sokkal Felyiul Haladó Drága Kints, Mellyet Néhai Melt. Gróf Wartensleben Katalin Aszszonynak Mélt. L. B. Tóth-Pronai Pronay Lajos Ur' Volt Kedves Élete Párjának Utolsó Tisztelessége Magadattatása Alkal-*

- matosságával *Halotti Beszédében Előadott. Pesten Bojt-elő Havának 14.-dik napján 1808. efztendoben. Báthori Gábor, A' Dunánn innen H. C tartó Supenntendentia Gen. Notariussa a' Pesti Reformáta Ekklesiá L. Pásztorá. Pesten : Trattner Mátyásnál, 1808.*
- BÁTHORY, Gábor. *Gróf Wartensleben Katalin báró Pronay Lajosné sir-halma. Pesten : Trattner Mátyásnál, 1808.*
- GREGUSS, Mihály. MÉLTÓSÁGOS GRÓF WARTENSLEBEN KATALIN ASZSZONYNAK, MÉLTÓSÁGOK BÁRÓ PRÓNAY LAJOS UR' HITVESSE SÍRJA MELLETT. Atsánn Febr. 8-ikán 1808. ELMONDOTT ELMÉLKEDÉSEI A' *Guttai Evangelica Eklesia' Lelki Pafztorá* GREGUSS MIHÁLYNAK. In BÁTHORY, Gábor. A' Jó Aszszony Minden Karbunkulusokat Sokkal Felyüül Haladó Drága Kints, Mellyet Néhai Melt. Gróf Wartensleben Katalin Aszszonyinak Mélt. L. B. Tóth-Pronai Pronay Lajos Ur' Volt Kedves Élete Párjának Utolsó Tisztessége Magadattatása Alkalmatosságával *Halotti Beszédében Előadott. Pesten Bojt-elő Havának 14.-dik napján 1808. efztendoben. Báthori Gábor, A' Dunánn innen H. C tartó Supenntendentia Gen. Notariussa a' Pesti Reformáta Ekklesiá L. Pásztorá. Pesten : Trattner Mátyásnál, 1808, s. 27 – 32.*
- Pán, Martin. *Pohřebnj Kázanj ku poctiwosti Oswjčené a Welkomožné nekdy Grofky Katařiny WARTENSLEBEN DE EXTEN. Welikomožného Pána Baróna Ludwika PRÓNAY DE TOTH PRÓNA ET BLATNITZA, Panj Manželky, dne 6. Unora r.1808. w Pessti w Pánu zesnule. Kteréz w prwnj Neděli postnj v prestřed Sl. Panstwj a zástupu držel w Chrámě Ew. Slowensko Prawňanském Martin PÁN, Cýrkwi Ew. Slow. Prawňanské S. B. K. Welebneho Bratrstwj Turčanského Con-Senior, Neusohl : Ján Štefány, 1808.*

Zoznam bibliografických odkazov

- KARANT – NUNN, Susan C. *The Reformation of Feeling: Shaping the Religious Emotions in Early Modern Germany*, Oxford : Oxford University Press, 2010.
- LÁZÁR, Balázs. *Az ottomán hadifoglyokkal való bánásmód szabályozása II. József török háborúja idején (1788–1791).* [on-line] Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/40649324/Az_ottom%C3%A1n_hadifoglyokkal_val%C3%B3_b%C3%A1n%C3%A1sm%C3%B3d_szab%C3%A1lyoz%C3%A1sa_II_J%C3%B3zsef_t%C3%B6r%C3%B6k_h%C3%A1bor%C3%BAja_idej%C3%A9n_1788_1791>

- 1lyoz%C3%A1sa_II_J%C3%B3zsef_t%C3%B6r%C3%B6k_h%C3%A1bor%C3%BAja_idej%C3%A9n_1788_1791_>
- REDDY, M. William. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge : Cambridge University Press, 2001,
- SCHEER, Monique. Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion. In *History and Theory*, 2012, roč. 51, s. 193 – 220.
- ROSENWEIN, H. Barbara. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca : Cornell University Press, 2006.
- ŠVAŘÍČKOVÁ – SLABÁKOVÁ, Radmila. Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie. In *Český časopis historický*, 2016, roč. 114, č. 2. s. 291 – 315.

Mgr. Katarína Jančová
 Katolícka univerzita v Ružomberku
 Filozofická fakulta, Katedra histórie
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: katarina.jancova123@edu.ku.sk
 ORCID ID: 0009-0008-4289-8484

Pohľad na vzájomný vzťah ľudákov a slovenských agrárnikov na základe ich postoja ku kľúčovým otázkam pri vzniku ČSR

A view at the mutual relationship between the People's Party and Slovak agrarians on the basis of their attitudes to key issues in the establishment of the Czechoslovak Socialist Republic

MICHAL MARŤÁK

ABSTRACT: The aim of the paper is to show the joint activity of the representatives of the People's Party and the Agrarian Party in Slovakia in the Revolutionary National Assembly within the Slovak Club and we particularly note their positions on the most important problems related to the establishment of the Czechoslovak Republic. Although the Slovak Club outwardly presented itself as united, its internal political differentiation, differences of opinion and programs were evident, which was manifested in the different views on the solution of the relationship between the Church and the state, as well as on the implementation of the land reform process. And it is on these specific issues that this paper focuses. In doing so, it draws on archival sources, but above all on the contemporary press.

KEYWORDS: Slovak People's Party, Agrarian Party in Slovakia, mutual relations in 1918 – 1920, church, land reform.

Cieľom príspevku je poukázať na spoločné pôsobenie predstaviteľov ľudovej strany a agrárnej strany¹ na Slovensku v Revolučnom národnom zhromaždení v rámci Klubu slovenských poslancov a osobitne si všímať ich stanoviská k najdôležitejším problémom súvisiacim so

¹ Agrárna strana na Slovensku v označení práce odráža jej charakter a rozumieme ňou v chronologickom slede všetky politické „predchodkyne“ slovenskej frakcie Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu, ako znel jej oficiálny názov od petropavolského zjazdu v roku 1922, na ktorom došlo k zlúčeniu českého a slovenského agrárneho hnutia, teda Národnú republikánsku stranu roľnícku, Slovenskú národnú a roľnícku stranu a jej Slovenské roľnícke jednoty, Roľnícke besedy a Slovenskú domovinu.

vznikom Československej republiky. Slovenský klub síce navonok vystupoval ako jednotný, jeho vnútorná politická diferenciácia, názorové a programové rozdiely však boli zrejmé, čo sa prejavilo v odlišnom náhľade na viaceré kľúčové otázky nového štátu. Práca však upriamuje pozornosť na dve otázky - riešenie vzťahu cirkvi a štátu, ale aj na uskutočňovanie procesu pozemkovej reformy.

Vzhľadom na charakter uvedených strán boli pohľady na ich riešenie, pochopiteľne, iné, zvlášť, ak sa uchádzali o priazeň v zásade toho istého voliča.

Úvod

Práca o vzťahoch agrárnej strany na Slovensku a Slovenskej ľudovej strany v období prvej Československej republiky je v mnohých smeroch netypickou a z istých hľadísk i problematickou.

Nemusíme pripomínať základný a zrejme najcharakteristickejší programový rozdiel medzi týmito stranami. Slovenská agrárna strana bola súčasťou celoštátnej strany a veľkou mierou sa podieľala na jej politike. Nebola len stranou, ktorá zastávala centralistické zriadenie Československa, ale zásadne zastávala názor existencie jednotného československého národa. Ľudová strana oproti tomu hlásala a robila nekompromisne inú politiku, stávala požiadavku autonómie Slovenska na základe Pittsburskej dohody a nekompromisné uznanie národnej svojbytnosti slovenského národa.

Problém relácií týchto dvoch strán je možné sledovať z rôznych uhlov a pozorovať najrozličnejšie aspekty tohto komplikovaného a nevyjasneného vzťahu. Jednotlivé politické subjekty nielen prvorepublikového slovenského stranického spektra si po celé obdobie svojho trvania nesporne zaslúžia sústredenejšiu pozornosť slovenskej historiografie.² Mnohé z otázok, ktorých objasnenie môže pri-

² Vzťahy oboch politických strán v rôznych etapách 1. ČSR pozri napr. MARTÁK, Michal. K vzťahom agrárnej strany na Slovensku a HSLS v prvej polovici tridsiatych rokov 20. storočia. In *Ružomberský historický zborník III*. Eds. Jaroslav Nemeš, David Papajík. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2009, s. 205 – 223; MARTÁK, Michal. Mediálny obraz vzťahov agrárnej strany na Slovensku a Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1921 – 1925. In *Kultúra pretrvá svojho tvorca : zborník venovaný 20. výročiu úmrtia Ladislava Hanusa*. Eds. Peter Zmátló, Juraj Považan. Ružomberok : Verbum, vydavateľstvo KU, 2014, s. 161 – 199; MARTÁK, Michal. Netradičná koalíčná „spolupráca“. Dobová tlač o ľudákoch a slovenských ag-

niešť iba dôkladný a systematický výskum nielen v ústredných archívoch, ale aj v regiónoch, existujú zatiaľ iba vo forme pracovnej hypotézy. Výskum politických strán nie je pre bádateľa jednoduchou záležitosťou, pretože na rozdiel od iných spoločenských fenoménov, politické strany iba zriedka majú ucelené archívne fondy. Aj tam, kde sa do archívov dostali materiály straníckych centrál, chýbajú materiály regionálne, ktoré práve v politických stranách typu, akou bola Hlinkova slovenská ľudová strana či agrárna strana, môžu mať veľkú bádateľskú hodnotu. Aj toto je dôvod, prečo sa práca opiera najmä o dobovú tlač.

Vzťah cirkvi a štátu

V období, keď sa kladli základy budúceho štátneho a spoločenského zriadenia, sa Slovenský klub navonok snažil vystupovať ako jednotný. Aj napriek svojmu zvláštnemu postaveniu, ktoré spočívalo v tom, že stranícke záujmy v ňom boli podriadené záujmu klubu, ktorý reprezentoval Slovensko, sa politická diferenciácia a nerovnomernosť Slovenského klubu neustále zväčšovala, názorové a programové rozdiely bolo badať čoraz viac. Prejavovali sa predovšetkým v súvislosti s najdôležitejšími poprevratovými kultúrnymi a spoločenskými problémami a požiadavkami, ktoré si vyžadovali riešenie. Klub svoje stanoviská k nim prezentoval ako jednomyseľnú vôľu všetkých svojich príslušníkov, jednotlivé prípady však neodrážali výsledky skutočných kompromisov, ale prianie či vôľu väčšiny.

Je známe, že jednou z najrozhodujúcejších otázok, ktoré súviseli so vznikom štátu a situáciou okolo neho, bola odluka cirkvi od štátu. V revolučnej reakcii na predchádzajúce úzke prepojenie vládnucej dynastie a Rímskokatolíckej cirkvi sa práve rozluka javila ako najlepšie riešenie pre pomer cirkvi a štátu. Cirkev mala byť vytlačená z vplyvu na verejné dianie, politiku, kultúru a školstvo, rozlukou malo byť odstránené všetko, čím ju štát predtým uprednostňoval. V tejto súvislosti je nevyhnutné chápať aj komplexné snahy predstaviteľov politického katolicizmu na Slovensku a ich nespokojnosť a obavy pred

rárnikoch v rokoch 1927 – 1929. In *Kultúrne dejiny*, roč. 7, suppl. (2016), s. 117 – 131; MARTÁK, Michal. Slovenskí agrárnici a ľudáci. Pohľad na vzájomné vzťahy v rokoch 1935 – 1938. In *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně : řada společenských věd*, 2014, roč. 28, č. 1, s. 71 – 87.

silným politickým a spoločenským liberalizmom a značnou sekularizáciou českej spoločnosti, ktorá prenikala aj na Slovensko.

Postoj oboch strán k otázke rozluky ako celku môžeme poznať z ich programových dokumentov. Agrárna strana v rámci tejto témy kritizovala doterajší „*nezdravý pomer medzi cirkvou a štátom, ktorý podľa nej bol príčinou mnohého zneužívania náboženstva na nekalé ciele*“ a žiadala nové, ale nenásilné usporiadanie vzťahov medzi cirkvami a štátom cestou pozvoľného vývoja, pričom navrhovala nezávislú cirkevnú samosprávu, poverenú riadením cirkevných majetkov. Kým sa tento plán mal zrealizovať, žiadala pre cirkvi pomoc štátu ako doposiaľ.³ Dôležitosť postavenia cirkvi v živote Slovákov si na porade katolíckych kňazov v dňoch 20. až 22. januára 1919 uvedomovali aj prítomní minister s plnou mocou V. Šrobár a referent ministerstva školstva a národnej osvety A. Štefánek, keď prejavili vôľu spolupracovať v záujme usporiadania a ustálenia pomeru cirkvi a štátu k spokojnosti oboch. Slováč v tomto kontexte hovoril o získanom prísľube, že „*štát nielen, že nechce krivdiť slovenským katolíkom, roztrpčovať ich a ukracovať, lež že vo všetkých snahách chce im ísť ruka v ruku.*“⁴ Napriek chvíľkovému euforizmu bolo stanovisko ľudovej strany k otázke rozluky zásadne odmietavé. Podľa nej sú „*cirkev a štát spoločnosti dokonalé, vo svojom odbore nezávislé, ale jedna na druhú odkázané.*“⁵ Preto bolo jednou z prvých snáh ľudovej strany odluke cirkvi od štátu zabrániť, a to aj „*s kosami*“, ako zneli podľa správy hlavného služného výkriky na prievidzskom ľudovom zhromaždení 25. júla 1920.⁶

Pozornosť na rozluky cirkvi a štátu komplexne upriamili vo svojej interpelácii dva dni pred prijatím ústavných zákonov sociálny demokrat I. Markovič a ako zástupca Slovenského klubu vyjadril klubový postoj k tejto otázke. S ňou sa totiž spájala jediná výhrada, s ktorou klub ústavu prijal. Podľa I. Markoviča „*Klub zastáva jednohlasné stanovisko, podľa ktorého sa rozluka cirkvi od štátu má ponechať pre rozhodnutie na neskoršiu dobu, keď sa na Slovensku bude môcť pokojne a objektívne poučiť ľud o všetkých otázkach s tým súvisiacich. Klub si žiada odstrániť všetko, čo by malo akýkoľvek vzťah k odluke cirkvi od*

³ Program Slovenskej národnej a roľníckej strany, s. 9–10.

⁴ Veľké katolícke dni v Žiline. In Slováč, roč. 1, 30. 1. 1919, č. 3, s. 1.

⁵ Naša Slovenská Ľudová Strana. Čo ona chce? A Za čo bojuje? Ružomberok : Lev, 1919, s. 15.

⁶ Archiv Kanceláre prezidenta republiky (ďalej AKPR), fond (ďalej f.) Kancelár prezidenta republiky (ďalej KPR), Tajné (ďalej T) 576/22.

štátu.⁷ V spojitosti s týmto parlamentným vystúpením je zaujímavé, že predstavovalo v podstate identický kompromis so stanoviskom agrárnej strany, a to aj napriek silnejúcemu vplyvu predstaviteľov sociálno-demokratického smeru v klube.

Boj o rozluku však napokon jej radikálni presadzovatelia prehrali. V ústave z roku 1920 o nej absentovala akákoľvek zmienka.⁸ Aj keď sa nepodarilo odluku cirkvi od štátu presadiť ako celok, parciálny úspech zaznamenali odporcovia katolicizmu v niektorých čiastkach, ktoré mala riešiť. Išlo sekularizáciu školstva, pozemkovú reformu na cirkevných statkoch (všetky sa začali riešiť so vznikom Československa) a o úpravy manželského práva. Práve v súvislosti s posledne menovanou reformou manželského práva na pôde parlamentu vystúpili členovia ľudovej strany, F. Jehlička a A. Hlinka, ktorí sa zásadne postavili za nerozlučiteľnosť manželstva.⁹ Uhorskými zákonmi povinný civilný sobáš na Slovensku bol napokon zrušený a umožnený bol aj cirkevný sobáš, podobne aj vedenie matrík ostalo tak v rukách farského, ako aj obecného úradu.¹⁰

V súvislosti s mnohými manifestáciami, požadujúcimi prevedenie spomínaných úprav, sa začali riešiť otázky, ktorých cieľom bolo oslabiť pozície cirkvi v týchto kultúrnych a spoločenských problémoch. V reakcii na pastiersky list biskupov celej republiky z príležitosti Sviatku Všetkých Svätých vyjadrila agrárna strana svoje stanovisko k odluke cirkvi od štátu, a síce stotožnila sa so stanoviskom episkopátu – *„pomer cirkvi k štátu, ktorý vznikol z historických príčin, je premenlivý a kde sa odluka stáva nevyhnutnou, nemá nastať unáhle a násilne, ale cestou spravodlivého zákona.“* Revolučná odluka cirkvi od štátu (nielen katolíckej, ale aj evanjelickej) by sa stala prameňom nových politických bojov, ktoré by ohrozovali upevnenie štátu a preto takmer všetci slovenskí politici zastávali názor, že pomer cirkvi

⁷ Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/s125015.htm>> [10. 11. 2024].

⁸ BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918 – 1938*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1992, s. 66.

⁹ SIDOR, Karol. *Slovenská politika v pražskom sneme (1918 – 1938), sväzok 1*. Bratislava : [s. n.], 1943, s. 75 – 80. Celá reč F. Jehličku k návrhu zákona na reformu manželského práva je dostupná aj na <<https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/052schuz/s052005.htm>> [10. 11. 2024]. Podobne aj interpelácia A. Hlinku: <<https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/052schuz/s052008.htm>> [10. 11. 2024].

¹⁰ TRAPL, Miloš. *Český politický katolicismus v letech 1918 – 1938*. In FIALA, Petr et. al. *Český politický katolicismus 1848 – 2005*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, s. 188 – 189.

k štátu musí byť ustálený zákonnou formou. Zároveň však *Slovenská politika* dodala, že keďže cirkvi na Slovensku mali aj kultúrnu a mravnú úlohu a v tejto otázke boli zodpovedné, mali právo na výpomoc štátu, ktorú im štát mohol odoprieť v prípade, ak sa stali štvavými protištátnymi inštitúciami. Ku školstvu však pastiersky list (v reakcii na malý školský zákon – pozn. a.) podľa *Slovenskej politiky* obsahuje pre moderný štát prekonané stanovisko.¹¹

Jednou z podstatných v boji vedenom proti cirkvi a jej právam bola aj otázka výchovy, ktorá bola v rokoch po prvej svetovej vojne jedným z najcitlivejších problémov a v mnohých krajinách podnecovala debaty a boje. Inak tomu nebolo ani na Slovensku. Katolíci, ktorí tu z konfesiónálneho hľadiska tvorili absolútnu väčšinu, prežívali veľmi citlivo postupné zásahy do činnosti a organizácie škôl v podobe zrušenia povinnej účasti žiakov na náboženských úkonoch, zrušenia povinnosti modlitby pred a na konci vyučovania, či odstraňovanie krížov.

Katolícka cirkev vlastnila na Slovensku podstatnú časť ľudových škôl, pretože na ich rozvoj kladla do roku 1918 najväčší dôraz. Katolícke ľudové školy tvorili z celkového počtu ľudových škôl v roku 1920/1921 takmer 52 %.¹² Iný pomer však existoval v prípade meštianskych škôl. Tých mala katolícka cirkev v čase prevratu 17, čo z celkového počtu tvorilo 15 % a okrem jednej (v Bojnjej, okr. Topoľčany) išlo o dievčenské školy, ktoré spravovali ženské rehole. Od roku 1918 boli do kategórie stredných škôl zaradené aj učiteľské ústavy, z nich bolo 6 katolíckych, mužský v Spišskej Kapitule a ženské v Levoči, v Nitre, v Trnave, v Bratislave a gréckokatolícky v Prešove, čo predstavovalo 40 % všetkých učiteľských ústavov.¹³ Šestnásťpercentný podiel na celkovom počte tvorili katolícke gymnáziá,¹⁴ dve rímskokatolícke v Kláštore pod Znievom a v Malackách a gréckokatolícke v Prešove. Tento stav sa však postupne menil, i keď nie tempom spred roka 1918.

¹¹ Národní archiv Praha (ďalej NAP), f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv 1916 – 1938 (ďalej MZV VA), kart. 2456, Pastiersky list. In *Slovenská politika* z 10. 11. 1922.

¹² *Statistická příručka republiky Československé II.* Praha : Státní úřad statistický, 1925, s. 19 – 27.

¹³ *Školstvo na Slovensku. Školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 – 1947/48.* Bratislava : Slovenský plánovací úrad, 1949, s. 22.

¹⁴ *Slovenské školstvo v prítomnosti.* Praha : [s. n.], 1932, s. 33.

Cirkevné školy čelili tlaku na zvýšenie možnosti uplatňovania štátneho vplyvu, ktorého vzrast väčšina katolíckych Slovákov považovala za obmedzovanie cirkevnej autonómie a vnášanie nenáboženského ducha do školského prostredia. Práve na tento fenomén poukazovala aj Slovenská ľudová strana, obhajujúca katolícku cirkev aj na poli školstva. Jej stranícky orgán *Slovák*¹⁵ venoval neprestajnú pozornosť tejto téme v súvisi s akýmkoľvek parciálnym problémom slovenskej školskej problematiky, osobitne v súvislosti s legislatívnymi úpravami, predovšetkým však s učiteľským zákonom z roku 1926, či návrhmi školských zákonov ministra školstva a národnej osvety I. Dére-
ra o úprave správy školstva a o zriaďovaní a vydržiavaní národných škôl zo začiatku 30-tych rokov.¹⁶ Na druhej strane sa, pochopiteľne, k citlivej školskej otázke vyjadrovala aj agrárnická periodická tlač *Slovenský denník*,¹⁷ či *Republikán župy Podtatranskej*,¹⁸ čo naznačuje dôležité politické pozadie spomínaných dvoch smerov a pohľadov na existenciu katolíckych škôl. Boj o školy a ich charakter trval aj naďalej, až do konca tridsiatych rokov. Úsilie o zriaďovanie nových škôl alebo rozširovanie už existujúcich bolo pochopiteľne takmer vždy spojené s odporom zástancov iných ako cirkevných škôl.

¹⁵ Napr. v článkoch: Kultúrny boj zúri. In *Slovák*, roč. 1, 27. 2. 1919, č. 7, s. 1; Zoštatnenie škôl. In *Slovák*, roč. 2, 24. 1. 1920, č. 9, s. 2; Naše cirkevné školy. In *Slovák*, roč. 1, 16. 1. 1919, č. 1, s. 3; Školská stolica, kde si? In *Slovák*, roč. 1, 30. 1. 1919, č. 3, s. 2; Padne zas jedna katolícka škola? In *Slovák*, roč. 20, 13. 1. 1938, č. 9, s. 4.

¹⁶ *Déerovy školské osnovy*. Ed. Vladimír Ryba. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), 1933, s. 3 – 7.

¹⁷ Napr. v článkoch Školstvo na Slovensku. In *Slovenský denník*, roč. 2, 19. 12. 1919, č. 277, s. 2; Politika ľudovej strany – a iné veci! In *Slovenský denník*, roč. 3, 15. 12. 1920, č. 284, s. 1; Cirkevné stredné školy. *Slovenský denník*, roč. 4, 15. 9. 1921, č. 209.a, s. 1; Pozoruhodná reč slovenská v senáte. In *Slovenský denník*, roč. 4, 17. 12. 1921, č. 281.a, s. 2; Ešte raz katolícke gymnáziá. In *Slovenský denník*, roč. 5, 5. 1. 1922, č. 4.a, s. 1; Katolícke gymnáziá. In *Slovenský denník*, roč. 7, 19. 10. 1924, č. 241, s. 1.

¹⁸ Okrem iných Cirkevné školstvo... In *Republikán župy Podtatranskej*, roč. 10, 14. 4. 1928, č. 15, s. 2; Zo Spiša. Okolo rozpočtov cirkevných škôl. In *Republikán župy Podtatranskej*, roč. 11, 12. 1. 1929, č. 2, s. 2; Ďalšie úkoly našich zákonodarcov. Boj o školu. In *Republikán župy Podtatranskej*, roč. 11, 24. 10. 1929, č. 46, s. 1 – 2.

Pozemková reforma

Sporným bodom s rôznymi náhľadmi na riešenie sa stal zvlášť problém pozemkovej reformy.¹⁹ Návrh na jej uskutočnenie sa v parlamente objavil hneď na prvom zasadnutí 14. novembra 1918. Pozemková reforma bola legislatívne pripravená podľa predstáv zástupcov agrárnej strany. Tá sa prostredníctvom nej usilovala do značnej miery budovať i svoju autoritu a pozície na vidieku. Keď si uvedomíme, že Pozemkový úrad, jednu z najdôležitejších inštitúcií v republike, ktorá bola poverená previesť pozemkovú reformu, mala pod kontrolou agrárna strana, že ako zástupcovia Slovenského klubu boli do jeho dozornej komisie menovaní I. Dérer, M. Hodža a J. Duchaj,²⁰ teda ani jeden člen Slovenskej ľudovej strany a že Pozemkový úrad takmer neohrozene rozhodoval o nesmiernom majetku, bola agrárna strana v porovnaní s ľudovou stranou, aspoň pokiaľ ide o jej agitačné pôsobenie, ohromne zvýhodnená. Navyše, pôda bola aj v skutočnosti za výhodných podmienok pridelená predovšetkým členom agrárnej strany, príslušníkom rôznych pridružených organizácií, či členom ostatných koaličných strán, pri drobnom prídele do 30 ha dokonca i nestraníkom či členom iných strán, čím agrármici získavali voličov.²¹

Slovenská ľudová strana sa v agrárnej politike od agrárnej strany líšila hlavne postojom k uskutočňovaniu pozemkovej reformy, ktorý nevyhnutne vyplýval z jej programu.²² Jej stanovisko nemohlo byť príliš jednoznačné, prejavovalo sa na jednej strane manévrovaním

¹⁹ K téme procesu pozemkovej reformy na Slovensku pozri napr.: KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Predpoklady realizácie pozemkovej reformy na Slovensku v medzivojnovom období. In *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti*. Ed. Ivo Frolec. Uherské Hradiště : Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 13 – 20; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Realizácia pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1923 – 1927. In *Historický časopis*, roč. 38, 1990, č. 6, s. 787 – 806; LACINA, Vlastislav. Agrárni strana a pozemková reforma. In *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Eds. Jiří Šouša, Daniel E. Miller, Mary Hrabik Samal. Praha : Karolinum, 2001, s. 289 – 294.

²⁰ Pozemkový výbor. In *Slovenský denník*, roč. 2, 26. 7. 1919, č. 159, s. 1.

²¹ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 91 – 92.

²² Vo svojom programe má v spojení s parceláciou veľkostatkov zmienku o tom, aby sa tak dialo zákonodarnou cestou len po istú hranicu. Aj keď sa z ďalšieho obsahu prvého programového bodu strany o pozemkovom majetku nedozvieme, kde mala spomínaná hranica byť, je zrejmé, že malo ísť o formuláciu uspokojujúcu tak potreby roľníkov, ako aj záujmy katolíckej cirkvi, samozrejme, len sčasti. Pozri *Naša Slovenská Ľudová Strana. Čo ona chce? A Za čo bojuje?* Ružomberok : Lev, 1919, s. 9.

medzi vôľou roľníkov urýchliť parceláciu prevažne cirkevných veľkostatkov a následne im prideliť pôdu a na druhej strane zase úsilím zachovať pozemkové vlastníctvo cirkvi v čo možno najväčšom rozsahu. Tento nejasný postoj ľudákov kritizovali agrárnici okrem množstva časopiseckých článkov aj príležitostnou publikáciou pred parlamentnými voľbami v roku 1925. V nej s jednoznačným agitačným cieľom nastavili zrkadlo všetkým stranám, ktoré realizácii pozemkovej reformy prekážali. Publikácia sa vôbec nevenuje napr. tzv. zbytkovým statkom, naopak, vyzdvihuje „*neúnavnú a bezvadnú prácu*“ celej strany a jej odborových organizácií oproti tým, „*ktorí sa o ľud nestarali a štváli proti reforme*“, konštatujúc, že „*z parcelovaných pozemkov dostali väčšinou naši ľudia, takže nepriatelia sami museli uznať, že je to naša práca.*“²³ Aj kvôli tomu sa snažili ľudáci prevziať jej realizáciu pozemkovej reformy z rúk predstaviteľov agrárnej strany cestou ich zdiskreditovania nielen v tlači, ale aj na verejných zhromaždeniach strany v rôznych slovenských obciach, či na pôde parlamentu.²⁴

Agrárna strana spolu s predstaviteľmi socialistických strán zaujímala jednoznačné stanovisko ostrého postupu proti veľkokapitálu, ktorý má v moci bane, železnice, hutí a iné priemyselné veľkopodniky a za zabratie veľkých poľnohospodárskych majetkov a za ich odovzdanie do pracujúcich rúk. *Slovenský denník* túto metódu zdôvodňoval národne: „*Slováci nemajú najmenší dôvod chrániť grófske majetky pred rozparcelovaním ani pred zabráním veľkopriemyselných podnikov, lebo nie sú slovenské.*“²⁵ V tejto súvislosti je potrebné dodať, že moc maďarskej a inej zahraničnej šľachty skutočne klesla, obe strany sa navyše zhodovali v tom, že veľkostatky morálne odsudzovali a hlásali heslo, podľa ktorého pôda patrí tomu, kto na nej pracuje.

Slovenský klub dal v situácii ohľadom boja o prevedení pozemkovej reformy medzi agrárnikmi a socialistami dostatočne najavo, že na ňu ľudová strana nemá žiadny vplyv a postavil sa na stanovisko súkromného vlastníctva, aby sa pôda stala zväčša majetkom malých hospodárov. Vypočujúc informačné prednášky zástupcov strán – agrárnej a sociálno-demokratickej, zaujal Slovenský klub stanovisko,

²³ *Pozemková reforma a politické strany na Slovensku*. Bratislava : Republikánska strana zemedelského a maloroľníkeho ľudu, 1925, 47 s.

²⁴ MARTULIAK, Pavol. Pozemková reforma v politike dominantných politických strán na Slovensku v období 1. ČSR (s ťažiskom v 20. rokoch). In *Ľudáci a komunisti : súperia? spojenci? protivníci?* Zost. Xénia Šuchová. Prešov : Universum, 2006, s. 67.

²⁵ Zmeny vo vláde a Slováci. In *Slovenský denník*, roč. 2, 1. 7. 1919, č. 137, s. 1.

podľa ktorého bol za vyvlastnenie veľkostatkov od určitého výmeru, a preto nemal nič proti tomu, aby bol v krátkej dobe predložený a prijatý rámcový zákon, v ktorom by sa vyslovil princíp vyvlastnenia veľkostatkov. Slovenský klub teda bol za súkromné vlastníctvo, pričom poznamenal, že otázka kolonizácie mala byť prevedená individuálne. Kvôli zabezpečeniu žatvy klub žiadal, aby boli veľkostatky okamžite postavené pod štátny dozor a aby bolo zákonne ustanovené, že dovtedajší majitelia, árendátori a úradníci boli zodpovední za obrobenie im zverného poľa.²⁶

Pozemková reforma sa pre agrárnikov ukázala ako veľmi vhodný a aj účinný agitačný prostriedok, na čo poukazovali predstavitelia ľudovej strany.²⁷ Na druhej strane však treba priznať, že ako nástroj presviedčania, i keď nie veľmi účinný, ho používala aj ľudová strana, podľa ktorej „nikto nie je tak vrúčne a úprimne za parcelovanie veľkostatkov“,²⁸ ako práve ona. Podľa A. Hlinku to však nemal byť nemravný a nezákonný zásah do právneho poriadku súkromného vlastníctva, ale spravodlivá pozemková reforma, čo znamenalo rozdeliť cirkevnú pôdu katolíkom.²⁹

Pozemková reforma napokon splnila do nej vkladané nádeje len v obmedzenej miere. Okrem nespochybniteľnej funkcie upokojenia sociálneho a politického napätia prvých rokov Československej republiky však, pokiaľ išlo o Slovensko, veľká časť pôdy, najmä cirkevnej, bola postupne do polovice tridsiatych rokov zo záboru celkom vypustená alebo ostávala nerozdelená. Pozemková reforma však zámer podľa I. Michnoviča splnila na východnom Slovensku, kde došlo k zníženiu počtu tak najvyšších ako aj najnižších majetkových skupín.³⁰

²⁶ „Kríza.“ In *Slovenský denník*, roč. 2, 18. 3. 1919, č. 53, s. 1.

²⁷ „Národno-roľnícka strana hanebne zneužíla zákon o vyvlastnení veľkostatkov, keď predstavuje vec, akoby zákon len ona odhlasovala a potom mámi ľud tým, že na delbe len prívrženci strany národno-roľníckej budú mať účasť... Korteši národno agrárnej strany sa potulujú po celom Slovensku a i tým balamutia chudobný ľud, že role veľkostatkov sa hneď a bezplatne budú deliť medzi svojich. Následky nerozvážnych sľubov. In *Slovenské ľudové noviny*, roč. 11, 12. 3. 1920, č. 11, s. 3.

²⁸ Naše úlohy. In *Slovenské ľudové noviny*, roč. 11, 14.5.1920, č. 20, s. 1.

²⁹ Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej SNA), f. Krajinský úrad v Bratislave I Prezídium (1920) 1928 – 1938 (1939) (ďalej KÚBA), kart. 190, inv. č. 584, P IV-polit., č. 5338.

³⁰ MICHNOVIČ, Imrich. Priebeh a výsledky pozemkovej reformy na východnom Slovensku. In *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti*. Ed. Ivo Frolec. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 69 – 73.

Zvláštnym fenoménom pozemkovej reformy boli tzv. zbytkové majetky, ktoré sa mali vytvárať z veľkých majetkových komplexov, aby boli využité budovy a najmä agitačne využívané heslo, aby na nich pracujúci robotníci neprišli o svoje zamestnanie. V súvislosti s nimi sa však rozpútali mnohé korupčné aféry medzi jednotlivcami, ale aj medzi stranami. Mnohí senátori, poslanci a iní politici lacno nadobudli pôdu, čím v podstate vytvorili zvláštnu privilegovanú vrstvu, na Slovensku kritizovanú mladou agrárnou generáciou v tridsiatych rokoch.

Záver

Vzájomné vzťahy agrárnej strany na Slovensku a Slovenskej ľudovej strany prechádzali počas celého medzivojnového dvadsaťročia dynamickým vývojom a až na necelé tri roky, ak nepočítame zastúpenie ľudovej strany vo vláde prostredníctvom Slovenského klubu v Revolučnom národnom zhromaždení, ich charakterizoval pomer koalície a opozičnej strany. Súpermi si boli zároveň pri získavaní vplyvu medzi roľníkmi, zvlášť na vidieku. S výnimkou krátkeho obdobia po voľbách v roku 1920 boli obidve najvplyvnejšími slovenskými stranami, preto je pre ich vzťah konkurencia pochopiteľná.

Skutočnosť, že práve tieto politické strany mali na Slovensku najväčšiu podporu, má niekoľko príčin. Tou najzákladnejšou bol fakt, že Slovensko bolo silne religiózne založené, vplyv katolíckeho kňaza na obyvateľov bol značný, rovnako aj psychológia a závislosť katolíckeho ľudu na kňazoch. Druhým smerodajným motívom bola skutočnosť, že na Slovensku sa viac ako šesťdesiat percent obyvateľov živilo poľnohospodárskou prácou, čo si pri organizovaní agrárnej strany uvedomovali jej zakladatelia. Navyše, nadmerná koncentrácia pôdy bola v rukách veľkostatkárov. Preto podstatný pilier politiky agrárnej strany, ktorým sa stalo uplatnenie stranou formulovaného programu pozemkovej reformy a jej neustále zdôrazňovanie ako cieľa, i napriek nedôslednej realizácii, zabezpečoval agrárnej strane širokú podporu sympatizantov a jej politický efekt sa prejavil najmä vo volebnom úspechu strany v roku 1920.

Naopak, postoj ľudovej strany k uskutočňovaniu pozemkovej reformy nemohla charakterizovať radikálnosť a dôslednosť. Snaha o zachovanie cirkevného majetku v čo najväčšej miere, ako aj odhod-

lanie roľníkov parceláciu pôdy urýchliť, ju nútila k nejednoznačnému stanovisku. Aj napriek uvedenému sa však domnievame, že práve obranné kroky ľudovej strany vzbudzovaním nedôvery a odporu voči pozemkovej reforme vôbec ako nemravnému a nezákonnému zásahu do právneho poriadku súkromného vlastníctva na náboženskom Slovensku boli pôsobivejšie a po počiatočnej eufórii mali za následok jej nenaplnenie.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Archívne pramene

Archiv Kanceláre prezidenta republiky – Archiv Pražského hradu, Praha, Česká republika, fond Kancelář prezidenta republiky
Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv 1916 – 1938
Slovenský národný archív, Bratislava, fond Krajinský úrad v Bratislave I Prezídium (1920) 1928-1938 (1939)

Tlačené pramene

Dérerovy školské osnovy. Ed. Vladimír Ryba. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), 1933, s. 3 – 7.
Naša Slovenská Ľudová Strana. Čo ona chce? A Za čo bojuje? Ružomberok : Lev, 1919.
Pozemková reforma a politické strany na Slovensku. Bratislava : Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu, 1925.
Program Slovenskej národnej a roľníckej strany. Bratislava : [s. n.], [s. d.].
Slovenské školstvo v prítomnosti. Praha : [s. n.], 1932, s. 33.
Školstvo na Slovensku. Školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 – 1947/48. Bratislava : Slovenský plánovací úrad, 1949, s. 22.
Statistická příručka republiky Československé II. Praha : Státní úřad statistický, 1925.

Dobová tlač

Republikán župy Podtatranskej, 1928, 1929

Slovák, 1919, 1938

Slovenské ľudové noviny, 1920

Slovenský denník, 1919, 1921, 1922, 1924

Literatúra

BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1992.

KRAJČOVIČOVÁ, Nataša. Predpoklady realizácie pozemkovej reformy na Slovensku v medzivojnovom období. In *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti*. Ed. Ivo Frolec. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 13 – 20.

KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Realizácia pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1923 – 1927. In *Historický časopis*, roč. 38, 1990, č. 6, s. 787 – 806.

LACINA, Vlastislav. Agrárni strana a pozemková reforma. In *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Eds. Jiří Šouša, Daniel E. Miller, Mary Hrabik Samal. Praha : Karolinum, 2001, s. 289 – 294.

MARŤÁK, Michal. K vzťahom agrárnej strany na Slovensku a HSES v prvej polovici tridsiatych rokov 20. storočia. In *Ružomberský historický zborník III*. Eds. Jaroslav Nemeš, David Papajik. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2009, s. 205 – 223.

MARŤÁK, Michal. Mediálny obraz vzťahov agrárnej strany na Slovensku a Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1921–1925. In *Kultúra pretrvá svojho tvorcu : zborník venovaný 20. výročiu úmrtia Ladislava Hanusa*. Eds. Peter Zmátlo, Juraj Považan. Ružomberok : Verbum, vydavateľstvo KU, 2014, s. 161 – 199.

MARŤÁK, Michal. Netradičná koalíčná „spolupráca“. Dobová tlač o ľudákoch a slovenských agrárnikoch v rokoch 1927 – 1929. In *Kultúrne dejiny*, roč. 7, suppl. (2016), s. 117 – 131.

MARŤÁK, Michal. Slovenskí agrárnici a ľudáci. Pohľad na vzájomné vzťahy v rokoch 1935–1938. In *Sborník prací Pedagogické fakul-*

- ty Masarykovy univerzity v Brně : řada společenských věd, 2014, roč. 28, č. 1, s. 71 – 87.
- MARTULIAK, Pavol. Pozemková reforma v politike dominantných politických strán na Slovensku v období 1. ČSR (s ťažiskom v 20. rokoch). In *Ludáci a komunisti : súperí? spojenci? protivníci?* Zost. Xénia Šuchová. Prešov : Universum, 2006, s. 61 – 75.
- MICHNOVIČ, Imrich. Priebeh a výsledky pozemkovej reformy na východnom Slovensku. In *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti*. Ed. Ivo Frolec. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 69 – 73.
- RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997.
- SIDOR, Karol. *Slovenská politika v pražskom sneme (1918 – 1938), sväzok 1*. Bratislava : [s. n.], 1943.
- TRAPL, Miloš. Český politický katolicismus v letech 1918 – 1938. In FIALA, Petr et. al. *Český politický katolicismus 1848 – 2005*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, s. 171 – 324.

Internet

Digitálny depozitár Parlamentu Českej republiky dostupný na: <<https://www.psp.cz/eknih/index.htm>>

PhDr. Michal Marfák, PhD.
 Katolícka univerzita v Ružomberku,
 Filozofická fakulta, Katedra histórie
 SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: michal.martak@ku.sk
 ORCID ID 0000-0002-6197-745

Múzeum so sídlom v Bojnickom zámku a jeho premeny v čase

Museum in Bojnice castle and his transformations over time

KAMILA PÍŠOVÁ

ABSTRACT: The idea of establishing a museum in Bojnice, specifically in the premises of the romantic castle, is associated with the name of its last owner, Count Ján Pálffy. After the violation of his will and the subsequent sale of a number of valuable collections, it may have seemed that this idea would never materialize into real contours. Historical events from 1950, connected with the fire of the castle towers, paradoxically accelerated the creation of the museum, which during its existence changed not only its names, but also its direction. In 2025, it will celebrate the 75th anniversary of its establishment.

KEYWORDS: count Ján Pálffy, Bojnice castle, museum, museum collection

Obdobie pred vznikom múzea

Začiatok dvadsiateho storočia sa na území horného Ponitria a zvlášť v Bojniciach niesol v duchu prestavby pôvodne stredovekého hradu na romantický zámok pod taktovkou jeho posledného šľachtického vlastníka, grófa Jána Pálffyho. Ten pripravoval dôstojný pamätník na umiestnenie umeleckých diel, ktoré zhromažďoval počas svojich početných ciest nielen po Európe. Gróf Pálffy jednoznačne vyjadril svoju myšlienku zachovať cenné predmety na svojich miestach a po smrti sprístupniť svoje zámky a kaštiele verejnosti aj v testamente zo 14. novembra 1907: „*V mojich zámkoch a obciach Kráľová a Bojnice a v mojich palácoch v Prešporku a vo Viedni v zariadených bytoch som však okrem toho zhromažďil aj množstvo iných veľmi cenných umeleckých predmetov a umeleckých malieb a tieto všetky sú vhodné na to, aby slúžili uvedené spoločnému cieľu. Ukladám preto mojim ná-*

*stupcom, aby tieto umelecké predmety, umelecké maľby, zlatnícke diela, rytiny a veľa iných cenných zbierok, ktoré sú usporiadané podľa epoch, inventarizované a zahrňujú celé výtvarné umenie, sprístupnili za účelom muzeálnych prehliadok, pri zachovaní ich terajšieho umiestnenia, znalcom, záujemcom o výtvarné umenie a vzdelanej verejnosti vôbec; kladiem im však na srdce, aby venovali osobitnú starostlivosť tomu, aby sa niektoré z týchto vzácných umeleckých pokladov nestratili, nepoškodili a nespustošili.*¹ Nakoľko sa gróf úplného dokončenia veľkolepej prestavby nedožil, na niekoľko desiatok rokov sa jeho zámer založiť kultúrny stánok pre širokú verejnosť oddialil.

Podľa archívnych záznamov však vieme dokladovať návštevnosť Bojnického zámku už za života posledného majiteľa, a to konkrétne 18. mája 1907, kedy zámok navštívila skupina uhorských dôstojníkov. Celkovo si zámok do roku 1914 prezrelo 3 032 návštevníkov.² Dňa 2. augusta 1914 podľa návštevej knihy prešiel bránou zámku posledný návštevník. Táto sa na určité obdobie pravdepodobne z dôvodu obavy po vypuknutí prvej svetovej vojny zatvorila a opätovne sa otvorila až v roku 1916.³ Nasledujúce roky poznačila predovšetkým snaha dedičov o speňaženie umeleckých zbierok. Na základe tzv. „priateľskej dohody“ z roku 1923 bol vymedzený okruh zbierok, ktoré patria štátu. Finálnu bodku za osudom umeleckých zbierok grófa Pálffyho dali dražby umeleckých predmetov v rokoch 1924 – 1926. V roku 1939 napokon dedičia predali zámok i celé bojnické panstvo s kúpeľmi firme Baťa za 14 miliónov vtedajších korún.⁴ Zo zachovaných záznamov v návštevej knihe môžeme usúdiť, že aj napriek zmene vlastníka návštevy múzea pokračovali i naďalej. V tomto časovom období už existoval aj Muzeálny spolok hornej Nitry v Prievidzi, ktorý neustále bojoval s problémom umiestnenia svojich zbierok. Z tohto dôvodu sa predseda spolku, Ján Žirko, v roku 1941 obrátil so žiadosťou o umiestnenie muzeálnych predmetov v Bojnickom zámku. „Keďže vieme, že Vaša spoločnosť má porozumenie pre kultúrne snahy pracovníkov, ktorí za svoju námahu a čas nepožadovali nikdy

¹ SNM-Múzeum Bojnice, pomocná múzejná dokumentácia. Testament grófa Jána Pálffyho. Prešporok, 14. novembra 1907. (Kópia z originálu opatreného jednokorunovým kolkom, časť VIII.)

² Archív Slovenského národného múzea, pracovisko Archív SNM-Múzea Bojnice (ďalej A SNM-MBo), fond (ďalej f.): Múzeum Bojnice (ďalej MB) č. 111/1951.

³ Knižnica SNM-MBo, Návštevná kniha múzea 1907 – 1929.

⁴ MAREK, Martin. *Středoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé světové války*. Brno : Matice moravská, 2017.

*žiadnej odmeny a prinášajú vďačne obety na povznesenie tohto kraja, ..., úfame, že i Vy láskave sa vďačne pripojíte k týmto snahám a pre-
pustíte bezplatne niektoré miestnosti pre múzeum.*⁵ Múzeum hornej
Nitry teda existovalo v priestoroch zámku až do roku 1950.

Vznik múzea

Myšlienka založenia múzea v Bojnickom zámku bola determinova-
ná nielen potrebou stáleho miesta zbierkového fondu Múzea hornej
Nitry, ale aj samotnou skutočnosťou výhodnej geografickej polohy,
ktorá bola nielen v tom čase, ale aj do budúcnosti zárukou vysokej
popularity a návštevnosti. Skutočnosť, že v blízkosti zámku vyviera-
li horúce termálne pramene účinné pri liečbe ťažkostí pohybového
aparátu, v susedstve sa nachádzal pekne udržiavaný park, ktorý mal
v budúcnosti fungovať ako botanická záhrada, blízkosť zoologickej
záhrady ako živej súčasti prírodovedného oddelenia (v rokoch 1951
– 1955) umocňovala vysoký potenciál týkajúci sa ekonomického roz-
voja a pozdvižnutia celej lokality. Bojnice mali jednoducho v taló-
ne vysokú pravdepodobnosť stať sa v budúcnosti najvýznamnejším
a turisticky najnavštevovanejším strediskom kultúrneho a cestovné-
ho ruchu celého Ponitria. Dôkazom je i fakt, že už v prvých rokoch
existencie sa múzeum tešilo nemalému záujmu zo strany kultúrnej
verejnosti, čo nám potvrdzuje aj návštevná kniha. „*Múzeum ide náv-
števníkom v každom ohľade v ústrety a umožňuje návštevu múzea
každý deň, v prípade potreby aj mimo úradných hodín.*“⁶

Vzniku samotného múzea predchádzala dramatická udalosť.
V snahe zistiť technickú spôsobilosť objektu chybou ľudského fakto-
ru vypukol vo vrchných častiach zámku 9. mája 1950 o 9:10 h požiar.
Zhoreli strechy veží a boli poškodené viaceré ďalšie priestory.⁷ Cel-
kový vzhľad vzácneho historického objektu sa touto udalosťou vý-

⁵ A SNM-MBo, f.: MB, č. 1/1950; LEHOCKÝ, Anton. Múzeum v Bojniciach tridsať-
päťročné. In Múzeum, 1986, roč. 31, č. 2, s. 38.; TÓTHOVÁ, Vlastimila. Vznik mú-
zejného spolku a múzeí v okrese Prievidza do roku 1950. In Horná Nitra 12, Banská
Bystrica : Osveta, 1986, s. 20.

⁶ HUDEC, Jozef. Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach. In *Pamiatky a múzeá*, roč.
I, 1952, č. 3, s. 54.

⁷ Náčrtok miesta požiaru Bojnického zámku v Bojniciach okres Prievidza, Nitra
11. mája 1950. Štátny archív v Trenčíne (ďalej ŠATN), pracovisko Archív Bojnice,
fond (ďalej f.): Vlastivedné múzeum Bojnice, škatuľa (ďalej š.) č. 7.

razne zmenil. Požiarom poškodené priestory zámku v neľahkej dobe krátko po vojne nepredstavovali práve najlepšiu víziu pre objekt ako taký. Vzniknutý problém nebol ľahostajný ani miestnym predstaviteľom štátnej moci, ba ani obyvateľom samotných Bojníc. Z dnešného pohľadu možno hodnotiť ako šťastie v nešťastí, že vtedajším poverenikom vnútra ČSR bol Jozef Lietavec, pôvodom z Bojníc. Práve on má najväčšiu zásluhu na tom, že štát v neľahkej hospodárskej situácii uvoľnil niekoľko miliónov korún na nákladnú opravu požiarom poškodeného zámku. Vedenie múzea mu za to v roku 1950 odhalilo pamätnú tabuľu.⁸

Snaha vtedajších predstaviteľov štátu o záchranu kultúrneho dedičstva a historického dedičstva viedla v tomto čase k projektu zakladania krajských múzeí. Múzeum v Nitrianskom kraji bolo ako jediné umiestnené excentricky, čiže mimo sídla kraja, a síce v Bojniciach. Jeho vedením bol poverený Andrej Polonec, ktorého jednou z prvých úloh bolo zabezpečenie zbierok bývalého Štátneho múzea v Nitre.⁹ Dokladá to archívny záznam Krajského národného výboru v Nitre z 12. augusta 1950.¹⁰ V tomto rozhodnutí išlo organizátorom zrejme o čas a záchranu zbierok, pretože spomenutý prevoz predchádzal dátumu vzniku samotného Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach. Toto uznesenie bolo prijaté 7. septembra 1950, odkedy sa fakticky datuje vznik samotného Krajského nitrianskeho múzea (ďalej KNM) v Bojniciach. Súčasne so vznikom múzea boli vypracované dočasné stanovy. Ich základom boli všeobecné ustanovenia vychádzajúce z uznesenia Rady Krajského nitrianskeho múzea. Z pohľadu múzea je dôležitý §3 stanov, ktorý vymedzuje jeho poslanie. Doslovne sa v ňom píše: *„Úlohou KNM, ktoré bude mať charakter vlastivedný, je vyhľadávať, zachraňovať a zbierať také pamiatky a dokumenty, ktoré budú vhodným historickým a študijným materiálom pre výskum nitrianskeho kraja so stránky historickej, kultúrnej, národopisnej, prírodovednej, politickej a hospodárskej. Tieto pamiatky bude KNM vedecky spracúvať a usporadúvať tak, aby vytvárali celkový a prehľadný obraz kraja bez časového vymedzenia. Cieľom KNM bude*

⁸ A SNM-MBo, f.: MB, spisy 1950 - nečíslované.

⁹ PhDr. Andrej Polonec (22.12.1906 – 26.10.1984) – pedagóg, etnograf a múzejník, dlhoročný pracovník Slovenského národného múzea – Etnografického ústavu v Martine. Jeho pôsobenie v Bojniciach je zaznamenané len na krátku dobu. TURZOVÁ, Marta. PhDr. Andrej Polonec, CSc. In *Múzeum*, 1985, roč. XXX, č. 1, s. 83.

¹⁰ A SNM-MBo, f.: MB, spisy 1950 - nečíslované.

slúžiť osvetovému a kultúrnemu povzneseniu nášho ľudu.“¹¹ Krajské nitrianske múzeum začalo svoju činnosť pomerne skromne s piatimi zamestnancami, ku ktorým patrili riaditeľ Florián Hodál, kastelán František Božanský, kustód Jozef Hudec, konzervátor a preparátor Jozef Lenhart a jedna upratovačka.¹² Informácie o inventári Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach sú známe vďaka súpisu z 15. augusta 1950.¹³

Pôvodne plánovaný termín ukončenia rekonštrukčných prác po požiari vychádzal zo zámeru sprístupniť verejnosti prvú expozíciu už v máji 1951. Nedostatok materiálu a chaotické uskutočňovanie niektorých prác však spôsobila, že ukončenie rekonštrukcie sa presunulo až do augusta 1951. Odovzdanie obnoveného zámku a zároveň otvorenie expozícií KNM sa uskutočnilo v čo najkratšom možnom termíne, a to do 2. septembra 1951. Samozrejme rovnako ako množstvo podobných podujatí v danom období, aj otvorenie Bojnického múzea sprevádzali okázalé slávnosti. „Slávnosť sa začne o jedenástej hodine predpoludním, na prvom nádvorí hradu. Na slávnosti budú zastúpení predstavitelia politického a verejného života, ďalej muzeálni pracovníci a obecenstvo z celého nitrianskeho kraja, z ostatného Slovenska a mnohí návštevníci z Čiech a Moravy.“¹⁴

Prakticky od vzniku Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach boli priestory zámku predmetom sporu so stavebnou zložkou bývalých Baťových závodov (ZDA) v Partizánskom – Stavoprojektom. Spor o prevod zámku a vypratanie priestorov trval s menšími prestávkami a z dôvodu rôznych obštrukcií až do roku 1953. Neskorší dlhodobý riaditeľ múzea, Florián Hodál, na urgenciu KNV v Nitre 10. júna 1953 píše: „Návrh na prevod nehnuteľného majetku Bojnického zámku od ZDA, n. p., Partizánske na KNV, ref. IV, v Nitre sme preskúmali a ako správny podpísali. Súčasne však podotýkame, že isté nedostatky tohto prevodu a to vo veci kvetinarstva a jeho objektov sa po vzájomnej dohode medzi Čsl. št. kúpeľmi a KNV v Nitre práve napravujú.“¹⁵

¹¹ Ibid.

¹² PAPCO, Ján. *40 rokov múzea v Bojniciach: 1950 – 1990*. Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, 1990, s. 11.

¹³ INVENTÁR napísaný o prevzatých predmetoch Krajským múzeom v Bojniciach od Správy podnikov 29. augusta nar. podniky Pravenec dňa 15. augusta 1950. ŠATN, prac. Archív Bojnice, f.: Vlastivedné múzeum Bojnice, š. č. 7.

¹⁴ A SNM-MBo, f.: MB, č. 573/1951.

¹⁵ A SNM-MBo, f.: MB, č. 352/1953.

Prvé roky existencie múzea

Prehliadková trasa múzea začala prehliadkou moderne upravených priestorov na druhom poschodí staršieho traktu predhradia. Táto bola ukončená návštevou reprezentatívnej Zlatej sály s bohato vyrezávaným anjelským stropom. Ďalej sa prechádzalo na tretie nádvorie, z ktorého viedol už bezprostredný vstup do vlastného hradu na štvrté nádvorie so studňou. Cez vstupnú predsieň prechádzali návštevníci pohodlným točitým schodišťom na prvé a následne druhé poschodie hradu. Interiéry týchto dvoch poschodí vynikali dreveným vyrezávaným obložením stien, kazetovými stropmi a kópiou prevažne gotického nábytku. Z horného hradu sa návštevník vrátil naspäť na tretie nádvorie, kde odbočil a navštívil tzv. Huňadyho sálu. Potom širokým jazdeckým schodišťom prešiel na druhé nádvorie, tu sa naskytla možnosť návštevy kaplnky. Po stranách mohli návštevníci vychádzať na prvé nádvorie, z jednej strany podchodom, z druhej strany tunelom. Prvými oddeleniami po vzniku múzea boli prírodovedné oddelenie so ZOO ako živou súčasťou, historické a prehistorické oddelenie. Pracovníci múzea sa okrem vlastnej zberateľskej, výstavnej a publikačnej práce venovali prednáškovej činnosti v rámci osvetových besied. Veľkým medzníkom v pôsobení KNM bol rok 1952, keď sa v dňoch 28. 9. – 1. 10. konal v priestoroch múzea celoštátny archeologický zjazd „ktorého sa zúčastnili všetci významní československí archeológovia i muzeálni pracovníci, aby tu vedecky zhodnotili najnovšie významné úspechy československej i svetovej archeologickej vedy. ... Účastníci zjazdu si prezreli tiež hrad a najmä jeho nové muzeálne expozície.“¹⁶

rok	návštevníci	rok	návštevníci
1951	27 000	1956	86 787
1952	40 012	1957	113 846
1953	21 928	1958	126 498
1954	75 133	1959	195 578
1955	49 361	1960	223 727

Tab. 1 Návštevnosť KNM v Bojniciach v rokoch 1951 – 1960 (A SNM-MBo, f.: MB, č. 111/1951)

¹⁶ HODÁL, Florián. Desať rokov vlastivedného múzea v Bojniciach. In *Horná Nitra 1*, Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1962, s. 285.

Prvé roky existencie KNM v Bojniciach sa niesli v duchu zhromažďovania, budovania, inštalovania a osvetovej činnosti. Tento vývoj je možné sledovať až do 30. júna 1960, čiže do územnej reorganizácie, ktorá výrazne zasiahla do štruktúry múzea a následne do jeho ďalšieho zamerania.

Územná reorganizácia a zákon SNR č. 109/1961 Z. z. o múzeách a galériách

V rámci novej siete múzeí oblasti Stredoslovenského kraja dostalo múzeum v Bojniciach nové poverenie. Stalo sa vlastivedným múzeom okresu Prievidza a navyše bolo poverené aj poskytovaním metodicko-poradenskej a odbornej pomoci všetkým múzeám v rámci Stredoslovenského kraja. Nové úlohy a rozsah zbernej oblasti vyžadovali od pracovníkov preinštalovanie expozícií tak, aby sa zamerali na zbernú oblasť hornej Nitry. Ako krajské múzeum sa nemohli dostatočne venovať špeciálne len výskumu Ponitria a preto sa im uložilo povinnosť odstrániť tieto nedostatky v čo najkratšom čase. Z Krajského nitrianskeho múzea sa tak od 1. júla 1960 stalo Okresné vlastivedné múzeum v Bojniciach.

Koniec sedemdesiatych rokov sa niesol v duchu nových podmienok pre rozvoj slovenského múzejníctva, a to v súvislosti so začiatkom činnosti Ústrednej správy múzeí a galérií (ÚSMaG). 24. marca 1981 vydal riaditeľ ÚSMaG nový štatút Múzea v Bojniciach, podľa ktorého od 1. apríla 1981: „*Múzeum v Bojniciach je ústredným špecializovaným múzeom s celoslovenskou pôsobnosťou zameraným na komplexnú muzeálnu dokumentáciu a prezentáciu obdobia neoslohov na území Slovenskej socialistickej republiky.*“¹⁷ Po určitom čase začal okres Prievidza pociťovať potrebu zriadenia okresného vlastivedného múzea. To napokon vzniklo 1. januára 1985 odčlenením vlastivednej zložky, ktorá sa stala základom súčasného Hornonitrianskeho múzea v Prievidzi.

¹⁷ POHLOVÁ, Ľubica. Nová koncepcia Múzea v Bojniciach a budovanie nových expozícií. In Horná Nitra 12, Banská Bystrica : Osveta, 1986, s. 159.

Delimitácia vlastivedných zbierok Múzeu v Bojniciach neuškodila, skôr naopak, odčlenením nadobudli obe múzeá – dnešné SNM-Múzeum Bojnice v Bojniciach a Hornonitrianske múzeum v Prievidzi komplexnejší charakter. Odčlenenie vlastivedných zbierok znamenalo pre okres Prievidza obrovský prínos nielen z hľadiska potreby vytvorenia okresného vlastivedného múzea, ale i z toho dôvodu, že zbierkové kolekcie tohto typu v intenciách novej koncepcie múzea strácali dôležitosť a hodnotu popri veľkolepých galerijných a umelecko-historických zbierkach.

Súčasť Slovenského národného múzea

30. jún 1988 sa do dejín múzea zapísal ďalšou významnou udalosťou. V tento deň sa bývalé Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach (neskôr vlastivedné a špecializované múzeum) zlúčilo so Slovenským národným múzeom (ďalej SNM) v Bratislave. *„Podľa § 7 Zákona č. 134/1970 Zb. o pravidlách štátneho rozpočtu československej federácie a o zásadách hospodárenia s rozpočtovými prostriedkami štátnych rozpočtov federácie a republík so súhlasom ministra financií, cien a miezd SSR ďalej po prerokovaní so Slovenským výborom odborového zväzu pracovníkov umenia, kultúry a spoločenských organizácií zlučujem dňom 30. júna 1988 Slovenské technické múzeum Košice, Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica, Múzeum Bojnice a Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum Antol so Slovenským národným múzeom Bratislava, na ktoré súčasne prechádza ich pôsobnosť, plán a rozpočet. Dňom 30 júna zrušujem ..., štatút Múzea Bojnice z 24.3.1981 č. 316/81 – 12/43 v znení č. 1233/85 – 12/153 z 21.12.1985 ...“*¹⁸ Od tohto okamihu začalo bojnické múzeum fungovať ako integrálna zložka SNM. Slovenské národné múzeum so sídlom v Bratislave okrem vypracovania stavu analýz a vývoja koordinovalo vedeckovýskumnú, metodickú, dokumentačnú, edičnú, propagáčnu a výstavnú činnosť múzeí patriacich pod jeho správu. Múzeum v Bojniciach fungovalo ako súčasť SNM tri a pol roka. Počas tohto relatívne krátkeho času sa vedenie múzea pohrávalo s myšlienkou osamostatniť sa. Táto sa stala realitou. V roku 1991 minister kultúry Ladislav Snopko vydal Štatút

¹⁸ Archív SNM BA, fond: SNM v Bratislave. Riaditeľstvo. 1962 – 2000.

Umelecko-historického múzea – Zámok Bojnice, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 1992:

„1. Zrušuje sa štatút SNM-Múzea Bojnice vydaný v Bratislave dňa 19. 12. 1988.

2. Tento štatút nadobúda účinnosť dňom 1. 1. 1992.“¹⁹

V takejto podobe pôsobilo múzeum ďalšie obdobie. Zo základných ustanovení vyberáme: „Múzeum je príspevkovou organizáciou, priamo riadenou Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky.“²⁰ Pracovníci múzea sa venovali organizácii lektorskej činnosti, realizácii výstav a iných kultúrnych podujatí. V roku 1996 sa však na základe rozhodnutia MK SR Múzeum v Bojniciach opäť zlúčilo so SNM v Bratislave: „Podľa §23 ods. 3 Zákona Národnej rady SR č. 303/1996 Z. z. o rozpočtových pravidlách, MK SR zlučuje 1. júlom 1996 Múzeum Betliar a Múzeum Bojnice so SNM, na ktoré súčasne prechádza ich pôsobnosť, majetok, práva a záväzky.“²¹ V uvedenej podobe pretrvalo až do súčasnosti. Z aktuálneho Organizačného poriadku SNM vyberáme: „Slovenské národné múzeum – Múzeum Bojnice v Bojniciach (ďalej len „SNM – MBo“), je základný organizačný útvar SNM, špecializované múzeum SNM, so sídlom v národnej kultúrnej pamiatke (ďalej len „NKP“). SNM – MBo dokumentuje, spravuje, ochraňuje, vedecky skúma, metodicky usmerňuje a verejne prezentuje doklady o umelecko-historickom vývoji NKP – Zámok Bojnice. Vo svojej činnosti sa zameriava na fenomén zberateľstva, artefakty o vývoji neoslohov na území Slovenskej republiky, závažné diela starého umenia a umeleckého remesla, ktorými dopĺňa expozíciu v zámku a súbory starších zbierok.“²²

Publikačná činnosť

Publikačná činnosť vždy bola a do súčasnosti stále je neodmysliteľnou súčasťou vedeckovýskumnej a odbornej činnosti pracovníkov múzea. Z Plánu hlavných úloh z roku 1973 vyberáme: „Každý odborný pracovník múzea napíše aspoň dva odborné príspevky z práce

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Archív SNM BA, f.: SNM v Bratislave, Riaditeľstvo, 1962 – 2000.

²² Organizačný poriadok Slovenského národného múzea z 9.10.2024, Čl. 9, bod. 9.1, s. 66.

*vlastného pracoviska i z výskumu do odbornej alebo dennej tlače.*²³ Začiatky vedeckovýskumnej činnosti bezprostredne súviseli so vznikom Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach. Jej výsledky boli od vzniku múzea publikované a zverejňované formou článkov a štúdií v odborných periodikách, monografiách a v neposlednom rade v zborníku *Horná Nitra*. Práve ten bol súčasťou dejín múzea v rokoch 1962 – 1986. Zborník *Horná Nitra* bol v dvojročnej periodicite vydávaný bojnickým múzeom až po číslo 12, ktoré symbolicky sumarizovalo prácu všetkých oddelení múzea pri príležitosti 35. výročia jeho vzniku. Po odčlenení jeho vlastivednej zložky prešla do Hornonitrianskeho múzea v Prievidzi aj redakcia zborníka, ktoré vydalo ešte tri čísla. Aj napriek úsiliu vtedajšieho riaditeľa múzea, Mgr. Jána Papca, obnoviť vydávanie zborníka na pôde bojnického múzea po roku 1990, sa jeho oživenie nestretlo s pochopením.²⁴

Bojnické múzeum a jeho pracovníci v publikačnej činnosti neúnavne pokračovali i naďalej, a to formou vydávania monotematických publikácií – početných katalógov a zborníkov k výstavám a vedeckým konferenciám, publikácií mapujúcich zbierkové fondy múzea, sprievodcov po expozícii v slovenskom i cudzích jazykoch, knižných výstupov z vedecko-výskumných činností, publikácií pri príležitosti významných výročí múzea (35., 40. a 70. výročie múzea), ako aj propagačných materiálov a pohľadníc. Okrem početných odborných publikácií pracovníci múzea prispievali a prispievajú do časopisov, zborníkov a publikácií iných vedecko-výskumných inštitúcií, množstva odborných i populárno-náučných periodík, ako aj do dennej tlače. Za zmienku stoja príspevky do časopisov *Krásy Slovenska* (v 60. a 70. rokoch 20. storočia), *Pamiatky a múzeá*, *Múzeum*, *Historická revue* a mnohé ďalšie.

Osobnosti a aktivity múzea

Od zriadenia Krajského nitrianskeho múzea po súčasnosť si v múzeu vymenili kreslá viacerí riaditelia: Anton Polonec (1950), Florián Hodál (1950 – 1978), Ferdinand Altoff (1978 – 1983), Anton Lehocký

²³ ŠATN, prac. Archív Bojnice, f.: Vlastivedné múzeum Bojnice, š. 7.

²⁴ PAPCO, Ján. *Múzejník (?) s vlastnou hlavou. Spomienky, myšlienky*. Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, 2020, s. 98.

(1983 – 1990), Ján Papco (1990 – 2020),²⁵ Mikuláš Letavay (poverený vedením 2021), Igor Socha (2021 – 2023), Branislav Panis (generálny riaditeľ SNM – 2023), Mikuláš Letavay (od 2024). Rady zamestnancov tvorili viaceré významné osobnosti. K najznámejším patrili napr. architekt František Fackenberg, zoológ Ján Brtek, etnologička Vlastimila Tóthová, historik Ondrej Bešše, archeologička Marta Remiášová, reštaurátori Peter Hrotík, Jozef Dorica a mnohí ďalší.²⁶ V 90-tych rokoch 20. storočia sa múzeum v Bojniciach zapísalo do dejín múzejníctva novou formou prezentácie na báze inovatívnej formy kultúrno-propagačnej činnosti spojenej s fenoménom Medzinárodných festivalov duchov a strašidiel. Tento netradičný formát bol súčasťou múzea so sídlom v Bojnickom zámku celých 25 rokov (1994 – 2018). Myšlienka vytvorenia tohto unikátneho podujatia sa zrodila v hlave vtedajšieho riaditeľa múzea Mgr. Jána Papca.

Už od prvopočiatkov podujatie vzbudzovalo záujem širokých vrstiev verejnosti, ale i domácich a zahraničných médií. Za nultý ročník podujatia možno považovať „Otvorenie letnej turistickej sezóny v Bojniciach“ na jar v roku 1993 prostredníctvom kostýmového sprievodu s kľučiarom, ktorý ceremoniálne odomykal významné symboly inštitúcií mesta Bojnice – bránu zámku, vchod do ZOO, vodu na kúpalisku a termálny prameň v kúpeľoch. Následne sa od roku 1994 kontinuálne každoročne na úvod letnej turistickej sezóny odohrával formát podujatia, ktoré dovtedy v slovenskom múzejníctve nemalo obdobu ani z hľadiska obsahu, rozsahu, dramaturgie, nákladov či výnosov. Múzeum v Bojniciach sa stalo priekopníkom na poli kultúrneho turizmu nielen v regióne, ale i v celoslovenskom či medzinárodnom meradle.²⁷ Každoročne ho navštívilo zhruba 20 000 návštevníkov, čo za 25 rokov predstavuje v číslach viac ako pol milióna divákov, približne 2 500 účinkujúcich postáv (dobrovoľníkov, profesionálnych i amatérskych divadelníkov, nadšencov) a 250 dní predstavení, ktoré sa opakovali v intervale so začiatkom každých 10 minút 30 – 40krát denne. Súčasťou prvých ročníkov festivalu bolo multimedialné podujatie *Lux in tenebris*, či *Strašidelný bál* určený pozvaným hosťom a sponzorom. Ku každoročným neodmysliteľným účastníkom festivalu patrili Taliani z mestečka Muggia s úžasný-

²⁵ KLIŽAN, Erik. Spomíname. Významní odborní pracovníci SNM-Múzea Bojnice. In 70. výročie Slovenského národného múzea-Múzea Bojnice, 2020, s. 114 – 115.

²⁶ KLIŽAN, Spomíname. Významní odborní pracovníci SNM-Múzea Bojnice, s. 100 – 113.

²⁷ PAPCO, Múzejník (?) s vlastnou hlavou, s. 59.

mi kostýmami. Posledný ročník Medzinárodného festivalu duchov a strašidiel spolu s veľkolepým strašidelným sprievodom s viac ako 250-timi domácimi i zahraničnými strašidlami sa uskutočnil v roku 2018 a uzavrel tak významnú etapu v dejinách Bojnického zámku.

K spomenutému formátu sa neskôr postupne pridali ďalšie animované a inscenované podujatia ako napr. *Rozprávkový zámok* (od r. 1997 – okrem rokov 2021 – 2022 pretrval do súčasnosti) *Valentínsky víkend na zámku*, *Slávnosti života a Rytierske dni*,²⁸ *Šľachtické Vianoce*, nočné prehliadky s duchmi a strašidlami, *Bojnický svetlonos* a ďalšie. Práve tento „bojnický fenomén“ bol istý čas predmetom sporov medzi múzejnými pracovníkmi, ba dokonca aj medzi nadriadenými orgánmi v oblasti kultúry a kultúrneho dedičstva.²⁹ Na strane druhej predstavoval možnosť ako zvýšiť záujem verejnosti o návštevu národnej kultúrnej pamiatky, ktorej pokles bol po roku 1989 priepastný. Vďaka novej forme prezentácie sa podarilo nielen stabilizovať, ale dokonca zvýšiť návštevnosť múzea na štandardný počet v priemere 200 000 návštevníkov ročne. Samozrejme, pracovníci múzea sa popri komerčnej činnosti venovali odbornej a vedecko-výskumnej práci – príprave prednáškových cyklov pre odbornú i laickú verejnosť (napr. cyklus *Za zámockou bránou*, *Čaj o štvrtrej v múzeu* venovaný seniorom, projekty v rámci programu *Škola v múzeu – Hra na minulosť*, *Čarovný príbeh pána Bartolomeja* a pod.), publikačnej a vedecko-výskumnej činnosti, tvorbe a realizácii výstav v priestoroch Západného krídla,³⁰ ale aj tematickým výstavám „jedného predmetu“ priamo v expozícii múzea a iným významným činnostiam v oblasti

²⁸ Podujatia realizované v mesiacoch august a september, ktoré múzeum v súčasnosti už neorganizuje.

²⁹ PAPCO, *Múzejník (?) s vlastnou hlavou*, s. 65.

³⁰ Prehľad vlastných výstav múzea v rokoch 1981 – 2019: KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ, Diana – MALEČKOVÁ, Katarína. Výstavná činnosť. In *70. výročie Slovenského národného múzea-Múzea Bojnice*. Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, 2020, s. 43 – 49; Júl 2022 – 2023 - výstava „Sprítomnenie pamäte“, na ktorej boli prezentované diela súčasného mladého maliara Dávida Bátoru. Pri príležitosti 85. výročia rozhodnutia odpredaja Bojnického zámku a panstva od dedičov grófa Pálffyho firme Baťa bola v priestore bývalej Zámockej reštaurácie inštalovaná výstava predmetov a dokumentov „Baťovský zámok“. Slovenské národné múzeum. Správa o činnosti a hospodárení za rok 2023, s. 78. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.snm.sk/swift_data/source/sidelna_budova/2024/GR/Spr%C3%A1va%20o%20%C4%8Dinnosti%20za%20rok%202023/Spr%C3%A1va%20o%20%C4%8Dinnosti%20a%20hosp%C3%A1ren%C3%AD%20SNM%20za%20rok%202023.pdf> [03.11.2024] V roku 2024 SNM-Múzeu Bojnice zrealizovalo výstavu pod názvom 19. storočie v portréte zo zbierok SNM-Múzea Bojnice (júl – november 2024).

múzejníctva. V roku 2017 začalo múzeum prechádzať opätovne postupnými zmenami, v rámci ktorých sa pôvodne komerčne využívané priestory začali meniť na nové expozície, čo výrazne obohatilo prehliadkovú trasu múzea. Výstupom tejto premeny boli dva samostatné prehliadkové okruhy – zámocký a galerijný – neskôr premenované na Pálffyho a Huňadyho, ktorých realizácia bola ukončená v roku 2023.³¹

Epidémia Covidu 19, neistá budúcnosť, opakujúce sa zatvárania a otvárania múzeí prinútili zamestnancov hradných múzeí preniesť časť svojich aktivít do virtuálneho priestoru a zároveň pripraviť pre návštevníkov nové formy prezentácie. Návštevníci internetovej stránky múzea mali a dodnes majú možnosť nahliadnuť do skrytých miest Bojnického zámku a virtuálne sa preniesť na jeho strechy, či terasy alebo sa jednoducho kochať panoramatickými výhľadmi z vtáčej perspektívy.³² Jedným z výsledkov snaženia o aplikáciu digitálnych technológií v priestore národnej kultúrnej pamiatky sa v máji 2021 stala i multimediálna expozícia pod názvom „Zámok včera a dnes – Bojnický zámok a jeho okolie v zrkadle času“. Táto spájala minulosť s prítomnosťou formou atraktívnej multimediálnej prezentácie zasadennej do dovtedy neprístupného priestoru tzv. Stredného hradu.³³ Veľkoformátová interaktívna plocha, dve nástenné obrazovky a samostatne stojaci dotykový panel ponúkali návštevníkom nevšednú možnosť preniesť sa v čase a naraz sa ocitnúť v minulosti i prítomnosti.

Ďalšou podstatnou zmenou prešla koncepcia sprístupňovania zbierkového fondu verejnosti vo forme individuálnych prehliadok bez „živého“ lektorského výkladu počas letnej sezóny a zároveň implementácia multimediálneho sprievodcu MUZEUM.GUIDE v roku 2022, ktorý okrem textových a obrazových informácií ponúka

Dostupné na internete: <<https://bojnicycastle.sk/podujatia/19-storocie-v-portrete-vystava/>> [03.11.2024]

³¹ Slovenské národné múzeum. Správa o činnosti a hospodárení za rok 2023, s. 70. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.snm.sk/swift_data/source/sidelna_budova/2024/GR/Spr%C3%A1va%20o%20C4%8Dinnosti%20za%20rok%202023/Spr%C3%A1va%20o%20C4%8Dinnosti%20a%20hosp%C3%A1ren%C3%AD%20SNM%20za%20rok%202023.pdf> [03.11.2024]

³² *Virtuálne do múzea* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://bojnicycastle.sk/virtualne-do-muzea/>> [03.11.2024]

³³ PÍŠOVÁ, Kamila. Zámok včera a dnes. Nová digitálna expozícia v SNM-Múzeu Bojnica. In *Múzeum*, 2022, roč. LXVIII, č. 1, s. 58-59.

návštevníkom i zvukový záznam sprievodných textov v rámci prehliadkovej trasy. Napriek prvotnému záujmu zo strany návštevníkov o uvedený typ inovácie sa múzeum na základe súčasného dopytu vrátilo k pôvodnému „živému“ lektorskému výkladu. Večerné programy predovšetkým počas letnej sezóny každoročne obohacujú podujatia, ktoré návštevníkov lákajú k návšteve múzea v neskorých večerných hodinách. V programovej skladbe boli zaradené viaceré premiérové programy „šité na mieru“ múzea (*Láska sa kúpiť nedá, V spleti dávnych ciest* – r. 2022, obohatené vlastné nočné prehliadky – r. 2022 – 2023, večerné prehliadky nádvorí), edukačné predstavenia pre deti i dospelých (*Cesta slovenskou históriou* – „Od Sama po Štúra“, či „Od Viedne k Štúrovcom“ – 2022 - 2023) ako aj unikátny program „Živé sochy“ plný šermu, legiend, hudby a svetiel v podaní SNM-Spišského múzea v Levoči (r. 2022).

Založením múzea v priestoroch zámku pred trištvrte storočím sa vytvorili podmienky pre etablovanie múzejníctva na hornej Nitre, na tradície ktorého nadväzuje SNM-Múzeum Bojnice dodnes.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív Slovenského národného múzea Bratislave, fond SNM v Bratislave. Riaditeľstvo. 1962 – 2000.

Archív Slovenského národného múzea, pracovisko Archív SNM-Múzeum Bojnice, fond Múzeum Bojnice, spisy 1950 – 1953.

Knižnica SNM-MBo, Návštevná kniha múzea 1907 – 1929.

Knižnica SNM-MBo, Návštevná kniha múzea 1929 – 1935.

Knižnica SNM-MBo, Organizačný poriadok Slovenského národného múzea. Bratislava, 9.10.2024.

Štátny archív v Trenčíne, pracovisko Archív Bojnice, fond Vlastivedné múzeum Bojnice.

SNM-Múzeum Bojnice, pomocná múzejná dokumentácia, Testament grófa Jána Pálffyho. Prešporok, 14. novembra 1907. (Kópia z originálu opatreného jednokorunovým kolkom.).

Literatúra

- HODÁL, Florián. Desiat rokov vlastivedného múzea v Bojniciach. In *Horná Nitra 1*, Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1962, s. 279 – 292.
- HUDEC, Jozef. Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach. In *Pamiatky a múzeá*, 1952, roč. I, č. 3, s. 49 – 54.
- KLIŽAN, Erik. Spomíname. Významní odborní pracovní SNM-Múzea Bojnice. In *70. výročie Slovenského národného múzea-Múzea Bojnice*, 2020, s. 100 – 113.
- KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ, Diana – KLIŽAN, Erik (eds.). *70. výročie Slovenského národného múzea-Múzea Bojnice*. Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, 2020, s. 40 – 41.
- KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ, Diana – MALEČKOVÁ, Katarína. Výstavná činnosť. In *70. výročie Slovenského národného múzea-Múzea Bojnice*. Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, 2020, s. 43 – 49.
- KUPČOKOVÁ, Jaroslava. Vznik Muzeálneho spolku hornej Nitry a Múzea hornej Nitry. In *Múzeum*, 2000, roč. 46, č. 2, s. 17 – 18.
- LEHOCKÝ, Anton. Múzeum v Bojniciach tridsaťpäťročné. In *Múzeum*, 1986, roč. 31, č. 2, s. 38 – 41.
- MAREK, Martin. *Stredoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé svetové války*. Brno : Matice moravská, 2017.
- PAPCO, Ján. *40 rokov múzea v Bojniciach: 1950 – 1990*. Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, 1990.
- PAPCO, Ján. K 50. výročiu Múzea v Bojniciach. In *Múzeum*, 2000, roč. 46, č. 1, s. 16 – 19.
- PAPCO, Ján. *Múzejník (?) s vlastnou hlavou. Spomienky, myšlienky*. Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, 2020.
- PÍŠOVÁ, Kamila. *Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach (1950 – 1955)*. Bakalárska práca. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Fakulta prírodných vied, 2007.
- PÍŠOVÁ, Kamila. Vývoj múzeí na hornej Nitre. In *Múzeum*, 2008, roč. 54, č. 2, s. 20 – 22.
- PÍŠOVÁ, Kamila. Zámok včera a dnes. Nová digitálna expozícia v SNM-Múzeu Bojnice. In *Múzeum*, 2022, roč. LXVIII, č. 1, s. 58 – 59.
- PÍŠOVÁ, Kamila. *Koncepcia osláv 75. výročia založenia múzea v Bojniciach*, 2024 (interný materiál SNM-Múzea Bojnice).

- POHLOVÁ, Ľubica. Nová koncepcia Múzea v Bojniciach a budovanie nových expozícií. In *Horná Nitra 12*, Banská Bystrica : Osveta, 1986, s. 159 – 176.
- Slovenské národné múzeum – Múzeum Bojnice [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.bojnicecastle.sk>> [03.11.2024]
- Slovenské národné múzeum. Správa o činnosti a hospodárení za rok 2023. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.snm.sk/swift_data/source/sidelna_budova/2024/GR/Spr%C3%A1va%20o%20C4%8Dinnosti%20za%20rok%202023/Spr%C3%A1va%20o%20C4%8Dinnosti%20a%20hosp%C3%ADren%C3%AD%20SNM%20za%20rok%202023.pdf> [03.11.2024]
- TÓTHOVÁ, Vlastimila. Vznik múzejného spolku a múzeí v okrese Prievidza do roku 1950. In *Horná Nitra 12*, Banská Bystrica : Osveta, 1986, s. 18 – 26.
- Virtuálne do múzea* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://bojnicecastle.sk/virtualne-do-muzea/>> [03.11.2024]
- TURZOVÁ, Marta. PhDr. Andrej Polonec, CSc. In *Múzeum*, 1985, roč. XXX, č. 1, s. 83.

RNDr. Mgr. Kamila Píšová
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
email: kamila.pisova696@edu.ku.sk
ORCID ID: 0009-0008-3879-7488

„Walk and talk“ v psychologickom poradenstve a psychoterapii – prehľad výsledkov kvalitatívne zameraného výskumu¹

„Walk and talk“ in psychological counselling and psychotherapy - an overview of qualitative research results

KATARÍNA MATEJOVÁ

ABSTRACT: The aim of this paper is to review previous qualitatively designed research on the use of walk and talk in psychological counselling and psychotherapy. The summarized findings are organized in two main parts: I. psychologists' experiences of using walk and talk in their practice and II. clients' experiences of psychological care conducted in this way. The results are presented in tables which also include the main topics identified in previous research. In the psychologists' experience, the most frequent questions and reflections were about the definition and characteristics of the use of walk and talk in psychological counselling and psychotherapy, the differences in the procedure and the course of the therapeutic process, and the identified limitations.

Clients were mostly concerned with the practicalities of the psychological encounter, appreciating the greater degree of informality in a meeting conducted in this way and its more natural dynamics, while at the same time verbalizing concerns about the possibility of breaking confidentiality by meeting acquaintances or strangers and displaying emotions in public. Consequently, potential risks are listed, which most often related to the unpredictability of the outdoor space, the potential danger of physical activity, and the difficulty of controlling the ethical guidelines of psychological practice. In summary, we specify key findings regarding the use of walk and talk in psychological counselling and psychotherapy. Limitations of the review relate to the availability of research studies and the characteristics of practicing psychologists, who are largely positive in their attitudes towards psychological care delivered in this way.

KEYWORDS: walk and talk, poradenstvo počas chôdze, psychoterapia počas chôdze

¹ Financované EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I03-03-V04-00630.

Úvod

Cieľom príspevku je spracovať prehľad doterajších kvalitatívne dizajnovaných výskumov v oblasti využívania techník walk and talk v psychológii (používanými kvantitatívnymi metodikami sa zaoberáme na inom mieste).

Hoci už Sigmund Freud² začal psychoanalyzovať svojich pacientov počas prechádzok po Viedni, za novodobého zakladateľa „walk and talk terapie“ býva označovaný Clay Cockrell³, LCSW, ktorý od roku 2004 používal terapiu počas chôdze v Spojených štátoch a tým získal pozornosť médií pre svoju súkromnú prax v New Yorku. Keď sa vďaka Cockrellovej webovej stránke dozvedeli o terapii prostredníctvom walk and talk aj ďalší terapeuti, jeho úspech ich motivoval k tomu, aby začali tieto princípy aplikovať vo svojej vlastnej praxi.

Uznávaný rámec pôsobenia psychológa (v poradenstve alebo psychoterapii) tvorí fyzické prostredie, v ktorom sa intervencia realizuje, hranice poskytovania psychologickkej starostlivosti, roly a očakávania klienta a psychológa vrátane vzťahu, ktorý sa medzi nimi vybuduje a ktorý dáva psychologickému procesu štruktúru. Na tomto podklade sa vytvára kontext týkajúci sa mocenských rozdielov, authority a odbornosti, v ktorom psychológ zaobchádza s klientom.⁴ Rámec, v ktorom je poskytovaná psychologická starostlivosť, ovplyvňuje skúsenosti klienta počas psychologického procesu.⁵ Vzájomné pôsobenie telesných, duševných a sociálnych aspektov využívania techník

² FREUD, Sigmund. *On beginning the treatment (further recommendations on the technique of psychoanalysis I)*. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. 1913, XII (1911-1913).

³ COCKRELL, Clay. *Walk & Talk: Taking therapy off the couch*. 2013. Dostupné na internete: <<http://www.walkandtalk.com>>

⁴ JORDAN, Martin. Moving beyond counselling and psychotherapy as it currently is – taking therapy outside. In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2014, roč. 16, č. 4, s. 361 – 375; JORDAN, Martin – MARSHALL, Hayley. Taking counselling and psychotherapy outside: Destruction or enrichment of the therapeutic frame? In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2010, č. 12, s. 345 – 359; LANGS, R. *Psychotherapy: A Basic Text*. New York: Jason Aronson, 1982.

⁵ JORDAN, Martin. Moving beyond counselling and psychotherapy as it currently is – taking therapy outside. s. 361 – 375; JORDAN, Martin – MARSHALL, Hayley. *Taking counselling and psychotherapy outside: Destruction or enrichment of the therapeutic frame?* s. 345 – 359.

walk and talk v psychologickom poradenstve a psychoterapii odráža biopsychosociálny model zdravia.⁶

Využívanie psychologických intervencií počas chôdze vo vonkajšom prostredí podnecuje aj realizáciu špecificky zameraných výskumných štúdií. Ich počet a rozsah zatiaľ nie je dostatočný, aby bolo možné na všetky otázky ohľadom využívania walk and talk v psychologickej starostlivosti odpovedať s istotou. Na Slovensku zatiaľ takto orientovaný výskum realizovaný nebol, náš výskum zameraný na *techniky „walk and talk“ v psychologickom poradenstve a psychoterapii* je pilotným. Účelom textu je sumarizovať doterajšie zistenia z kvalitatívne analyzovaných skúseností odborníkov praktizujúcich „walk and talk“ na jednej strane a na strane druhej popísať aj skúsenosti klientov, ktorí absolvovali celú alebo časť svojej psychoterapeutickej alebo poradenskej skúsenosti formou prechádzok vo vonkajšom prostredí.

Dôvody pre realizáciu kvalitatívneho výskumu sú: 1.) získať podrobné informácie o probléme; 2.) pochopiť kontext alebo prostredie, v ktorom účastníci riešia daný problém a 3.) vytvoriť teóriu, ak existujú čiastočné alebo nedostatočné teórie.⁷ V kvalitatívnom výskume sú otázky prieskumné, otvorené a začínajú sa opytovacími zámenami „čo“ a „ako“. Zber údajov často prebieha formou intenzívnej interakcie medzi výskumníkom a respondentom, ktorej výsledkom sú bohaté, deskriptívne a často písomné údaje.⁸ Z tohto dôvodu kvalitatívni výskumníci často využívajú na fenomenologické skúmanie hĺbkové, pološtruktúrované rozhovory zamerané na porozumenie javu, udalosti alebo procesu, alebo životnej skúsenosti jednotlivcov.⁹

Získané údaje predstavujú hlboké pochopenie skúmaného fenoménu a sú obzvlášť vhodné pre tie oblasti, ktoré sú istým spôsobom na začiatku výskumného záujmu alebo je potrebné zachytiť široké spektrum premenných, o ktorých dopredu neexistuje jasná predstava.

⁶ WADE, Derick T. – HALLIGAN, Peter W. The biopsychosocial model of illness: a model whose time has come. In *Clinical rehabilitation*, 2017, roč. 31, č. 8. s. 995 – 1004.

⁷ CRESWELL, John W. *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., 2009.

⁸ MERRIAM, Sharan B. – TISDELL, Elisabeth J. *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2015.

⁹ GOUGH, Brendan – LYONS, Antonia. The Future of Qualitative Research in Psychology: Accentuating the Positive. In *Integrative Psychological and Behavioral Science*. 2016, roč. 50, s. 234 – 243; MADILL, Anna – GOUGH, Brendan. Qualitative research and its place in psychological science. In *Psychological methods*, 2008, roč. 13, č. 3. s. 254 – 271.

Téma walk and talk v psychológii predstavuje relatívne novú intervenujúcu perspektívu, penzum poznatkov o vnímaní psychológov a klientov je v porovnaní s inými psychologickými témami relatívne obmedzené, preto výskumníci často volia kvalitatívny výskumný dizajn.

Kritériom pre výber odborných textov a výskumných štúdií okrem témy využívania walk and talk techník v psychologickom poradenstve a psychoterapii bol teda kvalitatívny charakter použitej metodológie a spracovania výsledkov. V prípade zmiešaných výskumných dizajnov sme do analýzy zahrnuli iba ich kvalitatívnu časť.

V septembri 2024 sme realizovali vyhľadávanie v databázach PsycINFO, PubMed a SCOPUS, na prístup k fulltextovým verziám článkov boli použité GoogleScholar a vzdialený prístup cez CVTI. Do vyhľadávania sme zadávali kľúčové slová „walk and talk“, „therapy“, „psychological counselling“. Pri vyhľadávaní a identifikácii relevantných publikačných výstupov sme postupovali podľa modelu PICO¹⁰, naša stratégia je uvedená v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1: Stratégia vyhľadávania podľa modelu PICO.

PICO	oblasť	popis
P	účastníci [participants]	psychológovia a klienti
I	intervencia/expozícia [intervention/exposure]	používanie techník walk and talk v psychologickom poradenstve a psychoterapii
C	porovnanie [comparison]	skúsenosti s walk and talk z pohľadu praktiku-júcich odborníkov (psychológov) a z pohľadu zúčastnených klientov spracované kvalitatívnou metodológiou
O	výsledky [outcome]	rámec úvah o prenositeľnosti psychologického poradenstva a psychoterapie počas chôdze do vonkajšieho prostredia

Do finálnej analýzy sme zaradili 10 vedeckých publikačných výstupov, pričom 5 sa týkalo skúseností psychológov a 5 sa zameriavalo na skúsenosti klientov. Päť výskumov bolo realizovaných vo Veľkej Británii, štyri v Spojených štátoch amerických a jeden v Kanade. Pre prehľadnosť predloženého materiálu sme rozdelili štúdie do dvoch

¹⁰ Da COSTA SANTOS, Cristina M. – de MATTOS PIMENTA, Cibele A. – NOBRE, M. R. C. The PICO strategy for the research question construction and evidence search. In Revista Latino-Americana de Enfermagem, 2007, roč. 15, č. 3, s. 508 – 511.

skupín: tie, ktoré mapujú skúsenosti psychológov a psychoterapeutov, a tie, ktoré sa zameriavajú na skúsenosti klientov.

Výskumné štúdie zamerané na skúsenosti psychológov používajúcich techniky walk and talk v praxi

Vo výskumoch, ktoré sa zaoberali faktormi využívania psychologickej intervencie počas chôdze z pohľadu psychológov, boli respondentmi psychoterapeuti, klinickí psychológovia, sociálni pracovníci, manželskí a pároví poradcovia, pričom všetci spĺňali príslušné podmienky certifikácie zodpovedajúce krajine, kde vykonávali svoju prax. Najčastejšie využívanou metódou bola určitá forma rozhovoru: semištrukturované interview, interview alebo rozhovor podľa protokolu. Väčšina odborníkov vo vybraných štúdiách deklarovala prirodzenú afiliáciu k prírode, variujúcu od spojenia a pokoja v prírodných priestoroch po vieru v regeneračný a liečebný potenciál.¹¹ Začlenenie psychologickej starostlivosti do vonkajších priestorov si vyžadovalo aj flexibilný prístup, pričom odborníci boli kreatívni pri prispôbovaní svojho konvenčného modelu terapie alebo pri integrácii viacerých modelov – ich teoretické pozadie zahŕňalo kognitívne-behaviorálnu terapiu, na klienta orientované poradenstvo, psychodynamickú psychoterapiu, geštalt terapiu, hrovú terapiu, systematickú psychoterapiu a rodinnú terapiu. Základné charakteristiky vybraných štúdií sú uvedené v tabuľke č. 2.

¹¹ REVELL, Stephanie – McLEOD, John. Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice. In *Counselling and Psychotherapy Research*, 2016, roč. 16, č. 1., s. 35 – 43. Dostupné na internete: <<http://insight.cumbria.ac.uk/id/eprint/2072/>>; REVELL, Stephanie. Walk and talk therapy: A pluralistic inquiry into practice, perceptions and client experiences in the UK. Canterbury Christ Church University, United Kingdom. 2019, s. 243. Dostupné na internete: <<https://www.proquest.com/dissertations-theses/walk-talk-therapy-pluralistic-inquiry-into/docview/2462407573/se-2>>

Tabuľka č. 2: Štúdie zaoberajúce sa skúsenosťami psychológov

				respondenti				
autori	rok	počet	vek	ro- dové zlo- ženie	profesijné zloženie	dĺžka praxe	metóda	kde
McK- inney, B. L.	2011	11	-	90% žien	sociálni pracovníci manželská a párová terapia poradenstvo	3-30 rokov	semištruk- turované interview	USA
Jordan, M.	2014	-	37-57 rokov	-	psychotera- peuti	-	interview	Veľká Británia
Revell, S. & Mc- Leod, J.	2016	18	46-60 rokov	61% žien	psychotera- peuti	min. 5 rokov	otvorené otázky v dotaz- níku	Veľká Británia
Revell, S.	2019	7	31-60 rokov	43% žien	psychotera- peuti	4 me- siace- 10 rokov	semištruk- turované interview	Veľká Británia
Cooley, S. J.; Jones, C. R.; Moss, D., & Robert- son, N.	2022	15	58,14 roka (prie- mer)	40% žien	klinickí psy- chológovia – 13 psychiater – 1 riaditeľ zdrav. zari- adenia - 1	34,8 roka (prie- mer)	rozhovor podľa protokolu	Veľká Británia

Z hľadiska abstrahovaných tém sa výsledky štúdií líšia, pričom je medzi nimi možné nájsť obsahové prieniky, ktoré sú však inak pomenované. Najdôležitejšie zistenia sa týkajú toho, že odborníci uvádzali potrebu profesionálnej sebadôvery na prekonanie pocitu profesijnej „odlišnosti“ v dôsledku ponúkajú terapeutickú aktivitu, ktorá je odlišná od všeobecne zaužívaného rámca v akom sa psychologická starostlivosť ponúka.¹² Niektorí uvádzali, že sa museli vysporiadať s pocitom odhalenia, kedy boli akoby odňaté aspekty ich profesionálnej identity.¹³ Iní opisovali potrebu schopnosti dôverovať sebe a terape-

¹² REVELL, Stephanie – MCLEOD, John. *Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice.*

¹³ JORDAN, Martin. *Moving beyond counselling and psychotherapy as it currently is – taking therapy outside.* s. 361 – 375.

utickému procesu v prostredí mimo toho, v ktorom boli vyškolení pracovať.¹⁴ Najčastejšie uvádzané témy sa týkali vymedzenia a charakteristík používania walk and talk v psychologickom poradenstve a psychoterapii, odlišností v postupe a priebehu terapeutického procesu a identifikovaných obmedzení.¹⁵ Zmena terapeutického rámca je často spojená s rizikom ohrozenia dôvernosti a porušenia hraníc¹⁶, preto možno u psychológov nájsť pozície od úplného odmietania až po pozíciu, v ktorej poskytovanie psychologickej intervencie na verejnosti nie je žiadnou problematickou otázkou (napr. „Čo ostatnívidia? Dvoch ľudí, ktorí sa prechádzajú?“).

Pri poskytovaní terapie prostredníctvom techník walk and talk je evidentná skúsenosť s revitalizáciou profesionálnych rolí a s iným prežívaním seba vo vzťahu ku klientovi. Podstata tejto skúsenosti sa odhaľuje prostredníctvom omladenia, obnovy a nového definovania profesionálneho ja.¹⁷

Techniky walk and talk nabádajú k tomu, aby sa z telesnosti chôdze vedľa seba vynoril iný vzťah, čím sa mení vzťahová dynamika a pozýva sa k potenciálnemu rozvoju slobodnejšieho, menej inhibovaného spojenia. Terapeutický priestor preto vzniká v spolupráci, je neustále vyjednávaný a je jedinečný s každým klientom.¹⁸

V štúdií Revellovej a McLeoda¹⁹ sa najčastejšie uvádzané skúsenosti psychoterapeutov s technikami walk and talk týkali toho, že psychoterapeuti považovali poskytovanie množstva terapeutických zážitkov (vrátane walk and talk) za užitočné pre klientov, cítili

¹⁴ COOLEY, Sam J. – JONES, Ceri R. – MOSS, Duncan – ROBERTSON, Noelle. Organizational perspectives on outdoor talking therapy: Towards a position of 'environmental safe uncertainty'. In *British Journal of Clinical Psychology*, 2022, roč. 61, č. 1, s. 132 – 156.

¹⁵ JORDAN, Martin. Moving beyond counselling and psychotherapy as it currently is – taking therapy outside. s. 361 – 375; MCKINNEY, Bridget L. *Therapist's perceptions of walk and talk therapy: A grounded study*. University of New Orleans. 2011, s. 157. Dostupné na internete: <<https://scholarworks.uno.edu/td/1375/>>; REVELL, Stephanie – McLEOD, John. *Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice*.

¹⁶ COOLEY, Sam J. – JONES, Ceri R. – MOSS, Duncan – ROBERTSON, Noelle. *Organizational perspectives on outdoor talking therapy: Towards a position of 'environmental safe uncertainty'*, s. 132 – 156.

¹⁷ REVELL, Stephanie. *Walk and talk therapy: A pluralistic inquiry into practice, perceptions and client experiences in the UK*.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ REVELL, Stephanie – McLEOD, John. *Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice*. 35 – 43.

sa povzbudzujúco pri praktikovaní walk and talk stretnutí, nemali problém sústrediť sa na klienta počas prechádzky a mali jasné myšlienkové pochody. Ďalej psychoterapeuti uvádzali, že takto poskytovaná psychoterapia je výhodná pre klienta aj terapeuta, redukuje jeho vlastný stupeň stresu a má význam aj pre jeho profesijný rozvoj. Dva výroky, s ktorými účastníci vyjadrili najvyššiu mieru súhlasu, boli podľa autorov, že techniky walk and talk môžu u klientov zmeniť „zaseknutosť“ a že posilňujú spojenie medzi telom a mysľou. Okrem toho odborníci uviedli, že skúsenosť s chôdzou vedľa seba pomáha klientom otvoriť sa, čím sa zvyšuje celková pohoda, a že techniky walk and talk podporujú holistický prístup k sebazpoznaniu klientov. Celkovo respondenti nesúhlasili s tým, že by klienti vyriešili problémy rýchlejšie prostredníctvom walk and talk v porovnaní s terapiou v interiéri.

Prehľad identifikovaných tematických okruhov v jednotlivých výskumných štúdiách uvádzame v tabuľke č. 3.

Tabuľka č. 3: Hlavné identifikované tematické okruhy, podtémy (ak sú uvedené) so stručným vysvetlením

štúdia	tematické okruhy	podtémy	stručné vysvetlenie
McKinney, B. L. (2011)	definícia	charakteristiky	<i>Setting</i> – lokalita a pešia trasa <i>Roly</i> – rovnaká rola klienta, rozšírená rola terapeuta (monitorovanie fyzického stavu klienta) <i>Intervencie</i> – rovnaké ako pri tradičnej psychoterapii <i>Centrálne zložky</i> – fyzická aktivita, príroda a neformálnosť prístupu
		postup	<i>Dĺžka stretnutia</i> – pri väčšine stretnutí 50 minút <i>Vstupný pohovor</i> – zhromaždenie informácií od klienta rozšírené o posúdenie bezpečnostného aspektu stretnutia s konkrétnym klientom na verejnosti <i>Miesto stretnutia</i> – v závislosti od zvolenej pešej trasy <i>Frekvencia použitia</i> – od frekvencie každé stretnutie prostredníctvom walk and talk až po „len zopár“ počas trvania terapeutického kontraktu

vývoj	ako prístup	<i>Výskum</i> – walk and talk ako výsledok výskumu viacerých iných smerov, výhod fyzickej aktivity a dôsledkov nečinnosti (obezita) <i>Potreba možností</i> – alternatíva k tradičnej psychoterapii <i>Fyzická aktivita</i> – mentálne a fyzické benefity <i>Príroda</i> – motivačný faktor
	v praxi terapeutov	<i>Osobné skúsenosti</i> – od prechádzok s priateľmi po cvičenie a športovanie v histórii terapeuta <i>Ostatní terapeuti</i> – motivácia prostredníctvom ich príkladu <i>Túžba dostať sa mimo kancelárie</i> – implementovanie prírody a fyzickej aktivity do denného harmonogramu <i>Potreba možností</i> – rozšírenie ponuky s ohľadom na potreby klientov
obmedzenia	vo všeobecnosti	<i>Získanie klientely</i> – väčší záujem zo strany terapeutov než klientov, ťažšie získavanie klientov <i>Nedostatok podpory</i> – nedostatok školiteľov, tréningov, supervízie <i>Cieľové skupiny</i> – niektoré menej vhodné (napr. páry, rodiny a traumatizovaní klienti)
	počas stretnutia	<i>Počasie</i> – limitujúce vzhľadom na aktuálny charakter <i>Dôvernosť</i> – rovnaká ako pri tradičnej psychoterapii, klient oboznámený s rizikami na začiatku <i>Bezpečnosť</i> – sprevádzanie klientov v bezpečných parkoch, po bezpečných chodníkoch a mimo dopravných komunikácií <i>Konceptualizácia</i> – ťažšie zotrvanie v prítomnosti s klientom, ťažkosti s konceptualizáciou a hlbším preniknutím do problémov klienta

výsledky	terapeutické benefity	<i>Rýchlejšie riešenie problémov</i> – než v tradičnej terapii prostredníctvom zdieľanej aktivity a minimálneho očného kontaktu <i>Terapeutický vzťah</i> – pozitívny vplyv na budovanie vzťahu <i>Rozdielne napredovanie klienta</i> – nové poznatky, väčšia jasnosť a iné riešenie problémov <i>Rozšírené hodnotenie</i> – vďaka pozorovaniu klienta v prírodnom prostredí počas chôdze
	benefity klienta a terapeuta	<i>Prínosy fyzickej aktivity</i> – lepší spánok, zníženie telesného tuku, zníženie hladiny cholesterolu, zníženie rizika infarktu, u klientov aj uvedomenie si telesných príznakov <i>Starostlivosť o seba</i> – nové zručnosti <i>Výhody pre duševné zdravie</i> – pre klientov: zníženie príznakov depresie a úzkosti, zníženie hnevu a zlepšenie nálady; pre terapeutov: zlepšenie nálady <i>Prírodné benefity</i> – čerstvý vzduch, zmena scenérie a spojenie s prírodou
Jordan, M. (2014)	pomoc klientom pri rozvoji ekologického self	Rozvíjanie väčšieho ekologického spojenia s prírodným svetom a rozvíjanie hlbšieho zmyslu pre seba ako súčasť ekologického celku
	zmena kontextu terapeutického procesu	Deteritorializácia miesta a spôsobu vykonávania tradičnej terapie Demokratizácia priestoru terapie – nachádzanie rôznych spôsobov vzťahov

Revell, S. & McLeod, J. (2016)	užitočné aspekty	uľahčenie spolupráce	Posilnenie terapeutického spojenectva Rovnosť vo voľbe tempa a náročnosti prechádzky Neformálnosť
			Zmena sedenia tvárou v tvár, zmiernenie napätia kvôli zmenenému očnému kontaktu
	prekážajúce aspekty	stretnutie s rôznymi vzťahovými prevedeniami získavanie nových poznatkov prostredníctvom pohybu zážitok vonkajšieho prostredia	„Byť vedľa seba“ Pohyb dopredu ako symbolické znázornenie vnútorného procesu Vnesenie energie do sedenia prostredníctvom telesného rytmu Dobrá pocity na fyziologickej úrovni Uzdravenie prostredníctvom pocitu slobody, priestoru a otvorenosti Metaforické spojenia na podklade multisenzorického vnímania
		práca s neistotou	Vplyvy počasia Neznáme prostredie Potenciálne stretnutie s niekým iným
		priebeh terapeutického procesu	Nové terapeutické zručnosti – nadväzovanie kontaktu pri obmedzenom očnom kontakte, horšie pocity pri fyzickej námahe Výrušenie z procesu – stretnutie s inými, výhľad, zmena scenérie
		udržiavanie hraníc	Načasovanie sedení Stretnutie terapeutových alebo klientových známych Nepripravená/nevhodná obuv klienta Obavy o dôvernosť Náročnosť udržiavania hraníc pri chôdzi „bok po boku“
		práca s určitými obmedzeniami	Nemožnosť vykonávať ďalšie tvorivé terapeutické aktivity a používať iné terapeutické pomôcky (napr. papier)

Revell, S. (2019)	využitie rôznych terapeutických procesov, ktoré vznikajú vďaka zmenenej telesnosti vo vonkajšom prostredí	Väčšie možnosti neverbálnej synchronizácie Holistická reakcia na terapeutický proces vďaka spojeniu fyzickej aktivity, prírodného prostredia a terapeutického vzťahu Väčší pocit rovnosti
	využitie potenciálu terapeuta	Obohatenie skúsenosti v terapeutickom vzťahu Uvoľnenie internalizovaných obmedzení spojených s terapeutickou rolou vo všeobecnosti Umožnenie zachovania profesijnej roly – osobné restoratívne benefity
	podpora spolupráce vyzývajúcej klientov k vyjadreniu a konaniu na základe svojich preferencií a rozhodnutí	Aktívna účasť klientov na terapii – v centre preferencia a autonómia klientov Opakované, kooperatívne a spolupokonštruované kontraktovanie – neustále dohody ohľadom praktických aspektov walk and talk – miesto, trasa, rýchlosť
	zohľadnenie profesijných otázok	Zachovanie profesionálneho kontextu terapeutického vzťahu Tvorivé riešenie problémov týkajúcich sa prispôsobenia profesionálnych a etických otázok kontextu walk and talk Neformálne vzdelávacie kanály kvôli chýbajúcej štruktúre alebo uznávaného rámca

Cooley, S. J., Jones, C. R., Moss, D., & Robertson, N. (2022)	environmentálna bezpečná istota	Fixácia na preferované terapeutické prostredie bez zväženia potenciálnych výhod alternatívnych prostredí alebo zapojenia klienta do tohto rozhodovania
	environmentálna bezpečná neistota	Pozícia otvorenosti, zvedavosti a spolupráce v súvislosti s terapeutickým prostredím vrátane možnosti, že iné prostredia sú pre terapiu priaznivejšie
	environmentálna nebezpečná istota	Rigidita s terapeutickým prostredím sa stáva pre klienta škodlivou (napr. klient nemá prístup k terapii, odpojí sa alebo zlyhá v terapii)
	environmentálna nebezpečná neistota	Vydávanie sa do neznámych a potenciálne nebezpečných terapeutických prostredí bez náležitej starostlivosti, odvodnenia, odborných znalostí a informovaného súhlasu

Výskumné štúdie zamerané na skúsenosti klientov s technikami walk and talk v psychologickom poradenstve a psychoterapii

V nami zhromaždených kvalitatívnych štúdiách zameraných na skúsenosti klientov s využívaním techník walk and talk v psychologickom poradenstve alebo psychoterapii boli klienti vo veku od 9 do 78 rokov, pričom najčastejšie išlo o dospelých jednotlivcov. Opakovane používanou bola metóda semištrukturovaného interview. Základné charakteristiky vybraných štúdií sú uvedené v tabuľke č. 4.

Tabuľka č. 4: Štúdie zaoberajúce sa skúsenosťami klientov

autori	rok	respondenti			metóda	kde
		počet	vek	rodové zloženie		
Doucette, P. A.	2017	8	9-13 rokov	1 dievča	opakované interview pred a po absolvovaní 6-týždňového programu	Kanada
Carrico, M. M.	2017	3	37-62 rokov	2 ženy	viacnásobná prípadová štúdia	USA

Clark, D. C.	2019	3	20-50 rokov	3 ženy	semištruktúrované interview	USA
Greenleaf, A. T., Williams, J. M., Leibsohn, J. P., Walther, B.	2023	7	33-78 rokov	3 ženy	semištruktúrované interview	USA
Newman, E. & Gabriel, L.	2023	5	25-52 rokov	4 ženy	semištruktúrované interview	Veľká Británia

Vzhľadom na zosumarizované výsledky štúdií nie je zatiaľ možné špecifikovať vhodnosť využívania techník walk and talk pre konkrétnu skupinu klientov alebo typ riešených ťažkostí. Skôr je možné uvažovať o klientoch, ktorí prejavujú náklonnosť k prírodným priestorom, ktorá pramení z toho, že sa v prírode dobre cítia, sú ňou nadšení alebo sú s ňou spojení, napr. prostredníctvom pozitívnych zážitkov z detstva.²⁰ Klienti často zažili už predtým osobný zážitok uzdravenia, ktorý sa odohral v prírode, popr. začlenenie prírody dodáva psychologickej starostlivosti určitý stupeň spoločenskej výnimočnosti (prechádzka s priateľmi).²¹ Niektorí klienti uvádzali pocit nepohodlia pri tradične usporiadanej psychologickej starostlivosti, ktorý bol zvyčajne spôsobený vnímanou formálnosťou stretnutia, pocitmi úzkosti, tlaku a napätia voči interakcii tvárou v tvár.²² Niekedy bolo prirodzené vonkajšie prostredie považované za vhodnejšie kvôli vývinovému štádiu klienta, napr. tým že ponúkalo pre deti menej náročné prostredie, čím sa znížil tlak na ich verbálny výkon.²³

Väčšinou sa témy, ktoré uvádzali klienti týkali praktických náležitostí psychologického stretnutia, oceňovali vyššiu mieru neformálnosti v takto vedenom stretnutí a jeho prirodzenejšiu dynamiku, zároveň verbalizovali obavy z možnosti narušenia dôvernosti

²⁰ COOLEY, Sam J. – JONES, Ceri R. – MOSS, Duncan – ROBERTSON, Noelle. *Organizational perspectives on outdoor talking therapy: Towards a position of 'environmental safe uncertainty'*. s. 132 – 156.

²¹ MCKINNEY, Bridget L. *Therapist's perceptions of walk and talk therapy: A grounded study*.

²² GREENLEAF, Arie Todd et al. "Put on Your Walking Shoes": A Phenomenological Study of Clients' Experience of Walk and Talk Therapy. In *Journal of Creativity in Mental Health*, 2023, roč. 19, č. 3, 352c – 367; NEWMAN, Erica – Gabriel, Lynne. (2023). Investigating the client's experience of walk and talk counselling. In *Counselling & Psychotherapy Research*, 2023, roč. 23, č. 1. s. 125 – 133.

²³ DOUCETTE, Patricia A. *Walk and Talk: an intervention for behaviorally challenged youths*.

stretnutím známych alebo cudzích osôb a prejavovania emócií na verejnosti. Hlavné témy, ktoré boli identifikované v jednotlivých štúdiách, uvádzame v tabuľke č. 5.

Tabuľka č. 5: Hlavné identifikované tematické okruhy, podtémy (ak sú uvedené) so stručným vysvetlením

štúdia	tematické okruhy	podtémy	stručné vysvetlenie
Clark, D. C. (2019)	predchádzajúce skúsenosti s terapiou		Rámcovanie skúseností s walk and talk podľa predchádzajúcich skúseností s terapiou
		neznalosť techník walk and talk	Klienti buď nemali žiadnu vedomosť o walk and talk alebo sprostredkovanú od priateľa
	pozvanie vs. vlastný výber		Po pozvaní terapeuta chuť vyskúšať niečo nové, účasť kvôli vzťahu s terapeutom vs. individuálne hľadanie terapeuta, ktorý poskytuje taký spôsob práce
		počiatočná neochota	Ambivalentná reakcia na začiatku
	charakteristiky prostredia		Rozdielne prostredia (viacúčelové chodníky, multifunkčný športový komplex, mestský park) s prírodnými zložkami
		terapeutický vzťah	Terapeutické spojenectvo pomohlo posilniť zážitok s walk and talk a zmierniť vplyv odlišností oproti tradičnému rámcu
	informovaný súhlas	počiatočné obavy	Logistické otázky, poveternostné vplyvy, prítomnosť iných osôb, emocionálne prejavy na verejnosti
			Voľnosť ohľadom plánovania stretnutí Dohoda na postupe pri stretnutí známych osôb (ako predstaviť terapeuta) Zníženie stigmy terapeutickej intervencie jej realizovaním na „normálnom“ mieste

		počiatočné rozpaky	Počiatočné rozpaky z chôdze vedľa terapeuta – neskôr vyvážené jednoduchším, pohodlnejším rozprávaním a slobodou vyjadrovania
		mentálne a fyzické benefity	Pocit osvieženia, uvoľnenia a upokojenia z pobytu vonku Jasnejšie a lepšie poznávanie pridaním fyzickej aktivity Pocit vyššej produktivity, multitasking vplyvom fyzickej aktivity Upevnenie obsahu stretnutia cez multisenzorický zážitok
		porovnanie s tradičnou terapiou	Menej formálna, menej nátlaková, pohodlnejšia, dynamická a prirodzená
		radosť z walk and talk	
		walk and talk ako alternatíva	Vhodná alternatíva pre klientov, ktorým nevyhovuje tradičné interiérové usporiadanie
Greenleaf, A. T., Williams, J. M., Leibsohn, J. P., Walther, B. (2023)	rytmus chodenia a rozprávania	stimulácia myslenia a myšlienkových procesov pomoc konverzačnému „flow“	Tvorivé, hlbšie spôsoby myslenia a jasnejšie spracovanie pocitov a myšlienok
		narušenie monotónnosti tradičného usporiadania uľahčenie prepojenia mysle a tela	Zmiernenie tlaku, nepríjemných pocitov pociťovaných pri rozhovoroch medzi štyrmi očami v obmedzenom priestore
			Oddych od tradičného prostredia a „odborných“ rekvizít
			Zníženie stresu, uvoľnenie telesného napätia a očistenie mysle od dotieravých, negatívnych myšlienok a pocitov
		obavy týkajúce sa dôvernosti	Menšia kontrola nad súkromím – rušivý faktor
	disharmónia chodenia a rozprávania	nadmerná stimulácia verejným priestorom	Odvádzanie pozornosti od rozhovoru skutočným alebo potenciálnym rozptýlením vo vonkajšom prostredí

Newman, E. & Gabriel, L. (2023)	neformálnosť	pozitívne a negatívne aspekty účasti psa len prechádzanie sa (a rozprávanie)	Podobnosť s prechádzkou so psom = zvyšovanie neformálnosti vs. vyžadovanie pozornosti zo strany psa
			Prirodzená dynamika
		viac rovnováhy	Nižšia miera hierarchie ako v kancelárii, neutralita prostredia, ktoré nikomu nepatrí
	aspekty spojenia	otázky načasovania	Dĺžka stretnutia aj v závislosti od rýchlosti chôdze, pri opakovaných prechádzkach podľa miesta klient vie, koľko ostáva do konca stretnutia
		vzťah s poradcom	Prekonávanie nepriaznivých situácií vonku môže zbližiť terapeuta a klienta rýchlejšie
		nebytie tvárou v tvár	Prirodzený spôsob vyhnutia sa očnému kontaktu
		jednoduchosť mlčania byť v blízkosti iných	Chôdza vedľa seba prispieva k väčšej pohode v tichu
			Vďaka prítomnosti iných ľudí sa klienti cítia viac prítomní v živote, ktorý sa deje
	veľký vonkajší priestor	prejavovanie emócií na verejnosti	Pre niektorých klientov nepredstavuje problém, niektorí pociťujú, že na verejnosti sú menej emocionálni
		vnímanie prírody	Upokojujúci účinok prírody
		trasa a okolie	Opakované trasy; dôležitosť poznania trasy zo strany terapeuta (klient môže dostať na výber, ale terapeut sa musí orientovať)
		počasie	Takmer žiadne obavy klientov

	cvičenie	Uvedomovanie si benefitov cvičenia pre duševný a telesný stav
aspekty chôdze	pohyb	Chôdza môže predstavovať rozptýlenie pozornosti pre klientov, niektorí považujú pohyb za upokojujúci, zmena tempa pohybu podľa charakte- ru preberaných tém

Potenciálne obmedzenia

Okrem uvedených pozitívnych dôsledkov a popr. neutrálnych aspektov využívania walk and talk techník v psychológii je možné v realizovaných štúdiách identifikovať i potenciálne riziká, ktoré môžu túto prax sprevádzať. Ide napr. o praktické otázky, ktoré zahŕňali počasie, terén a potenciálne riziko pre fyzickú bezpečnosť. Mohlo ísť o nevhodnú prípravu klienta alebo psychológa²⁴, inokedy sa ukázalo, že zvolená aktivita bola príliš fyzicky náročná.²⁵ Ďalším praktickým problémom bol prístup k prírodným priestorom z terapeutickkej miestnosti alebo absencia užitočných zdrojov ako napr. počítač v terapeutickej miestnosti.²⁶ Hlavným problémom týkajúcim sa terapeutického procesu bola nepredvídateľnosť vonkajšieho priestoru, „ktorý nemusí mať hranice vytvorené človekom a je otvorený vplyvom sveta“, čo praktizujúcim sťažovalo udržiavanie štruktúrovaných hraníc alebo rámcov.²⁷

S nepredvídateľnosťou vonkajšieho prostredia súviseli aj ťažkosti s kontrolou etických smerníc praxe v zmysle beneficencie (konať dobro) a non-maleficencie (neškodiť) (napr. „Keď terapia prebieha vo vnútornom priestore, premenné, ktoré ovplyvňujú bezpečnosť

²⁴ REVELL, Stephanie – McLEOD, John. *Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice*. s. 35 – 43.

²⁵ JORDAN, Martin – MARSHALL, Hayley. *Taking counselling and psychotherapy outside: Destruction or enrichment of the therapeutic frame?* s. 345 – 359.

²⁶ REVELL, Stephanie – McLEOD, John. *Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice*. s. 35 – 43.

²⁷ REVELL, Stephanie. *Walk and talk therapy: A pluralistic inquiry into practice, perceptions and client experiences in the UK*.

a pohodlie klienta, možno relatívne ľahko kontrolovať²⁸). Táto otázka súvisela prevažne so zachovaním konfidentity, pričom terapia vo verejných vonkajších priestoroch bola občas vystavená okoloidúcim.²⁹

Zhrnutie

Predložený text sa zaoberá témou využívania techník walk and talk v psychologickom poradenstve a psychoterapii, pričom sa špecificky zaoberá iba výskumnými štúdiami s kvalitatívnym dizajnom (kvanitatívne výskumy sme spracovali na inom mieste). Zo zosumarizovaných výsledkov sme stanovili nosné témy, ktoré boli autormi identifikované a ktoré prispievajú k pochopeniu problematiky. Keďže ide v psychológii o zatiaľ relatívne menej preskúmanú tému, sumarizácia výsledkov slúži ako podklad pre vlastné dizajnovanie kvalitatívnej časti plánovaného výskumu.

Na záver v rámci sumarizácie uvádzame 14 výskumných zistení McKinneyovej³⁰, ktoré vyplývajú z výsledkov teoretického kódovania výpovedí probandov v jej štúdií, pričom ich poradie neodzrkadľuje mieru dôležitosti. Výskumné zistenia uvádzame kvôli prehľadnosti a pre vymedzenie rámca pre poskytovanie psychoterapie prostredníctvom techník walk and talk, pričom pre potreby nášho zhrnutia sme ich doplnili o kontext psychologického poradenstva. (Tematické okruhy a podtémy sú uvedené aj v tabuľke č. 2)

- I. Terapia a psychologické poradenstvo prostredníctvom techník „walk and talk“ je psychoterapia a psychologické poradenstvo realizované počas chôdze vo vonkajšom prostredí.
- II. Hlavnými zložkami terapie a psychologického poradenstva „walk and talk“ sú fyzická aktivita, príroda a neformálnosť.
- III. Prostredie („setting“) psychoterapie a psychologického poradenstva počas chôdze zahŕňa lokalitu a chodník pre peších.
- IV. Pre poskytovanie psychoterapie a psychologického poradenstva počas chôdze sa nevyžaduje žiadna odborná príprava

²⁸ HOOLEY, Isaac. *Ethical considerations for psychotherapy in natural settings*. In *Ecopsychology*, 2016, roč. 8, č. 4, s. 216.

²⁹ MCKINNEY, Bridget L. *Therapist's perceptions of walk and talk therapy: A grounded study*. s. 101

³⁰ Ibid.

- (okrem potreby splniť podmienky vyplývajúce z legislatívnej úpravy poskytovania psychologických služieb).
- V. Intervencie používané v psychoterapii a psychologickom poradenstve počas chôdze sú tradičné psychologické intervencie.
 - VI. Postup pri poskytovaní psychoterapie a psychologického poradenstva prostredníctvom techník walk and talk zahŕňa úvodné prijímacie stretnutie v interiéri a potom chôdzu vonku na ďalších sedeniach.
 - VII. Výskum, potreba možností, nedostatok fyzickej aktivity a deficit prírody spôsobujú, že sa ako prístup v praxi psychológov objavili techniky walk and talk.
 - VIII. Osobné skúsenosti, iní terapeuti, túžba dostať sa z kancelárie a potreba možností motivujú psychológov a psychoterapeutov k využívaniu techník walk and talk v ich praxi.
 - IX. K všeobecným obmedzeniam psychologického poradenstva a psychoterapie počas chôdze patrí nedostatok podpory, ťažkosti so získavaním klientov a otázky týkajúce sa cieľovej skupiny, pre ktorú je tento prístup vhodný.
 - X. Obmedzenia poradenských a psychoterapeutických stretnutí počas chôdze sa týkajú počasia, dôvernosti, bezpečnosti a konceptualizácie.
 - XI. Medzi terapeutické výhody techník walk and talk patrí rýchlejšie preniknutie k problémom, rýchlejšie budovanie terapeutického vzťahu, iné spracovanie a rozšírené hodnotenie.
 - XII. Prínosy pre klientov zahŕňajú: prínosy pre fyzické zdravie, prínosy pre duševné zdravie, prínosy pre prírodu, zvýšené uvedomovanie si tela a starostlivosť o seba.
 - XIII. Medzi výhody pre psychológov a psychoterapeutov patria: výhody pre fyzické zdravie, duševné zdravie, prírodu a starostlivosť o seba.
 - XIV. V histórii walk and talk terapie je dôležitý prínos psychoterapeuta Clay Cockrella (USA), ktorý sa spolu so svojimi nasledovníkmi významne podieľal na rozvoji terapie počas chôdze.

K limitom realizovaného prehľadu výskumných štúdií patrí dostupnosť len anglických textov, pričom témou sa zaoberajú aj výskumní-

ci v iných jazykových modalitách, ich výsledky sa nám nepodarilo zatiaľ získať. Ďalšie obmedzenie sa týka celkovo problematiky využívania walk and talk techník v psychologickom poradenstve a psychoterapii, nakoľko väčšina údajov pochádza od profesionálov, ktorí sú akýmisi verejnými „advokátmi“ a priekopníkmi tohto prístupu v poskytovaní psychologickkej intervencie, teda majú k nemu osobne pozitívny vzťah. Je pravdepodobné, že iní odborníci, ktorí možno vyskúšali techniky walk and talk v svojej praxi a dospeli k presvedčeniu, že nie sú vhodné pre použitie v ich cieľovej skupine alebo vzhľadom na ich terapeutické ciele, by do analýzy prispeli inými témami a názormi. Aj táto skutočnosť poukazuje na opodstatnenosť špecificky zameraného výskumu, ktorý plánujeme realizovať a ktorého cieľom bude zmapovať využívanie techník walk and talk na Slovensku, overiť jeho pozitívne prínosy a analyzovať limity použitia.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

- CARRICO, Melisa. M. *Walk and talk nature therapy: A multiple case study*. Dissertation. Saybrook University, United States. 2018. Dostupné na internete: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/walk-talk-nature-therapy-multiple-case-study/docview/2210140001/se-2>
- CLARK, Denice Crowe. *Adult clients' experience of walk and talk therapy*. Walden Disertations and Doctoral Studies, 6779, 2019. Dostupné na internete: <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/6779/>
- COCKRELL, Clay. *Walk & Talk: Taking therapy off the couch*. 2013. Dostupné na internete: <http://www.walkandtalk.com>
- COOLEY, Sam J. – JONES, Ceri R. – MOSS, Duncan – ROBERTSON, Noelle. Organizational perspectives on outdoor talking therapy: Towards a position of 'environmental safe uncertainty'. In *British Journal of Clinical Psychology*, 2022, roč. 61, č. 1, s. 132 – 156.
- CRESWELL, John W. *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., 2009.
- Da COSTA SANTOS, Cristina M. – de MATTOS PIMENTA, Cibele A. – NOBRE, M. R. C. (2007). The PICO strategy for the rese-

- arch question construction and evidence search. In *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 2007, roč. 15, č. 3, s. 508 – 511.
- DOUCETTE, Patricia A. Walk and Talk: an intervention for behaviorally challenged youths. In *Adolescence*, 2004, roč. 39, č. 154, s. 373 – 388. Dostupné na internete: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/walk-talk-intervention-behaviorally-challenged/docview/195935637/se-2>
- FREUD, Sigmund. *On beginning the treatment (further recommendations on the technique of psychoanalysis I)*. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. 1913, XII (1911 – 1913).
- GOUGH, Brendan – LYONS, Antonia. The Future of Qualitative Research in Psychology: Accentuating the Positive. In *Integrative Psychological and Behavioral Science*. 2016, roč. 50, s. 234 – 243.
- GREENLEAF, Arie Todd et al. “Put on Your Walking Shoes”: A Phenomenological Study of Clients’ Experience of Walk and Talk Therapy. In *Journal of Creativity in Mental Health*, 2023, roč. 19, č. 3, 352 – 367.
- HOOLEY, Isaac. Ethical considerations for psychotherapy in natural settings. In *Ecopsychology*, 2016, roč. 8, č. 4, s. 215 – 221.
- JORDAN, Martin. Moving beyond counselling and psychotherapy as it currently is – taking therapy outside. In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2014, roč. 16, č. 4, s. 361 – 375.
- JORDAN, Martin – MARSHALL, Hayley. Taking counselling and psychotherapy outside: Destruction or enrichment of the therapeutic frame? In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*. 2010, č. 12, s. 345 – 359.
- LANGS, R. *Psychotherapy: A Basic Text*. New York: Jason Aronson, 1982.
- MADILL, Anna – GOUGH, Brendan. Qualitative research and its place in psychological science. In *Psychological methods*, 2008, roč. 13, č. 3. s. 254 – 271.
- McKINNEY, Bridget L. *Therapist’s perceptions of walk and talk therapy: A grounded study*. University of New Orleans. 2011, s. 157. Dostupné na internete: <https://scholarworks.uno.edu/td/1375/>
- MERRIAM, Sharan B. – TISDELL, Elisabeth J. *Qualitative research: A guide to design and implementation (4th ed.)*. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2015.

- NEWMAN, Erica – Gabriel, Lynne. (2023). Investigating the client's experience of walk and talk counselling. In *Counselling & Psychotherapy Research*, 2023, roč. 23, č. 1. s 125 – 133.
- REVELL, Stephanie. Walk and talk therapy: A pluralistic inquiry into practice, perceptions and client experiences in the UK. Canterbury Christ Church University, United Kingdom. 2019, s. 243. Dostupné na internete: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/walk-talk-therapy-pluralistic-inquiry-into/docview/2462407573/se-2>
- REVELL, Stephanie – McLEOD, John. Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice. In *Counselling and Psychotherapy Research*, 2016, roč. 16, č. 1., s. 35 – 43. Dostupné na internete: <http://insight.cumbria.ac.uk/id/eprint/2072/> [14. 11. 2024].
- WADE, Derick T. – HALLIGAN, Peter W. The biopsychosocial model of illness: a model whose time has come. In *Clinical rehabilitation*, 2017, roč. 31, č. 8. s. 995 – 1004.

Mgr. Katarína Matejová, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Katedra psychológie, Filozofická fakulta
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
Email: katarina.matejova@ku.sk
ORCID ID : 0000-0002-2873-751X

Stereotypy a fakty o pápežskom magistériu vzhľadom na spoločenské komunikačné prostriedky

Stereotypes and Facts about Papal Magisterium in Relation to Social Communication Media

MARIÁN GAVENDA

ABSTRACT: In the era of media culture, when the media significantly influence the thinking, feeling and actions of individuals and society, and thus also the religious and ecclesial life of believers and churches, it would be natural for the Magisterium of the Catholic Church to express itself in front of the media and their influence. Several stereotypical opinions and clichés have arisen around this topic, which are taken for granted in everyday communication and also penetrate into professional and scientific discourse. These include the absolutizing view of the groundbreaking significance of the Second Vatican Council, the pre-conciliar negative and censoring attitude towards the media, the one-sidedly presented media-optimism of the post-conciliar Magisterium, the views on the replacement of the direct proclamation of the Gospel by the media, but also the very concept of the Magisterium of the Catholic Church and its bindingness. The aim of the study is to offer a balanced view of the topics mentioned. As a first step, it specifies the role and binding nature of the Magisterium itself. It proves how the direct proclamation and at the same time the full involvement of the media of individual historical periods formed a continuous line of complementary relationship. As a next step, the article defines the „sympathetic-prophetic“ approach of the Catholic Church to the mass media, supported by the statements of the post-conciliar popes. Subsequently, partial results of the author's extensive research on the relationship of the post-conciliar magisterium to the media are presented and the magisterium of Pope Francis is analyzed in detail (quantitative and qualitative analysis). Attached is a professional Slovak translation of the important Bull of Pope Innocent VIII. *Inter multiplices* (1487), unilaterally referred to as the Bulls on the Introduction of Censorship. In fact, it expresses a balanced positive and critical attitude.

KEYWORDS: mass media, magisterium, Catholic church, *Inter multiplices*, pope Francis

Úvod

Médiá skutočne hýbu svetom, sú súčasťou technológií, formujú spoločnosť i jednotlivcov, prenášajú nielen informácie ale pretvárajú aj spôsob vnímania.¹ V podstatnej miere tvoria a ovplyvňujú prostredie, v ktorom má Cirkev plniť svoje poslanie, jej ohlasovateľov i samotné duchovné vnímanie a prežívanie náboženského života. Je teda prirodzené, že vzťahu Cirkvi a médií sa venuje širokospektrálna pozornosť. V civilizačnej epoche, zásadným spôsobom formovanej médiami (mediálna kultúra²) právom očakávame, že sa téma spoločenských komunikačných prostriedkov výrazne prejaví aj v pápežskom magistériu. Veď médiá zásadným spôsobom vplyvajú na názory, postoje, spôsob myslenia a rozhodovania ľudí, a teda i veriacich. Okrem toho ovplyvňujú názory a postoje voči mnohým základným témam katolíckej náuky či kresťanskej morálky, voči Cirkvi a jej aktivitám a animujú spôsob života, ktorý sa vzdďaluje od ducha evanjelia. Poznačujú aj život kňazov a zasvätených osôb. Neplatí to len o posledných dvoch desaťročiach rýchlej digitalizácie a rastúcich možností internetu. Celkom isto môžeme celé obdobie po Druhom vatikánskom koncile (teda od roku 1965, všeobecne nazývané „pokoncilové“) považovať prinajmenej v západnej civilizácii - v ktorej žije najviac kresťanov - za *éru mediálnej kultúry*.

Medzi veľkou časťou veriacich (a čím menej sú praktizujúci, tým väčšia istota, že ich názory sú správne) prevláda skratkovitý a plytký názor, že Cirkev tu bola (okrem pár svetlých výnimiek) skostnatená, obskúrna, mocná, prikazujúca a odsudzujúca až do roku 1962,

¹ Vplyv mediálnej vizuálnej kultúry na oblasť poznania, vôle, vzťahov a mediálnych závislostí in: GAVENDA, Marián., Spasí krása svet? Umenie, obdiv a kontemplácia a ich terapeuticko-integrujúci vplyv na choroby vizuálnej kultúry. Otázky žurnalistiky, 3-4/2016, s. 32-38. Prov. aj SARTORI, Giovanni., *Homo vidends: Televisione e post-pensiero*. Roma: Laterza, 2000.

² V našej práci chápeme mediálnu kultúru v zmysle nasledujúcej opisnej definície: „Mediálna kultúra (angl. media culture; nem. e Medienkultur) – pojem zahŕňa skupinu mediálnych produktov (napr. artefakty alebo produkty ako filmy, knihy, hudobné nahrávky, printové médiá a formáty sprostredkované internetom) a komunikačné praktiky a činnosti súvisiace s využívaním masmédií a médií. Mediálna kultúra ovplyvňuje kultúru danej spoločnosti (ideológiu, vierovyznanie, postoje, názory, hodnotovú orientáciu, vkus, životný štýl či rozhodovacie procesy). Mediálna kultúra sa chápe ako fenomén zahŕňajúci oblasť mediálnej tvorby a produkcie, rovnako ako oblasť vplyvu médií na jednotlivca i spoločnosť“. Porov.: <https://medialnavychova.sk/medialna-kultura/>

keď Ján XXIII. zvolal Druhý vatikánsky koncil. V ňom sa – údajne - Cirkev postavila k svetu optimisticky a povzbudzovala do takého prístupu všetkých veriacich. Takéto hodnotenie sa prenáša aj do vzťahu Cirkvi k médiám. Z predkoncilových čias sa najčastejšie spomína cirkevná cenzúra a obmedzenia v slobodnom šírení myšlienok. Veľká časť súčasných pojednaní o vzťahu Cirkvi a médií začína koncilovým dekrétom *Inter Mirifica* a prípadne niečo cituje z mála ďalších magisteriálnych dokumentov: *Communio et progressio* (1971), *Etika reklamy* (1997), *Cirkev a internet* (2002), *Etika a internet* (2002), *Il rapido sviluppo* (Rýchly rozvoj, 2005).

Zúženým je aj názor, že médiá sú záležitosťou posledného pol-druha storočia. Okrem toho sa médio-optimisti domnievajú, že médiá môžu postupne do značnej miery nahradiť priame apoštolské a pastoračné pôsobenie, ako je tomu v iných praktických oblastiach života (on-line platby, nákupy, umelá inteligencia).³ Jednostrannosť sa prejavuje aj v názoroch, vychádzajúcich z nedôsledného poznania Druhého vatikánskeho koncilu, podľa ktorých

Cirkev má dnes k médiám výhradne pozitívny vzťah, považuje ich za veľký Boží dar a nabáda využívať ich na dobro. V niektorých konzervatívnych skupinách zas, naopak, oprašujú staršie dokumenty s ich varovaniami a zákazmi. Pravda je však oveľa komplexnejšia.

Na dôvazok nemožno nevidieť časté presvedčenie, že samotné magistérium (Učiteľský úrad Cirkvi) je inštanciou pre biskupov, kňazov, eventuálne teológov a za ako-tak aj pre bežných veriacich záväzné sa považujú nanajvýš vyhlásenia slávnostného magistéria *ex cathedra*.

V našom príspevku chceme spomenuté jednostranné, plytké či skreslené tendencie postaviť do jasnejšieho svetla.

Magistérium Katolíckej cirkvi a médiá

Keď sa pýtame na vzťah Cirkvi k médiám, treba odpovedať protiotázkou, čo si predstavujeme pod pojmom „cirkev“. Či cirkev v sociologickom ponímaní náboženskej spoločnosti, či jednotlivé kresťanské denominácie, alebo Katolícku cirkev (a či len tú latinského obradu,

³ Diskusii o trende prezentovať médiá „ako náboženstvo“ sa podrobne venovala T. Rončáková (RONČÁKOVÁ, Terézia: Media as Religion. Stardom as Religion. Really? Christian Theological Confrontation. In: *Religions*, 2020, roč. 11, č. 11, s. 1 – 16. Dostupné na: <https://www.mdpi.com/2077-1444/11/11/568/htm>.

alebo aj vrátane jej 23 ďalších obradov). Keď zostaneme pri Katolíckej cirkvi, tá pôsobí vo všetkých prostrediach a kultúrach súčasného sveta a jej postoje k médiám sa rôznia podľa pестrosti kontextov a v širokej pluralite názorov i praktických prístupov. Pre spoznanie postoja celej Katolíckej cirkvi, adresného a záväzného pre všetkých jej veriacich je teda logické a správne brať ako základ jej magistérium (Učiteľský úrad) a jeho vyjadrenia, v našom prípade na tému médií. Na margo samotného magistéria poukážeme aspoň na niektoré základné fakty.

Magistérium a jeho záväznosť

Nezaškodí si na úvod pripomenúť o magistériu niekoľko samozrejmych údajov, ktoré sa však v reálnom prístupe veriacich neprejavujú tak celkom samozrejme. Magistérium Cirkvi (*Magisterium Ecclesiae* – Učiteľský úrad Cirkvi) má za úlohu ohlasovať a verne podávať Božie slovo, ktoré zveril Cirkvi Ježiš Kristus a autenticky vysvetľovať Božie slovo, písané alebo ústne podané. Magistérium môže byť riadne (*magisterium ordinarium*), ak učí niektorú náboženskú pravdu, mimoriadne (*magisterium extraordinarium*), ak sa na všeobecnom koncile definuje nejaká pravda, a najvyššie (*magisterium summum*), ak pápež učí vo veciach viery a mravov (*ex cathedra*).⁴ Z povahy vecí vyplýva, že téme médií sa venujú dokumenty *riadneho magistéria*. „Riadne magistérium predstavuje bežný spôsob, ktorým je v Cirkvi náuka viery hlásaná, prijímaná a prežívaná. Jeho primárnou úlohou nie je ani tak definovať presným a technickým spôsobom jednotlivé náuky, ako skôr viesť rôznymi kanálmi liturgickej a pastoračnej činnosti k tým ústredným tajomstvám spásy.“⁵

Napokon ani samotné evanjeliá neobsahujú len presne zadefinované dogmatické formulácie, ale celé sú v službe spásy každého človeka. Takéto ponímanie je dokonca zakotvené aj v *Kódexe kánonického práva*, ktorý hneď v úvode Tretej knihy o „učiacej úlohe Cirkvi“ pri-

⁴ Porov. heslo „Učiteľský úrad“ (s. 374 – 376), „Neomylnosť“ (s. 206 – 208) in RAHNER, Karl. – VORGRIMLER, Herbert.: *Teologický slovník*. Praha : Zvon, 1996; heslo „Magistérium Cirkvi“ (s. 39), „Učiteľský úrad Cirkvi“ (s. 353) in VRAGAŠ, Štefan et al. *Teologický a náboženský slovník*. II. diel. Trnava : SSV, 2008.

⁵ SALA, Giovanni Battista.: „Ortodossia.“ In BARBAGLIO, Giuseppe – DIANICH, Severino. (eds.). *Nuovo dizionario di teologia*. Cinisello Balsamo : Edizioni Paoline, 1988, s. 998.

pomína: „Cirkev, ktorej Kristus Pán zveril poklad viery, aby za pomoci Ducha Svätého zjavenú pravdu sväto chránila, hlbšie skúmala, verne ohlasovala a vykladala, má povinnosť a vrodené právo, nezávislé od akejkoľvek ľudskej moci, hlásať evanjelium všetkým národom aj pri používaní vlastných spoločenských komunikačných prostriedkov. Je úlohou Cirkvi vždy a všade ohlasovať morálne zásady, aj čo sa týka sociálneho poriadku, a takisto vynášať úsudok o akýchkoľvek ľudských skutočnostiach, pokiaľ to vyžadujú základné práva ľudskej osoby alebo spása duší“ (*Codex Iuris Canonici*, 747, § 1-2).

Vnútorňa pravdivosť, autorita pravdy a jej morálny imperatív

Boh nestvoril osobitne kresťanov a Kristus neprišiel len kvôli spásu katolíkov, čo by bolo evidentne absurdné tvrdenie. Hoci je magistérium adresované veriacim Katolíckej cirkvi treba zdôrazniť, že jeho obsah do značnej miery vyplýva zo stvorenosti sveta a človeka a z naplnenia jeho najhlbších ambícií dosiahnutím spásy. To je aj obsahom Božieho zjavenia. Náuka magistéria nemá autoritu pravdivosti od Cirkvi, ale od Boha. Preto je „záväzná“ pre každého, kto chce dosiahnuť spásu. Autorita Učiteľského úradu sa vzťahuje aj na špecifické príkazy prirodzeného zákona, lebo ich zachovávanie, vyžadované Stvoriteľom, je potrebné na spásu a teda sú aktuálne pre každého človeka. „Keď Učiteľský úrad Cirkvi pripomína príkazy prirodzeného zákona, plní podstatnú časť svojho prorockého poslania, t. j. hlásať ľuďom, čím skutočne sú, a pripomínať im, čím majú byť pred Bohom. Boží zákon, zverený Cirkvi, sa hlása veriacim ako cesta života a pravdy. Veriaci majú teda právo, aby boli poučení o spasiteľných Božích prikázaniach, ktoré očisťujú úsudok a pomocou milosti uzdravujú ranený ľudský rozum“ (*Katechizmus Katolíckej cirkvi*, 2037).

Vnútorňa pravdivosť či autorita pravdy, ktorej obsah i garancia pochádza od Boha a človek ju ako transcendentnú prijíma vierou, je však autoritou aj pre tých, čo sa vyhlasujú za neveriacich. A to v dvojitom význame: a) aj oni sú, ako všetci ľudia, povolani k spásu; b) s mnohými zo zjavených právd je vnútorne totožný prirodzený zákon, poznateľný a zo svojej povahy aj morálne záväzný pre každého človeka. „Keď Učiteľský úrad Cirkvi pripomína príkazy prirodzeného zákona, plní podstatnú časť svojho prorockého poslania, t. j.

hlásať ľuďom, čím skutočne sú, a pripomínať im, čím majú byť pred Bohom“ (*Katechizmus Katolíckej cirkvi*, 2036). Inými slovami – a to najmä v oblastiach ako sú masmédiá - možno povedať, že to, čo je rozumné rešpektovať a brať do úvahy pre vnútornú pravdivosť vyjadrených názorov, veriaci majú len „o dôvod navyše“ prijímať aj ako prejav svojej viery. Podľa Kódexu kánonického práva totiž „*všetci veriaci sú povinní zachovávať* konštitúcie a dekréty, ktoré s cieľom predkladať učenie a odsudzovať mylné názory vydáva legítimná cirkevná autorita, z osobitného dôvodu však tie, ktoré vydáva Rímsky veľkňaz alebo kolégium biskupov“ (*Codex Iuris Canonici*, 754).

Čo sa týka vyjadrení Učiteľského úradu Cirkvi vo vzťahu k masmédiám a mediálnej spiritualite treba poznamenať, že iste tu nejde o formulovanie právd viery, na ktorých prijatie by sa vyžadovala teologálna čnosť viery. Nie sú však ani čisto fakultatívnymi dobre myslenými radami, ponechanými na slobodné zváženie jednotlivého veriaceho. Nakoľko aj v prípade médií ide o veľmi závažné skutočnosti, ovplyvňujúce osudy miliónov ľudí, z vyjadrení cirkevného magistéria neustále zaznieva morálna naliehavosť, a tak je z povahy veci aj *primerane zaväzujúca vo svedomí*. „V súčasnom svete sú spoločenské komunikačné prostriedky v ich rozmanitosti základnými tvorcami verejnej mienky. Preto všetci, ktorí si týmito prostriedkami slúžia alebo tvoria ich obsah, majú veľkú morálnu zodpovednosť. Musia byť v službe človeka, a teda pravdy a dobra, čo sú pre človeka najdôležitejšie hodnoty. Preto najmä tí, ktorí profesionálne pracujú na poli médií, musia sa cítiť zaviazaní šíriť verejné mienky v zhode s pravdou a dobrom“.⁶

Kvalifikácia dokumentov pápežského magistéria

Pápeži vyjadrujú svoje učenie vzhľadom na cieľ, závažnosť témy a na okruh adresátov viacerými kategóriami oficiálnych dokumentov. Postupnosť podľa dôležitosti je nasledovná:

1. *Pápežská bula* – písomné vyhlásenie, potvrdené pápežskou pečatou;
2. *Apoštolské breve* – pápežský list pri menej závažných príležitostiach ako v prípade buly;

⁶ JÁN PAVOL II. Posolstvo k 21. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Komunikačné prostriedky v službe spravodlivosti a pokoja* (31. mája 1987).

3. *Apoštolská konštitúcia* – ňou sú zriadené dôležité inštitúcie, najčastejšie diecézy, pravidlá rehoľných spoločností a dôležité rozhodnutia v spravovaní Cirkvi;
4. *Encyklika* – pápežský list (okružný list, obežník) o vieroučných, morálnych či sociálnych témach, určená všetkým veriacim;
5. *Apoštolská exhortácia* - eventuálne Posynodálna apoštolská exhortácia – pápež jej prostredníctvom svojou autoritou spracováva a zverejňuje výsledky zasadania synody biskupov;
6. *Pápežský list*;
7. *Motu proprio* – „z vlastného rozhodnutia“ – pápežský dokument, ktorý nie je navrhnutý niektorým organizmom pápežskej kúrie;
8. *Audienčný prejav* (najmä tematické cykly prejavov z generálnych audiencií);
9. *Posolstvo* (najmä už etablované posolstvá posledných pápežov k svetovým dňom – Svetový deň pokoja, Svetový deň chorých, Svetový deň spoločenských komunikačných prostriedkov, posolstvo na pôstne obdobie a pod.)

Aj z tohto členenia jasne vyplýva, že na zistenie postojov pápežského magistéria vzhľadom na masmédiá sú najdôležitejšie a najvýpovednejšie tri druhy dokumentov: *encyklyky a apoštolské exhortácie*, resp. *posynodálne apoštolské exhortácie* ako aj *posolstvá na Svetové dni spoločenských komunikačných prostriedkov*. Z tejto kategorizácie vyplýva aj fakt, že pre veriaceho kresťana – katolíka sú postoje, hodnotenia a výzvy na tému médií, ktoré uvádzame v našej štúdii, *vnútorne záväzné*, samozrejme vzhľadom na povahu a kontext jednotlivého konkrétneho vyjadrenia.

Po tom, čo sme zdôraznili na tému samotného cirkevného magistéria, chceme sa zamerať na nasledujúce oblasti:

1. poukázať na kontinuitu postoja Cirkvi k médiám, ktorý má nasledujúce charakteristiky: a) Priorita ústneho, osobného ohlasovania; b) výzva využívať ich ako prostriedky na šírenie radostnej zvesti evanjelia; c) odhaľovať a reagovať na bludné učenia, ktoré majú negatívne dôsledky na život ľudí;
2. charakterizovať *sympaticko* – *prorocký* prístup Cirkvi k médiám;
3. vyhodnotiť pokoncilové magistérium a poukázať na novú paradigmu vzťahu k súčasným médiám („Koperníkovský obrat“ pápeža Františka).

Konštanty v trvalom zapájaní médií do života a poslania Cirkvi

V krátkom historickom exkurze chceme teraz poukázať, že médiá – primerane jednotlivým historickým a kultúrnym epochám – tvorili cez celé dejiny Cirkvi podstatnú súčasť jej života a poslania. Na otázku, či vôbec možno niekdajšie prostriedky komunikácie nazvať médiami, jasne odpovedá klasik masmediálnej teórie Denis McQuail: „Samotná medziľudská komunikácia v danom čase a na určitú vzdialenosť je oveľa staršia ako masmédiá, ktoré používame dnes. Proces komunikácie bol nerozlučnou súčasťou organizácie daných spoločností a prebiehal najmä v rámci náboženských, politických a vzdelávacích inštitúcií. Dokonca aj v dávnych dobách bol prítomný prvok rozsiahleho (masového) šírenia myšlienok – vtedy mal podobu šírenia náboženskej a politickej uvedomelosti a záväzkov. Už na počiatku stredoveku mala cirkev k dispozícii dômyselné a účinné prostriedky, ktorými zabezpečovala prenášanie informácií ku všetkým ľuďom bez výnimky.“⁷ Jedným dychom treba zdôrazniť, že vždy sa uplatňovala aj zásada *priority priameho ohlasovania* či už v misijnom pôsobení alebo priamej pastoračnej činnosti. Dobové médiá túto činnosť napomáhali šírením viery a podporovaním náboženského života na jednej strane a na druhej odhaľovaním a odsudzovaním nesprávnych či heretických názorov, ohrozujúcich vieru a náboženský život. Na tomto mieste môžeme ponúknuť len stručný panoramatický prehľad.⁸

Živé, písané a tlačené slovo

Je pravda, že Ježiš komunikoval s ľuďmi výlučne ústne, či už v osobných rozhovoroch, alebo keď kázal zástupom, v diskusiách v kruhu učeníkov, v synagógach i v jeruzalemskom chráme, na námestiach, prechádzajúc krajinou, v súkromných domoch, dôverne i v kontroverziách s neprijateľmi. Jeho slovo malo moc, čo sa prejavovalo najmä zázračnými uzdra-

⁷ MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 2009, s. 35 – 36.

⁸ Spracované podľa BARAGLI, Enrico. Chiesa e comunicazione – A. Fino al Vaticano II. In LEVER, Franco – RIVOLTELLA, Pier Cesare – ZANACCHI, Adriano (eds.). *La comunicazione. Dizionario di scienze e tecniche*. [online] Dostupné na internete: www.lacomunicazione.it/voce/chiesa-e-comunicazione-a-fino-al-vaticano-ii [14.12.2024].

veniami. Za istú medializáciu niektorí považujú obraznosť Ježišových podobienstiev. Ako historicky prvé „použitie média“ pri hlásaní evanjelia sa považuje situácia, keď Ježiš kázal odraziť loď od brehu, aby sa po hladine vody akustické vlny jeho slov účinnejšie dostali k množstvu poslucháčov, sediacich na brehoch Genezaretského jazera (porov. *Lk* 5, 1-3). Za priamy imperatív hlásať evanjelium prostredníctvom médií sa považuje Ježišov príkaz „rozhlasať zo striech“ (porov. *Lk* 12, 3). Evanjeliá často zaznamenávajú reakcie ako „Nikdy tak človek nehovoril“ (*Jn* 7, 46). „I žasli nad jeho učením, lebo ich učil ako ten, čo má moc, a nie ako zákonníci“ (*Mk* 1, 22). No všetky Ježišove slová sa dozvedáme vďaka tomu, že boli písomne zachytené. Aj Ježiš v svojej kazateľskej činnosti hlásal pravdy viery a zásady správneho života ale aj poukazoval na nesprávne či zavádzajúce názory, najmä v kontroverziách s farizejmi, zákonníkmi či saducejmi: „Vy, farizeji, čistíte čašu a misu zvonka, ale vaše vnútro je plné lúpeže a nepravosti. Hlupáci, či ten, čo stvoril vonkajšok, nestvoril aj vnútro?“ (*Lk* 11, 39-40); „Pokrytec, vyhod' najprv brvno zo svojho oka! Potom budeš vidieť a budeš môcť vybrať smietku z oka svojho brata“ (*Mt* 7, 5); „Ježiš im povedal: „Nemýlite sa preto, že nepoznáte Písmo ani Božiu moc? (...) Veľmi sa mýlite.“ (*Mk* 12, 24 – 27).

Základom evanjelizačného pôsobenia rodiacej sa a rozrastajúcej sa Cirkvi trvalo zostáva ústne ohlasovanie, počnúc príkazom: „Choďte do celého sveta a hlásajte evanjelium všetkému stvoreniu...“ (*Mk* 16, 15). Vzájomnú previazanosť medzi kázaním a písaným slovom vidíme u svätého Pavla, ktorého listy sa stali súčasťou kánonu biblických kníh Nového zákona, podobne aj apoštolské listy sv. Petra, Jakuba a Jána. V listoch apoštolov opäť vidíme ich dvojjednú úlohu hlásať pravú náuku a varovať pred mylnými názormi či správaním. Priame ohlasovanie či bezprostredné osobné svedectvo nestrácajú na aktuálnosti ani v situáciách, keď médiá ponúkajú neporovnateľne efektívnejšie formy šírenia myšlienok, ako to často zaznieva v pokoncilovom magistériu (porov. napr. *Ecclesiam suam*, 93-94)⁹.

⁹ PAVOL VI. *Encyklika Ecclesiam suam ako má Cirkev plniť svoje poslanie v súčasnosti*. Dostupné na internete: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/ecclesiam-suam>: „Žiadna forma rozširovania myšlienok, nech by bola technicky dokonalá, tlačou či audiovizuálnymi prostriedkami mimoriadnej výkonnosti, priame ohlasovanie nenahradí. Apoštolát a ohlasovanie sú, v určitom zmysle, totožné. Ohlasovanie je prvý apoštolát. (...) Musíme sa vrátiť k štúdiu nie tak ľudskej výrečnosti alebo prázdnej rétoriky, ale rýdzeho umenia posvätného slova“ (čl. 93). „Musíme hľadať zákonitosti jeho jednoduchosti, jeho jasnosti, jeho sily a jeho autority, aby sme prekonalí prirodzenú neskúsenosť v používaní

Na novozákonné spisy nadväzujú spisy apoštolských otcov a s prenasledovaním aj svedectvá mučeníkov na ktoré nadväzuje bohatá patristická spisba cirkevných exegetov, apologetov, komentátorov náuky a mystikov.¹⁰ Od stredoveku rastie počet listov pápežov a aktá koncilov (*Sacrorum conciliorum collectio*).

Už Ježiš vo svojom kázaní reagoval na mnohé pomýlené názory či prax, podobne Skutky a Listy apoštolov. V starokresťanskej literatúre sa priebežne neustále objavujú reakcie na heretické spisy a hnutia (gnosticismus, manicheizmus, arianizmus). Stačí spomenúť prekvitajúce obdobie cirkevných otcov - apologetov (Ignác Antiochijský, Polikarp, Justín, Irenej, Tertulián, Cyprián). Postoj Cirkvi teda sprevádza dualita uznania a využívania písma ako nateraz jediného komunikačného prostriedku pri šírení kresťanskej náuky a na druhej strane kritiky, eventuálne cenzúry a odsúdenia (i ničenia) zahrnutých spisov. Treba priznať, že prílišný zápal za čistotu viery a negatívny postoj neraz prevládol, čím v konečnom dôsledku Cirkev prenechávala primát „synom sveta“, čo bude s rozvojom médií graduálne narastať.¹¹

Vizuálna mediácia – umenie, osobitne posvätné obrazy

Knihy - až do roku 1439 ručne opisované najmä v kláštoroch - neboli jediným médiom, ktoré Cirkev zapájala do svojho poslania. Osobitnú pozornosť si popri písanom texte zasluhujú *posvätné obrazy*.

takého vysokého a tajomného duchovného nástroja, akým je slovo, a aby sme mohli ušľachtilym spôsobom súperiť s tými, ktorí majú dnes obrovský vplyv svojím slovom, prostredníctvom prístupu k tribunam verejnej mienky. Musíme prosieť od samotného Pána o tú vážnu a opájajúcu charizmu, aby sme boli hodní dať viere jej praktický účinný princíp, a doniesť svoje poslanstvo až do končín sveta“ (čl. 94).

¹⁰ O ich rozsahu hovorí prvá kompletná zbierka, ktorú zostavil Jacques-Paul Migne (Paríž 1844 – 1855) a obsahuje 221 zväzkov *Patrologia graeca* (PG) a 116 zväzkov *Patrologia latina* (PL).

¹¹ Napríklad koncil vo francúzskom Toulouse (1229) zakazuje laikom vlastniť knihy Starého a Nového zákona, s výnimkou Žaltára, osobitne zakazujúc jeho preklad do reči ľudu, a dokonca koncil v Tarragone (1234) nariadil spáliť všetky knihy Starého a Nového zákona v ľudovom jazyku. Alebo v anglickom prostredí lokálna synoda Oxfordský koncil (*Concilium Oxoniense*) v roku 1408 ustanovil a nariadil, že „odteraz nikto nesmie z vlastnej autority prekladať do angličtiny alebo iných jazykov niektorý z textov Svätého písma“. Porov. na internete: www.lacomunicazione.it/voce/chiesa-e-comunicazione-a-fino-al-vaticano-ii.

Už prvotná cirkev sa oddelila od starozákonnej tradície zakazujúcej vyobrazenia¹² a pod vplyvom helenistickej kultúry rozlišovala medzi skutočnosťou a jej zobrazením, ako o tom svedčí ranokresťanská ikonografia, bohato dokumentovaná už v katakombách. V polemike o vhodnosti uctievania posvätných obrazov nachádzame v 8. storočí teologicky rozpracovanú mediálnu problematiku o možnosti vyjadrenia a prežívania duchovnej skúsenosti formou obrazu. V reakcii na hnutie ikonoklazmu¹³ vypracoval všestranne vzdelaný sýrsky mních Ján Damascénsky (okolo r. 650 – 750) slávnu „Reč na obranu obrazov“. ¹⁴ Zdôvodnenie ich používania prináša cenné nadčasové podnety aj do teologického ponímania súčasných médií.

Ján Damascénsky tvrdil, že neuctieva hmotu, ale Stvoriteľa hmoty a zdôrazňoval, že má úctu k hmote, skrze ktorú k nám prišla spása, lebo bola naplnená mocou a milosťou. Za takúto hmotu považuje atrament, ktorým boli napísané evanjeliá i farby na obrazoch, drevo kríža a Ježišovo telo a krv. V „Tretej obrannej reči proti tým, čo zavrhujú sväté ikony“ píše: „Neklaniam sa stvoreniu namiesto Boha, ale uctievam Tvorcu, ktorý sa stal stvorením na mojej úrovni a ktorý bez akéhokoľvek váhania a okolkov zostúpil, aby oslávil moju prirodzenosť, a aby ma priviedol do spoločenstva s božskou prirodzenosťou. (...) Nezobrazujem teda neviditeľné božstvo, ale viditeľné telo Boha“. ¹⁵ Na adresu autora posvätného obrazu Ján Damascénsky prehlasuje: „Ak je úmysel tvorcu pravdivý a správny a obrazy vznikajú na oslavu Boha a jeho svätých, potom prebúdajú túžbu napodobňovať cnosti a prchať pred podlosťou. Také obrazy pomáhajú k spásu“ ¹⁶ Svojim odporcom adresuje odzbrojujúci argument: „Kto ako prvý vytvoril obraz? Bol to sám Boh, kto ako prvý splodil svojho jednorodeného Syna, svoje Slovo a živý obraz, prirodzený a dokonale podobný odtlačok svojej večnosti. Stvoril aj človeka na svoj obraz a podobu“. ¹⁷

¹² „Prekliaty muž, ktorý si urobí modlu vyrezávanú alebo liatu – ohavnosť u Pána, dielo rúk umelca – a uloží ju na skrytom mieste!“ (Dt 27, 15).

¹³ Za jedinú povolenú Ježišovu „ikonu“ považovali Eucharistiu, v ktorej je podľa kresťanskej nauky Ježiš skutočne prítomný. Používanie obrazov (ikon) pre náboženské potreby vyhlasovali ikonoklasti za novotu v Cirkvi a za diabolský vynález, ktorý mal priviesť kresťanov späť k pohanstvu.

¹⁴ JAN DAMAŠSKÝ: *Reči na obranu obrazů*. Červený Kostelec : Nakladatelství Pavel Mervart, 2012.

¹⁵ Ibid., č. 6, s. 95.

¹⁶ Ibid., č. 9, s. 99.

¹⁷ Ibid., č. 26, s. 110. K úcte posvätných obrazov sa vyjadruje aj súčasný Katechizmus Katolíckej cirkvi: „Na základe tajomstva vteleného Slova siedmy ekumenický koncil

Pohyb, obraz, zvuk – divadlo a film

Dualitu a rozlišovanie zo strany Cirkvi možno vidieť aj v postoji voči prostriedku šírenia myšlienok a ovplyvňovania citov, ktorým je *divadlo*. V očiach prvotnej Cirkvi vyvolávalo negatívny obraz amoralnosti, krvilačnosti, ako aj idolatrie. Bez ohľadu na diskusie o tom, nakoľko možno divadlo (a vysielanie divadelných predstavení prostredníctvom televízie) považovať za prostriedok spoločenskej komunikácie, si tendencia využiť aj takúto formu komunikácie na hlásanie evanjelia a duchovného života spontánne razila svoju cestu. Na Východe to boli už v 6. storočí *uffici drammatici* a na Západe v 8. a 9. storočí sa spievaná liturgia spontánne začala prejavovať aj pohybom, z čoho sa počnúc 12. storočím rozvíjali od liturgického slávania nezávislé *laudy*, pobožnosti, náboženské predstavenia, *mystères*, *soralités* a *passions* vo Francúzsku, ktoré z latinčiny prechádzali do ľudového jazyka. Podobne aj v španielskom jazykovom priestore sa rozvíjali dramatické náboženské kompozície, spojené najmä s vianočným a veľkonočným cyklom, alebo recitačné hry alumnov kláštorných škôl či Jezuitské divadlo. To cez dve storočia prekvitalo v jezuitských kolégiách vo všetkých väčších mestách Európy, ale aj v misiách.¹⁸ Spočiatku mali predstavenia skôr didakticko-humanistický charakter, postupne zameraný aj na katechézu a tiež ako alternatíva profánneho divadla.

Pre úplnosť treba dodať, že prirodzeným pokračovaním divadla sa v roku 1897 stáva film, ktorému už magistérium venuje rozsiahlu pozornosť. Medzi najvýznamnejšie vyjadrenia postoja patrí encyklika Pia XI. *Vigilanti cura* (29. jún 1936). Pápež Pius XII. venuje filmu sériu príhovorov o ideálnom filme *Discorsi sul film ideale* (2. júna - 28. októbra 1955) a významnú časť encykliky *Miranda prorsus* (8. septembra 1957). V prvom prípade pontifex špecifikuje sociálno-kul-

v Nicei (r. 787) odôvodnil proti obrazoborcom uctievanie obrazov Ježiša Krista, ale aj Bohorodičky, anjelov a všetkých svätých. Svojím vtelením Boží Syn otvoril novú „ekonomiu“ obrazov. Veď „úcta k obrazu prechádza na vzor“ a „kto uctieva obraz, uctieva osobu, ktorá je na ňom namaľovaná“. Úcta, ktorá sa vzdáva posvätným obrazom, je „nábožná úcta“, a nie adorácia, ktorá patrí jedine Bohu. (...) No úkon úcty, ktorý smeruje k obrazu ako obrazu, sa nezastavuje pri ňom, ale smeruje k tomu, koho je obrazom“ (KKC 2131-2132); „Uctievanie posvätných obrazov sa zakladá na tajomstve vtelenia Božieho Slova. Nie je v rozpore s prvým prikázaním“ (KKC 2141).

¹⁸ Porov. na internete: www.lacomunicazione.it/voce/chiesa-e-comunicazione-a-fino-al-vaticano-ii.

túrne charakteristiky ideálneho filmu vo vzťahu k: 1) *divákovi* (ľudskej osobe, užívateľovi umenia, kultúry a poctivému rozptýleniu); 2) k *obsahu* vzhľadom na jeho *pravdivosť* (v náučných a informačných filmoch) a k *dobru* (v akčných filmoch, s osobitnou bdelosťou v prípade filmov, ktoré sa zaoberajú náboženskými témami alebo sa zaoberajú morálnym zlom), a 3) k *spoločenstvu* v jeho troch rozmeroch rodiny, štátu a Cirkvi. V časti encykliky *Miranda prorsus*, venovanej kinematografii v komplexnejšom kontexte audiovizuálnych médií, poukazuje na jej vývoj a morálne možnosti. Na túto situáciu odpovedá pastoračná činnosť Cirkvi, napomáhajúca správny prístup veriacich a morálne hodnotenie filmov a vyzýva k zodpovednosti tak odborníkov (kritikov, distribútorov, hercov, producentov a režisérov), ako aj samotný štát a verejnú mienku.

Hoci uvedeným formám sprostredkovania duchovných skúseností, šírenia evanjelia a napomáhania náboženského života nie je venovaný osobitný dokument magistéria (vyjadruje sa až počnúc tlačou a filmom), celé stáročia sú prirodzenou súčasťou života Cirkvi, ktorá i voči nim zaujímalá postoj podľa zásady „dobré napomáhať, zlé odsudzovať“ či evanjeliového kritéria: „Každý dobrý strom rodí dobré ovocie, kým zlý strom rodí zlé ovocie. Dobrý strom nemôže rodiť zlé ovocie a zlý strom nemôže rodiť dobré ovocie“ (Mt 7, 18-19). Uvedenými faktami dávame na pravú mieru skresľujúce stereotypné názory o temnej, kritickej a odmietajúcej Cirkvi minulosti.

Tlačené slovo a prvé explicitné vyjadrenie magistéria

Ak hovoríme o prostriedku komunikácie, ktorým je *tlačené slovo*, rozlišujeme v zásade medzi tlačou kníh a novinami. Vynález tlače Jána Gensfleischa (Gutemberga) v roku 1439 sa stretol s plnou podporou Cirkvi. Prvé tlačiarne vznikali v kláštoroch, biskupských rezidenciách a na cirkevných univerzitách. Dopyt po výtlačkoch Svätého písma, liturgických kníh, cirkevných autorov, latinských i gréckych klasikov, ako aj učebných textov bol obrovský. Do konca storočia sa vytlačilo okolo tisíc knižných titulov v celkovom náklade 27 000 exemplárov.

Práve v prípade využívania kníhtlače začína rásť trhlina medzi sekulárnym svetom a cirkevným prostredím. Prostredníctvom kníh sa šíria aj názory, odporujúce náuke Katolíckej cirkvi, ako aj texty

ohrozujúce verejnú mravnosť. Do tejto situácie pomerne rýchlo (48 rokov po vynájdení kníhtlače), vystupuje najvyššia cirkevná autorita explicitným textom, bulou pápeža Inocenta VIII. *Inter multiplices* (17. novembra 1487).¹⁹ Cirkev sa bráni zavedením indexu, s cieľom chrániť čistotu viery, čo treba chápať v dobovom kontexte a brať do úvahy, že každé legislatívne opatrenie možno aplikovať *ad absurdum* prehnaným spôsobom.²⁰

Uvedená bula je vo všeobecnosti označovaná ako oficiálne zavedenie cenzúry (kvôli prehľadu stačí zadať jej autora a názov do ktoréhokoľvek vyhľadávača).²¹ Je pravda, že práve tento cieľ vyjadruje aj jej oficiálny názov: „Bula nášho svätého pána Inocenta proti tým,

¹⁹ Innocentius VIII., Papa: Bulla S. D. N. Innocentii contra impressores librorum reprobatorum: [(inter multiplices nostrae solitudinis curas)] ([Rom], [nach 17.XI.1487] [GW M1227410] [Sack 2021]) (Universitätsbibliothek Freiburg i. Br., Ink. A 1403) - Freiburger historische Bestände - digital - Universitätsbibliothek Freiburg.

²⁰ Možno poznamenať, že aj dnes – a najviac práve liberálne médiá a ideologické či politické prúdy, ktoré najviac kritizujú cirkevnú cenzúru – ju sami praktizujú. Stačí spomenúť blokovanie internetových stránok, propagujúcich násilie, šíriace hoaxy a dezinformácie. Teda rovnaký postup, aký Cirkev používala na ochranu viery a mravov svojich veriacich v niekdajšom dobovom kontexte. (pozn. autora).

²¹ Vyvážene a v kontexte sa na túto tému vyjadruje Gigliola Fragnito v príspevku *Censura ecclesiastica - vol. I: „Cirkev od svojho vzniku vykonávala formy kontroly nad doktrínálnou ortodoxiou prostredníctvom rozhodnutí koncilov. Medzi trinástym a štrnástym storočím sa však dohľad nad knižnou produkciou stal prisnejším v dôsledku rastúceho počtu prepisovačských dielní a rozšírenia čitateľskej verejnosti na profesorov, študentov, klerikov a rehoľníkov po zrode univerzít a žobráckych rádov usadených v mestských centrách. Vznikol tu problém, ktorý sa týkal veľkej časti modernej doby: aká autorita má byť zodpovedná za definovanie ortodoxie? Na koncily, biskupov alebo univerzity, ako to požadovala napríklad teologická fakulta v Paríži? Nezanedbateľný problém, ktorý nadobudol nové rozmery s vynálezom tlačiarenskeho lisu v polovici 15. storočia a jeho mimoriadnym rozvojom, ako aj s rozšírením protestantskej reformácie v prvých desaťročiach 15. storočia. Potreba overiť ortodoxiu textov pred tlačou bola zdrojom dvoch pápežských búl: *Inter multiplices* Inocenta VIII. (1487), ktorá zaviedla preventívnu cenzúru tým, že ju zverila biskupom a v Ríme a jeho obvode majstrovi Svätého paláca, a *Inter sollicitudines* Leva X. (1515), ktorá vyhradzovala udelenie *imprimatur* (povolenie tlačiť) biskupom a inkvizиторom. Táto legislatíva platila, hoci vo veľkej miere ignorovaná, v časoch keď luteránske náuky prenikli do Talianska. Rím, ktorý nebol pripravený čeliť šíreniu heterodoxných diel a trápil sa hlbokými nezhodami, pomaly sa vybavoval novými inštitúciami a nástrojmi: nie je náhoda, že prví, ktorí zverejnili zoznamy zakázaných diel v Európe a v niektorých talianskych štátoch, boli občianske orgány, univerzity a národné inkvizície. Až po vytvorení Rímskej kongregácie inkvizície (1542) boli prenasledovaní tí, čo vyznávali heterodoxné doktríny, spojené s hľadaním spisov, ktoré ich šírl. Dostupné na internete: <https://www.storiadellachiesa.it/glossary/censura-ecclesiastica-e-la-chiesa-in-italia/?print=print>.*

čo šíria zakázané knihy“. Tento dokument nariaďuje: 1. pred tlačou preskúmať cirkevnou autoritou všetky texty určené na vydanie; 2. udelenie povolenia tlačiť (*Imprimatur*) len na knihy, ktoré nie sú proti katolíckemu náboženstvu a mravom; 3. duchovné tresty pre tých, ktorí tlačia, čítajú alebo prechovávajú knihy protirečiace uvedeným ustanoveniam; 4. určenie zničiť, obyčajne spáliť takéto knihy. Najčastejšie sú citované práve tieto body o zavedení cenzúry.²² Je to však len jedna stránka mince, realizácia princípov, uvedených v prvej časti (a čo do rozsahu v prvej tretine buly). Keď teda pristúpime *ad fontes*²³ a vezmeme do úvahy komplexný kontext buly, brilantne tu zaznieva prístup, ktorý nazývame „sympaticko-prorocký“:

„Medzi početnými úlohami, spadajúcimi do našej starostlivosti, si musíme vo svojom pastierskom úrade všímať predovšetkým to, aby aj v našich časoch vznikalo a potomkom sa dostávalo do rúk iba to, čo je zdravé a chvályhodné, v súlade s katolíckou vierou a v súzvuku s dobrými mravmi, čo nepodporuje a nešíri neviazanosť. To však, čo je zhubné, zavrhnutiehodné a bezbožné, treba potláčať a vyplieť od samého koreňa, aby sa nikdy a nikde nemohlo šíriť po Pánovej roli a po vinici Pána zástupov. Prinajmenej tak isto naliehavo však treba aj rozširovať prístup k tomu, čím sa – po vytrhaní kúkoľa a osekaní neplodných vetiev planej olivy – duše veriacich môžu duchovne sýtiť.

Ani našej pozornosti preto neušlo, akým veľkým prínosom pre ľudské pokolenie by bolo takéto rozlišovanie, aby sa to, čo podporuje dobrý vkus a overenú morálku, šírilo a vyšlo na svetlo i do pozornosti ľudí ako súčasných, tak aj tých, čo prídu po nich. A to sa zvykne diať prostredníctvom požehnania literárnych diel, vďaka ktorým sa aj sama pravda dá akoby ukotviť, aby sa mohla dostať, uchovávať a šíriť k tým, ktorí pri jej prednesení buď neboli prítomní, alebo ešte len prídu na svet. Naproti tomu za zhubné a nepriateľské tomu istému ľudskému pokoleniu treba považovať, že sa objavujú, cielene uverejňujú a prostredníctvom kníh dostávajú do

²² Porov. napr. Pope Innocent VIII Begins Prepublication Censorship : History of Information, Dostupné na internete: <https://www.storiadellachiesa.it/glossary/censura-ecclesiastica-e-la-chiesa-in-italia/?print=print>.

²³ V prílohe tohto článku pre dôležitosť a nedostupnosť tohto kľúčového materiálu pripájame kompetentný odborný preklad Doc. Mgr. Róberta Horku PhD, ako aj náhľad originálu z archívov Univerzity vo Freiburgu.

známosti širokých más aj veci škodlivé pre zdravú náuku a početné mravy, ale najmä pre vyznávanie pravej viery. To nevyhnutne vedie k poznatku, že čím viacero oblastí dobro zasiahne, tým je užitočnejšie, božskejšie a dôležitejšie, a čím je zlo zhubnejšie a rozšírenejšie, tým je zasa horšie a zavrhnutia hodnejšie. To platí o to viac, že krehké ľudské názory sa – ako sa zdá – ochotnejšie nakláňajú ku zlu, než k dobru.

To znamená, že ako je umenie kníhtlače možné považovať za preveľmi užitočné, lebo vie poľahky rozmnožiť osvedčené a užitočné knihy, tak bude vedieť spôsobiť aj veľké škody, keď budú jeho majstri používať tento vynález zvrátene, teda bezbrehou tlačou vecí, ktoré prinášajú skazu. Preto už samých tlačiarov treba zjavne usmerniť potrebnými ustanoveniami, aby sa zdržiavali tlačou takých vecí, o ktorých by nadobudli presvedčenie, že odporujú a vzpierajú sa katolíckej viere, alebo by mohli v mysliach veriacich s veľkou pravdepodobnosťou vzbudiť pohoršenie.

Z uvedeného možno teda vyvodiť jednoznačný záver, že nie až dekrétom Druhého vatikánskeho koncilu *Inter mirifica*, ale od prvého dokumentu magistéria vzhľadom na dobové masmédiá sa uplatňuje základná schéma: 1) Médiá sú Boží dar; 2) Možno ich účinne využívať na konanie dobra; 3) Prinášajú však aj riziká, pred ktorými treba veriacich chrániť.

3. „Sympaticko-prorocký“ prístup Cirkvi voči médiám

Výraz „sympaticko-prorocký prístup Cirkvi k médiám“ sa postupne udomáčkuje ako *terminus technicus*, ktorý chce mediálne prifaľzivo a podstatu vystihujúco vyjadriť zdanlivo protirečivý, no v skutočnosti dvojediný prístup. V našom prípade prístup Katolíckej cirkvi (a to nielen jej magistéria), vo vzťahu k masmédiám.²⁴ V skutočnosti je

²⁴ K tomuto vzťahu porov. napríklad: BARAGLI, Enrico. *Comunicazione, Comunione e Chiesa*. Roma : Studio romano della comunicazione sociale, 1973; CARNICELLA, Maria Cristina.: *Comunicazione ed evangelizzazione nella Chiesa*. Cinisello Balsamo : Edizioni Paoline, 1998; CONTRERAS, Diego (ed.). *Chiesa e comunicazione. Metodi, valori, professionalità*. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1998; GRANFIELD, Patrick (ed.): *The Church and communication*. Kansas City : Sheed and Ward, 1994; SOUKUP, Paul A.: I documenti della Chiesa sui mezzi di comunicazione sociale. In *Concilium*, 29 (1993) 6, s.100-110.

dôležité, ba priam nevyhnutné, aby sa v objektívnom a vyváženom prístupe vždy nachádzali oba póly, hoci v konkrétnych okolnostiach môže nadobudnúť prevahu raz jeden, inokedy druhý, teda aj hodnotenie pozitívneho prínosu médií, aj poukazovanie na riziká a ich prevenciu či terapiu. Súčasnosť, tvorenú novými médiami, okrem iného charakterizuje ich rýchly rozvoj a minimálny čas medzi objavom novej technológie a jej masovým rozšírením. Ich pozitívne hodnotenie podporoval veľký prínos technológií i záujmy výrobcov. Medzi objavom a jeho okamžitým používaním nebol priestor na testovanie a odhalenie eventuálnych rizík. Tie sa tiež prejavili hneď v masových rozmeroch (napr. mediálne závislosti) až keď sa technológie všeobecne používali a neraz bol ich negatívny vplyv nezvratný, najmä v prípade detí.

Čo tento „sympaticko-prorocký prístup“ znamená a ako sa konkrétne prejavuje, ilustrujeme niekoľkými charakteristickými vyjadreniami pokoncilových pápežov, hoci, ako sme uviedli vyššie, tento prístup k médiám uplatňovala Cirkev konštantne cez celé dejiny jej pôsobenia.

a) „Sympatický prístup“

Výraz „sympatia“ znamená súcitenie, súlad, duchovnú spriaznenosť, náklonnosť, obľubu²⁵ tak v slovenskom ako aj v iných jazykoch nášho kultúrneho okruhu.²⁶ Takýto prístup i explicitné ocenenie masmédií ako Božieho daru a výzvy s obrovským potenciálom dobra možno nájsť fakticky vo všetkých dokumentoch magistéria, vyjadrujúcich sa k danej téme. Citáty, ktoré uvádzame nielen vyjadrujú uznanie a oce-

²⁵ <https://vyznamslova.zones.sk/sympatia>

²⁶ Na spresnenie, ako aj na preventívnu odpoveď na eventuálnu kritiku je vhodné uviesť:

– slovenský význam: **sympatia**, -ie, -ií, -iám, -iách *žen. r. kladný, priaznivý, priateľský pomer k niekomu al. k niečomu, náklonnosť, priazeň* (op. *antipatia*): *mať, cítiť, vzbudiť s-ie k niekomu, k niečomu; osobné s-ie; získať si s-ie niekoho*. In: <https://slovník.aktuality.sk/pravopis/slovník-sj/?q=sympatia>

– taliansky význam: **simpatia** s. f. [dal lat. *sympathia*, gr. συμπάθεια, comp. di σύν «con» e πάθος «affezione, sentimento»]. – **1. a.** Sentimento di inclinazione e attrazione istintiva verso persone, cose e idee (contr. di *antipatia*): *avere, provare, sentire, dimostrare s. verso (o per) qualcuno*; In: <https://www.treccani.it/vocabolario/simpatia/>

– anglický význam: **sympathy** - (an expression of) understanding and care for someone else's suffering; support and agreement. In: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sympathy>

nenie prínosu médií pre dobro človeka, spoločnosti i Cirkvi, ale najmä kladú dôraz na morálny imperatív využívať tento novodobý „dar Prozreteľnosti“ v službe integrálneho dobra človeka a spoločnosti. Citované pasáže zároveň ukazujú, v čom konkrétne pozitívny prínos médií spočíva.

Pavol VI. v Posolstve k 1. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov, ktorý bol iniciovaný Druhým vatikánskym koncilom, okrem iného píše: „Treba vysoko oceniť, v správnom zmysle, prínos, ktorým tlač, film, rozhlas, televízia a iné spoločenské komunikačné prostriedky prispievajú k rastu kultúry, šíreniu umeleckých diel, pookriatiu ducha, vzájomnému poznaniu a porozumeniu medzi národmi, ako aj šíreniu evanjeliového posolstva.“²⁷ O rok neskôr „pápež Koncilu“ uvádza: „Tlač, film, rozhlas a televízia dnes otvárajú ľuďom vždy nové horizonty a zapájajú ich do súladu s životom vesmíru. Kto by sa netešil takémuto pokroku? Kto by v ňom nevidel prozreteľnú cestu k zlepšeniu celého ľudstva? Budúcnosť sa otvára veľkým nádejam, ak človek dokáže ovládať tieto nové technické vymoženosti, ale všetko možno stratiť, ak by sa vzdal svojej zodpovednosti.“²⁸ V roku 1972 Pavol VI. v Posolstve k 6. svetovému dňu médií dáva akcent na tých, čo v médiách pracujú a zodpovedajú za ich obsah: „Tu sa ukazuje vznešenosť úlohy informátora, ktorá spočíva nielen v poukazovaní na to, čo možno bezprostredne vnímať, ale aj vo vytváraní podnetov na správne zarámcovanie a vysvetlenie príčin jednotlivých udalostí. Túto prácu možno prirovnať k vedeckému bádaniu pre dôležitosť a vážnosť, ktorú si vyžaduje kritické hodnotenie prameňov, vernosť pozorovaným danostiam a v ich integrálnom prenášaní.“²⁹

Ján Pavol II. v posolstve z roku 1981 uvádza: „V neustálom rozrastaní sa a pokroku masmédií možno vnímať, znamenie čias, ktoré tvorí nesmierny potenciál všeobecného porozumenia a posilnenia podmienok pokoja a bratstva medzi národmi.“³⁰ Keď Ján Pavol II. hovorí o vzťahu médií a napomáhaní solidarity a bratstva, svoje nádeje

²⁷ PAVOL VI.: Posolstvo k 1. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Prostriedky spoločenskej komunikácie* (7. mája 1967).

²⁸ PAVOL VI.: Posolstvo k 2. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Tlač, rozhlas, televízia a film v službe rozvoja národov* (26. marca 1968).

²⁹ PAVOL VI.: Posolstvo k 6. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Spoločenské komunikačné prostriedky v službe pravdy* (21. apríla 1972).

³⁰ JÁN PAVOL II.: Posolstvo k 15. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Médiá v službe zodpovednej slobody človeka* (31. mája 1981).

vyjadruje formou povzdychu: „Ak by sa jedného dňa mohlo povedať, že ‚komunikovať‘ skutočne znamená ‚zbratávať sa‘ (fraternizzare), že ‚komunikácia‘ znamená ‚ľudskú solidaritu‘, nebol by to najkrajší cieľ, aký môžu masmédiá dosiahnuť?!“³¹

V roku 2002 hovorí „pápež médií“ o zásadnej epochálnej zmene, ktorá sa uskutočňuje čoraz intenzívnejším začlenením človeka do kybernetického priestoru. „To isté platí pre kybernetický priestor, ktorý je novou hranicou odkrývajúcou sa na začiatku tohto tisícročia. Podobne ako nové hranice iných epoch, aj táto je zmesou nebezpečenstiev a prísľubov, pričom jej nechýba príchut' dobrodružstva, ktorá charakterizovala ostatné veľké obdobia zmien. Pre Cirkev predstavuje tento nový svet kybernetického priestoru výzvu, aby využívala jeho možnosti na ohlasovanie evanjeliového posolstva.“³²

Benedikt XVI. v prvom posolstve svojho pontifikátu opätovne potvrdzuje pozitívny potenciál médií: „Spoluúčasť médií spočíva v samotnej ich povahe, keďže sú samy o sebe dobrom určeným všetkým ľuďom. Spoločenská komunikácia si ako verejná služba vyžaduje ducha spolupráce a spoluzodpovednosti a zároveň svedomitú pozornosť pri využívaní verejných zdrojov a pri plnení verejných úloh, ktorá zahŕňa aj dodržiavanie pravidiel a ďalších opatrení alebo štruktúr slúžiacich na dosiahnutie tohto cieľa. A napokon médiá musia využiť veľké príležitosti, ktoré vyplývajú z ich možnosti napomáhať dialóg, kultúrnu výmenu, vyjadrovať solidaritu a prispievať k vytváraniu mieru. Tak sa stanú rozhodujúcimi a veľmi cennými zdrojmi pri budovaní civilizácie lásky, po ktorej túžia všetci ľudia.“³³ „Áno! Médiá ako celok nie sú len prostriedkami na šírenie myšlienok, ale môžu a musia byť aj nástrojmi v službe spravodlivejšieho a solidárnejšieho sveta“, dodáva o dva roky neskôr.³⁴ Benedikt XVI. poukazuje aj na dôležitý duchovný faktor, že túžba komunikovať je súčasťou našej Bohom stvorenej ľudskej prirodzenosti a ani pri nových technol-

³¹ JÁN PAVOL II.: Posolstvo k 22. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Médiá a napomáhanie solidarity a bratstva medzi ľuďmi a národmi* (15. mája 1988).

³² JÁN PAVOL II.: Posolstvo k 36. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Internet, nové fórum na ohlasovanie evanjelia* (12. mája 2002).

³³ BENEDIKT XVI.: Posolstvo k 40. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Médiá – sieť komunikácie, spoločenstva a spolupráce* (24. januára 2006).

³⁴ BENEDIKT XVI.: Posolstvo k 42. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Prostriedky spoločenskej komunikácie: na rázcestí medzi vlastnou propagáciou a službou. Hľadať pravdu so zámerom podeliť sa o ňu* (4. mája 2008).

giách „nás nesmie prekvapovať ich popularita medzi ľuďmi, pretože zodpovedajú základnej ľudskej túžbe nadväzovať vzájomné vzťahy. Táto túžba po komunikácii a priateľstve je zakorenená v našej prirodzenosti ako ľudských bytostí a nemožno ju chápať len ako odpoveď na technologické inovácie.“³⁵

Pápež František, pápež mnohých zmien a nových prístupov vstúpil do všeobecného povedomia ako „pápež osobného prístupu“, a to nielen pre svoju charizmu, ale aj pre teologické dôvody, na ktoré neustále poukazuje. Jeho základná téza v prístupe k médiám znie: Média majú bezprostredné medziludské vzťahy napomáhať, no nemôžu a nesmú ich nahradiť. „V tomto svete nám médiá môžu pomáhať, aby sme jedni voči druhým cítili väčšiu blízkosť. Dobrá komunikácia nám pomáha, aby sme si boli bližší a aby sme sa navzájom lepšie spoznali; aby sme boli viac zjednotení. Múry, ktoré nás rozdeľujú, môžu byť preknané iba vtedy, keď budeme pripravení počúvať sa a učiť sa jedni od druhých. Kultúra stretnutia si vyžaduje, aby sme boli disponovaní nielen dávať, ale aj prijímať od druhých. Média nám môžu v tom pomôcť, najmä dnes, keď siete ľudskej komunikácie dosiahli neslýchaný pokrok. Zvlášť internet môže ponúknuť väčšie možnosti na stretnutia i solidaritu medzi všetkými a to je dobré, je to Boží dar.“³⁶

b) Prorocký prístup

Prorockým prístupom myslíme kritické poukazovanie na dôsledky nejakého konania – v našom prípade vplyvu nových médií - no najmä ponúkание radikálnej konštruktívnej alternatívy. V takejto službe spočívalo poslanie starozákonných prorokov aj charizmatických svätcov s prorockou víziou a programom v celých dejinách Cirkvi. Takýto prístup má svoje teologický základ najmä v *prorockom úrade*, zverenom (popri kňazskom a kráľovskom/správcomskom) všetkým členom Cirkvi³⁷

³⁵ BENEDIKT XVI.: Posolstvo k 43. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Nové technológie, nové vzťahy. Podporovať kultúru úcty, dialógu, priateľstva* (24. mája 2009).

³⁶ PÁPEŽ FRANTIŠEK: Posolstvo k 48. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Komunikácia v službe autentickej kultúry stretnutia* (1. júna 2014).

³⁷ O prorockom poslaní laikov hovorí čl. 35 dogmatickej konštitúcie Druhého vatikánskeho koncilu *Lumen gentium*: „Kristus, veľký prorok, ktorý hlásal Otcovo kráľovstvo svedectvom života a silou slova, vykonáva svoj prorocký úrad, kým sa nezjaví v plnej sláve, nielen prostredníctvom hierarchie, ktorá učí v jeho mene a jeho mocou, ale aj prostredníctvom laikov, a preto ich ustanovuje za svedkov a vybavuje ich zmys-

Tomáš Špidlík pripomína, že vďaka poznaniu, ktoré proroci od Boha dostávajú, sú nazývaní „vidiaci“ (porov. 1 Sam 9, 9) alebo „vizionári“ (porov. Am 7, 12). Podľa neho titul „proroka“ zapadol v latinskej tradícii vďaka heretickému montanizmu, zachoval sa však na Východe, kde sa tento termín používa pre skúsených duchovných otcov, obdarených darom rozlišovania duchov (*diorasis*). Obsahuje dva základné prvky: poznanie Božích tajomstiev (*theologia*) a poznanie tajomstiev ľudských srdiec (*cardiognosia*), ktorými sa dosahuje duchovná priezračnosť, schopnosť vidieť cez telo, priestor i čas (*proorasis*).³⁸

Ak hovoríme o prorockom postoji Cirkvi k masmédiám, myslíme tým obsah jej magisteriálnych vyjadrení, ale aj postoje jej členov, teda pastierov i veriacich, ktorí sú zapojení do sveta médií s rozličným stupňom zodpovednosti, ako aj recipientov mediálnej ponuky. Napokon aj samotné vyjadrenia magistéria hovoria predovšetkým o tomto poslaní pokrstených a konkretizujú ho na jednotlivé aspekty tvorby alebo prijímania masmediálnych produktov. Treba zdôrazniť, že prorocký prístup neznamena kontestáciu ale neuspokojuje sa ani s kritickým poukazovaním na negatívne aspekty a dôsledky. Charakteristickou črtou prorockého prístupu je predovšetkým *predvídanie* na ktoré nadväzuje *ponuka konštruktívnej alternatívy*, vychádzajúce z integrálnej antropológie alebo z náboženského poslania Cirkvi. Opäť si na ilustráciu poslužíme niekoľkými hodnoteniami pokoncilových pápežov.

lom pre vieru a milosťou slova (porov. Sk 2, 17 – 18; Zjv 19, 10), aby sila evanjelia zažiarila v každodennom rodinnom a spoločenskom živote. (...) Laici teda, aj keď sa venujú časným starostiam, môžu a majú svojou činnosťou významne prispievať k hlásaniu evanjelia vo svete. I keď niektorí z nich vypomáhajú aj v niektorých duchovných funkciách – ak je nedostatok duchovných alebo ak im režim prenasledovaním znemožňuje činnosť –, ba viacerí z nich venujú všetky svoje sily apoštolskej práci, je potrebné, aby všetci spolupracovali na šírení a vzraste Božieho kráľovstva. Preto nech sa laici starostlivo usilujú prehĺbovať si vedomosti o zjavených pravdách a nech vrúcne prosia Boha o dar múdrosti.“

Katechizmus Katolíckej cirkvi túto tému spresňuje: „Pomazanie svätou krizmou, voňavým olejom, ktorý posvätil biskup, znamená dar Ducha Svätého daný novopokrstenému. Stal sa kresťanom čiže „pomazaným“ Duchom Svätým, včleneným do Krista, ktorý je pomazaný za Kňaza, Proroka a Kráľa. (KKC, 1241); „Prvé pomazanie svätou krizmou, ktoré udeľuje kňaz, ostalo spojené s krstným obradom a znamená účasť pokrsteného na Kristovom prorockom, kňazskom a kráľovskom poslaní. Keď sa krst udeľuje dospelému, po krste sa dáva iba jedno pomazanie, a to birmovné. (KKC, 1291).

³⁸ Porov. ŠPIDLÍK, Tomáš. *Spiritualita křesťanského Východu. Systematická příručka*. Velehrad : Refugium, 2002, s. 113-115.

Pavol VI. hneď v prvom posolstve k Svetovému dňu médií pripomína: „Kto by mohol nevidieť nebezpečenstvá a škody, ktoré tieto, hoci vznešené prostriedky môžu spôsobiť jednotlivcom a spoločnosti, keď ich nepoužíva človek so zmyslom pre zodpovednosť, so správnym úmyslom a v súlade s objektívnym morálnym poriadkom? Čím väčšia je teda moc a ambivalentný účinok týchto prostriedkov, tým pozornejšie a zodpovednejšie musí byť ich používanie“.³⁹

Ján Pavol II. kritizuje ateistickú predpojatosť mnohých médií: „Realistické hodnotenie nás, žiaľ, vedie ku konštatovaniu, že nesmerný potenciál masmédií je v našej dobe často používaný proti človeku a že dominantná kultúra ignoruje stretnutie s vierou jednak v krajinách, ktorým je dopriata slobodná výmena myšlienok, a jednak aj tam, kde je sloboda prejavu podriadená nezodpovednej kontrole.“⁴⁰

Keď sa medzičasom stalo používanie internetu masovým javom, Ján Pavol II. odhalil skryté nebezpečenstvá, ktoré kyber-optimistické kruhy obchádzali, pričom vychádzal z už rozšírenej skúsenosti. „Podstatná charakteristika internetu spočíva v poskytovaní temer nekonečného toku informácií, z ktorých mnohé trvajú iba okamih. V kultúre, ktorá žije z takýchto nestálych skutočností, sa môže ľahko stať, že informácie budú dôležitejšie ako hodnoty. Internet ponúka množstvo znalostí, no neučí hodnotám, a keď sa tieto budú prehliadať, bude o ne ochudobnená samotná naša ľudskosť a človek ľahko stratí z dohľadu svoju transcendentnú dôstojnosť. Napriek obrovskému potenciálu dobra sú známe aj niektoré ponižujúce a škodlivé spôsoby používania internetu. (...) Okrem toho internet radikálne redefinuje psychologický vzťah človeka k priestoru a času. Pozornosť upriamuje na to, čo je hmatateľné, výhodné, ihneď dostupné. Môže sa stať, že bude chýbať impulz na hlbšie myšlienky a zamyslenie sa, hoci ľudské bytosti existenčne potrebujú čas a vnútorný pokoj, aby prehodnocovali a skúmali život s jeho tajomstvami a postupne získavali zrelú vládu nad sebou i nad svetom, ktorý ich obklopuje.“⁴¹

³⁹ PAVOL VI.: Posolstvo k 1. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Prostriedky spoločenskej komunikácie* (7. mája 1967).

⁴⁰ JÁN PAVOL II.: Posolstvo k 18. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Médiá ako nástroj stretnutia medzi vierou a kultúrou* (3. júna 1984).

⁴¹ JÁN PAVOL II.: Posolstvo k 36. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Internet: nové fórum na ohlasovanie evanjelia* (12. mája 2002).

Benedikt XVI. v roku 2008 reaguje na nebezpečenstvo zneužívania médií na ideologické a ekonomické ciele, presadzované aj nečistými metódami. „Médiá ako celok nie sú len prostriedkami na šírenie myšlienok, ale môžu a musia byť aj nástrojmi v službe spravodlivejšieho a solidárnejšieho sveta. Nezaobíde sa to však bez rizika, že sa zmenia na systémy usilujúce sa podrobiť človeka diktátu prevládajúcich záujmov dneška. Sem spadá napríklad komunikácia používaná na ideologické ciele alebo na odbyt konzumných produktov prostredníctvom vnucujúcej sa reklamy. Pod zámienkou zobrazovania reality ide v skutočnosti o snahu legitimizovať a prinášať pokrivené vzory osobného, rodinného a spoločenského života. Navyše na priťahnutie poslucháčov a na zvýšenie sledovanosti sa často bez váhania využívajú vulgarizmy a násilie. Existuje aj možnosť, že prostredníctvom médií sa prezentujú a podporujú také rozvojové modely, ktoré namiesto toho, aby prispeli k zmenšeniu rozdielu medzi bohatými a chudobnými krajinami v oblasti technológií, ešte ho zväčšujú.“⁴²

Pápež František venuje osobitnú pozornosť práve prorockému prístupu. Hoci všetky dostupné médiá napĺňa optimistickým obsahom a vehementne ich využíva, ku nim samotným je konštruktívne kritický. No predovšetkým ponúka staro-nové východiská. Upozorňuje na riziko virtuálnych kontaktov, ktoré ochudobňujú bezprostredné prejavy lásky a afektov: „Nestačí prechádzať po digitálnych ‚cestách‘, teda jednoducho byť pripojení: je potrebné, aby pripojenie bolo sprevádzané skutočným stretnutím. Nemôžeme žiť sami, uzavretí v nás samých. Potrebujeme milovať a byť milovaní. Potrebujeme nehu. Nie sú to komunikačné stratégie, čo garantuje krásu, dobro a pravdivosť komunikácie. Preto ani svetu médií nesmie byť cudzia starosť o ľudstvo; aj tento svet je povolaný vyjadrovať nehu. Digitálna sieť môže byť miestom bohatým na ľudskosť; nielen sieťou drôtov, ale sieťou osôb. Neutralita médií je len zdanlivá: iba ten, kto komunikuje, dávajúc do hry samého seba, môže predstavovať vzťažný bod. Osobné zaangažovanie sa je samotným koreňom vierohodnosti komunikátora. Práve preto aj kresťanské svedectvo – vďaka tejto sieti – môže siahť aj na periférie existencie.“⁴³

⁴² BENEDIKT XVI.: Posolstvo k 42. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Médiá: na rázcestí medzi vlastnou propagáciou a službou. Hľadať pravdu so zámerom podeliť sa o ňu* (4. mája 2008).

⁴³ PÁPEŽ FRANTIŠEK: Posolstvo k 48. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov *Komunikácia v službe autentickej kultúry stretnutia* (1. júna 2014).

Záver s otvoreným koncom: Posolstvá na Svetové dni spoločenských komunikačných prostriedkov a „koperníkovský obrat“ v posolstvách pápeža Františka

K téme vzťahu Magistéria Katolíckej cirkvi k spoločenským komunikačným prostriedkom je dôležité poukázať na fakt, že skutočné masmediálne magistérium pokoncilových pápežov nenájdeme v ich encyklikách a apoštolských exhortáciách (aj to je výsledok nášho výskumu), ale v *posolstvách na jednotlivé Svetové dni spoločenských komunikačných prostriedkov*, ktorých bolo od roku 1967 publikovaných 58 (do roku 2024). Každé z nich je venované niektorej aktuálnej téme a prináša k nej dôležité stanoviská a podnety. Témy sa sporadicky opakujú vzhľadom na vývoj situácie v danej oblasti. Napríklad téme rodiny sú venované posolstvá *Médiá a rodina* (1969); *Úlohy rodiny a úloha médií* (1980); *Televízia a rodina: kritériá zdravých diváckych návykov* (1994); *Médiá a rodina: riziko a obohatenie* (2004); *Prezentovať rodinu ako privilegované prostredie nepodmienej lásky* (2015). Tematickým spracovaním týchto posolstiev sa vynára ucelené magistérium, venované médiám a ich vplyvu, hrozbám i výzvam a ponúka širokú škálu teologických, pastoračných i praktických podnetov. To však už nebolo a nemohlo byť náplňou tejto štúdie.

Práve posolstvá na Svetové dni médií v prípade pápeža Františka systematicky a didakticky graduálne z jedného roka na druhý predstavujú základnú zmenu paradigmy postoja Cirkvi k médiám. Nové technológie už nemožno považovať za morálne indiferentné, nakoľko samotné ich používanie, nezávisle od morálnych kvalít ich obsahu, nesie v sebe zvýšený či dokonca vysoký potenciál vzniku závislosti, ale aj iné negatívne ohrozenia, najmä odosobnenie, vyprázdnenie, sociálnu izoláciu, vytváranie uzavretých diskusných skupín a podobne.

Pápež František vo svojich posolstvách však nielen kriticky poukazuje na nové hrozby, ale predovšetkým ponúka nové alternatívy. Prezrádajú ich samotné témy jednotlivých posolstiev: *Komunikácie v službe autentickej kultúry stretnutia* (2014); *Prezentovať rodinu ako privilegované prostredie nepodmienej lásky* (2015); *Komunikácia a milosrdenstvo – plodné stretnutie* (2016); *Komunikovať v dnešnej dobe nádej a dôvery* (2017); *Fake news a žurnalistika pokoja* (2018);

Od komunikácie na sociálnych sieťach k ľudskému spoločenstvu (2019); „Aby si rozprával svojím deťom a vnukom“ – Život sa stáva dejinami (2020); „*Pod’ a uvidíš!*“ (Jn 1, 46). Komunikovať stretávajú sa s ľuďmi tam, kde sú a akí sú (2021); Počúvať ušami srdca (2022); Hovoriť so srdcom. „*Podľa pravdy a v láske*“ (Ef 4, 15) (2023); Umelá inteligencia a múdrosť srdca: za plne ľudskú komunikáciu (2024). Aj z názvov posolstiev vidíme, že v nich pápež František kladie dôraz na alternatívu, teda na bezprostrednú interpersonálnu komunikáciu, reálne stretnutia, osobné odovzdávanie skúsenosti a vzťahu, vytváranie ticha a na učenie sa schopnosti počúvať a vidieť srdcom. V tomto kontexte opakovane zdôrazňuje, že v súčasnej epoche je poslaním Cirkvi stať sa privilegovaným priestorom osobných stretnutí. Toto všetko však už je výzva na podrobnú analýzu, náš príspevok chceme zakončiť len týmto poukazom na jej jestvovanie.

Bibliografia

- BARAGLI, Enrico: Chiesa e comunicazione – A. Fino al Vaticano II. In LEVER, Franco – RIVOLTELLA, Pier Cesare – ZANACCHI, Adriano (edd.): *La comunicazione. Dizionario di scienze e tecniche*. In: www.lacomunicazione.it/voce/chiesa-e-comunicazione-a-fino-al-vaticano-ii. (14/12/2024).
- CARNICELLA, Maria Cristina: *Comunicazione ed evangelizzazione nella Chiesa*. Cinisello Balsamo : Edizioni Paoline, 1998.
- CONTRERAS, Diego (ed.): *Chiesa e comunicazione. Metodi, valori, professionalità*. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1998.
- DAMAŠSKÝ Jan: *Řeči na obranu obrazů*. Červený Kostelec : Nakladatelství Pavel Mervart, 2012.
- FRAGNITO, Gigliola: *Censura ecclesiastica*. In: <https://www.storia-dellachiesa.it/glossary/censura-ecclesiastica-e-la-chiesa-in-italia/?print=print>.
- GAVENDA, Marián, Spasí krás a svet? Umenie, obdiv a kontemplácia a ich terapeuticko-integrujúci vplyv na choroby vizuálnej kultúry. Otázky žurnalistiky, 3-4/2016.
- GIANNATELLI, Roberto: Chiesa e comunicazione – B. Dopo il Vaticano II. In LEVER, Franco – RIVOLTELLA, Pier Cesare – ZANACCHI, Adriano (edd.): *La comunicazione. Dizionario di scienze e*

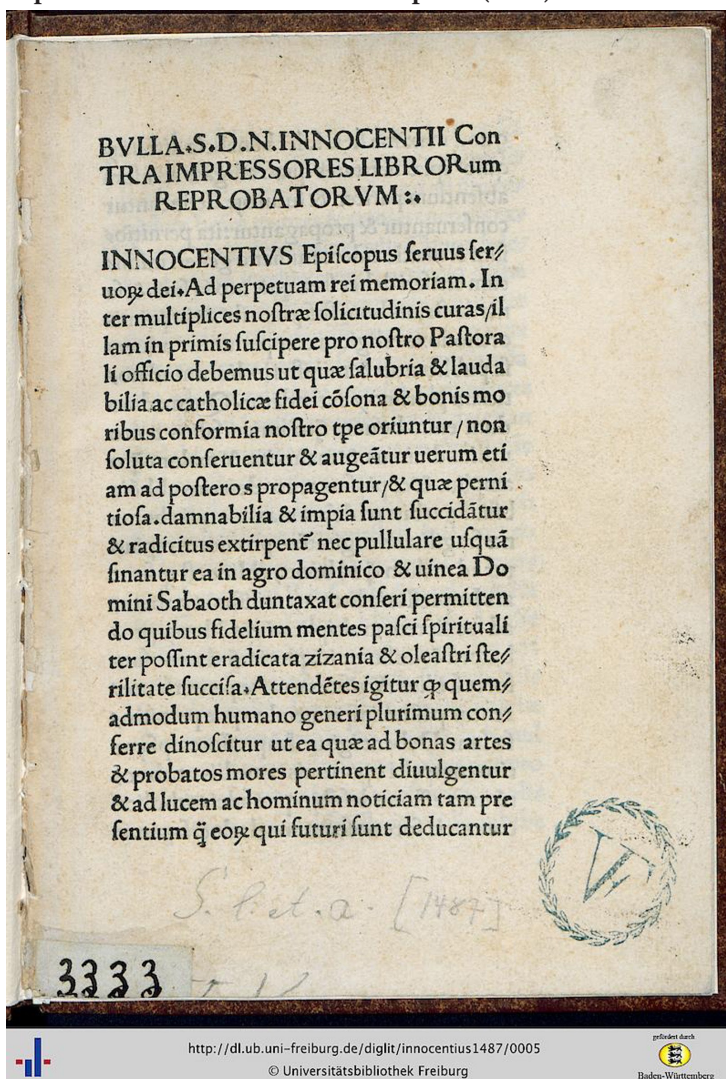
- tecniche*, <https://www.lacomunicazione.it/voce/chiesa-e-comunicazione-b-dopo-il-vaticano-ii>.
- RONČÁKOVÁ, Terézia: Media as Religion. Stardom as Religion. Really? Christian Theological Confrontation. In: *Religions*, 2020, roč. 11, č. 11, s. 1 – 16.
- GRANFIELD, Patrick (ed.): *The Church and communication*. Kansas City : Sheed and Ward, 1994
- MCQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha, Portál 2009.
- RAHNER, Karl – VORGRIMLER, Herbert: *Teologický slovník*. Praha : Zvon, 1996.
- SALA, Giovanni Battista: „Ortodossia.“ In BARBAGLIO, Giuseppe – DIANICH, Severino (ed.): *Nuovo dizionario di teologia*. Cinisello Balsamo : Edizioni Paoline, 1988, s. 998.
- SARTORI, Giovanni, *Homo vidends: Televisione e post-pensiero*. Roma : Laterza, 2000.
- SOUKUP, Paul A.: I documenti della Chiesa sui mezzi di comunicazione sociale. In *Concilium*, 29 (1993) 6, s.100-110.
- ŠPIDLÍK, Tomáš: *Spiritualita křesťanského Východu. Systematická příručka*. Velehrad : Refugium, 2002.
- VRAGAŠ, Štefan (a kol.): *Teologický a náboženský slovník*. II. diel. Trnava : SSV, 2008.

Všetky pápežské dokumenty sú prevzaté z oficiálnej stránky Vatikánu www.vatican.va, záujemca si ich rýchlo vyhľadá v niektorom z ponúkaných jazykov. S slovenskom jazyku ich možno nájsť na www.kbs.sk/dokumenty/dokumenty_papezov. Vo všetkých dokumentoch sú jednotlivé články číslované, čo urýchľuje orientáciu v ktorejkoľvek jazykovej mutácii. Na oficiálnej stránke KBS nájdeme v sekcii „dokumenty“ aj text *Katechizmu Katolíckej cirkvi (KKC)* ako aj *Kódexu kánonického práva (CIC)*.

doc. ThLic. Marián Gavenda, PhD.
 email: marian.gavenda@ku.sk
 Katolícka univerzita v Ružomberku
 Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B

Príloha

Pápež Inocent VIII. Bula Inter multiplices (1487)

Bula nášho svätého pána Inocenta proti tým, čo tlačia zakázané knihy.⁴⁴

⁴⁴ Slovenský preklad Doc. Mgr. Róbert Horka, PhD.

Biskup Inocent, sluha sluhov Božích, na večnú pamiatku toho, čo sa tu píše!

Medzi početnými úlohami, spadajúcimi do našej starostlivosti, si musíme vo svojom pastierskom úrade všímať predovšetkým to, aby aj v našich časoch vznikalo a potomkom sa dostávalo do rúk iba to, čo je zdravé a chvályhodné, v súlade s katolíckou vierou a v súzvuku s dobrými mravmi, čo nepodporuje a nešíri neviazanosť. To však, čo je zhubné, zavrhnutiehodné a bezbožné, treba potláčať a vyplieť od samého koreňa, aby sa nikdy a nikde nemohlo šíriť po Pánovej roli⁴⁵ a po vinici Pána zástupov.⁴⁶ Prínajmenej tak isto naliehavo však treba aj rozširovať prístup k tomu, čím sa – po vytrhaní kúkoľa⁴⁷ a osekaní neplodných vetiev planej olivy⁴⁸ – duše veriacich môžu duchovne sýtiť.

Ani našej pozornosti preto neušlo, akým veľkým prínosom pre ľudské pokolenie by bolo takéto rozlišovanie, aby sa to, čo podporuje dobrý vkus a overenú morálku, šírilo a vyšlo na svetlo i do pozornosti ľudí ako súčasných, tak aj tých, čo prídu po nich. A to sa zvykne diať prostredníctvom požehnania literárnych diel, vďaka ktorým sa aj sama pravda dá akoby ukotviť, aby sa mohla dostať, uchovávať a šíriť k tým, ktorí pri jej prednesení buď neboli prítomní, alebo ešte len prídu na svet. Naproti tomu za zhubné a nepriateľské tomu istému ľudskému pokoleniu treba považovať, že sa objavujú, cielene uverejňujú a prostredníctvom kníh dostávajú do známosti širokých mäs aj veci škodlivé pre zdravú náuku a počestné mravy, ale najmä pre vyznávanie pravej viery. To nevyhnutne vedie k poznatku, že čím viacero oblastí dobro zasiahne, tým je užitočnejšie, božskejšie a dôležitejšie, a čím je zlo zhubnejšie a rozšírenejšie, tým je zasa horšie a zavrhnutiehodnejšie. To platí o to viac, že krehké ľudské názory sa – ako sa zdá – ochotnejšie nakláňajú ku zlu, než k dobru.

To znamená, že ako je umenie kníhtlače možné považovať za preveľmi užitočné, lebo vie poľahky rozmnožiť osvedčené a užitočné knihy, tak bude vedieť spôsobiť aj veľké škody, keď budú jeho majstri používať tento vynález zvrátene, teda bezbrehou tlačou vecí, ktoré prinášajú skazu. Preto už samých tlačiarov treba zjavne usmerniť potrebnými ustanoveniami, aby sa zdržiavali tlače takých vecí, o ktorých by nadobudli presvedčenie, že odporujú a vzpierajú sa katolíckej

⁴⁵ Porov. 1Kor 3,9.

⁴⁶ Porov. Iz 5,7.

⁴⁷ Porov. Mt 13,30.

⁴⁸ Porov. Rim 11,17.

viere, alebo by mohli v myšliach veriacich s veľkou pravdepodobnosťou vzbudiť pohoršenie.

Aj my, pozemský námestník toho, čo zostúpil z neba, aby osvietil ľudské duše a zahnal temnoty bludu, sme sa z hodnoverných správ dozvedeli, že používaním uvedeného vynálezu už bolo v rozličných kútoch sveta vydaných veľa takých kníh a rozpráv, ktoré obsahujú aj rozličné bludy a zhubné náuky nepriateľské voči posvätnému kresťanskému vyznávaniu, ale aj v týchto dňoch sa široko-ďaleko tlačia veci, v ktorých sa vyskytujú podobné zavrhnutia hodné omyly.

Preto sme, vzhľadom a pastiersky úrad, ktorý nám bol zverený zhora,⁴⁹ a ktorý vykonávame v prospech všetkých, uznali za vhodné týmto jednoznačným nariadením zakázať každému jednému majstrovi uvedeného tlačiarenského remesla, ako aj ich podriadeným, nech by sídlili kdekoľvek a akýmkoľvek spôsobom vykonávali niečo týkajúce sa tlačiarneho remesla, či už v Rímskej kúrii, alebo vo zvyšku Itálie, Germánie, Francie, Hispánie, Anglie a Škótska a ďalších národov, ako aj každému jednému kresťanovi žijúcemu v pozemských mestách, vojenských posádkach, obciach, alebo zdržujúcemu sa na inom mieste, pod hrozbou vylúčenia zo spoločenstva cirkvi na základe rozsudku už vyneseneho, čiže s okamžitým uplatnením tohto trestu a finančnou pokutou vymáhanou miestnymi vrchnosťami podľa ich rozhodnutia, čím aj získavajú kompetenciu na uplatňovanie znenia tohto nariadenia, aby sa odteraz neopovážili tlačiť alebo nechať si vytlačiť žiadne knihy, rozpravy a písomnosti okrem takých, ktoré vopred neboli odsúhlasené takzvaným úradom Učiteľa v Paláci naše Svätosti, alebo – ak taký nie je – jeho zmocnencom.

Okrem neho je možné toto požadované dovolenie zadarmo získať aj od miestnych ordinárov a ich zvláštnych zmocnencov. Tých všetkých zaväzujeme vo svedomí, aby pred vydaním takéhoto povolenia to, čo sa má vytlačiť, detailne preskúmali alebo dali preskúmať katolíckemu odborníkovi. Tak sa postarajú, že budú dôsledne odmietnuté také veci, ktoré buď odporujú pravej viere, sú bezbožné, alebo vzbudzujú pohoršenie. Rovnako je potrebné zabezpečiť, aby sa zamedzilo ďalšiemu vydávaniu tých diel, ktoré boli už označené za bludné, bezbožné a pohoršlivé. Preto ukladáme povinnosť tým istým miestnym ordinárom a Učiteľovi na základe už zmienenej autority, aby v rámci svojho uvedeného úradu Učiteľ v paláci jeho Svätosti, ako aj zmienení

⁴⁹ Porov. Jn 19,11; Jak 1,17.

ordinári mimo neho, každý vo svojom meste alebo miestnej cirkvi, povzbudzovali a požadovali – opierajúc sa o našu autoritu – od všetkých a od každého osobitne, kto je tlačiar, alebo iná taká osoba v každom postavení, úrovni, pozícii, alebo zastávajúca riadiaci post, predložili a priznali ordinárom či Učiteľovi, respektíve vyššie uvede-
ným osobám, bez akéhokoľvek klamstva či úskoku skladové zásoby kníh, príhovorov a akýchkoľvek tlačovín všetky a každú osobitne, do termínu, ktorý oni vopred stanovia, každý podľa vlastného úsudku.

Ak spomínaní ordinári a Učiteľ – stačí aspoň jeden z ich – usúdi a stanovia, že v niektorých tlačených knihách či príhovoroch sa nachádzajú veci, ktoré sa protivia katolíckej viere, sú bezbožné, pobu-
rujúce, pohoršlivé alebo očierňujúce, a oni by ich aj ďalej ponúkali a priznávali by sa k nim, budú potrestaní rovnakým vylúčením zo spoločenstva cirkvi na základe už vyneseného rozsudku a podľa ich rozhodnutia aj požadovanou finančnou pokutou tak, ako to bolo ustanovené už vyššie. Nech sa teda usilujú všetko takto vytlačené, ako aj ďalšie veci, na ktoré sa podľa ich úsudku toto vzťahuje, pred nimi zložiť a takto zhromaždené následne spáliť.

Na základe našej autority tiež ustanovujeme, aby si už nik iný ne-
dovoľoval uvaliť na nich alebo obmedzovať ich obdobnými zákazmi či trestami. Treba však pozorne preskúmať aj tých, čo zadávajú tlač takých kníh a či ich tlač nezadávajú práve preto, aby tým spôsobili ujmu katolíckej viere, teda či aj sami zadávatelia nie sú podozriví z nejakého bludu.

Na tých, čo by sa proti tomuto vzbúрили, treba následne uplatniť
odpykávacie cirkevné tresty a keby to bolo nevyhnutné, treba k ich výkonu na pomoc povolať aj svetské rameno, ktorému však ukladá-
me, aby pri peňažných pokutách, ktoré by prípadne chcelo ukladať, úzkostlivo zachovávalo striedmosť.

Zároveň sa rušia aj všetky ustanovenia, právne úpravy a dodatky,
ktoré sú v rozpore s týmto. Čiže ak tlačiarom a tým, čo spadajú pod ich právomoc a vykonávajú tak spolu s nimi tlačiarску prax, ako aj tým, čo zabezpečujú tlač a starajú sa o ňu, ako sa to spomínalo už predtým, ako aj komukoľvek ďalšiemu či už spoločne alebo osobne už Apoštolský stolec udelil oslobodenie od interdiktu, suspenzie či exkomunikácie, neznamená to, že teraz nemusia zachovávať nariadenia tohto apoštolského listu, hoci aj úplne, výslovne a doslovne nez-
mieňuje to, čoho sa týkalo im udelené oslobodenie.

Nakoľko asi bude ťažké znenie tohto dokumentu doručiť na každé jedno miesto, kde sa uctieva Kristovo meno, rozhodli sme sa, že s apoštolskou autoritou stanovujeme, aby jeho prepis vybavený právoplatnou pečatou a podpísaný niektorým cirkevným predstaveným a jeho príslušným notárom, mal všade, kde bude predložený a zverejnený, tú istú vierohodnosť – ako na súde tak aj mimo neho – aká sa priznáva aj tomuto originálnemu dokumentu. Okrem toho povzbudzujeme ordinárov a Učiteľa v paláci jeho Svätosti, aby mali pri uplatňovaní týchto ustanovení vždy na pamäti horlivosť za vieru a spásu duší a preukázali tak ako svoju dôslednosť, tak i dômyselnosť, za ktorú od večného Boha získajú život a od nás vďaku, ktorá im právom patrí.

Žiadnemu človeku sa v žiadnom prípade nedovoľuje tento list obsahujúci naše zákazy, bremená, príkazy, ustanovenia, rozhodnutia a napomenutia roztrhať alebo opovážiť sa použiť ho nedôstojne. Kto by sa takého niečoho nešťítal dopustiť, nech si uvedomí, že tým privolá na seba hnev všemohúceho Boha a svätých apoštolov Petra a Pavla.

Vydané v Ríme u svätého Petra pätnásteho decembra v tisíc štyristo osemdesiatom siedmom roku od Pánovho vtelenia, v štvrtom roku nášho pontifikátu.

Communicating ‚Russian world‘: the sacralization of profane in the context of deep mediatization¹

VICTOR KHROUL

ABSTRACT: Using the theoretical frameworks of deep mediatization and civil (political) religion, the author attempts to analyze the evolution of the „Russian world“ from a cultural concept of „soft power“ to a militant civil religion - and to explain the latent reasons for such an evolution. The author argues that the sacralization of profane subjects, objects, processes and phenomena allows politicians to label undesirable topics for discussion in the public sphere, thus making further discussion of them taboo. Surprised to find a significant level of sympathy for the „Russian world“ in Slovakia, the author calls on Slovak and foreign colleagues to conduct more in-depth research to explain this phenomenon.

KEYWORDS: Russian world, mediatization, Orthodoxy, civil religion, sacralization.

Introduction

In Russian media, the sacralization of the profane—turning ordinary or secular symbols into representations of national or spiritual significance—has become increasingly prevalent in recent years. This trend is observed in the elevation of secular, political, and cultural symbols to sacred status, fostering a sense of national unity, identity, and even moral legitimacy around certain state-backed narratives. Scholarly literature on this phenomenon explores how the Russian state, often in collaboration with the Russian Orthodox Church, employs media to sanctify political symbols, historical figures, and state actions, effectively merging national identity with spiritual values.

¹ Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V01-00088.

The sacred in human culture and mass communication marks those subject areas, objects and processes that are considered the most important and inviolable. In both religious beliefs and secular ideology, the sacred serves as a basis for understanding higher values, acquiring skills of acceptable behavior, and as a social glue for the formation of collective identity.

The ability to distinguish between the sacred and profane - fundamental to the socialization and adaptation of the individual - is acquired in processes not only in interpersonal but also in mass communication, which plays an increasing role due to the mediatization of culture. Consequently, not only mass consciousness, but also mass behavior depends significantly on how the media delineate the boundaries of the sacred, describe its content, and present matrices of conformity. The dynamics of the boundaries of public dialogue in any society are primarily the dynamics of sacralization/desacralization of the political and cultural spheres, while the religious sphere remains the stable core of sacred meanings. The media influence the understanding of sacredness, either by reinforcing already established values or by reinterpreting them, sometimes in a radical way (an illustrative example is the evolution of some principles of social life in the Russian Federation from the early 1990s to the mid-2020s).

One of the central problems associated with the representation of the sacred in the media is the risk of profanation of what is considered sacred. The fundamental conflict between two freedoms - freedom of speech and freedom of religion (*Charlie Hebdo* etc.) - is manifested here.

However, the phenomenon of sacralization of the profane is, in our view, the most interesting to study. The media use the sacred for political purposes, using religious language, images or institutions to strengthen ideological positions (this is especially characteristic of countries where religion plays an important role in national identity). Sacred images and religious identity are used by the media to reinforce national unity and patriotism by presenting the nation as 'divinely chosen' (e.g. Germany in the 1930s).

Functionally (or even instrumentally) the sacralization of the profane is actively used in the media for political or economic purposes, to remove uncomfortable subjects of discussion from public dialogue, to mark them as untouchable, non-negotiable, axiomatic. Thus,

a person, phenomenon, or process is elevated to a religious status, and their public criticism is tabooed.

Anti-Western narrative is frequently used in Russian media to rally the population around the government and to frame Russia's global role as a moral and spiritual alternative to Western secularism. This dichotomy between the „holy“ Russian state and the „profane“ West reinforces the idea of Russia as a nation with a unique spiritual mission.

„Russian world“: from cultural concept to a sacred ideology

The Russian invasion of Ukraine has a deep ideological and even religious background rooted in the „Russian world“ (*Russkiy mir*) concept.² The evolution of the idea of the „Russian world“ offers a full range of ways to reconceptualize it in the twenty-first century.³ In political science, the concept is being used to justify the right to have an exclusive „sphere of influence“ in the near abroad.⁴ Recently „Russian world“ became a label for Russia's neo-imperialist pursuits in the post-Soviet arena and an all-embracing civil religion with evidently militant ‚credo‘ for justification and ‚sacralization‘ the war in Ukraine.⁵

² KONDRASHOV, Dmitrii. *Russkii mir - odna iz dvizhushchik sil globalizatsii*. Baltiiskii Mir, 2010, 5, 68.

³ O'LOUGHLIN, John – TOAL, Gerard. – KOLOSOV Vladimir. Who identifies with the “Russian world”? Geopolitical attitudes in Southeastern Ukraine, Crimea, Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria. In *Eurasian Geography and Economics*, 2016, Vol. 57, ISS. 6, pp. 745-78.

⁴ See more details in: SUSLOV, Mikhail. The “Russian world” concept in online debate during the Ukrainian crisis. In BASSIN, Mark – SUSLOV, Mikhail (eds.). *Post-Soviet geopolitics in the age of new media*. Lanham : Lexington Press, 2016; SUSLOV, Mikhail. ‘Russian world’ project: Constructing and instrumentalizing the Russian compatriots abroad. In *Russie.Nei. Visions*, 2017, Vol. 103, pp. 1 – 30 [on-line]. Available on the internet: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/suslov_russian_world_2017.pdf [accessed 10.12.2024]; SUSLOV, Mikhail. “Russian World” Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of “Spheres of Influence”. In *Geopolitics*, 2018, Vol. 23, ISS. 2, pp. 330 – 353.

⁵ CHAPNIN, Sergei. Why have you forgotten the truth of God? An open letter to the bishops of the Russian Orthodox Church. In *Public Orthodoxy*, 6. 2. 2023 [on-line]. Available on the internet: <https://publicorthodoxy.org/2023/02/06/open-letter-russian-bishops/> [accessed 10.12.2024]

The polysemantic nature of the word „*мир*“ (*mir*) in Russian that has two basic meanings in English: ‚world‘ and ‚peace‘ what may lead to different interpretations. For example, famous novel of Leo Tolstoy „*Война и мир*“ (*Voina i mir*) has been translated into English as „*War and Peace*“ reducing the meaning just to one perspective of understanding. During the war in Ukraine, both connotations sound negative: „*Russian peace*“ sounds cynical and „*Russian world*“ sounds aggressive and invasive. Within the proposed project we will use „*Russian world*“ as the most commonly accepted translation in English academic discourse.

„Russian world“ is being analysed as a cultural concept⁶, a scientific term, an ideologeme, a mythologeme, a socio-cultural phenomenon, a political project and even a religious theologeme.⁷

Historically, „Russian world“ refers to the basis and universal binary opposition „we - them“ and is rooted in the historical concept of „Moscow is the third Rome [after Constantinople], and there shall never be a fourth“. Being articulated in religious and political discourse from medieval time, this approach was reanimated and conceptualized in the 90th of the twentieth century by some intellectuals seeking for ‚passionate‘ idea. Russian authorities joined the intellectuals and very soon managed to convert the concept into a convenient and effective political project. In October 2001, president Vladimir Putin, speaking at the Congress of Compatriots, said: „The notion of the ‚Russian world‘ has for centuries extended far beyond the geographical boundaries of Russia and even far beyond the borders of the Russian ethnos“.⁸

Culturally, Russian literature, music, theatre, ballet, etc. being highly evaluated abroad became a fundament, a solid rock in the basement of the concept. Moreover, scholars started to look for cultural and mythological components of Russian identity - „Russianness“.⁹

Politically, „Russian world“ is a geopolitical strategy aimed at „gathering the lands“: uniting Russia, Ukraine, Belarus and a number of other states into a global transnational formation on the ba-

⁶ TRENIN, Dmitri. Russia's spheres of interest, not influence. In *The Washington Quarterly*, 2009, Vol. 32, ISS. 4, pp. 3 – 22.

⁷ ENGSTRÖM, Maria. Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy. In *Contemporary Security Policy*, 2014, Vol. 35, ISS. 3, pp. 356 – 379.

⁸ SUSLOV, „Russian World“ Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of „Spheres of Influence“, pp. 330-353.

⁹ PROKHANOV, Alexander. Sviatost' russkogo oruzhiia. In: *Zavtra*, October 23, 2014.

sis of common cultural and civilizational values.¹⁰ The geopolitical approach defines belonging to the „Russian world“ as: a) based on the linguistic principle; b) based on belonging to a common historical homeland; c) based on the degree of loyalty to Russia, its foreign and domestic policies.¹¹

According to Alexander Dugin, the Russian world represents a cultural and spiritual unity of the Russian-speaking people, including Russians, Ukrainians, Belarusians, and other ethnic groups that share a common history, culture, and Orthodox Christian faith. Dugin believes that the Russian World should be a geopolitical force that can counterbalance the global dominance of the West and uphold traditional values and conservative principles.¹² However, Dugin's views have been controversial and often criticized for their nationalist and imperialist tendencies. Some argue that his ideas promote Russian expansionism and undermine the sovereignty of neighbouring states.

Regarding Ukraine, for many years „Russian world“ has been used by pro-Russian politicians and activists to promote closer ties between two countries. This concept is controversial and divisive, as many Ukrainians see it as an attempt to undermine their country's sovereignty and independence. Overall, it has contributed to tensions and divisions between Ukraine and Russia, as well as within Ukrainian society.

Religiously, „Russian world“ rhetoric became a basic in Patriarch Kirill's homilies and speeches since his enthronization (2009) in order to keep the influence of Russian Orthodox Church (ROC) in ex-USSR countries, especially Ukraine - statistically the biggest part of ROC.¹³ The slogan „Russian Orthodoxy keeps and preserves high moral values in oppose the soulless West“ became very popular in official propaganda. Patriarch Kirill used the term „Russian world“ for the external, secular audiences, whereas talking to the internal Church circles he uses another term, „Holy Russia“ (*Sviataya Rus'*), but they

¹⁰ INOZEMTSEV, Vladislav. Russkii mir protiv Russkago mira. In: *Sotsis: Sotsiologicheskie ISSledovaniia*, 2015, 5, pp. 150 – 155.

¹¹ SIMONS, Greg – WESTERLUND, David. *Religion, Politics and Nation-building in Post-communist Countries*. Farnham : Ashgate Publishing. 2015.

¹² DUGIN, Alexander. *The Great Awakening vs the Great Reset*, [s. l.] : Arktos Media Limited, 2021.

¹³ PAPKOVA, Irina. *The Orthodox Church and Russian Politics*. New York : Oxford University Press, 2011.

mean essentially the same. „Holy Russia“ is the territorial projection of Russia’s civilizational identity, its basic cultural and moral values. The unity of „Holy Russia“ was sealed in the baptismal font of St Vladimir who converted the pagan country into Christianity in 988. Since then, many political subjects sprouted on the trunk of „Holy Russia“, some of them are today sovereign countries. Still, countries of „Holy Russia“ – most notably the Russian Federation, Ukraine, Belarus, and with some stretch – Moldova and Kazakhstan – should stand together against other civilizational entities.¹⁴ Patriarch Kirill’s role in promoting the concept of the Russian world has sparked debate and controversy both within Russia and internationally.

When it comes to other religions in Russia, Muslim leaders supported the “special operation”, fighters from Chechnya and other Muslim regions received religious guidance from Muftis before joining the pro-Russian separatists in eastern Ukraine. Buddhist shamans accompany soldiers from Buryatia to Ukraine and conduct religious rituals there, while Buddhist leaders from Kalmykia have a strong peaceful stand against the war reminding that the war contradicts the Buddhist principles of non-violence and peaceful resolution of conflicts. Religious minorities have different strategies: Catholics keep silence while Protestants split in supporting war and protesting against it and Jews have expressed concern about the rise of far-right and nationalist groups promoting anti-Semitism and xenophobia.

Sacralization of profane

The sacralization of the profane in Russian media reflects a process where ordinary or secular aspects of Russian life, symbols, or political elements are elevated to a level of reverence typically reserved for religious or spiritual subjects.

¹⁴ KIRILL (GUNDIAEV), Patriarch. *Patriarkh i molodezh’*: Razgovor bez diplomatii. Moscow : Danilovskii blagovestnik. 2009; KIRILL (GUNDIAEV), Patriarch. *Byt’ vernym Bogu: Kniga besed so Sviatishim Patriarkhom Kirillom*. Minsk : Izd-vo Belorusskogo ekzarkhata, 2010; KIRILL (GUNDIAEV), Patriarch. Tragediia Ukrainy sviazana s poterei obshchego ponimaniia istorii. In *RIA Novosti*, 11. 11. 2014 [on-line]. Available on the internet: <http://ria.ru/religion/20141111/1032755058.html>. [accessed 10.12.2024]

Scholars have noted that the concept of the „sacred motherland“ is frequently invoked in Russian media, where the nation itself is framed as a holy entity deserving of reverence and protection. This framing is often associated with the legacy of World War II, which is portrayed as a „sacred victory“ and an essential element of Russian identity. Celebrations of the Soviet victory in WWII, for example, are covered extensively in media with religious undertones, suggesting that protecting the nation's memory is a moral obligation.

The symbolic sacralization of spaces, such as the Eternal Flame memorials dedicated to WWII, further ingrains the concept of a „sacred Russia“ and reinforces the duty to protect and revere national heritage.

The Russian Orthodox Church plays a central role in sacralizing profane aspects of Russian culture and politics.¹⁵ The Church's partnership with the state, especially in state-controlled media, amplifies this process, framing national policies and historical narratives within a sacred context. Researchers note that church leaders publicly endorse political initiatives, such as military campaigns, as part of a divine plan, which lends spiritual legitimacy to otherwise secular actions.

Russian Orthodox values are strategically fused with state goals, creating a sacralized narrative around secular policies that frames political leaders and actions as protectors of Russian Orthodoxy. It is portrayed as an essential pillar of national identity, creating an atmosphere where secular elements, like patriotism and military service, are portrayed as sacred duties, intertwining state objectives with religious loyalty.

1. The first most visible example of the sacralization in media is the portrayal of Russia's military and patriotism. In state-controlled media, the coverage often adopts a sacred tone, framing national defense and loyalty as near-religious duties. This is especially prominent in how Russia's historical narrative surrounding World War II—the Great Patriotic War—has been maintained as a “sacred” topic. The memory of wartime sacrifice is treated as untouchable, where

¹⁵ FURMAN, Dmitrii and KAARIAJNEN, Kimmo. *Religioznost' v Rossii v 90-e gody XX - načala XXI veka [Religiosity in Russia in 1990s and 2000s]*. Moscow : OGNI TD, 2006.

criticism or deviation from the official narrative is met with strong backlash, sometimes even legal consequences.¹⁶

The construction of monuments and memorials, such as the Main Cathedral of the Russian Armed Forces, which combines military and religious symbolism, also reflects the blending of religious and patriotic themes. These rituals and monuments reinforce the idea of the state as a sacred entity and encourage collective participation in the nation's mission.

The glorification of the Russian military and its campaigns has become a key theme in the media, with soldiers often referred to as „holy warriors“ defending the nation against perceived threats. Literature on this subject points to the way media depicts the armed forces and military campaigns as sacred duties, using religious language to describe actions in the defense of Russian sovereignty. This trend is particularly evident in coverage of conflicts, where military operations are justified as morally righteous and spiritually guided efforts to protect the motherland.¹⁷

2. The second visible object of the sacralization is the political Leadership and the State. Russian media frequently represents political figures, especially President Vladimir Putin, as embodying almost messianic qualities, positioning him as a protector of Russian culture, tradition, and sovereignty. This portrayal taps into religiously resonant themes of loyalty and heroism, creating an almost sacred aura around the leadership's role. Some scholars suggest that this “political religion” serves to unite the public around a shared, almost spiritual vision of Russian statehood and tradition. Putin's leadership is framed as divinely ordained or at least historically necessary for the nation's survival. This portrayal reinforces loyalty and obedience to the state, with the president often seen as a protector of the Russian Orthodox faith and Russian civilization.

Russian media has increasingly portrayed political leaders in quasi-religious terms, with President Vladimir Putin depicted as a stabilizing and protective figure for the nation. Studies suggest that state-aligned media often emphasizes Putin's role as a guardian of Russian values, positioning him as a near-mythical leader who

¹⁶ CHAPNIN, Why have you forgotten the truth of God?

¹⁷ GEL'MAN, Vladimir. *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes. (Pitt Series in Russian and East European Studies)*. Pittsburgh : University of Pittsburgh press, 2015.

upholds sacred Russian ideals. This portrayal is part of a broader effort to connect political authority with spiritual significance, presenting loyalty to the leader as a form of patriotic devotion.

3. The third and most recent example of how media sacralized the profane is the War in Ukraine painted as a Holy war or as a sacred struggle. Coverage of the conflict in Ukraine often characterizes it as a mission with moral and existential stakes, portraying the struggle as one to defend Russian Orthodox values and culture against what is portrayed as a Western, secular, and often antagonistic world order. This narrative aligns with a broader ideological shift where political objectives are framed in terms of moral or spiritual imperatives, rather than mere geopolitical strategy. Nevertheless, even before the war Suslov (2019) explained how Russian media discourse sacralizes concepts of national territory and global influence, portraying geopolitical conflicts as spiritual battles.¹⁸ The sacred language is often applied to political and military pursuits, elevating these secular acts into a moral struggle.

These three trends reflect a blurring of religious and secular lines, where the media leverages religious imagery and language to imbue secular concepts—like patriotism, leadership, and even cultural heritage—with a sacred significance, shaping public perception and reinforcing ideological cohesion in contemporary Russia.

Civil (political) religion as an explanatory key

The idea of the „Russian World“ is one of the most essential elements of civil religion in Russia. This concept emphasizes Russia's responsibility to protect and unite Russian-speaking peoples and Orthodox Christians beyond its borders, particularly in former Soviet republics.

Civil religion refers to the set of beliefs, symbols, and rituals that unify the Russian people and reinforce their sense of national identity.¹⁹ Orthodox Christianity has played a significant role in shaping civil religion in Russia, and many important national symbols and events are tied to the Russian Orthodox Church. Additionally, So-

¹⁸ SUSLOV, Mikhail. Geopolitical Imagination and the Sacred in Contemporary Russia. In *European Review*, 2019, Vol. 27, Iss. 3, pp. 368 – 379.

¹⁹ WIMBERLEY, Ronald C.; SWATOS, William H. Civil Religion. In SWATOS, William. H., Jr. (ed.). *Encyclopedia of Religion and Society*. Walnut Creek; California : AltaMira Press, 1998, pp. 94-96.

viet-era events and figures, such as Victory Day and Vladimir Lenin, have also been incorporated into civil religion in Russia.²⁰

While civil religion is distinct from organized religion, in Russia, the Russian Orthodox Church plays a crucial role in shaping and reinforcing the civil religious framework. The church often provides moral and spiritual legitimacy to the state's actions and policies, framing them as part of a broader divine plan for Russia.²¹

Patriarch Kirill frequently invokes religious rhetoric to support the state's actions, such as in the annexation of Crimea or the war in Ukraine. The church's teachings on traditional values and moral conservatism align with the government's political agenda, making the ROC an important institution in Russia's civil religion.

The Soviet Union was an officially atheist state, and the government was hostile towards organized religion. However, the Soviet leadership recognized the need for a unifying ideology and a sense of national identity that would take the place of religion. The solution was the development of civil religion, a set of secular beliefs and practices that emphasized the glory of the Soviet state and its achievements.

Soviet leaders crafted a quasi-religious fervor around communism. Symbols like the hammer and sickle, figures like Lenin and Stalin, and state-sponsored rituals such as May Day parades were designed to inspire a religious-like commitment to the state and its ideology. Soviet citizens were expected to show reverence to the state and its leaders, and were encouraged to participate in patriotic events and ceremonies. Some of the elements of Soviet civil religion including the celebration of the Soviet Union's military victories, are being revitalized recently within „Russian world“ concept.

Russian state has incorporated Orthodox Christian symbols and values to create a national identity that supports the government's agenda. This blending of religious and political rhetoric fosters a sense of „sacred duty“ among citizens, aligning spiritual beliefs with state loyalty.

²⁰ TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*. Harvard : Harvard University Press, 1983.

²¹ EPSTEIN, Mikhail. Theses on Poor Faith. In *Rebuilding the Profession: Comparative Literature, Intercultural Studies and the Humanities in the Age of Globalization*. Göttingen (Germany) : Vandenhoeck & Ruprecht, 2020, pp. 191 – 205.

Recently, the huge variety of manifestations of Russian civil religion should be revisited and remapped. And, as it seems from the results of preliminary research, „Russian world“ constitutes the core of this religion. Nowadays media promote the idea of Russia as a unique civilization with a messianic role in world history, and the state becomes the ultimate authority or ultimate concern. The memory of the Great Patriotic War (World War II) is treated with almost religious reverence, with veterans and fallen soldiers honored as martyrs who gave their lives for the sacred cause of defending the motherland.

More recently, the war in Ukraine has been framed in similar terms, with Russian soldiers portrayed as defending Russian-speaking populations and Orthodox Christian values. The state uses religious and nationalist language to frame the conflict as a holy mission, suggesting that Russia is fighting a righteous battle against the secular and morally corrupt West.

Eric Voegelin's theory of „political religions“ provides another framework for understanding how Russian authorities sacralize political ideology, attempting to fulfill functions traditionally associated with religion.²² His theory is influential in examining the mechanisms through which totalitarian states create systems of meaning and purpose that echo religious beliefs and practices. Voegelin argues that these regimes replace transcendent religious frameworks with political ideologies that attempt to answer fundamental questions about existence, morality, and destiny, creating what he calls a „political religion.“

In Russian context, where politics is much stronger than religion as a player in social structure in terms of impact and power, the concept of political religion is even more relevant than the concept of civil religion as an explanatory key for the Russian world sacralization. Political religion as a concept explains how political systems and ideologies adopt religious-like structures, symbols, and rituals to create social cohesion, loyalty, and legitimacy.

While analyzing Russia in terms of political religion, we do not mean that the Russian state is a theocracy, but rather that religious elements are integrated into state ideology to create a sense of sacredness around political authority. This phenomenon can be seen in various ways, including the promotion of Russia's civilizational mis-

²² VOEGELIN, Eric. *The Political Religions*. (1938) Translated and reprinted by the University of Missouri Press, 2015.

sion, the alignment of religious and national identities, and the use of religious rhetoric to frame political events.

Political players use symbols, rituals, and myths to inspire a sense of collective purpose and devotion among citizens. In this perspective, Russian world is incorporated with ceremonies, symbols and myths of 'Moscow as the third Rome', the last bastion of Christian civilization.

What is important, Russian world as a political religion minimizes transcendent spiritual beliefs in favor of a closed, human-centered worldview and eliminates the need for divine or metaphysical guidance (participation in a Holy war in Ukraine forgives your sins, no need in the sacrament of confession).

Since traditional religions offer an alternative source of meaning and authority, Russian politicians try to subordinate, co-opt them to prevent competition with the state ideology. Voegelin observed that Nazi Germany and the Soviet Union both persecuted established religious institutions, seeking to replace them with secular beliefs that served the state's goals.

Through exploration of political religions, scholars provided valuable insights into the psychology and structures of totalitarian systems, emphasizing the dangers of ideologies that assume absolute moral and spiritual authority over human life.

One of the key aspects of political religion in Russia is the symbiosis of Church and state. The ROC has lent its spiritual authority to the Russian government, in exchange for state support and protection. This mutually beneficial relationship allows the state to use religious authority to consolidate power, while the ROC gains increased influence in public life and policymaking. Patriarch Kirill is publicly a strong supporter of Putin and his government, often aligning the church's message with state policies on morality, family values, and foreign policy. This close cooperation has led to the church becoming a political actor, playing a role in framing national identity and reinforcing the government's legitimacy.

This connection between religious faith and national identity fosters loyalty to the regime by promoting a sense of historical continuity, in which the Russian state is seen as divinely ordained to protect Orthodox values and Russian civilization.

ROC often blesses government initiatives, military actions, and even Putin himself, creating a sense of divine approval for the sta-

te's actions. Patriarch Kirill has publicly referred to Putin's rule as a "miracle of God," suggesting that his leadership is divinely sanctioned. This aligns with the broader political narrative that casts Putin as a protector of Russian Orthodox values against internal and external threats.

The state has used religious rituals, such as blessing new military equipment, to further sacralize its authority and actions. The fusion of military and religious symbolism plays a significant role in reinforcing the idea that Russia is on a divine mission to protect the nation and its Orthodox faith from external enemies.

Orthodox Christian values are used to justify certain actions, particularly in the context of the war in Ukraine. The annexation of Crimea in 2014 was supported by religious rhetoric, with references to Crimea as the baptismal site of Prince Vladimir, who Christianized Kievan Rus in 988, thus tying the region to Russia's spiritual and historical heritage. The invasion of Ukraine in 2022 was also framed by both the Russian government and the ROC as a defense of Orthodox Christians in eastern Ukraine against a hostile, Western-backed Ukrainian state that was allegedly persecuting the Russian-speaking population.

How mediatization facilitates sacralization

The notion of mediatization²³ has been applied to religion by Danish scholar Stig Hjarvard (2008). He suggested that in the digital era religion cannot longer be studied separately from the media, because a) media are for most people the primary source of their religious knowledge and religious imagination; b) some social functions of religion are now primarily the functions of media; and c) religious institutions use media logic and media framing for their actions.²⁴

The concept of deep mediatization was developed by Andreas Hepp to describe the profound and pervasive role that media plays

²³ LUNDBY, Knut (ed.). *Mediatization of communication. Handbook of Communication Sciences 21*. Berlin : Walter de Gruyter, 2014.

²⁴ HJARVARD, Stig. The mediatization of religion: a theory of the media as agents of religious change. In *Northern Lights* 2008, Vol. 6, Iss. 1, pp. 9 – 26.

in contemporary society.²⁵ It refers to a stage of mediatization where media technologies and communication processes are so deeply integrated into every aspect of social life that they fundamentally reshape how people, institutions, and societies operate. Deep mediatization concept suggests that media is not simply a layer over existing social life but an essential structure that influences how society is formed and operates.

Hepp emphasizes the co-constitutional relationship between media and society. This means that media both shape and are shaped by social practices. Media technologies do not exist independently of the social, but are continuously remade through human action. People and institutions adapt to media's evolving possibilities, and in doing so, they also transform those very media.

In deep mediatization, media becomes part of the very fabric of social reality and media technologies are embedded into daily practices, social institutions, and power relations. The infrastructures shape how people think, act, and relate to the world, institutions (including religion) are transformed by mediatization. Communication increasingly happens through digital platforms, and religious practices adapt to virtual spaces - it makes the sacralization of any object or process more easy, facilitates it.

Online platforms and digital communication are used to sacralize what is politically necessary to paint as a sacred.

In the Russian context, the mediatization of religion faces 1) ignorance towards ethics and social accountability of digital media practitioners, 2) a normatively (and religiously) disoriented audience with a low level of religious practice, and 3) a predominantly secular public sphere with problems in social dialogue processing.²⁶

Therefore, there are two problematic areas in the mediatization: "religious illiteracy" of journalists and "media illiteracy" among faith communities, and these two factors made a significant impact on the „Russian world“. While professional (official, institutional) media in Russia uncritically follow this religious rhetoric and ‚blessing‘ the military invasion in Ukraine, Russian social networks and platforms

²⁵ HEPP, Andreas. *Deep Mediatization. Key Ideas in Media & Cultural Studies*. London; New York : Routledge, 2020.

²⁶ KHROUL, Victor. The Religious Identity of Russian Internet Users: Attitudes Towards God and Russian Orthodox Church. In *Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media*, 2015, Iss. 14, pp. 133 – 143.

face this challenge of „Russian world“ concept with questioning it in theological and inter-religious frameworks, take it critically and provide the audience with strong arguments against it. The quantitative and qualitative comparative research is needed to get more reliable results and more precise picture.

The study of Knorre and Zabaev (2016) discusses how Russian media uses Orthodox symbolism to infuse secular nationalism with religious connotations, emphasizing themes like Russia’s “sacred mission” and “spiritual sovereignty.” The authors highlight the constructed sacredness of the Russian state’s role on the global stage, merging the profane realm of politics with religious idealism.²⁷

In general, without ‘deep’ mediatization it would be hardly possible to ‘operationalize’ „Russian world“ concept, to translate it from the language of academic and political discourse into the language understandable for common people, the language of simple ‘victory frenzy’ signs (the letters “Z” and “V”), symbols of the so-called “special operation” — (black and orange ribbon) and militant slogans against the West (“We can do it again”, “No one is better than us”). Therefore media played a crucial role in the spreading „Russian world“ concept and adjusting it to mass audience cognitive capabilities.

Slovakian traces of „Russian world“

According to the poll conducted by Bratislava-based Globsec think-tank in 2020, 78% of the public in the country believed they were traditional Slavic brothers with Russians, while seeing Russia as a key political and military force on the continent.

The Russian embassy’s Facebook page has amassed around 5,000 posts in just one year, featuring ‘conspirative’ theories like the US is controlling the spread of COVID-19 through international biolabs. The Beacon Project, an initiative by the International Republican Institute that tracks disinformation activities of Chinese and Russian embassies in Europe, considers the account the most virulent dip-

²⁷ KNORRE, Boris – ZABAEV, Igor. Orthodoxy and Nationalism in Russian Media: The Sacralization of Sovereignty. In *Religion, State & Society*, 2016, Vol. 44, Iss. 4, pp. 334 – 352.

lomatic social media presence in Europe, reported Euronews in the end of March 2023.²⁸

„A lot of narratives about the decadent West and liberal democracy being a threat to our identity and culture resonate among Slovaks. Slovaks are also prone to believing various conspiracy theories, and with Bulgaria we are leaders in the EU when it comes to ascribing to Russian narratives,“ said to Euronews Katarína Klingová, Globsec senior researcher.

Independent local news outlet Dennik N claims that pro-Russian journalists being co-opted by employees of the Russian embassy in Bratislava after the invasion of Ukraine last year and paid to promote Kremlin talking points. Three Russian diplomats were expelled from the country after the incident.

Public attitudes in Slovakia in fact oppose the government position, which is completely in line with the rest of the EU. Nevertheless, there were even marches or protests with slogans „Putin is our president, Putin is our hero!“

“I think they have somehow picked out Slovakia as the weakest in the chain of central European countries, where the conditions are the most favorable for spreading their propaganda,” said political analyst Mesežnikov. He considers that Russian propaganda pulls the country away from universal values.

Survey “How are you Slovakia?”, conducted by agencies MNFORCE, Seesame and the Slovak Academy of Sciences in July 2022, shows that the majority of Slovaks support a victory for Russia rather than Ukraine in the current Russian-Ukrainian conflict.²⁹

According to Globsec, pro-Russian propaganda is spread by 253 disinformation-peddling and largely pro-Kremlin outlets in the country, and more than 1800 Facebook pages and open groups sharing.³⁰

²⁸ HAJDARI, Una. Russian Embassy in Slovakia uses Facebook to push propaganda. Why are so many Slovaks buying it? In *Euronews*, 29.03.2023 [on-line]. Available on the internet: <https://www.euronews.com/2023/03/29/russian-embassy-in-slovakia-uses-facebook-to-push-propaganda-why-are-so-many-slovaks-buyin> [accessed 10.12.2024]

²⁹ LEWKOWICZ, Łukasz. Slovakia: an unstable public support for Ukraine and the West. In *Institute of Central Europe commentaries*, 28.10.2022. [on-line]. Available on the internet: <https://ies.lublin.pl/en/comments/slovakia-an-unstable-public-support-for-ukraine-and-the-west/> [accessed 10.12.2024]

³⁰ HAJDARI, Russian Embassy in Slovakia uses Facebook to push propaganda.

It seems necessary to study this phenomenon more broadly and deeply, using qualitative and quantitative methods, in order to identify latent reasons for the „Russophilia“ of Slovaks that are still hidden from researchers.

Conclusion

Civil (political) religion in Russia serves to sacralize the state and create a sense of national unity and purpose, blending religious and political symbols to reinforce the legitimacy of the government. This framework relies heavily on the Russian Orthodox Church, historical narratives, and traditional values to create a powerful sense of collective identity and loyalty to the state.

By framing Russia as a unique civilization with a divine mission, civil religion helps the government maintain stability, justify its policies, and mobilize the population in support of the state. This intertwining of religion and politics also reinforces an anti-Western narrative, positioning Russia as a defender of moral values and Orthodox Christian civilization against a secular, liberal world.

Political religion in Russia is a powerful tool that the Kremlin uses to promote national unity, legitimize state power, and justify both domestic and foreign policy. By intertwining the Russian Orthodox Church with the state, and framing Orthodox Christianity as the spiritual foundation of Russian identity, the government has created a potent form of nationalism that appeals to both religious and political sentiments.

This blending of religion and politics serves to reinforce the legitimacy of Putin's regime, cultivate loyalty among the population, and present Russia as a moral and spiritual alternative to the secular West. It also complicates the relationship between church and state, as the line between religious and political authority becomes increasingly blurred.

When the profane is labeled as sacred, it reflects a shift in cultural priorities, where worldly, secular, or trivial elements are imbued with moral or emotional significance. This elevation of fame, consumerism, technology, and individualism to sacred status often draws criticism, as it suggests that society places undue reverence on things that are not inherently moral, spiritual, or transcendent. This phenomenon highlights the fluidity of what is considered sacred in

modern life, as traditional religious or ethical boundaries give way to new forms of devotion and veneration.

The sacralization of the profane in Russian media reflects a deliberate merging of political and spiritual symbolism, creating a unified narrative that appeals to traditional values while strengthening state authority. This blending of the sacred and secular serves both to reinforce a cohesive national identity and to legitimize the state's actions as morally and spiritually sanctioned.

A broad comparative empirical study on what, how and why is sacralized and “withdrawn” from public dialogue in different countries of formerly actively discussed topics in order to identify the taxonomy and typology of sacralization in the media seems important for understanding contemporary communication processes.

REFERENCES

- CHAPNIN, Sergei. Why have you forgotten the truth of God? An open letter to the bishops of the Russian Orthodox Church. In *Public Orthodoxy*, 6.2.2023 [on-line]. Available on the internet: <https://publicorthodoxy.org/2023/02/06/open-letter-russian-bishops/> [accessed 10.12.2024]
- DUGIN, Alexander. *The Great Awakening vs the Great Reset*, [s. l.] : Arktos Media Limited, 2021.
- ENGSTRÖM, Maria. Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy. In *Contemporary Security Policy*, 2014, Vol. 35, Iss. 3, pp. 356 – 379.
- EPSTEIN, Mikhail. Theses on Poor Faith. In *Rebuilding the Profession: Comparative Literature, Intercultural Studies and the Humanities in the Age of Globalization*. Göttingen (Germany) : Vandenhoeck & Ruprecht, 2020, pp. 191 – 205.
- FURMAN, Dmitrii and KAARIAJNEN, Kimmo. *Religioznost' v Rossii v 90-e gody XX - načala XXI veka [Religiosity in Russia in 1990s and 2000s]*. Moscow : OGNI TD, 2006.
- GEL'MAN, Vladimir. *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes. (Pitt Series in Russian and East European Studies)*. Pittsburgh : University of Pittsburgh press, 2015.
- HAJDARI, Una. Russian Embassy in Slovakia uses Facebook to push propaganda. Why are so many Slovaks buying it? In *Euronews*,

- 29.03.2023 [on-line]. Available on the internet: <https://www.euro-news.com/2023/03/29/russian-embassy-in-slovakia-uses-facebook-to-push-propaganda-why-are-so-many-slovaks-buyin> [accessed 10.12.2024]
- HEPP, Andreas. *Deep Mediatization. Key Ideas in Media & Cultural Studies*. London; New York : Routledge, 2020.
- HJARVARD, Stig. The mediatization of religion: a theory of the media as agents of religious change. In *Northern Lights* 2008, Vol. 6, Iss. 1, pp. 9 – 26.
- INOZEMTSEV, Vladislav. Russkii mir protiv Russkago mira. In: Sotsis: Sotsiologicheskie Issledovaniia 2015. (5):150-55.
- KHROUL, Victor. The Religious Identity of Russian Internet Users: Attitudes Towards God and Russian Orthodox Church. In *Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media*, 2015, Iss. 14, pp. 133 – 143.
- KIRILL (GUNDIAEV), Patriarch. *Patriarkh i molodezh*": *Razgovor bez diplomatii*. Moscow : Danilovskii blagovestnik, 2009.
- KIRILL (GUNDIAEV), Patriarch. *Byt' vernym Bogu: Kniga besed so Sviateishim Patriarkhom Kirillom*. Minsk : Izd-vo Belorusskogo ekzarkhata, 2010.
- KIRILL (GUNDIAEV), Patriarch. Tragediia Ukrainy sviazana s poterei obshchego ponimaniia istorii. In *RIA Novosti*, 11.11.2014 [on-line]. Available on the internet: <http://ria.ru/religion/20141111/1032755058.html> [accessed 10.12.2024]
- KNORRE, Boris – ZABAEV, Igor. Orthodoxy and Nationalism in Russian Media: The Sacralization of Sovereignty. In *Religion, State & Society*, 2016, Vol. 44, Iss. 4, pp. 334 – 352.
- KONDRASHOV, Dmitrii. Russkii mir - odna iz dvizhushchik sil globalizatsii. *Baltiiskii Mir* 2010, 5, 68.
- LEWKOWICZ, Łukasz. Slovakia: an unstable public support for Ukraine and the West. In *Institute of Central Europe commentaries*, 28.10.2022. [on-line]. Available on the internet: <https://ies.lublin.pl/en/comments/slovakia-an-unstable-public-support-for-ukraine-and-the-west/> [accessed 10.12.2024]
- LUNDBY, Knut (ed.). *Mediatization of communication. Handbook of Communication Sciences 21*. Berlin : Walter de Gruyter, 2014.
- O'LOUGHLIN, John – TOAL, Gerard. – KOLOSOV Vladimir. Who identifies with the "Russian world"? Geopolitical attitudes in Southeastern Ukraine, Crimea, Abkhazia, South Ossetia, and

- Transnistria. In *Eurasian Geography and Economics*, 2016, Vol. 57, Iss. 6, pp. 745-78.
- PAPKOVA, Irina. *The Orthodox Church and Russian Politics*. New York : Oxford University Press, 2011.
- PROKHANOV, Alexander. Sviatosť russkogo oruzhiia. In: Zavtra, October 23, 2014.
- SIMONS, Greg – WESTERLUND, David. *Religion, Politics and Nation-building in Post-communist Countries*. Farnham : Ashgate Publishing, 2015.
- SUSLOV, Mikhail. The “Russian world” concept in online debate during the Ukrainian crisis. In BASSIN, Mark – SUSLOV, Mikhail (eds.). *Post-Soviet geopolitics in the age of new media*. Lanham : Lexington Press, 2016.
- SUSLOV, Mikhail. ‘Russian world’ project: Constructing and instrumentalizing the Russian compatriots abroad. In *Russie.Nei.Visions*, 2017, Vol. 103, pp. 1 – 30.
- SUSLOV, Mikhail. “Russian World” Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of “Spheres of Influence”. In *Geopolitics*, 2018, Vol. 23, Issue 2, pp. 330 – 353.
- SUSLOV, Mikhail. Geopolitical Imagination and the Sacred in Contemporary Russia. In *European Review*, 2019, Vol. 27, Iss. 3, pp. 368 – 379.
- TRENIN, Dmitri. Russia’s spheres of interest, not influence. In *The Washington Quarterly*, 2009, Vol. 32, ISS. 4, pp. 3 – 22.
- TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*. Harvard : Harvard University Press, 1983.
- VOEGELIN, Eric. *The Political Religions*. (1938) Translated and reprinted by the University of Missouri Press, 2015.
- WIMBERLEY, Ronald C.; SWATOS, William H. Civil Religion. In SWATOS, William. H., Jr. (ed.). *Encyclopedia of Religion and Society*. Walnut Creek; California : AltaMira Press, 1998, pp. 94-96.

doc. Victor Khroul, Ph.D.
 Katolícka univerzita v Ružomberku
 Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: victor.khroul@ku.sk
 ORCID ID: 0000-0002-9527-8050

Algoritmická gramotnosť vo svetle posolstva pápeža Františka¹

Algorithmic literacy in the light of the Message of Pope Francis

KATARÍNA MATUŠKOVÁ

ABSTRACT: The paper offers the current state of research in algorithmic literacy as a part of digital literacy in the light of the 58th World Day of Social Communications presented by Pope Francis. At the same time, it offers a view of individual application systems that work on the background of artificial intelligence. After the initial operationalization of the concept and a closer definition of the related processes, the core of the contribution is a view of data collection for the purpose of personalizing content with the aim of drawing attention to its negatives. Even in the case of algorithmic literacy, education is important. Understanding how algorithms work and their impact motivates users to change their behavior and take a more responsible approach to the online environment.

KEYWORDS: Artificial intelligence, Algorithmic literacy, Algorithm, Digital literacy, Pope Francis

Úvod

Vývoj umelej inteligencie (ďalej AI) so sebou prináša výzvy, ktoré možno vnímať aj ako príležitosti pre našu spoločnosť. V oblasti vzdelávania a informácií je potrebné hovoriť nielen o nových metódach vzdelávania, ale aj o novej forme gramotnosti, ktorá úzko s umelou inteligenciou súvisí. Príspevok ponúka aktuálny stav v oblasti výskumu algoritmickkej gramotnosti ako súčasti digitálnej gramotnosti. Čo konkrétne zahŕňa gramotnosť v oblasti umelej inteligencie? Popri základnej digitálnej gramotnosti a zručnostiach v oblasti informačných

¹ Financované EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I03-03-V02-00041.

technológií, začína základným pochopením toho ako AI a strojové učenie fungujú, čo dokážu a čo nie. Dôležité je aj pochopenie potenciálnych vplyvov AI, najmä v oblasti ľudských práv. Gramotnosť v oblasti umelej inteligencie vo svojej podstate zahŕňa: základné pochopenie fungovania AI, pochopenie potenciálnych spoločenských vplyvov, najmä v oblasti práv slobôd, zručnosti v oblasti správy osobných údajov, mediálnu a informačnú gramotnosť.²

Operacionalizácia pojmu

Algoritmickej gramotnosti ako súčasť celku digitálnej gramotnosti v sebe zahŕňa schopnosť rozpoznať, chápať a reflektovať fungovanie algoritmov, ktoré na pozadí ovplyvňujú obsah zobrazovaný používateľom. Hlbšie pochopenie princípov algoritmov môže zásadne ovplyvniť spôsob, akým ľudia využívajú internet, vyhľadávajú informácie a komunikujú na sociálnych sieťach. Týmto spôsobom získavajú väčšiu kontrolu nad obsahom, s ktorým prichádzajú do kontaktu. Algoritmickej gramotnosti ako samostatná oblasť digitálnej gramotnosti je súbor zručností potrebných na organizáciu a využívanie algoritmickeho riadenia, kontroly a aktívnych praktík, ktoré sú relevantné pre správu AI³. Za algoritmicke gramotných jednotlivcov sú považovaní tí, ktorí dokážu uplatňovať stratégie umožňujúce prispôbenie predvolených nastavení v algoritmicke ovplyvnených prostrediach (napr. špecifické prostredia sociálnych médií).⁴ Pojem algoritmickej gramotnosti v sebe obsahuje zručnosti, ktoré súvisia s pochopením a logickým uvažovaním o algoritmoch a ich procesoch. S uvedenou gramotnosťou súvisí aj posúdenie vplyvu algoritmov v kultúrnych, spoločenských, ekonomických i politických súvis-

² *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development Education Sector United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, UNESCO, 2019, s. 18 [online]. Dostupné na internete: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366994> [10. 10. 2024]

³ SHIN, Donghee et al. Why am I seeing this? Deconstructing algorithm literacy through the lens of users, *Internet Research*, 2022, roč. 32, č. 4, s. 1217 <https://doi.org/10.1108/INTR-02-2021-0087>

⁴ DOGRUEL, Leyla et al. Development and Validation of an Algorithm Literacy Scale for Internet Users, *Communication Methods and Measures*, 2022, roč. 16, č. 2, s. 116 <https://doi.org/10.1080/19312458.2021.1968361>

lostiach.⁵ V doposiaľ realizovaných výskumoch v oblasti algoritmov bolo zistené, že v súvislosti so samotnou definíciou pojmu majú používatelia problém s vyslovením definície, avšak pri špecifikácii toho, čo konkrétne algoritmy ovplyvňujú, aké procesy sú s nimi spojené v nadväznosti na AI, boli odpovede oveľa rozsiahlejšie.⁶

Z toho vyplýva, že niektoré vlastnosti algoritmov, ktorých snahou je ovplyvniť naše myslenie a rozhodovanie, je možné odhaliť. Táto schopnosť je nevyhnutnou podmienkou našej obrany, ak chceme byť ovplyvňovaní čo najmenej. Ak ľudia rozumejú tomu, ako fungujú algoritmy, môžu efektívnejšie používať internet, vyhľadávať informácie alebo pracovať so sociálnymi sieťami. Celkovo tak získavajú väčšiu kontrolu nad tokom informácií, s ktorými prichádzajú do kontaktu.

Tieto definície sa navzájom dopĺňajú a sústredia sa na prostredie digitálnych médií, zároveň však predpokladajú, že jednotlivci si uvedomujú existenciu algoritmov, rozumejú ich fungovaniu a dokážu kriticky posúdiť algoritmické rozhodovanie. Zahrňajú schopnosť reagovať na algoritmické procesy a potenciálne ovplyvniť obsah, ktorý im algoritmy zobrazujú. To môže zahŕňať ďalšie kroky, ako je manuálne nastavenie - personalizácia nástrojov ponúkaných platformou, alebo nastavenie zmien podľa preferencie pri prehliadaní.⁷

Zber dát a personalizácia obsahu

Práve uvedenému dôležitému zberu dát sa venuje i časť dokumentu zameraného na informačných špecialistov.⁸ Tento bod sa často spomína v súvislosti s vyhľadávačmi a platformami sociálnych mé-

⁵ RIDLEY, Michael - PAWLICK-POTTS, Danica. Algorithmic literacy and the role for libraries. *Information Technology and Libraries*, 2021, roč. 40, č. 2, s. 4 <https://doi.org/10.6017/ital.v40i2.12963>

⁶ Uvedené zistenie vyplýva z výskumov, ktoré boli realizované vo vzťahu k algoritmom a ich vnímateľom: Bucher T., (2016), Büchi M., Fosch-Villaronga E., Lutz C., Tamo-Larrueux A., Velidi S. (2021), Schwartz S. A., Mahnke M. S. (2020), Hargittai E., Gruber J., Djukaric T., Fusch J., Brombach L. (2020), Dorguel L., Facciorusso D., Stark B. (2020), Gran A., Booth P., Bucher T. (2020)

⁷ HILL, Jordan. *Unpacking Algorithm Literacy*, zverejnené 30. septembra 2022, [online]. Dostupné na internete: <https://media-and-learning.eu/type/featured-articles/unpacking-algorithm-literacy/> [12. 10. 24]

⁸ IFLA Statement on Libraries and Artificial Intelligence, Annexure i: Artificial Intelligence and Intellectual Freedom. Committee on Freedom of Access to Information and Freedom of Expression, [online]. Dostupné na internete: <https://repository.ifla.org/>

dií, keďže obe dnes fungujú ako strážcovia veľkého množstva online informácií. Na základe osobných údajov AI zabudovaná v takýchto platformách vyberá, zaraďuje a organizuje informácie, ktoré sú jednotlivcovi cielene zasielané.⁹

K téme zberu dát sa vyjadruje aj Svätý Otec, ktorý vo svojom posolstve vystríha pred anonymným myslením, zhromažďovaním neo-verených údajov či zanedbávaním redakčnej zodpovednosti. Upozorňuje na hrozbu „...straty pravdy o veciach, ktorá bráni medziludskej komunikácii a ohrozuje samotnú našu ľudskosť.“¹⁰

Aj UNESCO vo svojej štúdii už v roku 2019 upozorňuje na dva kľúčové pojmy spojené s možnými negatívnymi dôsledkami personalizácie obsahu na báze AI. Prvým sú filtračné bubliny, ktoré obmedzujú rozsah informácií dostupných používateľovi tým, že mu poskytujú obsah šitý na mieru jeho záujmom. Tento výber sa zakladá na charakteristikách používateľa a jeho predchádzajúcej interakcii s obsahom. Takýmto spôsobom môže AI opakovane posilňovať a upevňovať existujúce názory používateľov. Druhým pojmom je tzv. algoritmické kurátorstvo, ktoré zahŕňa výber tém podľa určitého vzorca. Tento proces môže spôsobiť, že niektorým používateľom uniknú dôležité informácie alebo budú cielene chránení pred ich dosahom. Takéto algoritmy majú potenciál ovplyvniť aj slobodu názoru, zároveň sú však menej transparentné a pre verejnosť menej viditeľné.¹¹

Algoritmy sa nachádzajú v prostredí digitálnych médií a odporúčajú alebo filtrujú obsah. Rovnako ako sú prostredníctvom algoritmov šírené informácie, algoritmy pasívne šíria dezinformácie a iné formy nepravdivého alebo zavádzajúceho obsahu. Aj pápež František vo svojich slovách na uvedený fakt upozorňuje: „Zároveň môžu byť nástrojom „kognitívneho znečistenia“, prekrútenia reality prostred-

org/server/api/core/bitstreams/8d21df6c-e61b-41a5-b089-0353a5552dbd/content [12. 10. 24]

⁹ Správa organizácie Access Now *Human Rights in the Age of Artificial Intelligence*, 2018 [online]. Dostupné na: <https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2018/11/AI-and-Human-Rights.pdf> [12.10.24] sa zaoberá umelou inteligenciou v kontexte vyhládavačov aj platformami sociálnych médií.

¹⁰ FRANTIŠEK: Posolstvo Svätého otca Františka na 58. svetový deň spoločenských komunikačných prostriedkov *Umelá inteligencia a múdrosť srdca: za plne ľudskú komunikáciu*. 2024. s. 4

¹¹ IFLA *Code of Ethics for Librarians and other Information Workers*. 2012. [online]. Dostupné na internete: <https://www.ifla.org/wpcontent/uploads/2019/05/assets/fai-fe/codesofethics/slovakcodeofethicsfull.pdf> [12. 10. 24]

níctvom čiastočne alebo úplne falošných naratívov, prijímaných a šírených akoby boli pravdivé.¹²

Na algoritmické kurátorstvo vo svojej podstate nadväzuje automatizované moderovanie obsahu. Online platformy dnes čelia rastúcemu tlaku, aby riešili obavy z nezákonného alebo nevhodného či škodlivého obsahu. Moderovanie na báze AI môže mať mnoho podôb: od vymazania alebo zablokovania obsahu označeného za nezákonný alebo škodlivý, cez zrušenie takéhoto obsahu až po automatické uplatňovanie tzv. práva byť zabudnutý.¹³

Príťažlivosť AI a algoritmického moderovania obsahu spočíva v schopnosti pracovať v oveľa väčšom rozsahu a rýchlosti v porovnaní s ľudským faktorom, ktorý podlieha únave a psychickej záťaži. Napriek výhodám, ktoré moderovanie prostredníctvom AI ponúka, sú známe obmedzenia predovšetkým v rozpoznaní satiry a ironie, rovnako absentuje kritický úsudok, analýza i širšie kultúrne i historické súvislosti. Zaujímavým aspektom vplyvu AI na informačné prostredie je jej potenciálny vplyv na chápanie pravdy, faktov a dôkazov zo strany používateľov. Ako sa uvádza v Predbežnej štúdii o etike umelej inteligencie systémy založené na umelej inteligencii majú vplyv na ľudské chápanie a odborné znalosti. Algoritmy sociálnych médií a spravodajských stránok môžu pomôcť šíriť dezinformácie a majú vplyv na vnímanie významu faktov a pravdy, ako aj na politickú interakciu a angažovanosť.¹⁴ Závěry štúdie potvrdzuje vo svojom posolstve aj pápež František, ktorý zdôrazňuje že algoritmy nie sú neutrálne. „Z tohto dôvodu je potrebné konať preventívne a navrhnúť isté modely etickej regulácie, aby sa predišlo škodlivým, diskriminačným a sociálne nespravodlivým účinkom používania systémov umelej inteligencie a zabránilo ich zneužívaniu na účely obmedzenia plurality, na polarizáciu verejnej mienky alebo vytváranie foriem skupinového myslenia.“¹⁵

¹² FRANTIŠEK: Posolstvo, s. 3

¹³ BRKAN, Maja. *Freedom of Expression and Artificial Intelligence: On Personalisation, Disinformation and (Lack Of) Horizontal Effect of the Charter*. s. 6 [online]. Dostupné na internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3354180 [12. 10. 24]

¹⁴ *Preliminary study on the Ethics of Artificial Intelligence*. World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology, 2019, s. 8 [online]. Dostupné na internete: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367823> [14. 10. 24]

¹⁵ FRANTIŠEK: Posolstvo, s. 3

Aplikáciou AI, ktorej sa v posledných rokoch venovala veľká pozornosť a o ktorej sa tvrdilo, že má schopnosť zmeniť vzťah ľudí k pravde sú deepfakes. Tieto syntetické, mediálne súbory vytvorené pomocou neurónových sietí a strojového učenia vytvárajú zobrazenia ľudí alebo udalostí, ktoré nie sú skutočné, no vzbudzujú dojem pravdivosti. Unikátne sú v schopnosti spochybniť náš zmysel pre realitu.¹⁶ Aj v tomto prípade Svätý Otec apeluje na našu obozretnosť, nakoľko sa aj on sám stal objektom ich manipulácie: „Simulácia, ktorá je základom týchto programov, môže byť v niektorých špecifických oblastiach užitočná, ale stáva sa zvrátenou tam, kde narúša vzťah k iným ľuďom a k realite.“¹⁷

Fenomén transformácie mediálnych výstupov nie je nový. V minulosti sa dosahovali zmeny úpravami vo Photoshope, prostredníctvom rekontextualizácie – zasadenia výstupu do iného kontextu, taktiež sa využívali úpravy strihom či úprava rýchlosti videa a iné metódy audiovizuálnej manipulácie.¹⁸ Avšak práve využívanie AI na vytváranie deepfakes spôsobil, že je prístupný väčšiemu počtu skupín ako kedykoľvek predtým, čím priťahuje množstvo pozornosti. Zvýšené povedomie verejnosti a obavy z toho, že médiá môžu byť pozmenené umelou inteligenciou, možno považovať za jeden z rozhodujúcich vplyvov deepfakes, pretože môžu podnietiť ľudí, aby spochybnil všetky dôkazy, s ktorými sa stretnú, či už sú skutočné alebo nie.¹⁹

Vzdelávanie o umelej inteligencii

Akademické a vzdelávacie inštitúcie v rámci verejného i neziskového sektora môžu prispieť k vzdelávaniu v oblasti umelej inteligencie. V súčasnosti sa mnohé z nich snažia rozvíjať digitálnu gramotnosť,

¹⁶ HARPER, Charlie. 2018. Machine Learning and the Library or: How I Learned to Stop Worrying and Love My Robot Overlords In *Code4Lib Journal* č. 41, [online]. Dostupné na internete: <https://journal.code4lib.org/articles/13671> [15. 10. 24]

¹⁷ FRANTIŠEK: Posolstvo, s. 3

¹⁸ PARIS, Britt - DONOVAN, Joan. *Deepfakes and Cheap fakes: the manipulation of audio and visual evidence*, In *Data & Society*. 2019, s. 24 [online]. Dostupné na internete: https://datasociety.net/wpcontent/uploads/2019/09/DS_Deepfakes_Cheap_FakesFinal-1.pdf. [14. 10. 24]

¹⁹ HAO, Karen. The biggest threat of deepfakes isn't the deepfakes themselves. 2019 In *MIT Technology Review*. [online]. Dostupné na internete: <https://www.technologyreview.com/2019/10/10/132667/the-biggest-threat-of-deepfakes-isnt-the-deepfakes-themselves/> [16. 10. 24]

zmysluplne využívať technológie, od základných IT zručností až po tvorivé schopnosti. Toto úsilie možno rozšíriť o podporu tzv. algoritmickej gramotnosti - pochopenie toho, ako algoritmy a iné digitálne procesy ovplyvňujú spôsob, akým používatelia pristupujú k informáciám a prijímajú ich. Pochopenie jednotlivých procesov umožní rozpoznávať napr. riadené moderovanie obsahu prostredníctvom aplikácie AI. Zvyšovanie povedomia o vzťahu medzi používateľom a algoritmom nespočíva len v technických znalostiach či transparentnosti algoritmov, ale predovšetkým v schopnosti kriticky reflektovať vlastné potreby pri každodennom používaní internetu. Vyššia úroveň algoritmickej gramotnosti poskytuje používateľom väčšiu mieru autonómie a kontroly nad tým, ako algoritmy ovplyvňujú ich digitálne prostredie. Je nevyhnutné uvedomovať si širšie problémy spojené s technológiami a algoritmami, ako sú bezpečnosť, filtračné bubliny, či otázky politickej a ekonomickej moci. Algoritmické profilovanie môže obmedzovať slobodu používateľov v interakcii so sociálnymi médiami, pričom ich často odrádza od slobodného skúmania obsahu zo strachu zanechanej stopy. Pochopenie fungovania algoritmov a ich dopadu motivuje používateľov k zmene správania a zodpovednejšiemu prístupu k online prostrediu.²⁰ Jednoznačným riešením je zodpovedné správanie a zanechanie čo najmenšej stopy v online priestore. V záujme podpory „neviditeľnosti“ a odstránenia filtračných bublín bolo z praktického hľadiska navrhnutých niekoľko riešení s okamžitým účinkom. Medzi ne patrí: vymazanie cookies – dát, ktoré sú ukladané za účelom identifikácie a skúmania návštevníkov, cielené vypnutie histórie webu, nezverejňovanie osobných údajov, odstránenie možnosti personalizácie reklamy, používanie anonymného režimu prehliadača a napokon, zamedzenie jednoznačnej konfigurácii svojho počítača.²¹

Mnohé problémy spojené s výskumom a aplikáciami AI pramenia z neúplných, nesprávnych alebo skreslených údajov použitých v počiatočných fázach jej vývoja. Tento jav je známy ako princíp „GIGO“ (garbage in, garbage out)²², ktorý vyjadruje, že nekvalitné alebo ne-

²⁰ BUCHI, Moritz et al. Making sense of algorithmic profiling: user perceptions on Facebook, 2023 In *Information, Communication & Society*, roč. 26, č. 4, <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1989011>

²¹ PARISER, Eli. *10 Ways to Pop Your Filter Bubble*. 2011. [online]. Dostupné na internete: <http://www.thefilterbubble.com/10-things-you-can-do> [16. 10. 24]

²² <https://dictionary.cambridge.org/fr/dictionnaire/anglais/gigo>

presné vstupy vedú k rovnako nekvalitným a nesprávnym výstupom. Tento princíp, často používaný v informatike a programovaní, zdôrazňuje nevyhnutnosť kvalitných vstupných údajov pre získanie spoľahlivých a hodnotných výstupov. Vyskolení odborníci môžu prispieť svojimi znalosťami v oblasti správy a overovania údajov, hodnotenia ich kvality, ako aj bezpečného a etického uchovávaní informácií.

Záver

V príspevku sme operacionalizovali pojem algoritmickej gramotnosti, ktorý sme predstavili cez výskumy vo vzťahu k užívateľom elektronických médií. Aktuálnosť uvedenej problematiky a jej presah potvrdil svojimi slovami aj pápež František na 58. svetovom dni spoločenských komunikačných prostriedkov. Príspevok ponúkol pohľad na jednotlivé aplikačné systémy, ktoré fungujú na pozadí umelej inteligencie s akcentom na dôsledky ich využívania. Po definovaní procesov súvisiacich s algoritmami tvorí jadro príspevku pohľad na zber dát za účelom personalizácie obsahu s cieľom upozorniť na jeho negatíva. Aj v prípade algoritmickej gramotnosti je dôležité vzdelávanie. Pochopenie fungovania algoritmov a ich dopadu motivuje používateľov k zmene správania a zodpovednejšiemu prístupu k online prostrediu. Aj v prípade budúcich novinárov je potrebné dbať na komplexnú prípravu, ktorá bude obsahovať informačnú, mediálnu, digitálnu i algoritmickú gramotnosť ako jednu z jej súčastí.

Medzi kľúčové novinárske zručnosti potrebné na overovanie faktov v kontexte algoritmov patrí práca s digitálnymi dátami, posudzovanie relevantnosti zdrojov a analýza ich obsahu vrátane kontextu, v ktorom informácie vznikli. Zásadná je aj systematická práca so získanými údajmi. Spravovanie informácií vo forme dát si vyžaduje odborné znalosti, technické zručnosti a dôsledné rešpektovanie autorských práv a licenčných podmienok.

Každá informácia má svoju hodnotu, a preto je potrebné chrániť nielen samotný zdroj, ale aj osobné údaje dotknutých osôb a techniky zabezpečiť obsah, aby sa predišlo jeho zneužitiu alebo nesprávnemu šíreniu.²³

²³ Association of College & Research Libraries. *Companion Document to the ACRL Framework for Information Literacy for Higher Education Journalism*, 2022, s. 7 [onli-

Pápež František na záver svojho posolstva položil niekoľko zásadných otázok týkajúcich sa ochrany pracovníkov v oblasti komunikačných prostriedkov, spolupráce jednotlivých platforiem, zodpovednosti za šírenie obsahu, sprehľadnenia kritérií, ktoré riadia algoritmy, zviditeľnenia autorstva, odhaľovania deepfakes obrázkov a videí. Zároveň kladie otázky týkajúce sa redukcie zdrojov na jediný správny, podpory prostredia, ktoré by pomáhalo pluralite a udržateľnosti technológií s akcentom na krajiny tretieho sveta.²⁴

„Je úlohou človeka, aby sa rozhodol, či sa stane potravou pre algoritmy, alebo bude svoje srdce živiť slobodou, bez ktorej nemôžeme rásť v múdrosti. Múdrosť totiž dozrieva tým, že si vážime plynutie času a prijíma-me svoju zraniteľnosť.“²⁵

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development Education Sector United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO, 2019, 46 s. [online]. Dostupné na internete: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366994> [10. 10. 2024]

Association of College & Research Libraries. *Companion Document to the ACRL Framework for Information Literacy for Higher Education Journalism*, 2022, 24 s [online]. Dostupné na internete: https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/standards/Framework_Companion_Journalism.pdf [cit. 24-02-12]

BRKAN, Maja. *Freedom of Expression and Artificial Intelligence: On Personalisation, Disinformation and (Lack Of) Horizontal Effect of the Charter*. 17 s. [online]. Dostupné na internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3354180 [12. 10. 24]

BUCHI, Moritz et al. Making sense of algorithmic profiling: user perceptions on Facebook, 2023 In *Information, Communication & Society*, roč. 26, č. 4, s. 809-825. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1989011>

ne]. Dostupné na internete: https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/standards/Framework_Companion_Journalism.pdf [cit. 24-02-12]

²⁴ FRANTIŠEK: Posolstvo, s. 5

²⁵ Ibid

- Cambridge University Press & Assessment 2024 <https://dictionary.cambridge.org/fr/dictionnaire/anglais/gigo>
- DOGRUEL, Leyla et al. Development and Validation of an Algorithm Literacy Scale for Internet Users, *Communication Methods and Measures*, 2022, roč. 16, č. 2, s. 115-133. <https://doi.org/10.1080/19312458.2021.1968361>
- FRANTIŠEK: Posolstvo Svätého otca Františka na 58. svetový deň spoločenských komunikačných prostriedkov *Umelá inteligencia a múdrosť srdca: za plne ľudskú komunikáciu*. 2024. 5 s.
- HARPER, Charlie. 2018. Machine Learning and the Library or: How I Learned to Stop Worrying and Love My Robot Overlords In *Code4Lib Journal* č. 41, [online]. Dostupné na internete: <https://journal.code4lib.org/articles/13671> [15. 10. 24]
- HAO, Karen. The biggest threat of deepfakes isn't the deepfakes themselves. 2019 In *MIT Technology Review*. [online]. Dostupné na internete: <https://www.technologyreview.com/2019/10/10/132667/the-biggest-threat-of-deepfakes-isnt-the-deepfakes-themselves/> [16. 10. 24]
- HILL, Jordan. *Unpacking Algorithm Literacy*, zverejnené 30. septembra 2022, [online]. Dostupné na internete: <https://media-and-learning.eu/type/featured-articles/unpacking-algorithm-literacy/> [12. 10. 24]
- Human Rights in the Age of Artificial Intelligence*, Access Now, 2018, 38 s. [online]. Dostupné na internete: <https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2018/11/AI-and-Human-Rights.pdf> [cit. 12-10-24]
- IFLA Code of Ethics for Librarians and other Information Workers*. 2012. [online]. Dostupné na internete: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/faife/codesofethics/slovakcodeofethicsfull.pdf> [12. 10. 24]
- IFLA Statement on Libraries and Artificial Intelligence, Annexure i: Artificial Intelligence and Intellectual Freedom*. Committee on Freedom of Access to Information and Freedom of Expression, [online]. Dostupné na internete: <https://repository.ifla.org/server/api/core/bitstreams/8d21df6c-e61b-41a5-b089-0353a5552dbd/content> [12. 10. 24]
- PARIS, Britt - DONOVAN, Joan. *Deepfakes and Cheap fakes: the manipulation of audio and visual evidence*, In *Data & Society*. 2019, 50 s. [online]. Dostupné na internete: <https://datasociety.net/wp->

- content/uploads/2019/09/DS_Deepfakes_Cheap_FakesFinal-1.pdf. [14. 10. 24]
- PARISER, Eli. *10 Ways to Pop Your Filter Bubble*. 2011. [online]. Dostupné na internete: <http://www.thefilterbubble.com/10-things-you-can-do> [16. 10. 24]
- Premilitary study on the Ethics of Artificial Intelligence*. World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology, 2019, 33 s. [online]. Dostupné na internete: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367823> [14. 10. 24]
- RIDLEY, Michael - PAWLICK-POTTS, Danica. Algorithmic literacy and the role for libraries. *Information Technology and Libraries*, 2021, roč. 40, č. 2, s. 2-15. <https://doi.org/10.6017/ital.v40i2.12963>
- SHIN, Donghee et al. Why am I seeing this? Deconstructing algorithm literacy through the lens of users, *Internet Research*, 2022, roč. 32, č. 4, s. 1214-1234. <https://doi.org/10.1108/INTR-02-2021-0087>

Mgr. Katarína Matušková
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky
SK-034 01 Ružomberok; Hrabovská cesta 1B
email: katarina.matuskova@edu.ku.sk
ORCID ID: 0009-0004-2011-431X

Typológia literárnej kritiky: problémy a možnosti

Typology of literary criticism: problems and possibilities

LUKÁŠ ŠVAJLENIN

ABSTRACT: In this paper I present an overview study of several typologies of literary criticism: typologies of literary criticism in terms of ideological and thought of concepts on the interpretation of the literary works (F. X. Šalda, V. Černý, F. Buriánek, A. Novák), and in terms of the communication sphere or the literary-critical function (A. Thibaudet, A. Bagin). In this paper I try to look for possibilities to propose one universal typology that would be valid for (not only) Slovak literary criticism. I do so through updating of A. Thibaudet's typology, which I modify so that it represents a universal typology with the possibility to include whichever literary critical text.

KEYWORDS: Literary criticism. Typology of literary criticism. Literature. Albert Thibaudet.

Úvod

Teória literárnej kritiky je oblasť, ktorej sa slovenská literárna veda nevenovala a nevenuje systematicky. Znamená to, že sa nepresadzujú, resp. nepremýšľajú a neuplatňujú jednotné (alebo aspoň podobné) stanoviská k jednotlivým teoretickým problémom literárnej kritiky – skôr sa len naznačujú. Jedným z problémov teórie literárnej kritiky je aj jej typológia. V rámci typológie literárnej kritiky možno vnímať niekoľko problémov: (1) typológie zo starších období, (2) typológie z rôznych hľadísk, (3) zložitost' analogického preberania typológie z inonárodných literatúr. V mojom príspevku sa pozriem na existujúce literárnokritické typológie jednak z hľadiska myšlienково-interpretáčnych aspektov a jednak z hľadiska komunikačnej sféry/literárnokritických funkcií. Prezентujem tu aj svoju aktualizovanú, a tak pre slovenskú literárnu kritiku akceptovateľnú typológiu, ktorú

preberám od A. Thibaudeta. Táto typológia by mala mať platnosť pre akýkoľvek (minulý aj súčasný) literárnokritický text.

Pár poznámok o literárnej kritike

Literárna kritika (z gr. slova *krineín* – posúdiť)¹ je disciplína² s hraničným postavením, „predstavuje zložitú a v praxi veľmi rôznorodú zmes vedeckosti, publicistickej, umeleckosti a v praktickej oblasti môže ktorákolvek z týchto aktivít vystupovať ako dominujúca, nehovoriac o tom, že ich spojenie môže mať mnoho variácií.“³ Literárna kritika teda neexistuje čisto len v lokácii literárnovedného premýšľania. Poukazuje na to aj realizácia literárnej kritiky v rôznych komunikačných sférach: (1) *vedecká* – t. j. odborná literárna kritika publikovaná v špecializovaných literárnych časopisoch; (2) *mediálna* – t. j. publicistická literárna kritika prezentovaná v rámci mediálnej komunikačnej sféry (mienkotvorné médiá: denníky, týždenníky, internetové médiá; kultúrne internetové portály). Okrem komunikačnej sféry na to poukazujú aj jej funkcie, a to najmä funkcia operatívna a marketingová.

Literárnu kritiku možno definovať ako „špecifický spôsob výkladu a hodnotenia súčasných literárnych diel a javov spätých s literatúrou“⁴ alebo ako „systém aktivity, zameranej na spoločenskú organizáciu, správania sa voči literárnym faktom“⁵. Iné definície hovoria, že je „sprostredkovateľkou medzi dielom a čitateľom. Prevažne sa zaoberá súčasnou literárnou produkciou a jej sprostredkovateľská funkcia sa prejavuje v procese výkladu, posudzovania a hodnotenia kvalít literárneho diela“⁶. Rudolf Chmel pripomína, že literárna kritika „sa prostredníctvom interpretovania a hodnotenia umeleckého diela vyjadruje k aktuálnym spoločenským problémom a reflektuje tak nielen otázky

¹ O vývoji slova kritika v reláciách literárnej kritiky pozri štúdiu: WELLEK, René. Literárni kritika: termín a pojetí. In WELLEK, René. *Koncepty literárni vědy*. Jinočany : H&H, 2005, s. 149 – 159.

² Literárnu kritiku považujem za disciplínu s vedným aspektom, teda ako súčasť literárnej vedy v trichotomickom pojatí: teória – história – kritika.

³ CHMEL, Rudolf. *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1991, s. 11. Pozn.: Otázku hraničnosti literárnej kritiky u nás predstavil Rudolf Chmel cez Muromského teóriu.

⁴ CHMEL, *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*, s. 5.

⁵ SŁAWIŃSKI, Janusz. Funkcie literárnej kritiky. In *Romboid*, 1967, roč. 3, č. 5 – 6, s. 123.

⁶ HARPÁŇ, Michal. *Teória literatúry*. Bratislava : ESA, 2009, s. 14.

*literárneho, ale v širšom zmysle celého spoločenského vedomia*⁷. V literárnom procese literárna kritika, okrem hodnotenia a sprostredkovania, zohráva výrazne cennú úlohu: (1) hodnotené dielo zaraďuje do autorovho kontextu, a tiež do kontextu daného literárneho obdobia; (2) „*prispieva k stabilizácii danej literárnej normy*“⁸ a (3) ak dochádza k stagnácii literárnej produkcie, aktivizuje „*jej deštrukciu*“⁹.

Je potrebné si uvedomiť, že literárna kritika sa neohraničuje len na oblasť čitateľského dojmu – literárny kritik je typom vzdelaného čitateľa oplývajúceho znalosťami literárnoteoretických a literárnohistorických oblastí, ale rovnako má prehľad v iných vedných disciplín ako filozofia, sociológia, psychológia či história, no aj lingvistika atď. Ak chce literárny kritik hodnotiť – posudzovať a interpretovať dielo, nestačí len jeho individuálny zážitok,¹⁰ i keď je v istom zmysle určujúci.

Funkcie literárnej kritiky v našom kultúrnom priestore definoval a opísal poľský literárny vedec Janusz Sławiński v 60. rokoch 20. storočia. Za pomoci novinárskej recenzie abstrahuje systém anatómie (kultúrna situácia) a fyziológie (funkcie) kritiky. Sławiński vyčleňuje štyri základné funkcie literárnej kritiky: *poznávaco-hodnotiaca funkcia* (predmetom tejto funkcie je literárny fakt, tzn. konkrétne literárne dielo); *postulatívna funkcia* (ide o normy a kritériá, ktoré kritika, resp. literárny kritik využíva pri hodnotení, posudzovaní umeleckých textov v danom období); *operatívna funkcia* (kladie sa dôraz na sprostredkovateľskú úlohu medzi autorom a čitateľom) a *metakritická funkcia* (kritika kritiky).¹¹ Mária Stanková vo svojej koncepcii literárnej kritiky Sławińskiego funkcie upravila a vymedzila ešte funkciu *marketingovú* a *vzdelávaciu*.¹²

V súčasnosti je termín literárnej kritiky v jednotlivých teóriách rozkolísaný, dokazujú to rôzne čiastkové výstupy literárnych i neliterárnych vedcov (B. Suchoń-Chmiel, M. Součková, J. Búry, M. Stanko-

⁷ CHMEL, *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*, s. 5.

⁸ HARPÁŇ, *Teória literatúry*, s. 16.

⁹ HARPÁŇ, *Teória literatúry*, s. 16.

¹⁰ HARPÁŇ, *Teória literatúry*, s. 15.

¹¹ SŁAWIŃSKI, Funkcie literárnej kritiky, s. 120 – 130; SŁAWIŃSKI, Janusz. Literárna kritika ako predmet literárnohistorických vied. In *O interpretácii umeleckého textu* 5. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976, s. 109.

¹² STANKOVÁ, Mária. *Literárna kritika v slovenských médiách včera, dnes a...* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2021, s. 29 – 37.

vá...). Deje sa tak najmä z hľadiska rozširovania predmetu literárnej kritiky o internetovú (sociálno-sieťovú)¹³ kritiku.

Typologické možnosti literárnej kritiky z hľadiska ideovo-metodologických konceptov

Typologické zázemie literárnej kritiky v rôznych národných (napr. francúzskych, ruských, českých, poľských, slovenských...) ¹⁴ teóriách literárnej kritiky je mnohodiferentné. Množstvo typologických diferenciácií svedčí o jej rôznych aspektoch sledovania podstaty a variantnosti literárnej kritiky. Kritik hodnotí a interpretuje umelecký text cez prizmu rôznych funkcií a tematických rozmedzí, resp. vychádza z rôznych myšlienkových, metodologických, ale aj ideologických podstát.

Na túto problematiku rozmanitého prístupu sa možno pozrieť cez optiku bohatej českej klasifikačnej diferenciácie literárnej kritiky, ktorá vychádza predovšetkým z rôznych interpretačných výstupov literárnych kritikov či ideových a metodologických princípov, alebo tiež výstavby umeleckého diela.

František Xavier Šalda (1867 – 1937) bol významný a v mnohom určujúci literárny kritik 20. storočia nielen pre českú, ale aj slovenskú literárnu kritiku. Vo svojej stati *Neco o moderní kritice* (1933) ¹⁵ vymedzil tri hlavné typy literárnej kritiky:

1. *romantickú kritiku* (so zreteľom na psychologickú sondu autora)
2. *normatívnu (dogmatickú) kritiku* (aspekt sa kladie na druhové a žánrové rozpoloženie diela)

¹³ Tento typ kritiky vo svojej literárnokritickej koncepcii vynechávam nakoľko sociálno-sieťové výstupy pre svoju neformálnosť na rovine verbálneho správania nemôžem považovať za literárnokritické, ak literárnu kritiku vnímam ako vednú disciplínu. Tieto typy hodnotiaceo-operatívnych výstupov posúvam na rovinu širšieho literárno-publicistického priestoru (t. j. výstupy, ktoré nemajú platnosť poznávacieho /vedeckého/ charakteru a je možné v nich využívať aj neformálnosť vo verbálnom správaní).

¹⁴ Mám tu na mysli napríklad z francúzskej kritiky A. Thibaudeta, z ruskej typológie kritiky D. I. Pisareviča, N. K. Michajlovského. Z poľského prostredia spomeniem aspoň J. Sławińskiego. Česká literární kritika má bohatú klasifikačnú diferenciáciu, napr. F. X. Šalda, V. Černý, A. Novák, F. Buriánek, A. Haman.

¹⁵ ŠALDA, František Xavier. *Neco o moderní kritice*. In *Šaldův zápisník V. 1932 – 1933*. Praha : Československý spisovatel, 1992, s. 251 – 257.

3. *súčasná kritika* (dôraz je položený na tvorivú osobnosť a procesy v umeleckom diele)¹⁶.

Václav Černý (1905 – 1987), autor jednej z najvýraznejších súdobých publikácií o literárnej kritike v našom kultúrnom prostredí: *Co je kritika, co není a k čemu je na světě* (1968)¹⁷ hovorí o štyroch typoch:

- a) *biograficko-psychologická kritika* (predstavujúca typ literárnokritického výstupu, kde sa na umelecké dielo pozerá z hľadiska účinku autorovho životného a psychického naturela)
- b) *sociologická kritika* (sleduje problémy účinku spoločenského prostredia na umelecké dielo, v ktorom bolo vytvorené)
- c) *formalistická kritika* („vidí v umění sebe-účinek, tj. nazíra vývoj umění jako proces autonomní a imanetní, rostoucí z vlastních vnitřních popudů a podle osobité, jen estetické zákonitosti“¹⁸)
- d) *impresionistická a moralistická kritika* (pri tomto type sa sleduje príčina, účel, cieľ, dôvod; pozornosť je sústredená na pôsobenie umeleckého diela, nie na jeho vznik).¹⁹

Bohatšie delenie z hľadiska ideového a metodologického podal *František Buriánek* (1917 – 1995). Hovorí o kritike:

- I. *filologickej* (je zameraná na otázku autorstva textu, dnes sa tomu venuje skôr textológia)
- II. *estetickej* (kritika normatívna, zameranie na to, či dielo zodpovedá určitým estetickým normám)
- III. *sociologickej* (veľmi podobne ako u V. Černého, založená na pozitivistických rysoch)
- IV. *biologickej* (genéza tohto typu je spojená s progresivitou sociologickej a pozitivistickej kritiky; dôraz sa tu kladie na autora umeleckého textu, jeho osobnosť a vlastnosti; metódy tohto typu sú najmä psychologické či životopisné)
- V. *psychologickej* (zameriava sa na výklad diela cez „prazázitky“ autora umeleckého diela)
- VI. *psychoanalytickej* (založená na freudovskej teórii o ľudskom vedomí)

¹⁶ ŠALDA, Neco o moderní kritice, s. 253 – 254.

¹⁷ ČERNÝ, Václav. *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*. Brno : Blok, 1968.

¹⁸ ČERNÝ, *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*, s. 15.

¹⁹ Podrobnejšie pozri o týchto typoch: ČERNÝ, *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*, s. 15 – 30.

- VII. *ideovej* (kritika moralistická, zameriava sa na ideové stránky diela, ich filozofické, svetonázorové, náboženské či politické inšpirácie; pri tomto type kritiky sa hodnotí pôsobenie ideovej zložky diela na recipienta zo spoločenského či výchovného hľadiska)
- VIII. *formalistickej* (zameranie sa na formu diela, vychádza z formalistického ruského chápania umeleckého diela, t. j. nezaobrá sa spoločenskou perspektívou umeleckého diela; neviazala sa ani na celok diela) a
- IX. *marxistickej* (vychádza z ideologického charakteru chápania literatúry, a to marxistického vo všetkých zložkách: ideovej, spoločenskej, hodnotovej, estetickej, ide o retardačný typ kritiky).²⁰

Arne Novák (1880 – 1939) hovorí o piatich typoch literárnej kritiky:

- A. *filologickej* (textologické hľadisko, nazerá sa na umelecký text v rôznych verziách, t. j. porovnávanie textu pred a po zásahoch redakcie)
- B. *dogmatická* (vychádza z domnienky existencie jedinej správnej poetiky, ktorú je nutné pomenovať na základe noriem, zásad a v rámci nich hodnotiť literárne texty: pochopiteľne, keď dielo spĺňa normu, tak je hodnotné, keď ju nespĺňa, tak je hodnotovo nízke)
- C. *empirická* (A. Novák ju považoval za vrchol literárnej kritiky, pretože je založená na indukčnej metóde, t. j. kritik svoje stanovisko vyjadruje až po definovaní a interpretovaní elementárnych vlastností hodnoteného literárneho diela)
- D. *životopisná* (dôraz pri hodnotení sa dáva na autorovu osobnosť; ale A. Novák si však už uvedomoval úskalie tohto typu kritiky)
- E. *štrukturalistická* (pokračovateľka empirickej metódy, „pracuje sice s hodnotou normy, ale spíše jak se živým útvarem, který nejprve ve společnosti funguje jako stimul, jako vzor, který je potřeba cítit a naplňovat, ovšem poté přichází doba automatize, standardizace a tedy jejího vyčerpání, a tehdy je hodnotný každý pokus, kte-

²⁰ BURIÁNEK, František. *Úvod do literární kritiky*. Praha : Univerzita Karlova, 1982, s. 8 – 10.

*rý normu narušuje, čož se ostatně děje pořád, i v době, kdy ještě norma není zkamenělá*²¹).²²

Ako môžeme z týchto typológií vidieť autori sa tu opierajú o spôsob interpretácie umeleckého textu, a ten ktorý spôsob sa využíva pri kritickom zhodnotení diela, teda vychádzajú z autorského psychologického procesu (život autora a jeho naturela vstupujúci do procesu tvorby), textologických možností alebo rôznych interpretačných smerov a metód (a to aj ideologických – retardačných). Jednotlivé typy kritiky sú teda v tomto prípade ukotvené pre konkrétne dejinno-literárne obdobie, iné zase majú univerzálnu platnosť (napr. autobiografická/životopisná) a dajú sa využiť v rôznych obdobiach. Takéto typy klasifikácií predstavujú tak zmes rôznych možností – berú do úvahy len isté hľadiská a nemajú, ako celok platnosť univerzálnosti. Tieto klasifikácie poslúžia pri diferencovaní jednotlivých textov v rámci skúmania histórie literárnej kritiky (platí najmä pre typológiu F. Buriánka, A. Nováka).

Typologické klasifikácie literárnej kritiky z hľadiska komunikačnej sféry a funkcií literárnej kritiky

Vyzdvihnem dve otvorenejšie klasifikácie literárnej kritiky, ktoré berú do úvahy najmä rôzne komunikačné priestory, literárnokritické funkcie a rôznorodých autorov literárnokritických textov.²³ A to diferenciaciu francúzskeho esejistu a kritika **Alberta Thibaudeta** (1874 – 1936), ktorý vo svojej literárnovednej eseji *Fyziológia kritiky* (1930)²⁴, hovoriac o podstate, možnostiach, hraniciach, zmysle a celi (francúzskej) literárnej kritiky²⁵, diferencuje tri možné podoby: (1) *spontánnu* (novinársku); (2) *profesionálnu* (akademickú); (3)

²¹ CHROBÁK, Jakub. *Literárněkritické praktikum*. Opava : SU v Opavě, 2009, s. 64.

²² Porov. NOVÁK, Arne. *Kritika literární*. Praha : F. Topič, 1925, s. 27 – 76; CHROBÁK, *Literárněkritické praktikum*, s. 63 – 64.

²³ Možnosť klasifikovať literárnokritické reflexie cez komunikačnú sféru alebo cez literárne funkcie považujem za prínosnejšie než diferencovať literárnokritické texty cez interpretačné a ideové/myšlienkové metódy využité pri hodnotiaco-interpretačných postrehov kritika.

²⁴ THIBAUDET, Albert. *Fyziológia kritiky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1964.

²⁵ Porov. BARTKO, Michal. Thibaudetova obnova sokratovského dialógu. In THIBAUDET, Albert. *Fyziológia kritiky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1964, s. 98.

spisovateľskú (kritika majstrov). Thibaudetovské trichotomické členenie literárnej kritiky predstavuje typ, ktorý počíta s rôznorodým autorom kritického textu a s rozličnými literárnokritickými funkciami. Pri svojom návrhu vychádza predovšetkým z dvoch princípov (1) literárnej histórie francúzskej literatúry (to čo bude platné pre tvorbu kánonu francúzskej literatúry)²⁶ a (2) literárnej „voľnej“ publicistiky (to čo je dôležité pre prítomného čitateľa).

Druhou diferenciáciou, ktorú budem podrobnejšie reflektovať je od slovenského literárneho vedca **Albína Bagina** (1939 – 1982), popisujúcu v príspevku *O rozličných typoch kritiky* (1981)²⁷, kde rozlišuje dve zásadné formy literárnokritických výstupov: (1) *publicistická kritika* a (2) *interpretačná kritika*. Výber týchto dvoch typológií je opodstatnená v tom, že pracujú s rozmerom hraničného postavenia kritiky, tak ako bolo uvedené vyššie v tejto štúdii: odlišovanie a vymedzovanie *publicistickej (novinárskej) kritiky*, ktorá sa uskutočňuje v mediálnom (mienkotvornom/univerzálnom) prostredí, prípadne v literárnych, publicisticky orientovaných časopisoch (napr. *Knižná revue*, *Rozum*, *Knihy na dosah*, *Magazín o knihách*) a *odbornej kritiky*, realizujúca sa predovšetkým v špecializovaných (literárnych) časopisoch (napr. *Fraktál*, *Romboid*, *Glosolália*, *Vertigo*, *Slovenské pohľady*).

Albín Bagin v medziach dichotomického delenia *publicistická* a *interpretačná kritika* hovorí, že „sú navzájom v komplementárnom vzťahu: výhody jednej sú nevýhody druhej a naopak“²⁸. Rozlišovanie týchto dvoch typov literárnej kritiky u neho znamená aj snahu vytvoriť medzi nimi dialóg. Uvedomuje si, že obe sú iné a majú rozličné funkcie, ale vytvorenie kritického dialógu medzi nimi vytvára „neprestajné oksyličovanie nikdy neukončeného hodnotového procesu v literatúre“²⁹. Bagin uvažoval o kritike však v klasifikačnom spektre ďalej a vytvára predpoklad, že kritika sa dá ešte rozčleniť na niekoľko

²⁶ Francúzska kritika dovoľuje v rámci literárnokritického procesu kriticky hodnotiť aj kanonické diela, pokiaľ majú z aktuálneho hodnotového kritéria nejaký význam: súvisí to s odlišným vnímaním literárnej kritiky. Rôzne vnímanie literárnej kritiky v rámci národnej literatúry je bežné, veľmi podobnú teóriu má aj Umberto Eco v štúdii *O styly*, pozri: ECO, Umberto. *O literatúre*. Praha : Argo, 2004, s. 155 – 158. Pre našu literárnu kritiku nie je úplne typické hodnotiť kanonické diela literárnokriticky, avšak nie je to úplne nemožné (napr. pri recenzovaní reedícií, nových – aktuálnych vydání starších diel a pod.).

²⁷ BAGIN, Albín. O rozličných typoch kritiky. In BAGIN, Albín (zost.). *Funkcia umeleckej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 98 – 110.

²⁸ BAGIN, O rozličných typoch kritiky, s. 98.

²⁹ BAGIN, O rozličných typoch kritiky, s. 98.

konkrétnych typov, vychádzajúc pritom z komunikačného charakteru literárneho priestoru (nadväzuje na A. Thibaudeta) a J. Sławińskiego funkčného diferencovania kritiky. Navrhuje šesticu možných druhov, zdôrazňujúc pri nich funkciu alebo komunikačných priestorov, v ktorom sa daný typ realizuje:

- a) *knižná reklama* (zaraďuje sem texty s pozitívnym vykreslením diela, ide najmä o rôzne nakladateľské informačné tlačoviny, oznamy či letáky, ale patria sem aj záložky, doslovy – t. j. ide v súčasnom pojatí o propagačnú, marketingovú funkciu literárnej kritiky)
- b) *kritika v dennej tlači* (z funkčného hľadiska sa tu realizuje predovšetkým operatívna funkcia literárnej kritiky a hodnotiacia funkcia)
- c) *kritika v literárnych periodikách* (dôraz sa kladie na interpretačnú funkciu a funkciu hodnotenia)
- d) *bilančné články* (okrem hodnotiaceho aspektu tu máme nachádzať aj akcent na postulatívnu funkciu)
- e) *kritická publicistika a esejistka* (voľnejšia aktivita, ktorá so sebou prináša možnosť akcentovať ktorúkoľvek literárnokritickú funkciu, prípadne umožňuje jednotlivé funkcie medzi sebou prelínať)
- f) *kritika ako explicitná súčasť literárnych textov*.³⁰

Aktualizovaná koncepcia typológie literárnej kritiky

V mojej koncepcii literárnej kritiky vychádzam predovšetkým z posledných dvoch vyššie popísaných typov kritik, ktorých univerzálnosť má platnosť pre akékoľvek literárnokritické texty – a je možné ich roztriediť bez ohľadu na ich historický charakter či bez potreby vnímať interpretačno-metodický postup. Pre jednoduchšiu a nie tak rozvetvenú klasifikáciu ako ponúka A. Bagin používam trichotomické delenie na základe A. Thibaudeta: *a) spontánna kritika; b) odborná kritika; c) majstrovská kritika*. Thibaudetovské teoretické vymedzenie jednotlivých typov pochopiteľne upravujem ako terminologicky, tak aj obsahovo, pretože pre povahu našej slovenskej literárnej kritiky

³⁰ BAGIN, O rozličných typoch kritiky, s. 100 – 101.

ju nemôžem doslovne preberať³¹, tak ako ju navrhol samotný autor; avšak mám ambíciu zachovať thibaudetovskú podstatu týchto typov.

Spontánna kritika (kritik-novinár, kritik-publicista, kritik-čitateľ)

Spontánnu kritiku majú na starosti predovšetkým čitateľa a publicisti ako „*bezprostrední tlmočníci*“³² (dôraz na operatívnu funkciu). Ide o formu literárnej publicistiky, realizujúcu sa v novinárskom prostredí a nemusí ísť nutne o knihy, ktoré sa dostanú do kanonického (dejinného) procesu. Hodnotenie sa tu deje predovšetkým na rovine obsahu, resp. vzťahu obsahu a formy – hodnotiac originalnosť alebo zaujímavosť knihy. Nedostávame sa tu do procesu hodnotenia diela v kontexte umeleckého vývinu, dejinného či kultúrneho procesu hodnotenia či hodnotenia cez optiku zložitých estetických, umeleckých kritérií súčasného (alebo v prípade staršej kritiky minulého) umenia (v tomto prípade literárneho textu). Prakticky možno povedať, že sa to ani v textoch, ktoré zaradíme k spontánnej kritike neočakáva, pretože publicistický „kritik [...] píše, aby ho čítali, ale nepíše preto, aby ho znovu čítali“³³, čím sa myslí, že aj samotné hodnotené diela sa mnohokrát dostávajú do procesu zániku (neostávajú nám známe) – avšak pre dané obdobie, v ktorom tieto kritiky /recenzie/ vznikajú, sú diela masovo čítané. V súčasnosti takéto typy literárnokritických výstupov môžeme vidieť v mienkotvorných médiách (napr. *SME*, *Magazín o knihách*, *Denník N*, *Pravda*, týždenník *.týždeň* a pod.) alebo aj v literárnych – publicistickejších – časopisoch (*Knižná revue*, *Rozum*, *Knihy na dosah* atď.).

A síce profesia literárneho kritika v slovenskej spoločensko-kultúrnej súvislosti neexistuje, tak ako napr. v angloamerickom prostredí, možno hovoriť, že akýmsi typom literárneho kritika, z kontextu mediálneho, sú aj novinári, upriamujúci pozornosť na oblasť kultúry (teda aj na literárnu kritiku)³⁴ alebo literárne vzdelaný čitateľ, „*ktorý je roz-*

³¹ Ako bolo naznačené, robím tak z jasných dôvodov – Thibaudet navrhoval typológiu vychádzajúcu zo stavu francúzskej literárnej kritiky prevažne 17., 18. a 19. storočia, čiastočne aj zač. 20. storočia, preto nie je možné jednotlivé typy pre potrebu našej literárnej kritiky opísať podrobne thibaudetovsky – nezapadalo by to do kontextu podoby minulej či súčasnej (aktuálnej) slovenskej literárnej kritiky.

³² THIBAUDET, *Fyziológia kritiky*, s. 16.

³³ THIBAUDET, *Fyziológia kritiky*, s. 16.

³⁴ STANKOVÁ, *Literárna kritika v slovenských médiách včera, dnes a...*, s. 38.

*hľadený v širšom priestore literárnej produkcie, ba ktorý je zoznámený aj s príslušnou problematikou iných vied (filozofie, sociológie, psychológie, dejín, jazykovedy a pod.)*³⁵ Často ide, povedané M. Jódlom, o láskyplného kritika, ktorý sa vciťuje do diela a nie je pre neho podstatný až tak systém kritérií. Je to „kritik výběrový, osobní a osobnostní, typ přítele, který nezištně a láskyplně sleduje díla svých literárních lásek, vciťuje se do nich a snaží se touž atmosféru navodit v myslích čtenářů“³⁶.

Odborná kritika (kritik-akademik)³⁷

Odborní literární kritici sú špecialisti, akademici a vedci, „ktorých zamestnaním je čítať knihy [a, doplnil L. Š.] vyvodzovať z nich určité spoločné učenie“³⁸. Medzi knihy vnášajú (alebo by aspoň mali) „jednotu a myšlienky“³⁹, čo je v dnešnej literatúre dozaista neľahká úloha literárnych kritikov a vedcov.

Ide o kritikov normatívnych, autoritatívnych a sudcovských⁴⁰, ktorí na literárne dielo hľadajú cez optiku svojho uzatvoreného, jednotného systému – kritici majú pevne stanovené kritériá, estetické a hodnotové normy. Od odborných kritikov sa všeobecne očakáva, že budú mať presne stanovené literárnokritické normy, na základe ktorých budú hodnotiť nielen estetickú (umeleckú) hodnotu, ale aj ostatné zložky umeleckého diela. Môžeme mu hovoriť, po vzore Jána Števäčka, aj metodologický kritik, snažiaci „dopátrať sa, dospieť k tajomným prameňom umeleckého diela“⁴¹ tzn. snaží sa organizmus celého diela transformovať na systém (medzi takých kritikov patrili napr. J. Felix, M. Hamada, V. Černý...).

Sú to syntetici vnášajúci sa do literárnohistorických a sociologických procesov. Sledujú v diele jeho vývin, smer či tendenciu. Nie nutne normatívnym spôsobom mapujú zákonitosti a procesy diela cez optiku ce-

³⁵ HARPÁŇ, *Teória literatúry*, s. 15

³⁶ JODL, Miroslav. Kritikové. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 3 (1958 – 1969)*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2003, s. 144.

³⁷ Thibaudetovu profesionálnu kritiku tu terminologicky nahrádzujem odbornou. Ako som už spomínal v slovenskej literárnej kritike nepoznáme profesiu kritika.

³⁸ THIBAUDET, *Fyziológia kritiky*, s. 16 – 17.

³⁹ THIBAUDET, *Fyziológia kritiky*, s. 74.

⁴⁰ JODL, Kritikové, s. 144.

⁴¹ ŠTEVČEK, Ján. Metodologická kritika. In *Slovenské pohľady*, 1970, roč. 86, č. 2, s. 125.

lého literárneho priestoru a syntetizujú či vysvetľujú jeho miesto v tomto priestore.⁴² Keďže ide o odborných kritikov narábajúcich s literárnym textom tak, aby vychádzali pri interpretácii z jasne stanovenej bázy, prístupu, teoretického normatívu a ich závery neboli „*nekontrolovateľné a výroky axiomatické*“⁴³, pretože chcú dielo hodnotiť nielen z hľadiska vlastného estetického vkusu (t. j. subjektívne), ale aj cez vedecký aparát.

Kritika majstrov (kritik-spisovateľ)

Majstrovská kritika predstavuje kritiku samotných spisovateľov. Od začiatkov literárnej kritiky do nej vstupujú aj samotní umelci – spisovatelia, a vytvárajú svoju vlastnú literárnokritickú činnosť.⁴⁴ V slovenskom prostredí máme tiež množstvo spisovateľov, ktorí okrem písania vlastných umeleckých textov píšajú aj literárnokritické reflexie (napr. M. Haugová, D. Podracká, D. Hevier, D. Pastirčák, M. Ferenčuhová a mnoho ďalších).

Literárnokritické texty kritikov-spisovateľov predstavujú často metatexty s vysokým umeleckým štýlom: „*autori sa nechávajú či už zámerne, alebo nezámerne strhnúť sugestivitou, naladením, vyjadrovaním skúmaného umeleckého prototextu a prenášajú ich do metatextu, čím sa usilujú sprostredkovať napr. atmosféru hodnoteného diela*“⁴⁵.

Ako pripomína Thibaudet, spisovateľovi „*sa javia myšlienky* [v umeleckom text, pozn. L. Š.] *ako dôkaz diela*“⁴⁶, on netvorí ako odborný kritik tento „svet myšlienok“ (teda postulátov), ale odčítava myšlienky z posudzovaného diela – stotožňuje sa s tvorivým aspektom kolegu – spisovateľa a samotným literárnym dielom omnoho dôkladnejšie, pretože, on ako spisovateľ sa vie najlepšie vcítiť do procesu tvorby.

⁴² JODL, Kritikové, s. 144.

⁴³ MIKULA, Valér. *Od baroka k postmoderne. Interpretčné sondy do slovenskej literatúry*. Bratislava : L. C. A., 1997, s. 6.

⁴⁴ THIBAUDET, *Fyziológia kritiky*, s. 72.

⁴⁵ ŠAFRANOVÁ, Lenka. K problému ne/ortodoxnosti žánru (na materiáli recenzii M. Haugovej). In SOUČKOVÁ, Marta (ed.). *K teoretickým a praktickým aspektom slovenskej literárnej kritiky po roku 2000*. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2019, s. 257.

⁴⁶ THIBAUDET, *Fyziológia kritiky*, s. 76.

Záver

Z dvoch hlavných hľadísk (typológie z ideovo-metodologických perspektív a typológie z perspektív komunikačnej sféry a funkcie literárnej kritiky), cez ktoré môžeme deliť klasifikácie literárnej kritiky, sa mi ukazuje ako prijateľnejšia pre literárnokritické uvažovanie druhá možnosť – typologicky rozčleňovať metatexty z hľadiska komunikačnej sféry – odbornej a publicistickej, čo zároveň zodpovedá reálnemu stavu vnímania a publikovania literárnokritických textov. Vnímanie publicistických literárnokritických výstupov s prihliadnutím aj na funkcie (dominancia informovanosti, sprostredkovanosti, propagácie, hodnotenie z dojmu čitateľa) je v literárnokritickej disciplíne iné, než texty odborných literárnokritických výstupov (funkcia poznávania, hodnotenie z estetických postulátov) – podporuje to aj tézu A. Bagina, o tom, že sa tieto dve formy literárnej kritiky navzájom dopĺňajú, tým, že predstavujú odlišné typy s dôrazom na inú funkciu. Z toho dôvodu som zvolil a aktualizoval typológiu A. Thibaudeta na tri jasné typy kritiky: *spontánnu* (novinársku-publicistickú, čitateľskú), *odbornú* (akademickú) a *majstrovskú* (spisovateľskú). Tie v sebe zahŕňajú okrem typu kritiky aj typ kritika: publicista, laik – kritik, vedec – spisovateľ; tieto formy prezentujú dôraz na rôzne literárnokritické funkcie (avšak s možnosťou prelínania) a univerzálnosť (použiteľnosť) na akýkoľvek literárnokritický text.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

- BAGIN, Albín. O rozličných typoch kritiky. In BAGIN, Albín (zost.). *Funkcia umeleckej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 98 – 110.
- BARTKO, Michal. Thibaudetova obnova sokratovského dialógu. In THIBAUDET, Albert. *Fyziológia kritiky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1964, s. 98 – 110.
- BURIÁNEK, František. *Úvod do literární kritiky*. Praha : Univerzita Karlova, 1982.
- ČERNÝ, Václav. *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*. Brno : Blok, 1968.
- ECO, Umberto. *O literatuře*. Praha : Argo, 2004, s. 152 – 167.
- HARPÁŇ, Michal. *Teória literatúry*. Bratislava : ESA, 2009.

- CHMEL, Rudolf. *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1991.
- CHROBÁK, Jakub. *Literárněkritické praktikum*. Opava : SU v Opavě, 2009.
- JODL, Miroslav. Kritikové. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 3* (1958 – 1969). Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2003, s. 143 – 152.
- MIKULA, Valér. *Od baroka k postmoderne. Interpretačné sondy do slovenskej literatúry*. Bratislava : L. C. A., 1997.
- NOVÁK, Arne. *Kritika literární*. Praha : F. Topič, 1925.
- SŁAWIŃSKI, Janusz. Funkcie literárnej kritiky. In *Romboid*, 1967, roč. 3, č. 5 – 6, s. 120 – 130.
- SŁAWIŃSKI, J. Literárna kritika ako predmet literárnohistorických vied. In *O interpretácii umeleckého textu 5*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976, s. 85 – 115.
- STANKOVÁ, Mária. *Literárna kritika v slovenských médiách včera, dnes a...* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2021.
- ŠAFRANOVÁ, Lenka. K problému ne/ortodoxnosti žánru (na materiáli recenzií M. Haugovej). In SOUČKOVÁ, Marta (ed.). *K teoretickým a praktickým aspektom slovenskej literárnej kritiky po roku 2000*. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2019, s. 257 – 267.
- ŠALDA, František Xavier. Neco o moderní kritice. In *Šaldův zápisník V. 1932 – 1933*. Praha : Československý spisovatel, 1992, s. 251 – 257.
- ŠTEVČEK, Ján. Metodologická kritika. In *Slovenské pohľady*, 1970, roč. 86, č. 2, s. 125.
- THIBAUDET, Albert. *Fyziológia kritiky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1964.
- WELLEK, René. Literární kritika: termín a pojetí. In WELLEK, René. *Koncepty literární vědy*. Jinočany : H&H, 2005, s. 149 – 159.

Mgr. Lukáš Švajlenin
 Katolícka univerzita v Ružomberku
 Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: lukas.svajlenin463@edu.ku.sk; svajlenin.lukas@gmail.com
 ORCID ID: 0009-0009-9642-9648

Ako vyzerá budúcnosť tlačových agentúr (nielen) v Arménsku?

What is the future of news agencies (not only) in Armenia?

KATARÍNA VARGOVÁ

„Tlačové agentúry majú najmenší vplyv na verejnosť, pokiaľ ide o verejnú mienku. Arménska spoločnosť získava viac informácií možno cez nejakých influencerov z TikToku, ako od tlačovej agentúry. Ak mám byť úprimný, nikto nechodí na ich webové stránky.“

arménsky novinár a bývalý agentúrny spravodajca

Harutyun Tsatryan

ABSTRACT: Press agencies, playing a significant role in the media world, deliver the most essential daily news from every area of life to the public. However, is their role still truly necessary in a time when society is largely oversaturated with information and even the highest constitutional officials use social networks as their communication channel? The answer to this question is partially revealed through the perspective of former Armenian agency reporter Harutyun Tsatryan (currently involved in media research and working as a fact-checking specialist), whom the author interviewed on March 4, 2024, during the youth exchange program „Youth Participation Camp For Media Makers“ in Tsaghkadzor, Armenia. This article, while examining the operation of press agencies in Armenia, explores not only the challenges faced by local reporters but also analyzes the history of press agencies – from the first state Armenian agency *Armenpress* to the later launch of the private *Mediamax*. It compares them, examines their news content, as well as their individual sections. The overall analysis of Armenian press agencies is ultimately complemented by an interview with *Mediamax* editor-in-chief Davit Alaverdyan, whom the author interviewed online at the end of 2024.

KEYWORDS: Armenia, press agency, Armenpress, Mediamax.

Všeobecný úvod o výzvach pre tlačové agentúry

Hoci národné tlačové agentúry zvyčajne nepútajú až tak veľký záujem odborníkov či laikov, ako medzinárodné spravodajské agentúry, aj ony zápasia s prekážkami, ktoré ohrozujú ich ďalšie fungovanie – ide napr. o vzťahy medzi vlastníkmi médií či štátom, postupné zmeny štruktúry trhu v dôsledku nárastu komercializácie, koncentrácie a globalizácie médií, ale aj pribúdanie konkurenčných spravodajských kanálov, čomu sa národné agentúry snažia zabrániť unikátnosťou svojho vlastného spravodajského obsahu.¹ O význame takýchto inovácií hovorí i prípadová štúdia z roku 2018, podľa ktorej je diverzifikácia trhov a produktov nevyhnutná pre zabezpečenie ekonomickej budúcnosti agentúr.² Medzi ďalšie stratégie, ktoré podporujú potenciál národných agentúr, patrí nielen bohatý mediálny trh, ale i dosiahnutie dôveryhodnosti verejnosti, čo je možné aj v prípade nutnej kooperácie so štátom – ten by však nemal zasahovať do spravodajského obsahu agentúry.³

Kým donedávna tlačové agentúry súperili medzi sebou, dnes musia čeliť inej forme konkurencie, ktorá prichádza zo strany sociálnych sietí, a tak prichádzajú čoraz väčšími o svoju exkluzivitu. Napríklad v Arménsku je tento stav ešte o niečo výraznejší, keďže verejný agentúrny obsah nevníma a ani ho nejakým špeciálnym spôsobom nešíri. Ako uviedol bývalý arménsky agentúrny spravodajca Harutyun Tsatryan v rozhovore zo 4. marca 2024: „Z tlačových agentúr sa stávajú noviny. Nikto ich neoslovuje, aby získal informácie. Pretože moderné formáty médií sú iné, rýchlejšie.“⁴ Hoci štátna tlačová agentúra *Armenpress* naďalej informuje o pracovných činnostiach najvyšších ústavných činiteľov, politici využívajú pri komunikácii s obyvateľstvom čoraz viac silu sociálnych sietí, čím exkluzivita tlačových agentúr klesá. Tsatryan v tejto súvislosti vyslovil domnienku, že za

¹ BOYD-BARRETT, O.: National and International News Agencies: Issues of Crisis and Realignment. In: *International Communication Gazette*. Netherlands: Leiden, 2000, roč. 62, č. 1, s. 5. DOI: 10.1177/0016549200062001001

² SURM, J.: AFP, EFE and dpa as international news agencies. In: *Journalism*, Special Section: News Agencies in Europe. 2020, roč. 21, č. 12, s. 1871. DOI: 10.1177/1464884919883491

³ BOYD-BARRETT, O.; RANTANEN, T.: *The Globalization of News*. London: SAGE Publications Ltd. 1998, s. 17. ISBN: 9780761953876.

⁴ Hlbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. Tsaghkadzor, 4. 3. 2024.

takýchto okolností nebude Arménsko už o pár rokov tlačové agentúry vôbec potrebovať. Spravodajský servis by tak využívali maximálne len veľvyslanectvá, pre ktorých fungovanie je nenahradiateľný.⁵

Zánik agentúrneho servisu je podľa bývalého spravodajcu *Armenpress* Tsatryana reálny aj z dôvodu personálneho poddimenzovania a častej fluktuácie zamestnancov v samotných inštitúciách: „Dozvedel som sa, že ľudia, ktorí tam začnú pracovať, nezostávajú v redakcii až tak dlho. Chceli by vidieť rýchle povýšenie, viac sa ukázať, aby bolo vidieť ich meno.“⁶ V štátnej agentúre *Armenpress* totiž platí redaktorský úzus, podľa ktorého sa autor pri článkoch neuvádza – každý text, publikovaný na webovej stránke *armenpress.am*, sa tak automaticky stáva jej intelektuálnym vlastníctvom. Podobný systém je zavedený aj v ďalších agentúrach, napr. v slovenskej verejnoprávnej Tlačovej agentúre Slovenskej republiky (TASR), kde je autorstvo zverejnené len v klientskom servise, a to pod unikátnou značkou.⁷ Naopak, súkromné agentúry (ako *Mediamax*, *Arca* či *News.am*), financovaním nezávislé od štátu, vo výnimočných prípadoch a pri exkluzívnych správach mená svojich redaktorov zverejňujú. Podľa slov Tsatryana existujú novinári, a to najmä mladší začínajúci redaktori, ktorým anonymný spôsob písania na druhej strane skôr vyhovuje, keďže novinárska obec a jej okolie nie sú k štátnej agentúre veľmi priaznivo naklonené: „Ide o ich budúcu kariéru. Pretože, ak začínajú napr. v *Armenpress*, nechcú mať neskôr prepojenie na vládne médiá.“⁸

Záruka perspektívnej budúcnosti spravodajských agentúr v Arménsku spočíva podľa neho v celkovej zmene prístupu k spravodajstvu. Vývoj a určité pozitívne smerovanie predostrela v tomto kontexte analýza⁹ miestnych arménskych online médií, do ktorej boli

⁵ pozn. aut.: Napr. *Armenpress* pre nich denne pripravuje špeciálne informačné bulletin o udalostiach v krajine, za ktoré si veľvyslanectvá platia.

⁶ Hĺbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. Tsaghkadzor, 4. 3. 2024.

⁷ pozn. aut.: Signatúru autora predstavujú väčšinou tri (alebo niekedy dve) minuskuly. Napr. autorka písala v TASR od roku 2018 pod skratku „ktv“ – na začiatku ako stážistka, neskôr ako interná redaktorka.

⁸ Hĺbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. Tsaghkadzor, 4. 3. 2024.

⁹ GHAZARYAN, K. A.: Брендинг Б армянских онлайн-СМИ / Branding of Armenian online media. In: *Регион и мир (Научно-аналитический журнал) / Region and the World (scientific-analytical journal)*. Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона, 2023, roč. XIV, č. 6, s. 89-93. DOI: 10.58587/18292437-2023.6-89.

zahrnuté napr. aj webové portály tlačových agentúr (ako *Armenpress*, *Mediamax* a *PanARMENIAN.Net*) – predstavila mediálny branding médií v online priestore, a to v čase kontinuálneho expandovania nových technológií na arménskom trhu; nemenej zaujímavá bola aj analýza¹⁰ nových formátov (tzv. špeciálnych projektov) internetových médií, presnejšie ruskej tlačovej agentúry TASS a arménskej *Mediamax*. V oboch prípadoch spomínané business stratégie a metódy (agentúrne spravodajstvo sa vďaka nim drží v Arménsku „nad vodou“) dávajú nádej do budúcnosti – tlačové agentúry dokážu ešte stále konkurovať modernejším typom médií.

Tlačové agentúry v Arménsku

Základy najstaršej arménskej tlačovej agentúry, pôvodne fungujúcej pod menami ako *Arménska telegrafná agentúra*, *Haykavrosta* či *Armenta*, boli položené v roku 1918, rozhodnutím Národnej rady prvej Arménskej republiky¹¹, ktorá vtedy schválila zákon ustanovujúci štátnym a verejným inštitúciám povinnosť informovať vo všetkom ako prvú štátnu agentúru (dokonca bolo zakázané poskytnúť informácie prv súkromným osobám či rôznym inštitúciám).¹² V čase Sovietskeho zväzu sa tlačová agentúra stala oficiálne schváleným zdrojom verejných informácií a bola povinná šíriť propagandu Komunistickej strany Arménska – v neskoršej postsovietskej dobe zase zastávala úlohu informátora nezávislých arménskych novín, ale aj viacerých

¹⁰ ERITSYAN, A. E.: Особенности формата «спецпроект» в современных интернет-СМИ (на примере ТАСС и «Медиамакс») / Features of the “special project” format in modern Internet media (on the example of TASS and “Mediamax”). In: *ВЕСТНИК РГГУ. Серия «Евразийские исследования. История. Политология. Международные отношения»* RSUH/RGGU Bulletin. “Eurasian Studies. History. Political Science. International Relations” Series. Russian State University for the Humanities (RSUH), 2024, č. 3, s. 94–103, DOI: 10.28995/2686-7648-2024-3-94-10. ISSN 2686-7648

¹¹ ARMENPRESS: *About Us*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://armenpress.am/en/about>>

¹² AIVAZYAN, H. (ed.): Հեռագրա-լրատվական գործակալություններ [Telegraph and media agencies]. In: *Հայաստանի հանրագիտարան* [Armenia Encyclopedia]. Yerevan: National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, 2012, s. 1164. ISBN 978-5-89700-040-1.

diasporálnych periodík.¹³ *Armenpress*, poslednýkrát premenovaná v roku 1972, zaznamenávala počas svojho viac ako storočného fungovania tie najvýznamnejšie udalosti, snažiac sa po celý čas prinášať, ako píše na svojom webe: „*spoľahlivé, presné a nezaujaté spravodajstvo*“¹⁴, a to nielen v rámci Arménska, ale aj za hranicami krajiny. Podľa zverejnených dát publikuje denne viac ako 500 správ, a to nielen v arménskom, gruzínskom, ruskom alebo anglickom jazyku, ale aj v arabčine, turečtine, francúzštine, španielčine, čínštine a perzštine. O chod agentúry, sídliacej v hlavnom meste Jerevan, sa stará celkovo viac ako 80 ľudí – okrem interných redaktorov pracujú pre ňu aj lokálni korešpondenti, pokrývajúci dianie priamo v arménskom regióne či zahraniční spravodajcovia, ktorí informujú napr. z USA, Ruska alebo Belgicka.¹⁵

Agentúra má podpísané dohody o vzájomnej spolupráci (ich súčasťou je predovšetkým výmena spravodajského a mediálneho obsahu) približne s 32 tlačovými agentúrami, a to konkrétne s ruskou TASS, čínskou *Xinhua*, bulharskou *Cross*, s *MENA* pre Blízky východ, cyperskou *CNA*, kuvajtskou *KUNA*, albánskou *ATA* (resp. *ATSH*), bulharskou *BTA*, rumunskou *AGERPRES*, španielskou *EFE*, kazachskou *Kazinform*, juhokórejskou *YONHAP*, litovskou *ELTA*, aténsko-macedónskou *ANA-MPA* (príp. *AMNA*), iránskou *IRNA*, bielo-ruskou *BelTA*, latinskoamerickou *Prensa Latina*, kirgizskou *Kabar* (*KNIA*), talianskymi *Agenzia Nova*, *ANSA* a *Adnkronos*, s *WAM* zo Spojených arabských emirátov, katarskou *QNA*, iránskou *Mehr*, vietnamskou *VNA*, ruskou video agentúrou *Ruptly* a gruzínskou *GHN*.¹⁶

Armenpress prináša čitateľom hlavné spravodajstvo v štyroch rubrikách:

1. *Arménsko* – lokálne spravodajstvo, v rámci ktorého otvára témy ako: politika, spoločnosť, armáda, regióny a Jerevan
2. *Ekonomika* – sekcia pokrýva finančné trhy, turizmus a podnikanie

¹³ CURTIS, G. E.; SUNY, R. G.: Chapter 1. Armenia, GOVERNMENT AND POLITICS, The Media. In: *Armenia, Azerbaijan, and Georgia: country studies*. Washington, DC: Library of Congress, 1995, s. 63. ISBN 0-8444-0848-4.

¹⁴ ARMENPRESS: *About Us*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://armenpress.am/en/about>> [cit. 17.11.2024].

¹⁵ Tamže.

¹⁶ ARMENPRESS: *Partners*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete <<https://armenpress.am/en/partners>>

3. *Veda* – redaktori informujú o technológiách, inováciách či vzdelávaní
4. *Svet* – medzinárodné spravodajstvo, ktoré prináša aktuality z Ameriky, Európy, Ázie, Afriky, Blízkeho východu, Iránu, Azerbajdžanu, Turecka, USA, Číny, Ruska či Gruzínska

Agentúra zároveň ponúka správy v rámci ďalších samostatných rubriík, ako sú *šport*, *kultúra*, *diaspóra* a *zábava*, ale aj audiovizuálny obsah v podobe *podcastu*, *foto* alebo *video* sekcie. Na webovom portáli agentúry môžu čitatelia nájsť rovnako aj *rozhovory*, *analytické články* či *fact-checkingové* správy – najmä pri nich je však potrebné opäť podotknúť, že ide o štátnu inštitúciu, prinášajúcu, podľa Tsatryana, skôr subjektívne spravodajstvo: „*Nikdy neuvidíte, že by sa Armenpress zaoberala správami, ktoré sa týkajú niektorých korupčných prípadov súvisiacich s predstaviteľmi vlády. Nikdy nepokrývali takýto typ príbehov.*“¹⁷ V tomto kontexte teda možno hovoriť o neslobode prejavu, príp. autocenzúre, t. j. cenzúre, ktorú autor realizuje sám na sebe – lebo vie, že ak o niečom napíše, nebude to publikované. Súkromné spravodajské agentúry (ako *News.am* alebo *Mediamax*) sú podľa bývalého spravodajcu oproti arménskej štátnej agentúre, ktorej servis má skôr charakter oficiálnych správ, nezávislejšie a ak chcú kritizovať vládu či arménsko-ruské vzťahy, môžu to robiť slobodne. Navyše redaktori *Mediamax* veľakrát otvárajú aj špecifické témy, ktorým sa iné organizácie nevenujú.

Keďže *Armenpress* je štátnou agentúrou, oproti iným médiám má neporovnateľne lepší prístup k vládnym úradom a ich predstaviteľom – v prípade, že ide o exkluzívne správy, štátna agentúra ich získa a zverejní zakaždým ako prvá (a práve to je podľa Tsatryana v modernom arménskom novinárstve jej povinnosťou), následne ju citujú rôzni domáci novinári, vďaka čomu sa ako zdroj dostáva aj do medzinárodných médií: „*Armenpress funguje ako informačný bulletin – obsahuje veľa správ, ktoré sú väčšinou spojené s vládou, kanceláriou prezidenta, kanceláriou premiéra, činnosťou parlamentu a podobne.*“¹⁸ V jej servise (obsahuje cca 1 milión jednotiek mediálneho materi-

¹⁷ Hĺbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. Tsaghkadzor, 4. 3. 2024

¹⁸ Tamže.

álu¹⁹⁾ sa však podľa Harutyuna Tsatryana vyvážené spravodajstvo nenájde, čo je jeden z mnohých dôvodov, prečo verejná štátna agentúra nedôveruje: „*Ak má niekto problém, Armenpress je posledná v poradí, na koho sa obráti.*“²⁰ Na druhej strane ocenil spravodlivý prístup redakcie, ktorá sa nevenuje klebetám alebo nepotvrdeným obvineniam, týkajúcich sa napr. opozície.

Spravodajský obsah *Armenpress* je síce bezplatný a k dispozícii každému, kto si ho otvorí na webovom portáli (pochopteľne, autorské práva vlastní agentúra a preto ho nie je možné šíriť a používať bez jej súhlasu), niektoré exkluzívne články však boli v minulosti prístupné len pre predplatiteľov agentúrneho servisu, čo sa podľa Tsatryana po sťažnostiach verejnosti, ktorá poukazovala na financovanie *Armenpress* zo štátneho rozpočtu, zmenilo. Transformáciou prešiel aj samotný webový portál *armenpress.am*, ktorý doposiaľ neumožňoval priame „kopírovanie“ textov, na druhej strane však jeho nová podoba zvýšila riziko bezbrehého preberania informácií zo strany iných médií, čo bývalý agentúrny novinár označil ako nespravodlivé voči samotnej agentúre. Takéto konanie možno nazvať až etickým zlyhaním, a to najmä v prípade, ak mediálni „zlodeji informácií“ nemajú predplatený agentúrny servis.

Problém zneužívania agentúrnych správ rôznymi online médiami, a to bez povolenia poskytovateľov daných informácií (tlačových agentúr) rieši neraz aj *Mediamax*, ktorá podľa slov šéfredaktora Davita Alaverdyana spolupracuje v tomto smere s právnickou firmou, monitorujúcou jej agentúrne správy: „*Ak zistíme nejaké porušenia, vždy im pošleme list. V ňom žiadame, aby informácie, ktoré použili bez povolenia, zmazali alebo, aby za ne zaplatili.*“²¹

Súkromná tlačová agentúra *Mediamax* je súčasťou arménskeho mediálneho trhu už od roku 1999 – vznikla ako klasická spravodajská agentúra priamo v Jerevane a hoci o pár rokov neskôr už menila formát a prechádzala do online priestoru, špeciálny obsah pre predplatiteľov si ponechala. Podľa šéfredaktora Davita Alaverdyana budovali agentúru práve v čase slabého internetu a nedostatočného

¹⁹ ARMENPRESS: *About Us*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://armenpress.am/en/about>>

²⁰ Hĺbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. *Tsaghkadzor*, 4. 3. 2024

²¹ Výpoveď šéfredaktora súkromnej tlačovej agentúry *Mediamax* Davita Alaverdyana. Online rozhovor, 1. 12. 2024. Archív autorky.

informovania verejnosti o situácii za arménskymi hranicami: „Na začiatku sme začali spolupracovať s našimi partnermi v susedných krajinách, ako je Gruzínsko, Azerbajdžan, Turecko, Irán a Rusko.“²² V súčasnosti prináša *Mediamax* na svojom webovom portáli rôzne správy, ale tiež analytické články o zahraničnej či domácej politike, ekonomike a aj podnikaní.²³ V portfóliu má súčasne exkluzívne rozhovory so známymi zahraničnými politikmi, ktorí pôsobia napríklad v NATO, Európskej únii, Rade Európy či OBSE.

Primárne sa však agentúra špecializuje (a to už od svojho vzniku) na regionálne správy a články, čo je podľa Alaverdyana pre arménskych novinárov veľmi zaujímavá téma: „*Nepokrývame iba samotné Arménsko, ale aj celý región a zmeny, ktoré sa v ňom odohrávajú. Viete, ide o veľmi komplikovanú a niekedy dokonca nebezpečnú oblasť, ktorá zahŕňa Irán, Turecko, Azerbajdžan, Rusko, samozrejme, a Gruzínsko.*“²⁴

Na rozdiel od štátnej agentúry ponúka *Mediamax* aj platené služby²⁵, a to konkrétne:

- a) *Online správy z Arménska v arménskom, anglickom a ruskom jazyku* – prinášajú najvýznamnejšie udalosti napr. z miestnej politiky, ekonomiky, ale aj verejného či spoločenského života Arménska
- b) *Týždenný prehľad v arménskom, anglickom a ruskom jazyku* – analytický článok alebo rozhovor o najdôležitejšej udalosti týždňa, a to z pohľadu zahraničnej politiky alebo regionálnych problémov
- c) *Na južnom Kaukaze. Obrana, bezpečnosť a riešenie konfliktov v arménskom, anglickom a ruskom jazyku* – týždenný newsletter, ktorý informuje o hlavných vojenských a politických udalostiach Arménska, Azerbajdžanu a Gruzínska

V rámci svojho servisu ponúka *Mediamax* aj monitoring všetkých typov médií, ktorý využíva napríklad vláda, telekomunikačná spo-

²² Tamže

²³ PROJECT OASIS: *Mediamax*. Dostupné na internete: <<https://directory.projectoasis-europe.com/mediamaxam>>

²⁴ Výpoveď šéfredaktora súkromnej tlačovej agentúry *Mediamax* Davita Alaverdyana. Online rozhovor, 1. 12. 2024. Archív autorky.

²⁵ MEDIAMAX: *About us*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://mediamax.am/en/agency>> [cit. 18.11.2024].

ločnosť Orange Armenia či preslávená jerevanská koňaková továreň Ararat. Zároveň dáva svojim abonentom k dispozícii tiež trojjazyčný preklad spravodajského materiálu, ktorý pozostáva z arménčiny, ruštiny a angličtiny. Medzi ďalšími službami možno nájsť zostavovanie, ale aj analyzovanie týždenných, mesačných či štvrťročných analytických správ.²⁶

O bohatý spravodajský obsah sa v súkromnej Mediamax stará 15-členný redaktorský tím, pozostávajúci z desiatich novinárov a piatich editorov, ktorí v prípade núdze vedia zaskočiť a prevziať aj prácu spravodajcov. Podľa šéfredaktora Alaverdyana neexistuje téma, ktorú by v agentúre nepokrývali, pretože každý redaktor sa špecializuje na dve alebo tri oblasti, vrátane medicíny a sociálnych otázok: „Niektorí sa venujú vnútornej, iní medzinárodnej politike. Máme dvoch novinárov, ktorí pokrývajú šport, dvoch novinárov, ktorí sa venujú kultúre a soubiznisu, a dvoch, ktorí sa špecializujú na gastronómiu. Ďalší traja ľudia sa zameriavajú na ekonomiku a finančné inštitúcie.“²⁷

Súkromné tlačové agentúry majú podľa Harutyuna Tsatryana možnosť spravodajského výberu a tak sa „snažia pochopiť, čo chce publikum a ich predplatitelia“²⁸. Práve v prípade Mediamax to predstavuje kladenie väčšej dôležitosti napr. na financie, banky či IT témy, občas sa však vyskytne aj nejaká investigatíva, čo sa podľa bývalého spravodajcu Tsatryana v štátnej agentúre nikdy nerobilo. Ako doplnil, hoci súkromná Mediamax nie je primárne investigatívnou platformou, „je tam vyššia kvalita, ako pri iných médiách“.²⁹

Záver

Budúcnosť agentúrnej žurnalistiky nateraz možno nie je jasná, otázne však je, ako sa s ňou vysporiadajú tlačové agentúry. Pravdou však je, že slovo „zánik“ sa v prípade týchto inštitúcií spomína častejšie, ako pri iných médiách. Napríklad v júli tohto roku argentínska vláda oficiálne prerušila činnosť národnej tlačovej agentúry *Télam*,

²⁶ MEDIAMAX: *Mediamax monitoring*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://mediamax.am/en/mediamax-monitoring>>

²⁷ Výpoveď šéfredaktora súkromnej tlačovej agentúry Mediamax Davita Alaverdyana. Online rozhovor, 1. 12. 2024. Archív autorky.

²⁸ Hĺbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. Tsaghkadzor, 4. 3. 2024

²⁹ Tamže.

ktorá bola založená v roku 1945 a zamestnávala viac ako 700 ľudí. Nielenže webová stránka agentúry bola zrušená, jej kancelárie v Buenos Aires boli oplotené a zamestnancom oznámili, že sú oslobodení od práce na ďalších sedem dní. Podľa IFJ – Medzinárodnej federácie novinárov³⁰ napokon prepustili asi 40 percent pracovnej sily, čo celkovo predstavuje 350 novinárov a zamestnancov agentúry. Skupina združujúca pracovníkov agentúry tzv. *Somos Télam*³¹ a *Tlačová únia Buenos Aires SiPreBA* nazvali tento krok argentínskej vlády „útokom na slobodu prejavu“. Inštitúciu transformovali na *Štátnu reklamnú agentúru (APE)* – podľa argentínskej vlády má dohliadať na „vývoj, výrobu, marketing a distribúciu národných a medzinárodných reklamných materiálov“, v miestnych médiách sa však hovorí, že to celé „zapácha“ skôr štátnou propagandou.³²

Ďalším príkladom zániku, avšak tentoraz so šťastným koncom, je príbeh austrálskej tlačovej agentúry *Australian Associated Press (AAP)*, fungujúcej na mediálnom trhu od roku 1935, ktorá povstala zo svojho hrobu sťa ohnivý vták Fénix. Začiatkom roka 2020 oznámili jej hlavní akcionári zánik, neskôr sa však prihlásila skupina filantropov, ktorá sa rozhodla udržať tlačovú agentúru pri živote (v súčasnosti funguje AAP ako nezisková organizácia).³³

Podľa arménskeho novinára Harutyuna Tsatryana musia tlačové agentúry nevyhnutne zmeniť prístup a prispôbiť sa novej dobe, inak prestanú existovať – napr. pravidelné pridávanie audiovizuálneho obsahu už nejaký čas realizuje aj agentúra *Mediamax*: „Urobili si prieskum, kde pochopili, že mnohých Arménov viac zaujíma video, ako text, takže menia aj svoje prostredie.“³⁴ Jej šéfredaktor Davit Alaverdyan popísal mediálnu transformáciu tlačových agentúr ako určitý novodobý trend, v rámci ktorého menia agentúry po celom svete svoj formát a prechádzajú na online platformy, kde sa snažia zarábať:

³⁰ IFJ: #SomosTélam – Support news agency workers' fight for jobs. Belgium: International Federation of Journalists. Dostupné na internete: <<https://www.ifj.org/actions/ifj-campaigns/somostelam>>

³¹ pozn. aut.: Zo špan. prekladu: „My sme Télam“.

³² BATIMES: *Télam state news agency now 'advertising and state propaganda agency'*. Buenos Aires Times: Argentina. Dostupné na internete: <<https://www.batimes.com.ar/news/argentina/government-makes-telam-an-advertising-and-state-propaganda-agency.phtml>>

³³ AAP: *Help protect Australian media diversity*. Australia: Australian Associated Press. <https://www.aap.com.au/aap-needs-you/>

³⁴ Hlbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. Tsaghkadzor, 4. 3. 2024

„Získavanie peňazí z predplatného je čoraz ťažšie a zložitejšie. Takže si myslím, že pre spravodajské agentúry neexistuje svetlá budúcnosť.“³⁵ Ako doplnil, verejnosť (vrátane abonentov) odmieta platiť za informácie, pretože verí, že sa k nim vďaka internetu dostane napokon zadarmo, čo je podľa Alaverdyana čiastočne pravda.

Existencia tlačových agentúr má však podľa bývalého spravodajcu ČTK, ČTI a SITA Karla Růžičku, s ktorým sa rozprávala autorka v roku 2022, stále (a práve) v dnešnej dobe zmysel – avšak len v prípade, že budú agentúry naďalej odvádzať kvalitnú prácu a svedomito informovať verejnosť: „Agentúra má nejakú tradíciu a po serióznom spravodajstve bude vždy dopyt, no taktiež bude snaha seriózne a objektívne spravodajstvo vyšachovať.“³⁶

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- VARGOVÁ, Katarína: Hĺbkový rozhovor autorky s bývalým arménskym agentúrnym spravodajcom Harutyunom Tsatryanom. Tsaghkadzor, 4. 3. 2024. Archív autorky.
- VARGOVÁ, Katarína: Výpoveď šéfredaktora súkromnej tlačovej agentúry Mediamax Davita Alaverdyana. Online rozhovor, 1. 12. 2024. Archív autorky.

Zoznam bibliografických odkazov

- AIVAZYAN, Hovhannes (ed.): Հեռագրա-լրատվական գործակալություններ [Telegraph and media agencies]. In: Հայաստանի հանրագիտարան [Armenia Encyclopedia]. Yerevan: National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, 2012, s. 1164. ISBN 978-5-89700-040-1.

³⁵ Výpoveď šéfredaktora súkromnej tlačovej agentúry Mediamax Davita Alaverdyana. Online rozhovor, 1. 12. 2024. Archív autorky.

³⁶ VARGOVÁ, K.: Ing. Mgr. Karel Růžička: Akonáhle sa agentúra prestane snažiť o objektivitu, je s ňou koniec (rozhovor). In: VARGOVÁ, K.: Gatekeeping v agentúrnom spravodajstve, diplomová práca. Ružomberok: FF, 2022, príloha A.

- BOYD-BARRETT, Oliver: National and International News Agencies: Issues of Crisis and Realignment. In: *International Communication Gazette*. Netherlands: Leiden, 2000, roč. 62, č. 1, s. 5-18. DOI: 10.1177/0016549200062001001
- BOYD-BARRETT, Oliver; RANTANEN, Terhi: *The Globalization of News*. London: SAGE Publications Ltd. 1998, s. 230. ISBN: 9780761953876.
- CURTIS, Glenn Eldon; SUNY, Ronald Grigor: Chapter 1. Armenia: GOVERNMENT AND POLITICS: The Media. In: *Armenia, Azerbaijan, and Georgia: country studies*. Washington, DC: Library of Congress, 1995, s. 298. ISBN 0-8444-0848-4.
- ERITSYAN, Asmik E.: Особенности формата «спецпроект» в современных интернет-СМИ (на примере ТАСС и «Медиамакс») / Features of the “special project” format in modern Internet media (on the example of TASS and “Mediamax”). In: *ВЕСТНИК РГГУ. Серия «Евразийские исследования. История. Политология. Международные отношения» RSUH/RGGU Bulletin. “Eurasian Studies. History. Political Science. International Relations” Series*. Russian State University for the Humanities (RSUH), 2024, č. 3, s. 94-103, DOI: 10.28995/2686-7648-2024-3-94-10. ISSN 2686-7648
- GHAZARYAN, Karen A.: Брендинг Б армянских онлайн-СМИ / Branding of Armenian online media. In: *Регион и мир (Научно-аналитический журнал) / Region and the World (scientific-analytical journal)*. Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона, 2023, roč. XIV, č. 6, s. 145. DOI: 10.58587/18292437-2023.6-89.
- SURM, Jasmin: AFP, EFE and dpa as international news agencies. In: *Journalism*, Special Section: News Agencies in Europe. 2020, roč. 21, č. 12, s. 1859-1876. DOI: 10.1177/1464884919883491
- VARGOVÁ, Katarína: Ing. Mgr. Karel Růžička: Akonáhle sa agentúra prestane snažiť o objektivitu, je s ňou koniec (rozhovor). In: VARGOVÁ, Katarína: *Gatekeeping v agentúrnom spravodajstve*, diplomová práca. Ružomberok: FF, 2022, príloha A.

Internetové zdroje

- AAP: *Help protect Australian media diversity*. Australia: Australian Associated Press. <https://www.aap.com.au/aap-needs-you/>
- ARMENPRESS: *About Us*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://armenpress.am/en/about>> [cit. 17.11.2024].
- ARMENPRESS: *Partners*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://armenpress.am/en/partners>>
- BATIMES: *Télam state news agency now ,advertising and state propaganda agency*. Buenos Aires Times: Argentina. Dostupné na internete: <<https://www.batimes.com.ar/news/argentina/government-makes-telam-an-advertising-and-state-propaganda-agency.phtml>>
- IFJ: *#SomosTélam – Support news agency workers‘ fight for jobs*. Belgium: International Federation of Journalists. Dostupné na internete: <<https://www.ifj.org/actions/ifj-campaigns/somostelam>>
- MEDIAMAX: *About us*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://mediamax.am/en/agency>> [cit. 18.11.2024].
- MEDIAMAX: *Mediamax monitoring*. Armenia, Yerevan. Dostupné na internete: <<https://mediamax.am/en/mediamax-monitoring>>

Mgr. Katarína Vargová
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky
SK-034 01 Ružomberok; Hrabovská cesta 1B
email: katarina.vargova816@edu.ku.sk
ORCID ID: 0009-0005-7674-035X

